T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ
(SİYASET BİLİMİ) ANABİLİM DALI

POULANTZAS'IN KAPİTALİST DEVLET KURAMI

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan

R. Berker Bank

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ
(SİYASET BİLİMİ) ANABİLİM DALI

POULANTZAS'IN KAPİTALİST DEVLET KURAMI

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan

R. Berker Bank

Danışman

Doç. Dr. Mehmet Yetiş

Ankara-2010

İÇİNDEKİLER

Giriş……..…….1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİST DEVLETİ KONUMLANDIRMAK

1. 1. Devlet ve Sivil Toplum……...……..…..11

1. 2. Devlet ve Ekonomik Düzey……...…….……20

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİST DEVLET

2. 1. Kapitalist Devlet ve Yalın Birey…….……..40

2. 2. Yalıtlayıcı Etki ve Sınıf Mücadelesi Alanı……...……..51

2. 3. Kapitalist Devlet ve Egemen Sınıflar…….……61

2. 4. Kapitalist Devlet ve Egemen Sınıfların Siyasal Çıkarları……...65

2. 5. Kapitalist Devlet ve Egemen Olmayan Sınıflar……..…...…….71

2. 6. Kapitalist Devlet, Hegemonik Sınıf ve Hükmeden Sınıf……75

2. 7. Kapitalist Devlet ve İktidar Bloku…….……79

2. 8. İktidar Bloku, İttifaklar ve Destek Sınıfları……...……..…83

2. 9. Devletin Genel İşlevi……...……...89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BURJUVA DEVRİM MODELLERİ VE GEÇİŞ DEVLETİ

3. 1. Burjuva Demokratik Devrimleri…….……96

3. 2. Geçiş Devleti……..……..……..108

3. 3. Kapitalist Devlet Tipi, Devlet Biçimi ve Rejim Biçimi……...124

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İDEOLOJİ

4. 1. Poulantzas'ın İdeoloji Kavramsallaştırması ……..……..132

4. 2. Devlet Aygıtı ve Devlet İktidarı ……..155

4. 3. Alt Bütün ve Bütün İdeolojiler ……..……...158

4. 4. Devletin Ekonomik İşlevi ……..……...160

4. 5. Devlet Aygıtları ve Ekonomik Aygıt……...….164

4. 6. İdeolojik Aygıtların Niteliği ……...…….167

4. 7. İktidar Bloku ve Devlet Aygıtları.…….169

BEŞİNCİ BÖLÜM

İKTİDAR VE SINIF

5. 1. Toplumsal Oluşum, Üretim İlişkileri ve Sosyal Sınıflar……..176

5. 2. Sınıfın Kuramsal Statüsü……..……182

5. 3. Seçik Sınıflar ve Sınıf Fraksiyonları…….……191

5. 4. Sınıf ve Yapı…….197

5. 5. Yakınsamalar…….201

5. 6. Eleştiriler……...…….206

5. 7. Gizli Paralellikler……..211

ALTINCI BÖLÜM

İLK KURAMSAL TARTIŞMALARIN ORTAYA ÇIKMASI

6. 1. Yönetici Sınıf……..……..216

6. 2. Devlet Üyesi Seçkinler…….……218

6. 3. Devlet Aygıtları.……...…….226

6. 4. Sınıf İktidarı ve Devlet İktidarı……...……..232

6. 5. Soyutlamacılık…….…….237

6. 6. Biçimcilik ve Üretim Tarzı Tartışması……...……..237

6. 7. Geçerli Etki…….……..249

6. 8. Burjuva Demokratik Devlet……..……251

YEDİNCİ BÖLÜM

OLAĞANÜSTÜ DEVLET BİÇİMLERİ: FAŞİZM VE ASKERİ

DİKTATÖRLÜKLER

7. 1. Emperyalizm ve Ekonomizm……..……..255

7. 2.. Siyasal Bunalım……...……274

7. 3. İşçi Sınıfı ve Faşizm…….291

7. 4. Küçük Burjuvazi……..…….305

7. 5. Köylülük……..325

7. 6. Askeri Diktatörlük……..……...333

SEKİZİNCİ BÖLÜM

AVRUPA'DA YENİ SOL HAREKETLER

8. 1. Tarihsel ve Kuramsal Arka Plan……..…….366

8. 2. Üstyapının Belirleyiciliği……..……378

8. 3. Ekim Devrimi'nin Mirası…….…….390

8. 4. Demokratik Sosyalizm……..399

Sonuç…….……411

Kaynakça……...……425

Özet……...……446

İngilizce Özet……448

Giriş

Marx, kapitalist devlet sorunsalını, kapitalist üretim tarzına yönelik geliştirdiği bilimsel düzeydeki çalışmalarında görülebileceği üzere, özgül bir araştırma nesnesi olarak sistematik bir incelemeye tâbi tutmamıştır. Kapitalist devlet sorunsalı Marx'ın çalışmalarında dağınık bir biçimde yer almakla birlikte çok defa sınıf, sömürü, baskı, egemenlik gibi farklı sorunsalları inceleme bağlamında kurulan ilişki çerçevesinde ele alınarak değerlendirilmiştir.

Devlet sorunsalına yönelik teorik düzeyde yürütülen ilk belirgin tartışma Bakunin'in, I. Enternasyonal'in Eylül 1872'deki Lahey Kongresi'nde alınan kararlar gereği uzaklaştırılmasıyla sonuçlanacak olan, Marx ile arasında yaşanmıştır. Bakunin'e göre, modern devlet özünde ve hedefleri gereği askeri bir devlettir ve askeri devlet zorunlu olarak saldırgan olmak durumundadır (1991: 21). Marx'ın devrim sonrası sınıfsız, sömürüsüz ve devletin olmadığı bir komünist toplum gerçekleştirme ideali temelinde geçici ve kısa bir süre de olsa proletarya diktatörlüğü altında bir yönetimin kurulmasının gerekliliği yönündeki düşüncesi, Bakunin tarafından yoğun bir biçimde eleştiriye uğramıştır. Bakunin'e göre, devrim sonrası geçici bir süre oluşturulması düşünülen proletarya diktatörlüğü, hangi sınıfsal kompozisyon altında gerçekleşirse gerçekleşsin zamanla yönetici konumunda bulunan sınıf ile halk arasında doğacak olan kopukluğun bir sonucu olarak halkın üzerinde yer alan ve her geçen gün ona daha da yabancılaşan küçük bir seçkinler diktatörlüğünün ortaya çıkması biçiminde sonuçlanacaktır (1991: 219). O'na göre, diktatörlüğün kendini idame ettirmekten başka bir hedefi olamayacağı ve bu diktatörlüğe maruz kalan halkın kaçınılmaz bir biçimde sömürülmesine yol açacaktır. Özgürlük halkın başlatacağı bir isyan biçiminde ve işçilerin aşağıdan

örgütlenmesiyle gerçekleştirilebilir; devletin olduğu her yerde baskı ve sömürü var olacaktır (Bakunin, 1991: 218-220).

Lenin'in "*devlet ve devrim"* adlı çalışmasına gelinceye kadar devlet sorunsalıyla ilgili kuramsal çalışmalara ya çok sınırlı ölçüde yer verilmiş ya da sosyalist bir devrimin gerçekleştirilmesi sürecinde stratejik temelde kurulan bir sorun bağlamında ele alınarak, devletin toplum üzerinde genişleyen baskı boyutu ön plâna çıkarılmıştır. Devrimi belirleyen şartların her geçen gün daha da olgunlaştığı, mevcut düzenin eski yöntemlerle varlığını sürdürmesinin imkânsız hale geldiği, aynı ölçüde de devletin toplum üzerindeki baskısının genişlediği bir ülkede sosyalist bir devrimin nasıl gerçekleşeceği yönündeki stratejik sorunun, 1917 Ekim Devrimi'yle birlikte aşılması yerini daha derin bir soruya bıraktı: devlet nasıl ve ne zaman ortadan kalkacak idi.

Lenin, yukarıda belirtilen çalışmasında geçen ve büyük ölçüde Marx'tan yaptığı alıntılarla geliştirdiği şematik değerlendirmelerinde, devletin sosyalist devrimlerle birlikte zaman içinde ortadan kalkması gerekliliğini kuramsal düzeyde yaptığı değerlendirmelerinde olumluyordu. Ancak, Rusya'nın tarihsel gelişiminin özgül koşullarının ortaya çıkardığı feodal ilişkilerin ülke genelindeki yaygınlığı dikkate alındığında, sosyalist bir düzene geçiş sürecinde devletin proletarya diktatörlüğü altında varlığını bir süre daha devam ettirmesi iç dinamiklerin ortaya çıkardığı bir zorunluluk olarak kendini dayatıyordu. Sınıfsız ve sömürüsüz bir toplum gerçekleştirme ideali temelinde, bir sınıf aygıtı olarak devletin ortadan kalkmasının tarihsel ve siyasal anlamda gerekliliği kuramsal düzeyde kabul edilmiş olsa da, bu ideal somut düzeyde belirsiz bir geleceğe ertelenmiş gibi görünüyordu.

Stalin'in iktidarıyla birlikte devletin ortadan kalması şeklinde yapılan tartışmaların sürdürülmesi bir yana, devletin varlığına ilişkin yapılan her türlü eleştiriye son verildi. Böylece, devlet, olabildiğince güçlü, toplumsal yaşamın her alanını kuşatacak ve gerektiğinde müdahale edecek bir biçimde etkin hale getirilmiş oldu.

Stalin dönemi SBKP''nin XX. Kongresi'nde Kruşçev tarafından büyük eleştiriye uğradı. Kabul edilen bu Kongre kararlarında şu ifadeler yer alıyordu: Yeniçağın ortaya çıkardığı yeni şartlar Leninizmin bazı ilkelerinin geçersiz olduğunu ortaya koymuştur. Böylece, Kongre'de alınan kararlara uygun olarak, Lenin'in emperyalizm çağında savaşların kaçınılmaz olduğu yönündeki iddiasının, içinde bulunulan dönemin dayattığı yeni koşullar itibariyle artık geçersiz olduğu ve kapitalist ülkelerle birlikte barış içinde rekabet halinde yaşama ilkesi kabul edilmiş oluyordu.

1956'dan sonra Sovyet dünya görüşünün etkisi altındaki Marksist düşünceden farklı olarak yeni sol düşüncenin yavaş yavaş gelişmesiyle birlikte Batı Marksizmi içindeki çelişkilerin varlığı da belirgin bir hale gelmeye başladı. Kuramsal düzeydeki ifadesini İngiliz tarihine ilişkin farklı bakış açılarının yönelimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkacak olan bu tartışmalar, E. P. Thompson'ın 1962'de "*New Left Review"* adlı dergiden ayrılmasıyla daha somut bir niteliğe büründü. Bu kuramsal tartışmalar zaman içinde iki farklı şekil aldı: Marksizmin yapısalcı yorumu ile hümanist yorumu.

Marksist yapısalcı düşüncenin en önemli teorisyeni durumundaki Althusser, tarihi öznesi olmayan bir süreç olarak tanımlamakta ve insanları yapıların taşıyıcıları, yani iradelerinin ötesindeki güçlerin bilinçsiz özneleri olduğu yönündeki düşünceyi

savunmakta idi. Ayrıca, Althusser, siyasal, ekonomik ve ideolojik düzeylerin birbirleri karşısında özerk biçimde konumlandığı bir üretim modeli geliştirmeye çalıştı. Poulantzas da bir toplumsal oluşumu meydana getiren yapısal düzey ve kertelerin özerk eklemlenmesi temelinden hareketle geliştirdiği özgül düşüncelerini Althusser'in etkisinde kalarak yaptı. Marksizmin hümanist yorumu ise yapısalcı bakış açısını insan faktörünü göz ardı etmesinin ve tarihi yeterince hafife almasının Stalinizmin rasyonelleşmesi anlamına geldiği gerekçesiyle eleştirmekte idi (Perry, 2002: 193-95).

Diğer bir tartışma ise İngiliz tarihi alanda kendini gösteriyordu. Perry Anderson ve Tom Nairn'in, İngiliz kapitalizminin ve işçi sınıfının yeterince güçlü olmamamsının nedenlerini, İngiliz burjuva devrimini tamamlayamamış olmamasına dayandırarak yaptığı açıklamaların (Anderson, 1964) kışkırttığı karşı savlar E. P. Thompson'un çalışmalarında ortaya çıkıyordu. İngiliz kapitalizminin ve işçi sınıfının yeterince güçlü olmamamsının nedenlerini İngiliz burjuva devriminin tamamlanmamış olmasına bağlayan Andreson'ın düşüncelerine yönelik karşı savın ilk örneği 1965'te Thompson'ın *"Socialist Register"* adlı dergide yayımlanan *"The Peculiarities of The English"* adlı makaleyle ortaya çıkıyordu. O'na göre, Anderson, 15. yüzyıldan itibaren kapitalizmin gelişimindeki kritik tarımsal yönü dikkate almada başarısız olmuş idi. İngiliz burjuvazisi feodal aristokrasiye karşı baş eğmemişti, ayrıca ülkenin pek çok yerinde büyük toprak sahipleri zaman için kapitalistlere dönüşmüştü. O'na göre, Anderson'ın hatası Fransız Devrimi'ni esas alarak tüm devrimlerin uyması gereken bir burjuva devrim prototipi olarak düşünmesi idi (Perry, 2002: 198-99). Thompson, Althussser yapısalcılığına yönelik en önemli çalışmasını

"*Teorinin Sefaleti*" (*The Poverty of Theory: or an Orrery of Errors*) adlı çalışmasıyla ortaya koydu.

Althusser'in düşüncesine göre, Stalin döneminde yapılanlara yönelik geliştirilen eleştiriler yanlış yönden başlayan argümanların bir uzantısı şeklinde ortaya çıkmıştı. O'na göre, Stalin döneminde yaşananlar sol'dan değil, sağ argümanlardan hareketle geliştirilmiş eleştirilerden oluşmakta idi. Marksist bir noktadan hareketle yapılması gereken eleştiri, sınırları burjuva dünya görüşünün vaat ettiği ölçütler tarafından belirlenen demokratizm ve liberalizm ekseninde şekilleniyordu. Dolayısıyla, özgürlük, insan bireyi, hümanizm, yabancılaşma, şeyleşme gibi kavramlar yürütülen siyasi mücadelenin temel belirleyici öncüllerini oluşturacak bir biçimde konumlandırılmış durumdaydı.

Marx'ın Stalin sonrası yayımlanan "*1844 Felsefi El Yazmaları*" adlı çalışması, Marx'ın hümanist bir yorumunu kabul edenlerin iddialarının felsefi düzeyde temel dayanak noktasını oluşturmakta idi. Marx'ın düşüncelerinin hümanist felsefeye dayalı yorumu farklı dönemlerde farklı biçimler altında ortaya çıktı. Avrupa'da faşist rejimlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, burjuvaziyi oluşturan farklı katmanların faşizme karşı desteğini almak ve onları ortak bir mücadele temelinde örgütlemek amacıyla Marksist-Hümanist ideolojiye dayalı politikalar geliştirildi.

Marksist-Hümanist yorumun şekillendirdiği kuramsal düzeyde geliştirilen çeşitli politikalar esas alındığında, sosyalist bir düzene barışçıl yollardan geçiş için uygun bir ideolojik zemin yaratıyordu. Savaş yıllarının ortaya çıkardığı büyük yıkıntının yerini barışa bıraktığı savaş sonrası Avrupa'sının yeni koşullarında, sosyalist bir düzene geçiş için devrimci bir ajitasyonu yürütmenin uygun sefalet koşullarının zaman içinde ortadan kalkmasıyla birlikte, kapitalist sisteme yönelik

hümanist felsefe temelinde geliştirilen siyasi eleştirilerin toplum genelinde daha da ağır basmasına yol açtı. Meta fetişizmi, kapitalizmin ortaya çıkardığı insani yabancılaşma, kapitalist toplumdaki şeyleşme gibi Marksist terimlerden hareketle geliştirilen argümanlar, kapitalist sistemin insanlar üzerinde ortaya çıkardığı kötülüklere ikna edildiği sürece sosyalist bir düzene barışçıl yollardan geçiş olanaklı olabilecekti. Ayrıca, hümanist felsefenin şekillendirdiği çeşitli görüşler ülke siyasetinde ağır bastığı takdirde kapitalist düzenden hoşnut olmayan geniş bir aydın kesiminin desteğinin de alınabileceği düşünülmüştü.

Siyasal düzeyde belirli uzun vadeli politikaların bir uzantısı olarak hümanist ideolojinin sınırlarını belirlediği ölçüde çeşitli argümanlardan yararlanmak, kısa vadeli politik beklentiler temelinde şekillenen toplumun genel eğilimi dikkate alındığında anlaşılır bir şey olarak görülebilirdi. Ancak, zaman içinde bu argümanların Marksist öğretinin birer parçası haline geldiği, Marksist yöntem bilimini işletecek temel anahtar kavramlar olarak kullanılmaya başlandığı zaman Althusser buna karşı çıktı. O'na göre, hümanist yorum Çağdaş Marksizm için temel bir ikilem oluşturmakta idi. Dolayısıyla da mevcut sorunun giderilmesine yönelik bir girişim geçmişe dönük pişmanlıklardan hareketle değil, teorik düzeyde yapılan çalışmalarla çözülmeliydi. O'na göre, Marksizmin özü hümanist bir felsefeye dayalı olarak kuramsallaştırıldığı takdirde, analizin merkezi de insanın özü olacaktı. O zaman da Marksist felsefenin amacı insanın özünü ve temel ihtiyaçlarının araştırılması şeklinde belirecekti. Oysaki, tarih insan özü çerçevesinde oluşmaz. Althusser'e göre, Marksizm bir tarih bilimidir. O'na göre, tarih, Marksizmin kendi özgül kavramları temelinde kavranmaya çalışıldığı öznesiz bir süreci ifade eder. İdeolojinin tarihi kendi dışında aranması gerektiği şeklindeki Althusser'in ifadesi de

bu kuramsal çerçevede ele alınarak değerlendirilmelidir (Anderson, 2008: 72; Perry, 2002: 194).

Poulantzas, kapitalist devlet sorunsalını bir toplumsal oluşumu meydana getiren yapısal düzey ve kerteler arasındaki özerk ilişkiler temelinde ele alarak inceledi. Poulantzas, belli noktalarda Althusser'den etkilenmiş olsa da, O'ndan farklı olarak devletin kendini yeniden üreterek nasıl sürekli kıldığını, devlet aygıtının sınıf mücadelesi ile arasındaki dolayımın ortaya çıkardığı sonuçlar üzerinden ele alarak inceledi. Poulantzas, çalışmalarında sınıf mücadelesinin bir toplumsal oluşumun şekillenmesi üzerindeki etkisini farklı dereceler de ifade etmiş olsa da, sınıfları yapının pasif birer taşıyıcısı olduğunu hiçbir zaman düşünmedi. Poulantzas, kapitalist devletin görece özerk sınıf aygıtı olmasının yanında, bir toplumsal oluşumun "birliğini" ve "tutunumunu" sağlayıcı görevi çerçevesinde iktisadi, siyasi ve ideolojik olmak üzere üç işlevinin olduğunu belirtti. Poulantzas, devletin siyasal işlevinin diğerlerini üst-belirlediği ve diğer iki işlevin siyasal işlev içinde yoğunlaştığını düşündü. Poulantzas, siyasal düzeyin tam anlamıyla özerk olmadığını son kertede sınıf mücadelesinin ifade ettiği ekonomik düzey tarafından belirlendiğini vurguladı. Ancak, O'nun bu yöndeki açıklamaları ekonomizm biçiminde yorumlanmamalıdır. Çünkü, ekonomik düzey son kertede belirleyici olsa da, her kerte kendi arasında karşılıklı özerk ilişki temelinde belirlenir. Böylece, Poulantzas, ekonominin son kertede belirleyici olduğu şeklindeki ifadesinin ekonomizm tehlikesini ortaya çıkarmasına karşın, üst-yapının belirleyiciliğine dikkat çekilerek bu tehdidi ortadan kaldırabileceğini düşündü.

Poulantzas, verili bir toplumsal oluşumda ortaya çıkan farklı kapitalist devlet biçimlerinin somut düzeye yayıldığı faşizm ve askeri diktatörlük olarak adlandırılan

çeşitli rejimleri kendi özgül tarihsel gelişimi içinde belli bir konjonktür altında ele alarak inceledi.

Poulantzas'ın son çalışmasında Marksizmin sınıf mücadelesini esas alan Ortodoks yorumlarından uzaklaştığını söyleyebiliriz. O'na göre, genel bir devlet teorisi olamayacağı gibi, bir devlet biçiminden farklı bir devlet biçimine doğru genel bir geçişin teorisi de olamaz. Ayrıca, Poulantzas, Althusser'den farklı olarak devletin baskı ve ideolojik işlevleri yanında, ekonomik işlevinin de olduğunu iddia etti.

Poulantzas devlet ve iktidar arasında ayrımda bulundu. O'na göre, üretim ilişkileri içinde ve dışında yer alan çeşitli iktidar biçimleri vardır. İktidar bir ilişki olarak tanımlanır. Devlet bir iktidar ilişkisi, güçler ilişkisinin yoğunlaştığı yer olduğu ölçüde, bu ilişkinin gelişimiyle iktidarın yeri de değişebilir, yani yasama organının yerini yürütme organı alabilir.

Demokratik sosyalizme geçiş yönündeki bir tasarımın hayata geçirilmesi ne Ekim Devrimi'nin bileşenlerinde ortaya çıkan deneyimin karakterize ettiği ikili iktidar stratejisinden hareketle gerçekleştirilen öngörüler temelinde geliştirilecektir, ne burjuva demokratik toplumlardaki temsili demokrasisinin tam anlamıyla reddi biçiminde olacaktır, ne de devleti bir araç olarak tanımlayan bir düşünce temelinde gerçekleşecektir. Poulantzas'a göre, yeni toplumu oluşturacak dinamiğin toplumsal boyutu işçi sınıfının dışında yer alan ve toplumun çok farklı kesimlerini de içine alacak biçimde genişleyen, toplumsal çokluğu oluşturacak bir biçimde şekillenecektir.

Nicos Poulantzas, "*Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*" adlı çalışmasıyla birlikte tartışmaya açtığı kapitalist devlet sorunsalı, sınıf, iktidar, egemenlik ve ideoloji gibi birbiriyle yakından ilişkili değişik inceleme alanlarının kuşatıcı bir

sorunsal bağlamında eklemlenmesini hedefleyen bir dizi kuramsal düzeyde geliştirilen değerlendirmelerinde ortaya çıktı.

Bu çalışmaya konu olan temel problematik kapitalist devlet sorunsalının, siyaset biliminin birbiriyle çok bağlantılı kavramlarını ifade eden sınıf, iktidar ve ideoloji gibi temel araştırma nesneleriyle olan bağlantısından hareketle, devletin bir tarihsel blokun oluşması üzerindeki etkilerinin yapısal düzey ve kerteler üzerinde ortaya çıkardığı sonuçlarını araştırmaya yöneliktir. Hedeflenen bu çerçevede;

Birinci bölümde, kapitalist devlet sorunsalının sivil toplum ile olan karşıtlık temelinden hareketle nasıl kuramsallaştırmaya çalışıldığını, devleti anlamaya yönelik olarak geliştirilen bu dikotominin zaman içinde devlet ile ekonomi arasındaki diyalektik ilişkiye nasıl dönüştüğünü, tüm bu tartışmaların Poulantzas'ın düşünce sisteminin gelişimi üzerinde ortaya çıkardığı etkiler, tarihsel süreç içinde ortaya çıkan farklı kuramsal eğilimleri de dikkate alarak tartışıldı.

İkinci bölümde, kapitalist devletin bir toplumsal oluşum üzerindeki etkisi, sınıf mücadelesinin dolayımlarının bu süreç üzerinde ortaya çıkardığı çeşitli etkileri de dikkate alarak araştırıldı.

Üçüncü bölümde, feodal toplumsal oluşumdan kapitalist toplumsal oluşuma geçişte ortaya çıkan burjuva demokratik devrimlerini Fransa, İngiltere ve Prusya özelinden hareketle incelendi.

Dördüncü bölümde, Poulantzas'ın devletin baskı ve ideoloji işlevinin yanında ön plâna çıkarttığı devletin ekonomik işlevi tartışıldı.

Beşinci bölümde, Poulantzas'ın, Foucault'nun geliştirdiği kuramsal çözümlemelerin etkisi altında devlet ve iktidar arasındaki ayrımı nasıl ele aldığını, iktidar ve sınıf arasındaki ilişkiyi nasıl kuramsallaştırmaya çalıştığı tartışıldı.

Altıncı bölümde, Poulantzas, Miliband ve Laclau arasında geçen tartışmalar incelendi.

Yedinci bölümde, kapitalist devlet tipinin somut düzeyde ortaya çıkardığı farklı devlet biçimleri, Almanya ve İtalya'da ortaya çıkan faşist rejimler ile Portekiz, İspanya ve Yunanistan'daki askeri diktatörlükleri kendi özgül gelişimleri çerçevesinde dikkate alarak incelendi. Ayrıca, 3. Enternasyonal'de geçen konuyla ilgili tartışmalara da yer verildi.

Sekizinci bölümde, Poulantzas'ın ilk çalışmalarına damgasını vuran devletin bir sınıf uğrağı olduğu yönündeki kuramsal çözümlemelerin, zamanla bu vurgunun azaldığını, onun yerine devletin sınıf mücadelesi karşısında tarafsız bir uğrak olduğu şeklindeki argümanların siyasal ve toplumsal düzeylerde ortaya çıkardığı sonuçlar ele alınarak değerlendirildi.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİST DEVLETİ KONUMLANDIRMAK

1. 1. Devlet ve Sivil Toplum

Kapitalist devlet tipini diğer devlet tiplerinden ayıran en temel özellik bireyler, yurttaşlar, siyasal kişiler olarak nitelendirilen öznelerin gerçekte üretimin taşıyıcıları oldukları, yani üretim sürecindeki konumlanışlarından hareketle farklı sosyal sınıflara bölünmüş oldukları gerçeğinin bu kategoriler aracılığıyla gizleniyor olmasında saklıdır. Gerçekte bir sınıf devleti olan kapitalist devlet farklı sosyal sınıflara bölünmüş olan bir toplumsal oluşumda kendisini ulusun birliğinin temsilcisi olacak şekilde bir halk devleti biçiminde sunar. Daha açık bir ifadeyle, kapitalist devlet, farklı sosyal sınıflara bölünmüş olan ve dolayısıyla farklı sınıf çıkarlarının hüküm sürdüğü bir toplumsal oluşumda kendisini ulusun birliğinin en yüksek düzeyde örgütlü temsilcisi olacak şekilde, sözde toplumun bir bütün olarak ortak çıkarını temsil ediyor görünümüne kavuşur.

Kapitalist devlet kendisini ulusal birliğin ortak çıkarının ifade bulduğu sözde biçimsel bir gerçekliğe dayandırır. Bu devletin sahip olduğu yasal kurumlar bireylerin veya siyasal kişilerin özgürlüğü ve eşitliği ilkesini gerçekleştirme hedefi çerçevesinde örgütlenmiş durumdadır. Ancak, kapitalist devlet kendisini ulus kavramının bütünleştirici çatısı altında gerçekleşen siyasal birliğe bağlı olarak toplumun ortak çıkarının en yüksek düzeyde örgütlü temsilcisi olacak şekilde sunmadan önce, özneleri eşit ve özgür bireyler oluşturacak şekilde inşa eder. Bu süreçte devletin iki önemli işlevi ön plana çıkar: Birincisinde, özneler özgür ve eşit

bireyleri oluşturacak şekilde inşa edilirken; ikincisinde ise, bu özgür ve eşit bireyler ulusun birliğini oluşturacak şekilde örgütlenirler. Böylece, yasal siyasal düzey aracılığıyla inşa edilen bireyler yine aynı düzey aracılığıyla ulusu oluşturacak şekilde birleştirilerek toplumun ortak çıkarının temsilcisi durumdaki devlet tarafından temsil edilme imkânına kavuşmuş olurlar. Bir başka ifadeyle, devlet, sınıfları eşit ve özgür bireyleri oluşturacak şekilde önce dağıtır, sonra da siyasal düzeyde yeniden birleştirir.

Kapitalist devletin meşruiyet temeli feodal toplumsal oluşumdan farklı olarak tanrısal iradeye dayandırılarak açıklanmaz. Fakat, devlet kendisini biçimsel olarak eşit ve özgür bireylerin-yurttaşların oluşturduğu bütünlüğe, halk egemenliğine ve devletin insanlar karşısındaki sorumluluğuna dayandırır (Poulantzas, 1978: 213). Bir başka ifadeyle, gerçekte sosyal sınıflara bölünmüş bir toplumsal oluşumda üretimin taşıyıcıları olarak değil de, genel iradenin göstergesi olarak halk oylaması ile gerçekleşen ulus çapında bir siyasal topluluk oluşturma niteliğindeki eşit ve özgür bireyler-yurttaşlar kitlesinin bir araya gelerek oluşturduğu halk, kapitalist devletin temel belirleyici öğesini oluşturur. Eşit ve özgür bireyler-yurttaşların oluşturduğu kitle hukuk devleti içinde, halkın genel iradesinin bir ifadesi olarak kurgulanır.

Modern kapitalist devlet kendisini sözde eşit ve özgür bireylerin oluşturduğu toplumun ortak çıkarını ulusal birlik adı altında temsil eder. Kapitalist devletin bu işlevi doğrudan ideolojiye indirgenerek açıklanamaz. Kuşkusuz, ideoloji parlamenter temsili sistem, hukuk, genel oy, halk egemenliği ve siyasal özgürlük gibi faaliyetlerin ifade bulduğu yasal-siyasal düzeyin kurumları içinde çok önemli bir role sahiptir. Ancak, ideolojinin yasal-siyasal kurumlar içindeki bu rolü çok karmaşık bir süreci ifade etmesine karşın, hiçbir zaman devletin farklı sosyal sınıflardan oluşan bir

toplumun genel çıkarını temsil ettiği biçimindeki işleviyle aynı şey anlamına gelmez (Poulantzas, 1978: 124). Daha açık bir ifadeyle, devletin siyasal işlevi onun kurumları içindeki ideolojik rolüne indirgenerek açıklanamaz.

Poulantzas, kapitalist devletin bu işlevine yönelik genel çerçeveyi çizdikten sonra ekonomik düzeye yönelir. Çünkü, kapitalist üretim tarzının ekonomik düzeyinde –üretim ilişkilerinde- üretimin taşıyıcıları olarak ifade edilen sınıflar bireyler olarak görülmesinden kaynaklanan temel bir sorun vardır. Kapitalist üretim ilişkilerinin gerçek niteliğinin bir ifadesi olarak düşünülen üretimin taşıyıcılarının yasal-siyasal düzey aracılığıyla bireyselleştirilmesi modern kapitalist devletin yapılarının temel dayanak noktasını oluşturur (Poulantzas, 1978: 124). Böylece, yasal-siyasal düzey aracılığıyla bireyselleştirilmiş olan üretimin taşıyıcılarının bütünü "sivil toplumu" meydana getirecek şekilde kavranmış olurlar.

Kapitalist devlet sorunsalı sivil toplum-devlet karşıtlığı temelinde kurgulandığı takdirde, gerçekte sınıflardan oluşan üretimin taşıyıcıları üretim sürecinden yalıtılmış bir biçimde sözde eşit ve özgür bireyleri oluşturacak şeklinde kavranmış olacaktır. Böylece, üretim sürecinden yalıtılmış durumda olan sınıflar karşılıklı iktisadi ilişkileri gerçekleştiren eşit ve özgür bireyler şeklinde inşa edilerek sivil toplum uğrağında konumlandırılmış olurlar. Sonuç olarak, kapitalist devlet sorunsalı ekonomik faaliyeti de içine alacak şekilde eşit ve özgür bireylerin oluşturduğu toplumsal ilişkiler ile devlet arasındaki bir karşıtlık temelinde kurulmuş olur.

Poulantzas'a göre, kapitalist devlet sorunsalının sivil toplum-devlet karşıtlığı temelinde ele alınış biçimi Marx'ın gençlik dönemine ait çalışmalarına dayandırılarak yapılır. Oysaki, Marx'ın gençlik dönemine ait çalışmaları büyük

ölçüde Hegel'in devlet teorisine ilişkin geliştirdiği kuramsal çözümlemelerinin bir uzantısı olarak ortaya çıkmaktadır. Poulantzas'ın kapitalist devlet sorunsalını sivil toplum-devlet karşıtlığına dayandırılarak yapılan açıklamalara karşı çıkış nedenlerini daha ayrıntılı bir incelemesini yapmadan önce kapitalist devlet sorunsalının Hegel'in kuramsal matrisi içinde nasıl ele alındığını ve bu sorunsalın Marx'ın çalışmalarına nasıl yansıdığının bir incelemesini yapmak konumuz açısından önemli bir başlangıç noktası oluşturur.

Hegel'in düşünce sistematiği içinde ifade bulan "Etik Yaşam" (*Sittlichheit*) önemli bir yere sahiptir. Hegel Etik Yaşam modelini antik dünyanın kent devletlerinden alır. Burada yurttaşlar toplumsal varlıklarını bir dizi soyut ahlak ilkesinde değil, bireylere kimlik kazandıran rolleri belirleyen, onlardan beklenen görevleri ortaya koyan ve hem devletin hem de yurttaşların refahlarının dayanağı olan erdemleri geliştiren belirli kurumlara katılarak alırlar (Callinicos, 2004: 77). Hegel, daha sonraki süreçte, klasik polisin karakteristik özelliği olan bireyin kamu yaşamına katılma biçiminin, modern özgürlüğün karakteristik özelliği olan bireysel öznelliğin ifadesi ile tutarlı olmadığı sonucuna ulaşır. Yine de Hegel özgürlüğün uygun toplumsal ortamı ile birlikte sağlayabilecek bir Etik Yaşam'ın biçimlenmekte olduğuna inandı (Callinicos, 2004: 77). Hegel, insanın maddi somut yaşamını, nesnel ahlaklılık derecelerinin tezahür ettiği farklı uğraklar çerçevesinde ele alarak tanımlar. O'na göre, toplumsal uzamın üç önemli uğrağı vardır: Bunlar aile, sivil toplum ve devlet olmak üzere Etik Yaşam'ın farklı düzeylerini meydana getiriler. Aile uğrağında toplumsal ve ahlaksal birlik düşünümsüz, yansımasız, içedönük ve doğal bir birlikteliktir. Sivil toplum uğrağı aileden farklı olarak tikellikler alanını oluşturur, yani insanlar her şeyi hesap ederek, dışa dönük ve dolaylı olarak birbirleriyle

karşılaşırlar. Sivil toplum düzeyinde ortaya çıkan bu karşılaşmalar, toplumsal özbilincin aile içerisinde eriştiği düzeyin üzerinde bir ileri adımı gösterir ve bu adım, sivil toplumu özgürlüğe götüren bir araç ya da bir özgürlük önsezisi haline gelir (Thomas, 2000: 52). Devlet nesnel ahlaklılığın aşağı uğraklarını ifade eden aile ve sivil toplumdan farklı olarak daha yukarı düzeyde yer alır (Bottigelli, 1997: 90). Bir başka ifadeyle, devlet, sivil toplumu meydana getiren tikel çıkarlardan ve toplumsal sınıflardan bağımsız evrensel bir uğrak olarak ortaya çıkar. Devlet diğer uğraklardan farklı olarak evrensel olanın gerçekleştiği bir uğrak olarak düşünülmelidir. Dolayısıyla, temel çelişki tikel çıkarların karşı karşıya geldiği "sivil toplum" ile evrensel bir uğrak olan "devlet" arasında ortaya çıkmaktadır. Aileyi oluşturan fertler arasındaki ilişkiler düşünümsüz olduğundan ortaya çıkabilecek tikel çıkarlar arasındaki sorunlar rahatlıkla aşılabilmektedir. Sivil toplum tikellikler arasındaki yaşamı düzenleyen bir uğrak iken; devlet, ahlaki yaşamın en yüksek düzeyde kavramsallaştığı evrenselin gerçekleştirilmesi yönünde aktif bir rol biçildiği edimsel bir uğrağı meydana getirir.

Sivil toplum bireylerin tikel çıkarlarının peşinde koştuğu dolayısıyla da insanların fiziki ve ahlaki yozlaşmaya neden olduğu bir uğraktır (Hegel, 2004: 160). Hegel sivil toplum anlayışını büyük ölçüde İngiliz ekonomi politikçilerinin yazılarından alır (Callinicos, 2004: 78). Sivil toplum içinde ihtiyaçlar sistemi (piyasa ekonomisi ve bu ekonomik ilişkiden kaynaklanan kamu düzenlenmesi biçimleri), yasal sistem, polis (Hegel bu terimi 18. yüzyıldaki yaygın kullanımına uygun olarak geniş anlamda kamu refahını iç istikrarını güvenceye almakla ilgili tüm devlet etkinliklerini ifade etmek için kullanılır) ve korporasyonlar (belli sosyo-ekonomik grupların kendi iç işlerini yönetmelerini sağlayan Ortaçağ'daki grupların

güncellenmiş biçimleri) yer alır. Ancak, Hegel'e göre, bu ilişkiler istikrarlı bir toplumsal düzen yaratamaz (Callinicos, 2004: 78). Hegel sivil toplumdaki etkinliğin sınırlanmadığı takdirde etik bir yaşamın kurulamayacağını düşünür. Çünkü, kısıtlanmamış sivil toplum zenginlerle yoksullar arasındaki uçurumun büyümesine, piyasaların daralmasına ve istikrarı bozucu bir durumun ortaya çıkmasına neden olur. Dolayısıyla, Hegel, sivil toplumdaki bu çatışmalı ilişkilerin düzenlenmesi açısından devletin hayati derecede önemli bir yere sahip olduğunu düşünür (Callinicos, 2004: 79). Hegel felsefesinde geçen sonlu olan sivil toplum mutlak İdeanın yabancılaşmasından, onun kendine dönmek için büründüğü bir biçimden başka bir şey değildir. Tikel çıkarların karşılıklı çatışma içinde olduğu sivil toplum kendisine, yani devlet içindeki evrene geri dönmesi mutlak İdeanın yetkinliğinden uzak, sınırlı bir görünümden başka bir şey değildir (Bottigelli, 1997: 90). O halde şunu söyleyebiliriz: Sivil toplum devlete bağlıdır ve eninde sonunda ona dönecektir. Aileden sivil topluma geçerken aileye ait olan ethos dağılır (Hegel, 2004: 158). Eğer bu ethos sivil toplumda üretilebilmiş olsaydı, devlete gerek kalmayacaktı. Bir başka ifadeyle, aileyi oluşturan fertler arasında ortaya çıkan ilişkilere içkin olan ethos sayesinde aşılabilen tikel çıkarlar sivil toplum uğrağında aşılabilmiş olsaydı devlete ihtiyaç kalmayacaktı. Sivil toplumu oluşturan bireyler arasındaki ilişkiler düşünümsüz olmadığından herkes kendi çıkarının peşinden gider. İşte bu noktada devlet evrensel bir uğrak olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet sivil toplumu oluşturan bireyler arasında yaşanan sorunların üstesinden gelebilecek evrensel uğrağı ifade eder. Böylece, Hegel, aileden sivil toplum uğrağına geçişte ethos'un dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan tikellikler arasında yaşanan sorunları aşmaya yönelik bir etkinliği ifade eden etik-politik projenin gerçekleşmesinde evrensel uğrak

olan devlete aktif bir rol biçmiş olur. Hegel'in devlet teorisinin modern toplumun gelişimiyle ortaya çıkan totaliter devletlere kaynaklık ettiği (Popper, 2000: 37) biçiminde yorumlamış olsa da, Akılcı bir Devlet ile Hegel, nesnel ve özgül bir şey kastetmiştir. Bireylerin gerçekten itaat etmeyi ve desteklemeyi seçtikleri bir devlet olması zorunludur. Bireyler söz konusu olan bu ilkeler üzerinde gerçekten bir anlaşmaya varmışlardır ve bireysel tatminlerini devletin bir parçası olmakla bulmuşlardır (Singer, 2003: 65). Sonuç olarak, insan ancak, toplum içinde yaşayarak gerçekten insansal olabilir. Toplum, toplumun üyelerinin somut karşılıklı eylemlerinde etkileşim içinde bulunarak, bu tür eylemlerle gerçeklik kazanır ve bu karşılıklı eylemler, başka çeşitlerinin yanı sıra, Devlet olarak kendini gösterir. İnsan ancak bir devletin vatandaşı olarak bilinip-tanındığı ölçüde insansaldır, yani bireyseldir. Bireysellik ancak evrensel ve türdeş olan Devlette ve Devletle tamı tamına gerçekleştirilebilir. Türdeş Devlette sınıf, ırk benzerlerinin özgül farklılıkları ortadan kalkar ve bu Devlet, tikelliği içinde vatandaş olarak bilinip-tanınmış tikel bireye doğrudan doğruya yönelir. Bu bilinip-tanınma evrensel, yani tümeldir; çünkü Devlet, tanımı gereği insan türünün tümünü kapsar. Bireyselliği tamıtamına gerçekleştiren evrensel ve türdeş Devlet, tarihi sonuna erdirir; çünkü bu Devlette ve Devletle doyuma ulaşmış İnsan artık, onu olumsuzlamaya ve böylece onun yerine yeni bir şey yaratmaya kalkışmayacaktır (Kojēve, 2001: 249-51).

Klasik ekonomi-politik düşünürleri (Smith, Ricardo, Malthus, Benthan ve Say) ise, Hegel'in düşüncesinden farklı olarak sivil toplumda tikellikler arasında yaşanan sorunları devleti işin içine katmadan yine sivil toplumdan hareketle çözmeye çalışırlar (Dowd, 2008: 48-9; Anikin, 2008: 213). Doğal hukuk kuramcıları olarak ifade edilen Hobbes ve Locke ise düşüncelerini birbirinden çok farklı gerekçelere

dayandırarak açıklıyor olsalar da, genel bir ifadeyle devleti doğa durumunun karşısında konumlandırdıklarını söyleyebiliriz (Köker, 1994: 208; Savran, 2003: 31). Onların düşünce sistemi içinde sivil toplum ayrı bir kategori olarak henüz ortaya çıkmamıştır. Bir başka ifadeyle, dikotomi ekonomi politikçiler tarafından sivil toplum-devlet karşıtlığı temelinde kurulurken; doğal hukuk kuramcılarında ise, doğa durumu ile devlet arasında kurulmaktadır.

Klasik ekonomi politikçiler ile Hegel'in düşünce sistematiği içinde geçen sivil toplum nosyonu doğal hukuk kuramcılarında henüz olgun bir düzeye ulaşmamıştır. Doğa durumunda insanın doğuştan sahip olduğu düşünülen önemli bir hakkı vardır: özel mülkiyet. İnsanların doğa durumunda sahip olduğu düşünülen bu hakların kullanılamıyor oluşunun nedenleri farklı gerekçelere dayandırılarak açıklanır. Örneğin insanların doğuştan bencil oluşuna, güvenlik sorununa veya bazı potansiyel tehlikelerin ortaya çıkmasına dayandırılarak açıklanır. Doğal hukuk kuramcıları devleti doğa durumunda bulunan bireylerin doğuştan sahip olduğu varsayılan bazı hakların bir koruyucusu ve bu hakların geliştirilmesi için elverişli koşulları sağlayan bir güç olarak tanımlarlar.

Klasik ekonomi politikçiler, sivil toplumu bireylerin tikel çıkarlarını gerçekleştirme yönünde birbirleriyle girdikleri karşılıklı etkinlik ve ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştıkları bir zenginlik alanı olarak düşünürler. İhtiyaçlar ancak insanların karşılıklı olarak girdikleri ilişkiler çerçevesinde yerine getirilir. Dikkat edilirse doğal hukuk kuramcıları ve ekonomik politikçiler farklı dönemlerde ortaya çıkmış, farklı bakış açılarına sahip olmakla birlikte bazı noktalarda benzer sonuçlara varmaktadırlar. Doğal hukuk kuramcıları, devleti, doğa durumunda sahip olunduğu varsayılan özel mülkiyet hakkını koruduğu ve bu hakkın geliştirilmesi için gerekli

koşulları sağladığı gerekçesiyle olumlarlar. Tarihin fiktif bir yorumundan materyalist bir yorumuna geçişi ifade eden klasik ekonomi politikçiler de devleti sivil toplumdaki bireylerin haklarının koruyuculuğuna indirgeyerek açıklarlar. Birey ister doğa durumunda sahip olduğu varsayılan mülkiyet hakkı çerçevesinde ifade ediliyor olsun, ister sivil toplumda sahip olduğu haklar temelinde ele alınarak kavransın her iki durumda da devlet doğuştan varsayılan bu hakların koruyuculuğuna indirgenmiş durumdadır. Devlet bu haklara müdahale etmediği sürece özgürlük gelişebilir.

Her iki düşünce akımı arasında gözden kaçırılmaması gereken önemli bir ayrıma da dikkat çekmek faydalı olabilir. Doğal hukuk kuramcılarının düşüncelerinde ifade bulan devlet nosyonu bireyleri doğa durumundan kurtarıp, doğuştan sahip olduğu varsayılan özel mülkiyet hakkını geliştirmesi için gerekli koşulları sağladığı gerekçesiyle olumlu bir anlama sahiptir. Tarihin yorumunu fiktif bir anlayıştan materyalist bir zemine oturtarak yapan klasik ekonomi politikçiler sivil topluma devletin müdahale etmemesi gereken bir alan olarak görüp bireysel özgürlüğün ancak bu şekilde geliştirilebileceği yönündeki bakışıyla devletin olumsuzlandığını söyleyebiliriz.

Hegel'in üzerinde ısrarla durduğu nokta sivil toplum uğrağındaki bireylerin tikel çıkarlarının aşılamaması yüzünden toplumsal bütünleşmenin sağlanamıyor oluşudur. Bu durum sivil toplumda sürekli bir gerilime işaret eder. Önceki toplumlarda da örf ve adaletin yozlaşması önce bilinçte ve sonra realitede gerçekleşmişti (2004: 161). Bunu aşmak için de bireylerin objektif ahlaka uygun olarak yetiştirilmesi gerekir (Hegel, 2004: 143). Dolayısıyla, devlet modernitenin gelişimiyle birlikte sivil toplumda yaşanan sorunları aşıp kolektif ahlaki hayatı gerçekleştirmenin bir aracı olarak kavramsallaştırılmaktadır (Hegel, 2004: 141).

Hegel'e göre, soyut doğru ahlaklılıkta, ahlaklılık ailede, aile sivil toplumda, sivil toplum Devlet'te ve nihayet Devlet'te dünya tarihi içinde saflaşıyordu (Bottomore, 2006: 27).

Hegel'in sivil toplumla kastettiği en birinci prensibi "bizzat özel gayenin objesi olan somut şahıs, bir ihtiyaçlar bütünü ve tabii zorunlulukla keyfi iradenin bir karışımı olarak ortaya çıkar. Her özel şahıs başka şahıslarla ilişki içindedir. Dolayısıyla, her şahıs karşılıklı ilişki içinde kendini ortaya koyar ve ihtiyaçlarını karşılar" (2004: 159). Ancak, sivil toplumda ihtiyaçların toplumsal ilişkilerin dolayımıyla karşılanıyor oluşu sivil toplumun sorunsuz bir uğrak olduğu biçiminde yorumlanmamalıdır. Hegel'in ifadesiyle sivil toplum tikel çıkarların karşı karşıya geldiği bir savaş alanıdır (2004: 237). Poulantzas'ın da ısrarla altını çizdiği gibi Hegel'in sivil toplum kavramsallaştırması gereksinimler dünyasının bir yansıması olarak ortaya çıkar ve ekonominin özneleri olarak kabul edilen somut bireyle ilişkilidir (1978: 214). Kapitalist devlet sorunsalının sivil toplum devlet karşıtlığı temelinde kavranışının temel dayanak noktasını burjuva toplumunun birbiriyle karşılıklı ilişki içinde olan Hegel'in "somut birey" kavramsallaştırması oluşturur.

1.2. Devlet ve Ekonomik Düzey

Hegel'in burjuva toplumunun merkezini oluşturan somut bireyin yabancılaşması sorunsalının burjuva toplumuyla devletin birleşerek aşılabileceği yönündeki felsefi düşüncesinin etkileri, Marx'ın ilk dönemlere ait çalışmalarında izleri görülebilir. Marx'ın "*Rheinische Zeitung"* adlı gazetede yayımlanan makalelerine bakıldığında devletin yapısı ve rolü ile maddi ve manevi faaliyeti arasındaki ilişki hakkındaki görüşleri henüz idealist düzeyde kalmaktadır. Marx,

Hegel'in devlet düşüncesinin etkisi altında, devlet kurumunun bir bütün olarak toplumun ortak çıkarlarının bir ifadesi olduğu şeklindeki idealist görüşü kabul eder; ancak, devletin özel mülkiyetin koruyuculuğunu yaptığı yönündeki görüşleri de yavaş yavaş gelişmeye başlamış durumdadır (Fedoseyev, 1995: 41-2). Marx, devletin özgürlüğün somutlaşması olarak toplumun ortak çıkarının bir temsilcisi ve hukukun koruyucusu olduğu yönündeki düşüncesi, Hegel'in Marx'ın düşünceleri üzerindeki etkisinin devam ettiğini gösterir (Miliband, 1989: 9). Ancak, Marx, *"Orman Suçları Kanunu Üzerindeki Görüşmeler*" başlıklı makalesinde Prusya Devleti'ni devlet gibi davranması gerekirken, özel mülkiyetin istediğini yaptığı gerekçesiyle eleştiriyor oluşu, "*Moselle Muhabirinin Haklılığı*" başlıklı bir başka makalesinde de bağcılıkla uğraşan köylülerin içinde bulundukları kötü durum karşısında devletin hiçbir önlem almayarak, halkın çıkarlarıyla devletin politikaları arasında sürekli bir çelişkinin olduğunu vurgulaması, devleti toplumun ortak çıkarının bir temsilcisi olduğu yönündeki Hegel'in düşüncesinden gelecekteki kopuşunun ilk nüvelerini verir (Fedoseyev, 1995: 42-43).

Aile ve burjuva sivil toplum devletin öngerekliklerididirler, gerçekte etkin olan düzeyler onlardır; spekülatif felsefede her şey tersine döner (Marx, 1997: 16-7). Spekülatif felsefede aile ve burjuva sivil toplumu İdea'nın nesnel uğraklarına indirgenmesi gerçekliğin tersine çevrilmesinden başka bir şey değildir. Hegel'in yöntemsel bakımdan temel yanılgısı, nesnel gerçeklikle kavramsal araçlar arasındaki ilişkileri spekülatif düzeyde yerleştirmiş olmasıdır (Yetiş, 2003: 43). O halde yapılması gereken aile ve burjuva sivil toplum etkin uğraklar olacak şekilde yeniden konumlandırılmalıdır (Marx, 1997: 16).

Marx'a göre, siyasal devletin burjuva sivil toplumundan ve aileden ayrışması modern toplumsal düzlemin bir sonucuydu. Özel yaşamın soyutlanması modern dönemde gündeme geliyordu (1997: 49). Çünkü, Ortaçağ toplumunda insanların özel yaşamı ile devlet yaşamı özdeş olduğundan ekonomik etkinlik, toplumsal yaşam ve insani varoluş görünümleri altında ortaya çıkıyordu. Özel alanın tümü siyasal nitelik sergilediği sürece siyaset de özel bir nitelik kazanmaktaydı (Marx, 1997: 49-50). Dolayısıyla, burjuva sivil toplumu ve devlet ayrımı modern toplumun merkezini oluşturuyordu. Ortaçağ'da, mülkiyet, ticaret, toplum, insan hepsi siyasi bir niteliğe sahipti. Devletin ve halkın yaşamı özdeşti. Ortaçağ, devletin mülkiyet, ticaret, toplum, insan dünyasından soyutlandığı modern çağla belirgin bir zıtlık oluşturur. Modern devletin gelişimiyle birlikte bu dört kategori siyasi niteliğe sahip değildir artık. Siyasal ilişkilerin bu soyutlanışını ifade eden devletin toplum ve ekonomi karşısındaki ayrılığı, modern toplum ve siyasal yaşamın parçalanışının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu parçalanış da birey düzeyinde ifade edilir, bireyin yaşamı birbirinden kopuk benzeş rollere bölünmüş bir hale gelir (Thomas, 2000: 123).

Hegel, insanın iki farklı düzeyde varoluşundan bahsetmektedir: Birincisi, sivil toplum üyesi olarak insan; kincisi, devlet düzeyinde yurttaş olarak insan. Hegel'in düşünce sistematiği içinde tek insanda birleşen insanın bu iki niteliği aşılması gereken bir çatışkı olarak görülmez (Avineri, 1972: 104). Marx da aynı şekilde insanın iki farklı düzeyde varoluşundan bahsediyor: İnsanın sivil toplum düzeyinde somut birey olarak varlığı ve devlet düzeyinde yurttaş kimliği. Böylece, somut birey, modern toplumun gelişimiyle birlikte kendini iki ayrı örgütlenme biçimi altında ortaya koymuş olur (1997: 112-13). İnsanın yurttaş ve somut birey olarak ikiye bölünmesinin ortaya çıkardığı farklı toplumsal konumlanışı arasındaki gerilim

modern toplumun nesnel görünümlerini oluşturur. Burjuva sivil toplumu ile devlet arasındaki gerilimin nasıl aşılacağı yönündeki girişimin analitik düzeyden normatif siyasal düzeye geçilmesini gerektirecekti. Hegel'in analitik düzlemdeki uslamlaması, karşıt uçlar arasındaki ayrılma sürecini vurguluyor; ancak, normatif bakış açısı bu uçların yeni bir tarzda birleşmesini öneriyordu (Yetiş, 2003: 45).

Marx, Hegel'in devlete evrensel bir anlam yükleyerek sivil toplumun devlet üzerindeki etkisini dikkate almamakla eleştiriyordu (1997: 109). Hegel temsil sürecinde bireyleri değil, farklı toplulukları öne çıkarıyordu. Hegel, bireylerin siyasal katılımından çok toplulukların tüzel varlıklarına göre biçimlendirecek korporatist seçim yöntemini öne çıkarırken; Marx, demokratik katılımdan yanaydı (Yetiş, 2003: 46). Böylece, Marx, etkin katılım süreçlerini olabildiğine genişletiyordu. Marx'a göre, devlet, sivil toplumu belirleyen iç çelişkilerin bir türevi ve aynı tarihsel sürecin ürünü olduğuna göre sonal çözümü sağlayamazdı. Marx'ın Hegel eleştirisi, özel mülkiyetin tarihsel konumundan hareketle burjuva sivil toplumunun genel bir eleştirisine dönüşüyordu (Cornu, 1997: 216). Sivil toplumun belirleyici çekirdeğini oluşturan özel mülkiyet kolektif yaşamın gelişmesini engellemekte ve devlette özel çıkar karşısında gerilemekteydi (Marx, 1997: 145).

Marx için seçim sistemi önemli bir yere sahiptir. Çünkü, sivil toplum siyasal alanla organik ilişki kurması için bir fırsat bulmuş olacaktı (1997: 177). Oy hakkının toplumu oluşturan tüm farklı kesimleri içine alacak şekilde genişleyip temsil imkânı bulması burjuva sivil toplum ve devlet karşıtlığında köklü değişimler yaratacaktı (Yetiş, 2003: 53).

Sivil toplumun siyasal düzeyde varoluş kazanması diyalektik süreci ifade eder. Sivil toplumun soyutlanması sürecinin tamamlanması onun aşılması anlamına

gelir. Diyalektik mantığın hareket yasalarına göre, karşıtlardan birinin ortadan kalkması diğerinin de ortadan kaldırır. Sivil varoluşun siyasal varoluş kazanması siyasal talepleri artıracağından siyasal devletin çözülmesine yol açacaktır. Ancak, siyasal devletin ortadan kalkmasının diyalektik sonucu ise, sivil toplumun çözülüşüyle gerçekleşecekti (Yetiş, 2003: 53). Dolayısıyla, siyasal özgürleşme devletin ortadan kalkmasına neden olacak toplumsal özgürleşmeye indirgenemez. Bir başka ifadeyle, devlet ve sivil toplumun kaynaşarak sönümlenmesi siyasal özgürleşmeye indirgenemeyecek olan genel insani özgürleşmenin önemli bir aşamasını oluşturur.

Marx, Brono Bauer'e karşı yazısında "siyasal özgürleşme" ile "türsel" veya "insani genel özgürleşme"nin birbiriyle karıştırmaması gerektiğini söylüyordu (Cornu, 1994: 323). Siyasal özgürleşme ileri bir adım olmasına karşın, genel insani özgürleşme veya türsel özgürleşmeyle karıştırılmamalıydı. Siyasal özgürleşme bazı haklara sahip olmak için devlet dolayımıyla bazı kısmi değişimleri içerirken; genel insani özgürleşme sivil toplumdaki somut birey ile devlette var olan yurttaş arasındaki çatışkının aşılmasını ifade ediyordu.

Marx'a göre, siyasal özgürlük sivil toplumun bencilliğini aşamazdı. Çünkü, siyasal özgürlüğün özünde özel mülkiyet hakkının geliştirilmesinden başka bir şey ifade etmiyordu. Güvenlik de özel mülkiyetin çıkarlarını koruduğundan sivil topluma özgü egoizmin aşılması engel olmaktaydı. Siyasal özgürlük insanın tüzel varlık olarak toplumsal konum kazanmasını engelliyordu. Böylece, devlet, sivil toplum uğrağında egoist insanın çıkarlarını güvence altına alan bir araca indirgeniyordu (Yetiş, 2003: 55). İnsanın siyasal düzeydeki varlığını ifade eden yurttaş kimliği, sivil toplumdaki egoist insanın etkinliği altında varlığını sürdürüyordu.

Modern toplumun bir ürünü olan devlet-sivil toplum ikiliği insanın var oluşunun iki farklı biçimini yansıtır: Toplumsal devlete uygun düşen insanın türsel varoluşu ile sivil topluma uygun düşen maddi özel yaşamı. Marx, "sivil toplum" ve "toplum" arasında da bir ayrım yapar. Siyasal devrimler, insanın türsel özgürleşmesinin gerisinde kalır. Siyasal devrimler sivil toplumdaki eşitsiz ilişkilerin üretimine katkıda bulunurlar. Siyasal devrimin nitelediği siyasal özgürleşme feodal toplumdaki ilişkilerle kıyaslandığında özgürleşme açısından bakıldığında daha ileri bir aşamayı ifade etmesine karşın, insanın türsel özgürleşmesinin gerisinde kalmaktadır. Siyasal devrim koşullarında burjuvazi sivil toplumun bir bölümünü özgürleştirerek, kendi çıkarlarını tüm toplum üzerine kurmuştu. Marx'a göre, bir halk devrimi ile burjuva sivil toplumunun özel bir sınıfının kurtuluşunun örtüşmesi için toplumsal sınıflardan birinin kendini tüm toplumun toplumsal sınıfı olarak göstermesi için, tersine, toplumun tüm kusurlarının bir başka sınıfta yoğunlaşması gerekir (1997: 205). Böylece, burjuvazi, sivil toplumun siyasal özgürleşmesiyle kendi özel mülkiyet çıkarlarını tüm toplumun çıkarları gibi sunar. Genel insani özgürleşmeyi ifade eden türsel özgürleşme ise toplumsal özgürleşmeyle, yani toplumsal devrimle olabilir. Marx'a göre, kendini toplumun bütün öteki alanlarından kurtarmadan ve dolayısıyla bütün öteki alanları da kurtarmadan kendini kurtaramayan, kısacası, insanın bütünsel yitimi olan ve öyleyse insanın bütünsel yeniden fethi olmadıkça kendini yeniden fethetmeyen bir alanın oluşmasında yatıyor (1997: 208). Toplumsal devrimi özel bir sınıfının önderliğinde gerçekleştirecek olan özne ise proletaryadır. Demek ki Marx, insanın türsel kurtuluşunu siyasal devrimden farklı olarak özel mülkiyeti ortadan kaldıracak olan toplumsal devrimle gerçekleşebileceğini düşünür.

Marx'ın bu ilk döneme ait çalışmalarında kapitalist devlet sorunsalı sivil toplum devlet karşıtlığı temelinde ele alınarak incelenirken, sonraki dönemlere ait çalışmalarında ise bu karşıtlık yerini devlet ve ekonomi arasındaki ilişkiye bırakır gibidir.

Althusser, Marx'ın çalışmaları bir bütün olarak ele alındığında, uç sınırını "*Feurbach Üzerine Tezler*" adlı çalışmasının oluşturduğu ve "*Alman İdeolojisi*" adlı çalışmayla devam eden bir epistemolojik kopuşun olduğunu düşünür (2002: 43). Bu epistemolojik kopuş Marx'ın çalışmalarını iki büyük döneme ayırır: ideolojik etkinin sürdüğü 1845 öncesi dönem ile 1845 kopuşundan sonra hâkim olmaya başlayan bilimsel dönem. Althusser'a göre, birinci dönemin ilk evresini oluşturan 1840-44 yılları arasındaki çalışmalar Kant ve Fichte etkisi altındayken, birinci dönemin ikinci evresi ise Feurbach etkisi altındadır (2002: 46). Poulantzas, Marx'ın çalışmalarında geçen kapitalist devlet sorunsalını devlet-ekonomi arasındaki ilişki temelinde kavradığı için, kendisini, sivil topum-devlet karşıtlığına dayanak oluşturacak bu çalışmalar üzerindeki Hegel'in etkilerini göstermekle sınırlandırır.

Gerçekten de Marx'ın çalışmalarında kapitalist devlet sorunsalına ilişkin geliştirdiği kuramsal çözümlemelerin sivil toplum devlet karşıtlığına dayalı eksenden, uç sınırını *"Alman İdeolojisi"* adlı çalışmasında verdiği devlet ekonomi arasındaki ilişkiye doğru bir kayışın ilk örneklerini bulabiliriz.

Devlet burjuvazinin ekonomik çıkarlarını güvence altına alan bir örgütlenme olarak düşünülmüştür: "Devlet, burjuvaların dışarıda olduğu kadar içerde de mülkiyetlerini ve çıkarlarını karşılıklı olarak güvence altına almak üzere, zorunluluk yüzünden kendilerine seçtikleri örgütlenme biçiminden başka bir şey değildir" (Marx, 1992a: 107). Devlet ve ekonomi arasındaki ilişkinin daha da netlik kazandığı

bir başka çalışma da ise Marx şöyle diyor: "Yasalar, siyasal olsun, medeni olsun, ekonomik ilişkilerin iradelerini açığa vurmaktan, sözcüklerle ifade etmekten öteye bir şey yapmazlar" (Marx, 1992b: 75). Marx'ın devlet ve ekonomik güçler arasındaki güçlü ilişkiyi anlatan en yetkin ifadesi, "modern devletin yürütme gücü, bütün burjuvazinin genel işlerini yöneten bir komiteden başka bir şey değildir" biçiminde somutlaşır (Marx ve Engels, 2004: 4-5). Ayrıca, Marx, bir toplumsal oluşumun analizini üretim ilişkileri ve üretici güçlerin oluşturduğu iktisadi yapı ile bu iktisadi yapı üzerinde yükselen belli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden üstyapıya dayandırarak yapar (1993b: 23).

Devletin toplum karşısındaki bağımsız rolünün en uç görünümü otoriter kişi egemenliğini nitelediği Bonaparte diktatörlüğü altında ortaya çıkar. Devletin toplum karşısında aldığı bu özgül durum Bonapartizm olarak adlandırılır. Marx bu konudaki görüşlerini *Louis Bonaparte 18 Brumaire'i* adlı çalışmasında anlatır. Bonaparte'ın hükümet darbesinin (*coup d'ētat*) bir sonucu olarak ortaya çıkan egemenlik biçimini analiz eder. Bonaparte'ın hükümet darbesi, yürütme gücünün yasama gücü karşısındaki zaferini ifade ediyordu (1990a: 134-35). Parlamentoda ulus, genel iradesini yasa katına yükseltiyordu, yani egemen sınıfın kendi iradesi yapıyordu. İktidar karşısında ulus, her türlü özel iradeden vazgeçiyor, yabancı bir otoritenin egemenliği altına giriyordu. Yasama gücü, yürütme gücünün tersine, ulusun başkasının koyduğu yasalara göre dayanma durumunu ifade ediyordu (Marx, 1990a: 135). Bonaparte öncesinde devlet egemen sınıfın bir aleti gibiydi, ama bu iktidar döneminde devlet tamamıyla bağımsız olmuş gibi görünüyordu (Marx, 1990a: 136). Yapılan bu alıntılardan da anlaşılacağı üzere Marx, belli sınıftan bağımsız ve topluma baskın çıkan Bonapartist devlet biçimine vurgu yapmaktadır. Ancak Marx,

devletin, sınıflar karşısında bağımsızlık kazandığı yönündeki düşüncesi devletin sınıflar karşısında tarafsız bir uğrak olduğu yönündeki bir düşüncenin temel dayanak noktası haline gelecek biçimde kavranmamalıdır. Marx'a göre, devlet iktidarı havada durmaz. Bonaparte iktidarı küçük toprak sahibi köylüleri temsil eder (1990a: 136). Ancak, küçük köylüler ulusal çapta siyasal bir örgütlenme gerçekleştiremediklerinden ötürü bir sınıf meydana getiremezler. Küçük toprak sahibi köylülerin politik etkisi en yüce ifadesini toplumun yürütme gücüne bağımlılığında bulur (Marx, 1990a: 137).

Bonaparte, kişiliğinde ifadesini bulan yürütme gücünün sunduğu olanaklar aracılığıyla küçük köylünün çıkarlarını temsil ediliyor görünümüne kavuşması, yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermemelidir. Küçük toprak sahibi köylülerin çıkarlarının Bonaparte iktidarı tarafından temsil edilmesini "ummalarıdır" (Miliband, 1989: 17). Devlet onların basit bir aracı haline gelmez; en fazla hareket serbestliğini sınırlandırır. Marx'a göre, kendi toplumundan bağımsız bir yürütme gücü olarak Bonaparte, misyonunun burjuva toplumunun güvenini sağlamak olduğunu hisseder. Onun içindir ki, kendisine bu sınıfın temsilcisi gözüyle bakar, bu anlayışa kararnameler çıkarır (Marx, 1990a: 148). Dolayısıyla, devlet sınıflar karşısında tarafsız bir uğrak değildir. Marx'ın kapitalist devlet sorunsalını devlet ekonomi arasındaki ilişki temelinde ele alması gerektiği yönündeki vurgusu, "sivil toplumun anatomisinin de, ekonomi politiğin içinde aranması gerektiği" (1993b: 23-4) biçimindeki ifadesinde ortaya çıkar.

Özetle Marx'ın kapitalist devlet sorunsalına yönelik yaptığı değerlendirmeler çalışmalarında dağınık bir biçimde yer almakla birlikte, sivil toplum devlet karşıtlığından devlet ekonomi arasındaki ilişkiye doğru bir kayışın olduğunu

gözlemleyebiliriz. Kapitalist devlet sorunsalının devlet ekonomi arasındaki ilişki çerçevesinde ele alınış biçimi nihai bir çözüme kapı araladığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü, kapitalist devletin, bu iki düzey arasındaki ilişki temelinde kavranışı, birbiriyle uzlaşmaz farklı kuramsal çözümlemelerin temel dayanak noktasını oluşturmuştur. Örneğin, Poulantzas'ın bir toplumsal oluşumun yapısal düzey ve kertelerin birbiriyle girdiği özerk ilişkileri temelinde kavramaya çalıştığı devlet kuramı, Miliband'ın araçsalcı devlet anlayışı ve tekelci devlet kapitalizmi; devlet ile ekonomi arasındaki ilişkiyi esas alan bir çözümlemenin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Marksizm-Leninizm diye ifade edilen dünya görüşüne göre devlet, tek uğraşı yönetmek olan ve yönetmek için de başka insanların iradesini zorla baskı altına alarak –hapishaneler, özel birlikler, ordular v.b. biçiminde- özel bir aygıtın gerekliliğini duyan özel bir insan grubu ortaya çıktığı zaman doğmuştur. O halde devlet, kitlelerin gücünü silahlı ve örgütlü bir azınlığın gücüne bağımlı kılan bir kurumdur (Moore, 1989: 16-7). Kapitalist devlete ilişkin bu yaklaşım kabul edildiği taktirde egemen sınıfın devlet aygıtı tarafından nasıl kontrol edildiği ve iktidarı kendi sınıfsal çıkarlarını korumak için nasıl kullanıldığını göstermesi amacıyla veri toplamak gerekecektir (Jessop, 1990: 49; 2008: 74).

Tekelci devlet kapitalizmini şekillendiren düşünce Marksist kuramın Leninist yaklaşımdan ilham alarak geliştirilmiştir (Jessop, 1990: 50; 2008: 75). Üretimin yüksek derecede toplumsallaşması, özel tekellerle devlet tekellerinin, devlet aygıtıyla mali oligarşinin birbirleriyle sıkı sıkıya kaynaşması tekelci devlet kapitalizminin niteliğini meydana getirir. Bu bütünleşmenin amacı, tekellerin daha büyük ölçüde zenginleşmesi amacıyla ülke ekonomisine el koymaktır.

Devlet aygıtının kapitalist tekellere tabi kılınmasını anlatan tekelci devlet kapitalizmi anlayışı Stalin'in 1930'lu yıllarda 3. Enternasyonal'de yaptığı bu tanımdan beri devlet teorisinin geliştirilmesi yönünde birkaç adım atılabildi (Hardt ve Negri, 2003: 206). SBKP'nin 1961'deki XXII. Kongresi'nde alınan kararda şöyle ifade ediliyordu: Tekelci devlet kapitalizmi, devlet gücü ile tekellerin gücünü, tekelleri zenginleştirmek, işçi hareketini ve ulusal kurtuluş savaşımını ezmek, kapitalist rejimi kurtarmak ve saldırı savaşları açmak için bir tek mekanizmada birleştirmektir" (Nikitin, 1979: 199). Tekelci devlet kapitalizminin başlıca belirtileri çeşitli denetim biçimleri, ekonomik faaliyeti düzenleme önlemleri, devlet mülkiyetinin tekellerin yararına kullanılması, kapitalist tekellere meta siparişleri verilmesi şeklinde devlet yardımı, devlet güvencesi altında sermaye ihracı biçiminde ortaya çıkar. Tekelci devlet kapitalizminin bütün bu belirtileri, aynı amacı güderler: mali oligarşiyi zenginleştirmek. Devlet gücüne dayanan tekeller, işçi sınıfının sömürülme derecesini artırırlar, vergiler ve yüksek fiyatlarla emekçilerin yaşam koşullarını daha da zorlaştırırlar. Siyasal ve ekonomik alanda ortaya çıkan tüm bu gelişmeler, emek ile sermaye arasındaki çelişkileri derinleştirerek daha da keskinleşmesi sonucunu doğurur. Öte yandan, tekelci devlet kapitalizmi, kapitalist rejimde, üretimin toplumsallaşmasını en yüksek düzeye ulaştırarak, sosyalizme maddi hazırlığını tamamlar.

Tekelci devlet kapitalizminin dayandığı bu kuramsal çözümleme, devleti, emperyalizm çağında tekelci sermayenin gerici ve dolayısıyla toplum üzerindeki tahakküm aracı olduğunu ileri sürer. Bu aşamada, proletaryanın devrimci görevi, devleti bu kontrolden kurtaracak en geniş toplumsal cepheyi kucaklayan demokratik güçlerle bir koalisyona girmek ve devleti tekellerin denetiminden kurtararak onu

sosyalizme geçişin bir aracı olarak kullanmak olacaktır (Clarke, 2004: 91; Hardt ve Negri, 2003: 207).

Marksist eserlere dayalı birbirinden farklı bakış açıları temelinde geliştirilen geleneksel kuramsal görüşler araçsalcı, yapısalcı ve Hegelci-Marksist devlet anlayışları biçiminde özetlenebilir. Bu geleneksel görüşler tarafından ifade edilen üç teorik yaklaşımdan herhangi biri kendi içinde tutarlı bir bütün oluşturacak şeklinde tanımlanması için kapsadığı her cümlenin yapısalcı veya araçsalcı düşünce tarafından nitelendirilen devlet kuramlarında ifade edildiği gibi tek bir kategorinin tamamına uyması gerekli değildir. Çünkü, bir teoriyi oluşturan kısımlar birbiriyle uyarlık içinde bir bütün teşkil edecek şekilde birleştirilirken, başka kısımlar daha çok onları tanımlayıcı nitelikte olurlar. Bu nedenle, araçsalcı devlet teorisi yönetici sınıf ile devlet arasındaki bağları stratejik bir biçimde inceleyen, fakat bu bağlar içinde oluştuğu yapısal bağlamı kuramsal bir dağınıklık içinde bırakan görüş tarzıdır. Yapısalcı devlet kuramı da devlet politikasının kapitalist sistemin zorlama ve çelişkileri tarafından nasıl belirlendiğini sistematik olarak açıklar; ancak, devletin bir araç olarak kullanımını ikinci plana iter. Hegelci-Marksist görüşün dayandığı devlet kuramında ise, ilgisini bilinç ve ideoloji üzerinde yoğunlaştırırken, birikim ve devletin bir araç olarak idaresi sorunsalını geri planda bırakır (Gold, Lo ve Wright, 1976: 40-41).

Bu geleneksel görüşlerin dayandığı Marksist devlet teorisi üst düzeyde yapılan bir soyutlamadan hareketle son çözümlemede devletin kapitalist sınıfın çıkarlarına hizmet ettiği yönündeki bir kavrayışı ifade eder. Bu geleneksel görüşler arasında ortaya çıkan farklılıklar ise daha somut düzeye indikçe devletin kapitalist

sınıfın çıkarlarına neden hizmet ettiği ve bu sürecin nasıl gerçekleştiği yönündeki soruya verilen cevapta kendini gösterir.

Devletin neden kapitalist sınıfın çıkarlarına hizmet ettiği yönündeki soruya Miliband'ın araçsalcı devlet kuramına dayandırarak verdiği cevap açıktır: Çünkü, devlet kapitalist sınıfın denetimi altındadır. O'na göre, yönetici sınıf üretim araçlarına sahip olan, onları denetleyen ve bu durumun verdiği ekonomik güçle devleti toplumsal egemenliğini sürdürmek için bir araç gibi kullanan sınıftır (Miliband, 1980: 23). Mandel de emperyalist aşamada devletin tekeller için gerekli bir araç olduğunu kabul eder. Ancak, tekellerle devlet arasında ortaya çıkan işbirliğinin ekonominin devlete tabi olmasının bir sonucu olmadığı şeklindeki açıklamasıyla tekelci devlet kapitalizmi tarafından şekillendirilen düşünceden temelde ayrılır. O'na göre, devlet ve ekonomi arasında artan işbirliği, devletin yönetici personeli ile tekellerin yöneticileri arasında artan kişisel bağlardan ötürü devletin tekellere tabi olması şeklinde ifade edilir (Mandel, 2008a: 467-68). Bir başka ifadeyle, aşırı kâr elde etmenin mevcut ekonomik yasalara bağlı olarak gerçekleşmesinin imkânsız olduğu koşullar altında devletin, tekellerin çıkarı doğrultusunda ekonomik alana müdahalesi bir zorunluluk olarak kendini dayatır. Bu yeni koşullar altında devlet ile tekeller arasında ortaya çıkan işbirliği, devletin üst düzey bürokrasisi ile tekeller adına hareket eden yönetici sınıf arasındaki kişisel ilişkilerin dolayımıyla gerçekleşir.

Miliband, kişisel bağların analizini yapısal bir bağlam içine oturtmaya çalışmıştır. O'na göre, çeşitli kurumsal alanlarda iktidar mevkilerini işgal eden şahıslar ile yönetici sınıflar arasında ortaya çıkan kişisel ve toplumsal bağların aldığı biçim ve sorunlar üzerinde yoğunlaşmasına rağmen, bu ilişkilerin bazı sağ partilerin

hükümet olduğu dönemlerde güçlü veya bazı sosyal demokrat partilerin hükümet olduğu dönemlerde zayıf olması hiç önemli değildir. Çünkü, devlet politikaları yine de devletin içinde iş gördüğü ekonomik yapı tarafından güçlü bir biçimde zorlanacaktır (Gold, Lo ve Wright, 1976: 41). Böylece, Miliband, Poulantzas'ın yapısalcı devlet görüşlerine bir nebze de olsa yaklaşmış gibi görünür. Ayrıca, Miliband, devlet seçkinlerinin ideolojik bağlantılarını biçimlendiren toplumsal süreçler üzerinde durarak araçsalcılığın iradeciliğe dayanan devlet teorisinin uyarlamasından da uzak durur.

Yine de Miliband, kapitalist devletin işlevini yerine getirmesini, stratejik mevkilerde bulunan kişiler aracılığıyla ya doğrudan doğruya devlet politikalarının yürütmesi yoluyla ya da dolaylı olarak devlete baskı yapılması biçiminde bir araçsal kuvvet uygulaması gerektiği şeklindeki düşüncesiyle araçsalcı devlet teorisine dayandığını söyleyebiliriz (Gold, Lo ve Wright, 1976: 42). Kısacası, Miliband'ın geliştirdiği kapitalist devlet kuramının sistematik görünümü kesin olarak araçsalcı anlayışa dayanır.

Araçsalcı görüşün bir başka temsilcisi Sweezy'e göre, devlet üretim sürecinde kilit durumda bulunan sınıfın rakiplerini yenip, kendi çıkarlarını koruyacak mülkiyet ilişkileri setinin geçerli olmasını sağlamak için yaptığı uzun soluklu ve çetin mücadelelerin bir ürünüdür (2007: 242). Bir başka ifadeyle, devleti çeşitli sınıfların arasında ortaya çıkan çelişkilerin uzlaştırıldığı bir uğrak olarak formüle eden sınıf arabuluculuğu teorisine karşı olarak devlet, zorla kabul ettirdiği belli mülkiyet ilişkileri setinden yararlanan bir toplumda yer alan sınıfın ya da sınıfların bir aygıtı şeklinde tanımlanır. Sweezy devletin bir araç olarak kullanılmasına neden olan ilkeleri şöyle ifade ediyor: (1) Devlet, iktisadi alana kapitalizmin gelişimiyle

birlikte ortaya çıkan sorunları çözmek için girer. (2) Kapitalist sınıfın çıkarları söz konusu olduğunda, devlet gücünün özgür biçimde kullanımı açısından güçlü bir eğilim ortaya çıkar. (3) Devlet, verilmediği taktirde bir bütün olarak sistemin istekleri ve işlevi açısından yeterince tehlikeli sonuçlar doğuracak tavizleri, işçi sınıfına vermek için kullanılır (2007: 248).

Braverman'a göre, devlet iktidarının kapitalizmin gelişimini büyütmek amacıyla kullanılması yeni bir görünüş değildir. Devlet, kapitalizmin koşullarının ve sosyal ilişkilerinin garantörü ve bu sistemin ortaya çıkardığı eşitsiz ölçüdeki mülkiyet dağılımının koruyucusudur. Devlet iktidarı daha ileri anlamda her yerde hükümetler tarafından kapitalist sınıfı zenginleştirmek için ve gruplar ya da bireyler tarafından da kendilerini zenginleştirmek için kullanılmıştır. Devletin vergilendirme, dış ticaretin düzenlenmesi, kamusal araziler, ticaret ve ulaşım, silahlı kuvvetlerin devamlı ve kamu idaresi fonksiyonlarının yerine getirilmesiyle ilgili güçleri, serveti, hem yasal hem de yasa dışı araçlarla özel grupların ellerine doğru akıtan bir motor işlevini görmüştür. Devletin bu rolü tekelci kapitalizmle birlikte genişlemiş ve çok daha karmaşık ve incelikli bir biçime bürünmüştür (Braverman, 2008: 267).

Kapitalizmin en son aşamasının tekelci devlet kapitalizmi olduğu yönündeki düşünceden farklı olarak Sweezy, Baran (2007: 209-34) ve Braverman (2008: 267-326), en son aşamaya ilişkin olarak tarihsel açıdan yaptıkları incelemelerde tekelci kapitalizm olduğu sonucuna ulaşırlar. Mandel ise, kapitalizmin en son aşamasının tekelci devlet kapitalizmi veya tekelci kapitalizm olduğu yönündeki düşüncelerin her ikisini de reddeder. O'na göre, devletin işlevinin daha da genişlemesi tekelci kapitalizmin geç kapitalizm aşamasına uygun düşer. Bu durum geç kapitalizmin üç ana özelliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır: (1) Sabit sermayenin devir

sürecinin kısalması, (2) teknolojik yeniliğin hızlanması ve (3) teknolojik devrim yüzünden başlıca sermaye birikimi projelerinin maliyetindeki muazzam artış ve buna uygun olarak bu projeler için gereken muazzam sermaye miktarının valorizasyonundaki bir gecikme ya da başarısızlığın risklerindeki artış (Mandel, 2008a: 639). Thomas'a göre, bu düşünürler kapitalist devletin doğasını analiz ederken, devlet aygıtlarının iç yapılarına bakmak yerine, sivil toplumdaki üretim sürecine bakmışlardır (2010: 209). Daha açık olarak, Mandel, Sweezy, Baran ve Braverman'ın başını çektiği akım, emek-sermaye arasındaki ilişkileri anladığı takdirde kapitalist devleti de anlayacaklarını düşünmüşlerdir.

Araçsalcı bakış, sınıf ve devlet aygıtı arasındaki dolaysız bağları ve kapitalist sınıflar ile siyasi partiler gibi aracı kurumlar arasındaki bağların incelenmesini, hükümet politikalarının bu sınıflarla bağlantılı olarak nasıl biçimlendiğini göstermeyi hedef alır.

Yapısalcı devlet anlayışı 1930'lu yıllarda başlayan 60'lı yılların sonuna kadar devam eden Stalinizmin Avrupa'daki komünist partiler üzerinde yarattığı etkiye karşı bir tepki biçiminde ortaya çıktı. Sovyet bloku dışında kalan özellikle de Avrupa'daki komünist partilerin Sovyet Birliği'ne bağımlı haline getirilmesi Stalin tarafından kuramsallaştırılan tek ülke sosyalizminin (Mclellan, 1998: 148) bir sonucuydu. Tek ülkede sosyalizmin zaferi proletarya ile köylülük arasında ortaya çıkan çelişkileri ülkenin iç güçleriyle giderme olanağı anlamına gelmektedir (Stalin, 1992a: 177). Emperyalizm koşulları altında çeşitli kapitalist ülkelerin birbirine eşit olmayan sıçramalı gelişmeleri, proletaryanın tek tek ülkelerde zaferini zorunlu hale getirmişti (Stalin, 1992a: 36-7, 173). Stalin altındaki Sovyet sosyalizmi, başka ülkelerde sosyalizmin kurulabilmesi için kutsanmaya başlandı. Bu durum diğer komünist

partilerin önemini azalttı ve rollerini baştan tanımladı (Elley, 2008: 449-50). Artık, Sovyetleri savunmak ve sahip oldukları güçleri onun faydasına kullanmak her komünist partinin görevi olmalıydı. Stalin yönetimi altındaki Sovyetler Bolşevik Devrimi'nin uluslararası alanda yarattığı büyük prestijin etkisini kullanarak Üçüncü Enternasyonal'e bağlı bulunan komünist partileri her alanda kendine bağımlı kılması sürekli olamadı. Dünya sosyalist devrimini gerçekleştirme yolunun tek sosyalist ülke konumunda bulunan Sovyetlere destek vermek ve onu güçlendirmekten geçtiği şeklindeki bir stratejinin doğruluğuna gerçekten inanılmış olunsa da, zamanla Üçüncü Enternasyonal'e hâkim olan anlayış Sovyet Devleti'nin dış politik ihtiyaçlarına öncelik verme şeklinde değişmeye başladı (Elley, 2008: 450). 25 Şubat 1956 SBKP'nin XX. Kongresi'nde Kruşçev tarafından Stalin kınandı. Ayrıca bu Kongre'de Leninizmi içinde bulunulan yeni koşullara uygun olarak yeniden yorumlanması kararı kabul edildi (Yarkın, 1989: 139, 155-57, 160). Nisan 1956'da da Kominform dağıtıldı (Elley, 2008: 590).

Althusserci yapısalcılık, Marksist-Leninist dünya görüşünün dayandığı ilkelerin Stalinist çarpıtmalarına karşın Sovyet kuramı ve pratiğinde gösterilen hümanizme karşı bir tepki biçiminde gelişti (Jessop, 2008: 76). Böylece, ekonomik güçleri toplumsal gelişmenin özerk motoru varsayan ekonomik belirlenimciliğin tüm biçimleri olduğu kadar, bilinç mantık ve özgür irade ile donatılmış bireye veya sınıfsal özneye olan inanç reddedildi. Karmaşık yapılı bütün kavramı yerine bütünün siyasal, ekonomik ve ideolojik düzeyleri üzerindeki nedensel önceliği ilkesini koydu ve bireylerin esasen kendilerini üreten toplumsal ilişkilerin pasif taşıyıcıları ya da destekleri olarak işlev gördüğünü ileri sürdü. Ekonominin son kertede belirleyiciliği

ve özerklik üzerine yapılan vurgular Poulantzas'ın düşüncelerini etkiledi (Jessop, 2008: 77).

Özerklik üzerine yapılan bu vurgu Poulantzas'ın 60'lı yılların ortalarından başlayarak sonraki çalışmalarında ortaya çıktı. Poulantzas ilk önce burjuva toplumundaki hukuki ideolojinin egemenliği ve kapitalist üretim tarzından hukukun etkinliğinin tarzları ve özerkleşme üzerine odaklandı. Daha sonra bu yaklaşım kapitalist devlet tipi ve bu devlet tipinin siyasal sınıf hâkimiyetini güvenceye alma ve toplumsal baskı konularındaki rolü üzerinde yoğunlaşmaya başladı (Jessop, 2008: 77).

Poulantzas'ın amacı Althusser'in düşüncesinden etkilenerek geliştirdiği devletin görece özek kavramının, kapitalist devletin, kapitalist üretim tarzına dayanan ekonomik ve siyasal kertelerin göreli özerkliğinden doğan yapısal özerkliğini vurgulamaktı. Bu kavram zamanla Poulantzas'ın yüklediği anlamın dışına çıkarak Marksist düşünceden hareketle geliştirilen araççı devlet yorumlarına karşı bir argüman biçiminde kullanılmaya başlandı (Gülalp, 1993: 45). Poulantzas, devleti, egemen sınıfın tek aracı gibi kavrayan araçsalcı argümanı kabul etmez. Aynı zamanda devletin kolayca el değiştirebileceği, hareketsiz araç olarak daha önce kapitalistlerin çıkarına hizmet ettiği gibi, sosyalizmin de çıkarına hizmet edebileceği şeklindeki düşünceyi de reddeder (Wood, 2007a: 70). Poulantzas, Stalinizmin devlet düşüncesini karakterize eden "ekonomik indirgemecilik" ile sosyal demokrat anlayışın "reformist" düşüncesinden temelde ayrılır. Böylece, Poulantzas, devletin karmaşık bir toplumsal ilişki olduğu yönündeki düşüncesini ileri sürer (Jessop, 2005: 44). Bu düşünce iki anlama gelir: Birincisi, sınıflar, devletin dışında ve ondan bağımsız olarak var olan ve dolayısıyla devleti basit bir araç olarak kullanma

becerisine sahip basit ekonomik güçler olarak görülemezler. Çünkü, sınıf ya da sınıf fraksiyonunun siyasal etkisi kısmen de olsa devletin kurumsal yapısına ve devlet iktidarının etkisine bağlıdır. İkincisi, sınıf mücadelesi sivil toplumla sınırlı olmayıp devlet aygıtının tam kalbinde üretilmektedir. Ayrıca, devletin, sermaye birikimini hiçbir engelle karşılaşmadan sürdürebilmesi için toplumsal bütünlüğü sağlama yönünde nesnel bir işlevi yerine getirir (Jessop, 2005: 44-5).

Sonuç olarak Poulantzas, Miliband'ın ekonomik ve siyasal elitlerin sosyal kökenleri, aralarındaki kişisel bağlar ve ortak değerler ile hükümet politikalarının gelir ve servet dağılımı üzerinde yarattığı etkilere dair olgulardan hareketle anlamaya çalıştığı devlet sorunsalından (Poulantzas, 1969: 78) farklı olarak, devleti kapitalist toplumdaki yapısal olarak belirlenmiş rolü üzerinde durur.

Poulantzas'a göre, modern toplumun gelişimiyle birlikte ortaya çıkan kapitalist devletin sivil toplum-devlet ayrımına dayandırılarak incelenmesi şu sorunları ortaya çıkaracaktır: Birincisi, devlet ile sınıf mücadelesi arasındaki ilişkinin incelenmesini olanaksız hale getirecektir. Üretimin taşıyıcılarının yapının destekçileri olarak değil de, sınıfsal niteliklerinden yalıtılmış bireyler özneler olarak kavranmasına neden olacaktır. Toplumun farklı sosyal sınıflardan oluştuğu gerçeği yerine, toplumun bireylerden-oluştuğunu kabul etmek gerekecektir. Ayrıca, devletin hem ekonomik bireylerle olan ilişkisini, hem de devletin sınıf ve sınıf mücadelesiyle olan ilişkisinin kurulması imkānsız hale gelecektir. Dolayısıyla, kapitalist devlet birey-öznelerden oluşan sivil toplum ile devlet ayrımı da iki alanın karşılıklı ilişkisi üzerinden tanımlanacaktır. İkincisi, sivil toplum devlet ayrımının ideolojik sorunsalının altında bir takım gerçeklerin incelenmesi imkānsız hale gelecektir. Mesela, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki ekonomik düzeyin siyasal

düzey karşısındaki özerkliği, ideolojinin bu düzeyler üzerindeki etkisi, yapılar arasındaki ilişkilerin sınıf mücadelesi alanı üzerindeki etkileri göz ardı edilmiş olacaktır (Poulantzas, 1978: 125). Kısacası, Poulantzas'ın yapmaya çalıştığı kapitalist devletin hem üretim ilişkilerin yapılarıyla, hem de sınıf mücadelesinin alanıyla olan ilişkilerini göstermektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİST DEVLET

2.1. Kapitalist Devlet ve Yalın Birey

Feodal toplumsal düzende kişisel bağımlılık ilişkileri gerek üretim gerek siyasal ilişkileri belirlemekte, üretim ilişkileriyle siyasal ilişkiler iç içe geçmiş bulunmaktadır. Toprağa olan bağımlılığı ifade eden serflik hem üretim ilişkileri içinde, hem de siyasal ilişkiler içinde belli bir konumu belirlemektedir. Kapitalist toplumsal oluşumda üretim ilişkileri yalnızca mülkiyet ilişkilerini içermekte, siyasal olarak da kapitalist toplumun bütün üyeleri işçi ya da mülk sahibi yerine "bireyler" olarak ele alınmaktadır. İşçinin üretim araçlarından ayrılmasına bağlı olarak gelişen "sade birey" böylelikle kapitalist üretim tarzının ön önermesi olarak ortaya çıkmaktadır (Poulantzas, 1978: 126).

Poulantzas "sade birey" kavramının Marx'ın çalışmalarındaki izini sürerek bu kavramın hangi anlama gelecek şekilde kullanıldığını kavramaya çalışır. Bunun için de Marx'ın *"Grundrisse"* adlı çalışmasının "*Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler*" (Marx, 1979: 523-90) başlıklı bölümün çeşitli yerlerinde kapitalist üretim tarzının "tarihsel ön koşulu" ve "kuramsal varsayımı" olarak ifade edilen "sade birey" kavramıyla ne kastedildiğini araştırır.

Poulantzas, Marx'ın yukarıda ifade edilen çalışmasında, kapitalist üretim tarzının tarihsel ön koşulu olarak düşündüğü "sade birey" kavramıyla, kapitalist üretim tarzının başlangıç tarihini değil, üretim tarzını oluşturan öğelerin soy kütüğünü oluşturacak şekilde kullanıldığı iddiasında bulunur (Poulantzas, 1978: 125). Böylece, Poulantzas, bir tarihsel oluşumun dayandığı üretim tarzını oluşturan

öğeler arasındaki ilişkiyi ön plana çıkarmış olur. Üretim tarzını oluşturan öğeler arasındaki ilişkinin ön plana çıkarılması, aynı zamanda, tarihöncesi dönem ile çeşitli öğelerin oluşturduğu üretim tarzını birbirinden ayrılmasını gerekli kılar. Çünkü, tarihöncesi dönem ile üretim tarzının yapısını oluşturan öğelerin oluşum süreçlerinin yarattığı etkilerin farklı oluşu, iki sürecin birbirinden ayrılmasını gerekli hale getirir. Bir başka ifadeyle, bir üretim tarzını oluşturan öğeler ile bu öğelerin oluşum süreçlerinin yarattığı etkiler, tarihöncesi dönem ile arasındaki sınırı belirler.

Poulantzas'a göre, üretim tarzının yapısını oluşturan öğeler bir defa oluştu mu aynı yapı her zaman kendini oluşturan öğelerin çeşitli kombinasyonlarının bir sonucu olarak ortaya çıkar (1978: 125). Bunun anlamı, eğer bir defa oluşan öğeler üretim tarzının yapısını oluşturuyorsa ve bu yapının devamlılığı da kendisini oluşturan öğeler arasındaki çeşitli kombinasyonların ortaya çıkardığı etkiye bağlıysa o halde yapısal bir süreklilikten bahsedebiliriz.

Yapısal süreklilik feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçişte öğelerin ortaya çıkardığı yeni bir kombinasyona işaret eder. Poulantzas, bir üretim tarzından yeni bir üretim tarzına geçişte yapının dağılmamış oluşundan hareketle üretimin taşıyıcılarının sade birey olarak ortaya çıkmadığının bir kanıtı olarak gösterir.

Poulantzas'a göre, Marx'ın çalışmalarında doğrudan üreticiyi ifade eden işçi kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılan "sade birey" teriminin kapitalist üretim tarzının tarihsel ön koşulu olarak belirlenmesi tarihin herhangi bir döneminde gerçek anlamda ortaya çıkmış "bireyi" ifade etmek için kullanılmamıştır. O'na göre, sade birey terimi feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçişte yapının çözülüşünü betimsel bir biçimde göstermek amacıyla kullanılmıştır (1978: 126). Bir

başka ifadeyle, doğrudan üreticiyi ifade eden serbest işçi deyimiyle aynı anlama gelecek biçimde kullanılan sade birey kavramı feodal üretim tarzının hâkim olduğu dönemde feodal kişisel bağımlılıktan, yani serfin senyöre olan bağımlılığından kurtulmasını betimsel anlamda ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Oysaki, Poulantzas'a göre, Marx tarafından betimsel olarak ifade edilen feodal yapıların çözülüşü, üretimin taşıyıcılarının dağılışının, yani sade bireyin ortaya çıkışının bir göstergesi olacak biçiminde anlaşılmıştır (1978: 126). Bir başka ifadeyle, sade birey kavramı Marx'ın çalışmasında feodal toplumdan kapitalist topluma geçişte ortaya çıkan yapıların çözülüşünü ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Feodal toplumdan kapitalist topluma geçişte yapıların çözülüşü sade bireyi ortaya çıkardığı ve bu sade bireyin de sivil toplumu oluşturan bireyler olarak düşünüldüğünden, kapitalist devlet sorunsalı da sivil toplum-devlet karşıtlığı temelinde kavranmaya çalışılmıştır.

Kapitalizmin tarihsel ön koşul olması açısından sade birey deyimi üretimin taşıyıcılarının önceden oluşmuş birimler içinde toplanmış olup, kapitalizme geçiş sürecinde üretimin taşıyıcılarının atomize bireyler olacak şekilde parçalanıp ortaya çıktıklarını daha sonra da kapitalist üretim ilişkileri içinde yer alarak sosyal sınıfları oluşturdukları anlamına gelmez (Poulantzas, 1978: 126). Poulantzas'a göre, Marx, sade birey kavramını feodal ilişkilerdeki taşıyıcıların sadeleşmesini, özgürleşmesini, bireyselleşmesini ifade eden çözülmeleri göstermek amacıyla kullanmıştır (1978: 126).

Ayrıca, yukarıda ifade edildiği üzere "sade birey" kavramı Marx'ın çalışmasında kapitalist üretim tarzının kuramsal varsayımını ifade etmek amacıyla da kullanılmıştır. Sade birey kavramı betimsel bir biçimde kullanımı gerek kapitalizm

öncesi üretim tarzları için, gerek kapitalist üretim tarzı için "gerçek sahiplik ilişkisini" ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.

Kapitalist üretim tarzının kuramsal varsayımı olarak kullanılan sade birey kavramının ifade ettiği "gerçek sahiplik ilişkisinin" özgül niteliği doğrudan üreticinin kendi çalışma koşullarından ayrılması anlamına gelir (Poulantzas, 1978: 127). Bir başka ifadeyle, betimsel olarak ifade edilen sade birey terimiyle anlatılmak istenilen doğrudan üretici ile üretim araçlarının ayrılığıdır. Poulantzas, Marx'ın çalışmasında geçen sade birey kavramının kapitalist üretim tarzının tarihsel ön koşulu ve kurumsal varsayımını oluşturacak şekilde kullanılıyor oluşunu, üretimin taşıyıcılarını ifade eden sınıfların gerçek anlamda bireyler anlamına gelecek şekilde kullanılmadığı yönündeki iddiasına bir kanıt olarak sunar.

Poulantzas'a göre, kapitalist üretim tarzının kuramsal varsayımı olan sade birey kavramının ifade ettiği gerçek sahiplik ilişkisinin sonucu olan doğrudan üreticilerin üretim araçlarından ayrılmasının da ortaya çıkardığı farklı sonuçları vardır. Poulantzas'a göre, üretici güçlerin sosyalizasyonu olarak ifade edilen kolektif çalışma sürecine götürürken, üretim araçlarının sahiplenilmesi de sermayenin tek ellerde birikmesi sürecine yol açmaktadır (Poulantzas, 1978: 127). Bir başka ifadeyle, gerçek sahiplik ilişkisinin karakterize ettiği bu ayrım üretici güçlerin sosyalizasyonun sonucu olarak doğrudan üreticiyi üretimin kolektif mekanizmasının bir organı haline getirirken, sermayenin de üretim araçlarına sahip olanların elinde toplanmasına yol açmaktadır. Gerçek sahiplik ilişkisinin karakterize ettiği üreticinin üretim araçlarından ayrılığının neden olduğu üretimin sosyalleşmesi kapitalizmin temel sınıfları arasındaki ayrımı derinleştirecektir. Böylece, bir tarafta üretim araçlarından yoksun bir sınıf, diğer tafta da bu üretim araçlarının küçük bir kesimin

elinde biriktiği diğer bir sınıf ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla, Marx'ın çalışmalarında kapitalist üretim tarzının kuramsal varsayımı olarak düşünülen sade birey deyimi üretimin taşıyıcılarının bireyselleştirilmesi anlamına gelecek şekilde kullanılmamıştır.

Özetle, Poulantzas, kuramsal varsayım ve kapitalist üretim tarzının tarihsel ön koşul olarak kullanılan sade birey kavramının, Marx'ın yapıtlarında hiçbir şekilde üretimin taşıyıcılarının bireyselleştirilmesi anlamına gelecek şekilde kullanılmayıp, sınıfları niteleyecek anlamda kullanıldığını düşünür. O halde sivil toplum/devlet ayrımının temel dayanağını oluşturan bireylerin gerçekten var olduklarını kabul etmek mümkün değildir.

Poulantzas kapitalist devleti anlamaya yönelik temel sorunsalını sivil toplum/devlet karşıtlığından farklı olarak kapitalist devleti ekonomi karşısındaki özgül özerkliği temelinde konumlandırır. Kapitalist üretim tarzının siyasal ve ekonomik düzeylerinin özgül özerkliği üretici ile üretim araçlarının ayrılığıyla, yani "gerçek sahiplik ilişkisi" ile "mülkiyet ilişkisinin" özgün birliğiyle ilişkilidir (1978: 127).

Poulantzas'a göre, sivil toplum kavramı siyasal düzeyin özgül özerkliğini içermesine karşın üretim ilişkilerini, yani ekonomik yapıyı içermez (1978: 128). Şöyle ki, kapitalist devlet sorunsalı sivil toplum-devlet karşıtlığı temelinde kavrandığı takdirde bir tarafta devlet diğer tarafta ise ekonomiyi de içine alan sivil toplum uğrağından bahsetmek gerekecektir. Ancak, sivil toplum Poulantzas'ın kuramsal çözümlemelerinde devletin ideolojik aygıtlarının bulunduğu alanı anlatır. Dolayısıyla, kapitalist devlet sorunsalı, devletin ideolojik aygıtlarıyla arasında organik bir birliği olan devlet ile ekonomi arasındaki ilişki temelinde, yani her iki

düzeyin özgül özerkliği temelinde kavranır. Farklı kavramlarla ifade edilmekle birlikte benzer tarzda bir modellemenin Gramsci'nin çözümlemelerinde de bulmak mümkündür. Poulantzas'a yeniden dönmek koşuluyla Gramsci'nin bir tarihsel oluşumu nasıl ele aldığına daha yakından bakılması konumuz açısından öğretici olacaktır.

Gramsci'nin düşünsel öncüllerine bakıldığında tarihsel blokun sadece iki kurucu öğesini ifade eden temel yapı ve üstyapı uğrakları tarafından oluşturulması şeklinde değil, aynı zamanda üstyapısal kertede konumlandırılan devlet-sivil toplum ikiliğinin kuramsallaştırılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ekonomik alandan siyasal alana diyalektik geçişi dikkate alan bir bakış açısı, kuramsal düzeyde üretilen soyut gerçekliğin farklı kerteleri arasındaki organik birliğin kurulmasıyla olanaklı hale gelebilir. Dolayısıyla, Gramsci, üstyapılar kurumunun iki önemli uğrağı olarak kurguladığı devlet-sivil toplum arasındaki ikiliği çatışkı (*antinomy*) olarak değil, diyalektik bir ikilik (*dichotomy*), yani karşılıklı ilişki mantığına uygun olarak ele almaktadır (Yetiş, 2009: 131). Bir tarihsel bloku oluşturan farklı düzey ve kerteler arasındaki ilişkinin niteliğine yönelik yapılan değerlendirmeler birbirinden çok farklı tartışma eksenlerinin ortaya çıkmasına nenden olmuştur. Söz konusu tartışmanın geçtiği alana yönelik ilk polemik Bobbio ve Texier arasında gerçekleşmiştir. Bobbio'nun düşüncesi, Marx ve Gramsci arasındaki farkın özle ilgili olduğunu yönündedir. Bobbio, Gramsci'de, Marx ve Engels'in düşüncelerinin alışılmış anlama biçimlerinden farklı olarak iki tersine çevirme işleminin var olduğunu düşünür (Texier, 1982: 56-57). O'na göre, Gramsci'deki birinci ters çevirme işlemi altyapıya oranla üstyapıların ayrıcalıklı bir duruma getirmeye çalışmış olmasıdır. İkincisi ise, devlet-sivil toplum antitezinin şekillendirdiği üstyapı uğrağı içerisinde yer alan

ideolojiyi devlet karşısında ayrıcalıklı hale getirmesidir (Texier, 1982: 58; Bobbio, 2004: 105-106). Kısacası, Marx'ın düşüncesinde, tarihsel blokun iki temel uğrağını oluşturan yapı ve üstyapı antitezinde, birinci uğrak birincil ve koşullandıran durumundayken; ikinci uğrak ise, ikincil ve koşullandırılan durumundadır. Gramsci'nin düşüncesinde ise, bunun tam tersi geçerlidir. Bir tarihsel bloku oluşturan yapı üstyapı antitezini Gramsci'nin düşünce sistemi içindeki kurgulanış biçimini Bobbio'nun yorumuna dayandırarak açıklayacak olursak, bu iki uğrak arasındaki ilişkinin mekanist bir yorumunu kabul etmek gerekecektir (Texier, 1982: 59). Oysaki Gramsci,'nin düşünce sistemi içinde yer alan bu iki uğrak arasındaki ilişki diyalektik karşıtlık temelinde ele alınarak incelemiştir. Dolayısıyla, Gramsci'nin üstyapıyı temel yapı karşısında ayrıcalıklı konuma yükselttiği, yani Marx'ın düşüncelerinin ters çevrildiği yönündeki Bobbio'nun yorumu temel dayanaktan yoksundur.

İki temel üstyapısal düzeyden biri olan sivil toplum özel diye adlandırılan organizmalar bütününü oluştururken; ikincisi ise politik toplum ya da devlet şeklinde ifade edilir. Üstyapının bu iki düzeyi egemen grubun toplum üzerinde uyguladığı hegemonya işlevine, diğer yanda devlet ve hukuki hükümet aracılığıyla uygulanan doğrudan tahakküm ya da komuta işlevine karşılık gelir (Gramsci, 1971: 12).

Üstyapının bu iki uğrağı arasındaki ayrım terminolojik olarak incelendiğinde politik toplum ile sivil toplum iki farklı toplumsal varoluş biçimine karşılık geldiğini söyleyebiliriz (Yetiş, 2009: 132). Gramsci politik toplumu iki anlama gelecek şekilde kullanmıştır: dar anlamda ve geniş anlamda. Politik toplumun dar anlamda kullanımı sınıfsal üstünlüğün yeniden üretiminde zorlama (tahakküm/egemenlik, zor, baskı) işlevini yerine getiren kurum ve aygıtların yer aldığı devlet alanını oluşturur. Sivil

toplum ise, sınıflar arasındaki hegemonik mücadelenin gerçekleştiği, devlet aygıtlarının kuramsal yapısının dışında kalan toplumsal ilişkiler, kurumlar/örgütlenmeler örüntüsüdür. Devletin dar anlamda yapılan tanımında oluşturulmaya çalışılan karşıtlık, devlet ile sivil toplum arasında ortaya çıkmaktadır. Hegemonya (yönetim) sivil topluma, zorlama (egemenlik) devlete aittir. Sivil toplum ile devlet arasında bir zıtlık vardır; egemen sınıf, toplum yoluyla hegemonya, devlet ve hukuksal iktidar yoluyla ise doğrudan egemenlik uygular (Carnoy, 2001: 260; Gramsci, 1971: 244; Texier, 1982: 48).

Gramsci'nin sivil toplum kavramı Marx'ın devlet sorunsalından kısmen farklı olarak, ekonomik nitelikli olmayan, değişik düşünce ve yaşam tarzlarının açığa çıktığı kendiliğinden rızanın yeniden üretildiği özgül bir üstyapısal uğrağı niteler. Politik toplum ve sivil toplum kavramlarına yönelik analitik ayrıştırma sistemi, sınıfsal egemenliğin yeniden üretiminde zor ve rıza (hegemonya ve tahakküm) ilişkilerinin örgütlenmesine yardımcı olur. Sivil toplum, özsel olarak ikna, kendiliğinden rıza, oydaşma, hegemonya ve entelektüel ahlaki liderlik işlevleriyle nitelenirken; politik toplum ise, bu işlevlerin diyalektik karşıtı olan zor, tahakküm ve diktatörlük ile özdeşleştirilir (Yetiş, 2009: 132).

Dar anlamıyla devlet, sınıf egemenliğinin yeniden üretimi sürecinde, denetim altında bulundurulan belli başlı ekonomik mekanizmaların yanı sıra, zorlama ve baskı araçlarının da yardımıyla, tahakküme dayalı siyasal iktidar pratiklerine kurumsal görünüm kazandırılan aygıtlar toplamını anlatır. Her biri farklı işlevlerle donatılmış olan ordu, polis, yargı, sivil bürokrasi, vb. kurumsal/örgütsel yapılar, verili toplumsal-siyasal düzenin sürdürülmesi amacıyla etkinlik gösteren "devletin baskı aygıtını oluşturur.

İkinci devlet kavramı ise, siyasal hükümetle özdeşleştirilen birincisinden farklı olarak, üstyapısal kertede analitik olarak formüle edilen ikili ayrımın bütünselci bir bakış açısıyla yeniden bir araya getirilmesi üzerinden türetilir. Gramsci'nin "entegral" terimini kullanarak açıkladığı bu geniş (ya da genişletilmiş) devlet kavramı, bir yandan üstyapının iki uğrağının, öbür yandan da bunlara karşılık gelen işlevlerin birliğine dayanır (Yetiş, 2009: 141).

Gramsci'nin analitik açıdan ayrıştırdığı bu iki uğrağı yeniden birleştirerek, entegral devleti, zorlama ve rızanın eşzamanlı bir sentezi olarak anlamlandırır. Gramsci'nin kuramında devletin ikinci görünümünü oluşturan bu kavram, formel örgütlenme süreçlerindeki bütün farklılıklarına karşın, zorlama işlevini yerine getiren politik toplumu ve hegemonyanın açığa çıktığı sivil toplumu kuşatır. Entegral devletin içerdiği denge, farklı oranlarda bile olsa zor ve rıza işlevlerinin uyumlu bir eklemlenme içinde bulunmasıyla sağlanan hegemonik oydaşmanın belirleyici olduğu bir sosyo-politik düzeni niteler (Yetiş, 2009: 141-42). Böylece, devlet, birbiriyle yakından ilişkili, ancak analitik olarak ayrıştırılması gereken iki ayrı uğrağın sentezi olarak ortaya çıkar. Entegral devlet kavramı, Gramsci'nin karakteristik formülasyonuyla, "politik toplum + sivil toplum" (1971: 263) ya da "diktatörlük + hegemonya" (1971: 239) biçiminde özetlenebilir. Bir başka ifadeyle, Devlet deyince yalnızca hükümet aygıtı değil, özel hegemonya aygıtı veya sivil toplum anlaşılmaktadır (Texier, 1982: 49; Anderson, 1988: 28) Özetle şunu söyleyebiliriz: Gramsci'nin dar ve geniş anlamlar temelinde geliştirdiği devlet tanımları birbirinin alternatifi olacak şekilde anlaşılmamalıdır. Çünkü, devletin dar anlamdaki yorumu yöntemsel açıdan yapılan bir ayrımı ifade ederken; geniş almamdaki yorumu ise, bu ayrımı ortadan kaldırır. Dolayısıyla, bu üstyapılar teorisi, aslında bir altyapı ve

üstyapılar ilişkileri teorisi, onların birliği teorisi, onların oluşturdukları tarihsel blok teorisidir (Texier, 1982: 49).

Tekrar Poulantzas'a dönecek olursak, her iki düşünürde de kapitalist devlet sorunsalı üst düzeyde yapılan bir soyutlamada devlet ile ekonomi arasındaki ilişki temelinde ele alınarak kavranır. Aynı sorunsal daha aşağı düzeydeki bir soyutlamada ele alındığı takdirde Poulantzas'ın "devletin baskı aygıtı" ve "devletin ideolojik aygıtları" organik birliği, Gramsci'nin "politik devlet" ve "sivil toplum" organik birliğine tekabül eder. Kısacası, Poulantzas'ın devlet aygıtı ve ideolojik aygıtları organik birliği ile Gramsci'nin politik toplum ve sivil toplum organik birliği üstyapıyı oluştururken; ekonomik düzey her iki düşünürde de temel yapıyı anlatır.

Poulantzas'a göre, ekonomik alan her ne kadar sivil toplumun bir parçası olarak düşünülse de, gerçekte onu dışlar. Kapitalist devletin yasal siyasal üstyapısı üretim ilişkilerinin dışlanmışlığı üzerine kuruludur (1978: 128). Çünkü, üretim araçlarından ayrılmışlığın bir göstergesi olarak sınıf, yasal düzeyde siyasal bireyler-kişiler olarak inşa edilir. Bu hukuki ifade ekonomik alandaki sınıfların gerçek konumunu yansıtmaz.

Özetle, üretimin taşıyıcılarının birey olarak var olmaları yasal ilişkilerin oluşturduğu üstyapıyla ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan iş sözleşmeleri ve üretim araçlarının mülkiyeti üretim ilişkilerinde kaynaklanmayıp, yasal ilişkilere dayanır. Ancak, bireyin inşası yasal düzeydeki ifadenin basit bir sonucu olduğu biçiminde anlaşılmamalıdır. Yasal düzeyde üretimin taşıyıcılarının birey haline nasıl geldiğine bakalım.

Poulantzas'a göre, yasal-siyasal düzeyin bu özgün statüsü yasal siyasal bir ideolojiye uygun düşer. Feodal toplumda din egemen ideolojiyi oluştururken;

kapitalist toplumda egemen ideoloji yasal siyasal düzey tarafından meydana getirilir. Doğrudan üreticinin üretim araçlarından ayrılığı bireyciliğin ideolojik bir söylem içinde çok karışık bir biçimde ifade bulmasına neden olur (1978: 129).

Emek sürecini ifade eden gerçek sahiplik ilişkisi içinde doğrudan üreticinin üretim araçlarından ayrılmasının –ki bu, siyasalın ve ekonominin özgül özerkliğini meydana getirir- bir sonucu olarak ortaya çıkan üretimin taşıyıcıları karşısında devletin yasal-siyasal düzey aracılığıyla bireyleri oluşturacak şekilde inşa etmeleri, emek sürecindeki yapının oluşumunun engellenemiyor olmasından kaynaklanır. Bu, emek sürecindeki belli bir yapıya işaret eder (1978: 129). Poulantzas, iddialarını temellendirmek için Marx'ın meta ve değer yasasına ilişkin çözümlemelerini ön plana çıkarır. Şöyle ki, meta, ilişkilerini birbirinden bağımsız olarak yürüten bireylerin emeklerinin ürünü olarak ortaya çıkar. Bu bireylerin emeklerinin toplamı toplumun emeğini meydana getirir. Toplumun emeğinin bir parçası olan bireyin emeği kendisini doğrudan ürünler arasındaki ve dolaylı olarak bunlar aracılığıyla üreticiler arasında kurulmuş olan değişim eylemi olan ilişkiler aracılığıyla açığa vurur. Dolayısıyla, bireyin emeğini öteki üreticilerin emeğine bağlayan ilişkiler toplumsal ilişkiler olarak değil de, kişiler arasındaki maddi ilişkiler ve şeyler arasındaki toplumsal ilişkiler olarak ortaya çıkarlar (Marx, 1993a: 88). Bir başka ifadeyle, kapitalizmin üretimi sermaye ile işçiler arasındaki belli toplumsal ilişkiler temelinde örgütlenmesine karşılık bu ilişkiler şeyler arasındaki ilişkiler olarak ifadesini bulur ve görünür (Fine ve Saad-Filha, 2009: 41). Marx, toplumsal emeğin bir ürünü olarak metanın dolaşımında onun toplumsal niteliğinin yok sayılmasından bahseder. Poulantzas, kapitalist üretin tarzı içinde metanın üretimi toplumsal emeğin bir ürünü olarak belirmesine rağmen dolaşım esnasında bu nitelik ortadan kalkması

üzerinde durur. O'na göre, emek süreci çalışanların benzer durumlarının gizlendiği nesnel bir eklemlenme sürecini anlatır. Çünkü, işçilerin önceden belirlenmiş bir iş birliği yoktur. Bunun da temelinde üreticinin üretim araçlarından ayrılığının bir sonucu olan burjuvaziye olan bağımlılık ilişkisi yatmaktadır (Poulantzas, 1978: 129).

. Poulantzas, iki önemli sonuca ulaşıyor: Birincisi, emek sürecinin nesnel bir yapıyı meydana getirir. Bu yapı, ekonominin bileşimi içindeki mülkiyet ilişkilerini ve bu çerçevede ekonomik düzeyde beliren, üretici güçlerin sosyalizasyonu ile üretim araçlarının özel mülkiyeti arasındaki özgül çelişkiyi belirler. Ayrıca, bu yapı, taşıyıcıların ifade ettiği sınıfları yasal düzeyde bireyleri oluşturacak şekilde inşa edilmesini de belirler (1978: 129). Emek sürecinin nesnel yapısı hem ekonominin gelişmişlik seviyesine denk düşen mülkiyet ilişkilerini, hem özel çıkar ile genel çıkar arasındaki özgül çelişkiyi, hem de sınıfların yasal siyasal düzey aracılığıyla bireyleri oluşturacak şeklinde inşa edilmesini belirler. İkincisi, taşıyıcılar, emek sürecinde bireyler olarak değil, emek sürecinin yapısının destekçileri olarak ortaya çıkarlar.

Emek sürecinin bu yapısı da yasal siyasal düzey tarafından üst belirlenir (Poulantzas, 1978: 129-30). Fakat, bu süreç yasal-siyasal üstyapı ile emek süreci arasındaki dolayımlı bir süreci ifade eder. Emek sürecinin yasal siyasal düzeyde ortaya çıkan yansıması ve yasal siyasal düzeyin de ekonomiye müdahalesi sınıf mücadelesi alanı içinde tamının üst belirlendiği bir dizi etkiler ortaya çıkarır (1978: 130).

2. 2. Yalıtlayıcı Etki ve Sınıf Mücadelesi Alanı

Kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki bir toplumsal oluşumdaki siyasal ve ekonomik yapıların özgün özerkliği sınıf mücadelesi alanına, "sosyo-

ekonomik" ve “sosyo-politik” ilişkilerin özerkliği şeklinde yansır (Poulantzas, 1978: 130). O halde, kapitalist devletin sınıf mücadelesi alanıyla olan ilişkisi bir yanda “ekonomik sınıf mücadelesiyle” diğer yanda da “siyasal sınıf mücadelesiyle” olan ilişkisi temelinde kavranmalıdır.

Bir toplumsal oluşumun siyasal yapıları kurumsallaşmış devlet iktidarına dayanır. Devletin temel amacı bir toplumsal oluşumun “birliğini” ve “tutunumunu” sağlaması, yani toplumun bütünsel dengesini düzenleyici etken olmaktır (Poulantzas, 1978: 44-5). Kapitalist toplum içinde toplumsal ilişkiler sınıf egemenliğiyle nitelendiğinden, toplumsal birliği koruyan devletin işlevleri de egemen sınıfın siyasal çıkarlarını yansıtmak durumundadır (Bridges, 1999: 474). O halde devletin, bir yanda egemen sınıfların siyasal çıkarlarını güvence altına alırken, diğer yandan da toplumum birliğini ve tutunumunu nasıl gerçekleştirdiği konumuz açısından önemli bir yer tutmaktadır.

Poulantzas, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki sosyo-ekonomik ilişkileri, yani ekonomik sınıf mücadelesini “yalıtlayıcı etki” olarak tanımladığı bir kavramdan hareket ederek anlamaya çalışır. O’na göre, son kertede emek sürecinin yapısı tarafından belirlenen yasal ve ideolojik düzeyler gerçekte sınıfları ifade eden üretimin taşıyıcılarını bireyler olarak inşa eder. Yasal ve ideolojik düzeyler sayesinde oluşturulan bu bireyler toplumsal ilişkilerin sınıf ilişkileri olduğu gerçeğini üretimin taşıyıcılarından gizlemesine yardımcı olur. Bu yalıtlayıcı etki kapitalist toplumlarda ekonomik ilişkilerin tüm alanlarına yayılarak diğer tüm üretim tarzlarına ait sınıflara da nüfuz eder (Poulantzas, 1978:130-1, 213-14, 275-6; 1980: 63-7, 69-70, 86-8).

Ekonomik düzeyde ortaya çıkan bu yalıtılmışlık “yasal düzeyin,” “yasal-siyasal ideolojinin” ve “genel ideolojinin” sosyo-ekonomik ilişkiler üzerindeki

etkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Poulantzas'a göre, somut bir gerçekliği ifade eden yalıtlayıcı etkinin görünümü "rekabet" biçiminde ortaya çıkar (1978: 130). Yalıtlayıcı etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkan rekabet hem işçi sınıfı arasında, hem özel mülk sahipleri arasında, hem de kapitalizmin bu iki temel sınıfı arasında ortaya çıkan ilişkilerde kendini gösterir.

Birey olarak inşa edilen üretimin taşıyıcıları piyasada iktisadi bir faaliyetin gerçekleştiricileri olarak karşı karşıya gelmeleri, yani emeğin alınıp satılmasının, metaların dolaşımının mutlak bir gerçeklik olarak ortaya çıkması kapitalist üretim ilişkilerinin ideolojik kavranışının bir sonucudur. Bir başka ifadeyle, ekonomik sınıf mücadelesi üzerindeki yalıtlayıcı etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkan birey ve bu bireyler arasındaki rekabet ideolojik ve siyasal düzeylerin etkisinin bir sonucudur. Sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde yalıtlayıcı etkinin ortaya çıkardığı sonuçlar birey tarafından doğal bir süreç olarak algılanır. Kapitalist üretim tarzının yapısını tanımlamaktan uzak olan rekabet, yasal ve ideolojik düzeylerin sosyo-ekonomik ilişkiler üzerindeki yalıtlayıcı etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Poulantzas'a göre, sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan bu yalıtlayıcı etki üretimin taşıyıcılarının ekonomik mücadeledeki ilişkilerinin sınıf ilişkileri olduğu gerçeğinin gizlenmesinde önemli bir rol oynar (1978: 131).

Sosyo-ekonomik ilişkilere yönelik bu yalıtlayıcı etki –üretimin taşıyıcılarını bireyselleştirici biçimde- her bir üretimin taşıyıcısı düzeyinde ortaya çıkmaz. Üretimin taşıyıcılarının bireyleri oluşturacak şekilde inşası işçiler ile özel mülk sahipleri arasında, işçiler arasında, özel mülk sahipleri arasında, yerel veya endüstri kolunun işçileri arasında, fabrika işçileri arasında ortaya çıkan bir dizi ilişkilerde

kendini gösterir (1978: 131). Kısacası, rekabet terimi ile ifade edilen yalıtlayıcı etki sosyo-ekonomik ilişkilerin bütününü kapsar.

Yasal-siyasal düzey sayesinde sosyo-ekonomik ilişkiler üzerinde, yani ekonomik sınıf mücadelesi alanı üzerinde ortaya çıkan yalıtılmışlık, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki toplumsal formasyonda yer alan tüm sınıflar üzerinde aynı biçimde ortaya çıkmaz. Çünkü, kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumsal formasyonlarda farklı üretim tarzlarının eklemlenişinin sonucu olarak, temel sınıfların dışında kalan farklı sosyal sınıflar vardır: küçük köylülük ve klasik küçük burjuvazi. Dolayısıyla, sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtılmışlık, kapitalizmin temel olmayan sınıfları üzerindeki etkisi farklı biçimlerde kendini gösterir. Örneğin, küçük köylülüğün ve klasik küçük burjuvazinin yalıtılmışlığı üretim araçlarından ayrılığına dayalı olarak değil de, içinde bulunulan iktisadi yaşam koşullarının bir sonucu olarak ortaya çıkar. İşçiler ile mülk sahiplerinin yalıtılmışlığı ise, üretim araçları karşısındaki konumlanışlarına bağlı olarak yasal ve ideolojik düzeylerin yarattığı etkinin bir sonucunda gerçekleşir. Kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki bir toplumsal formasyonda farklı üretim tarzlarının varlığının bir sonucu olarak ortaya çıkan küçük köylülük ve klasik küçük burjuvazinin oluşturduğu sınıfların içinde bulunduğu iktisadi yaşam koşullarına dayanan yalıtılmışlığın yanında bir de kapitalist devlet ile olan ilişkilerinin sonucu olarak ikinci bir yalıtılmışlık etkisi ortaya çıkar (Poulantzas, 1978: 131). Poulantzas, yasal-siyasal ideolojinin sivil toplumun oluşumu üzerindeki etkisini saptadıktan sonra bunların devlet örgütlenmesi ve siyasal sınıf mücadelesi üzerindeki etkilerini inceler (Jessop, 2008: 93).

Poulantzas'a göre, Marx, ekonomik sınıf mücadelesinde ortaya çıkan bu yalıtılmışlığı ifade etmek için "özel" terimini; siyasal sınıf mücadelesini ise "kamu" terimine karşılık gelecek şekilde kullanır (1978: 132). Bu özel ve kamu ayrımının nitelediği taşıyıcıların bireyler olarak hem özel alanda yer alıyor oluşu, hem de bireylerin bütününün siyasal kurumlar aracılığıyla kamuyu temsil etmesi arasındaki çelişki, yasal siyasal düzeyin sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan etkinliğinin bir sonucudur. Dolayısıyla, devlet, üretimin taşıyıcılarını yasal-siyasal düzey aracılığıyla hem dağıtıcı –eşit ve özgür bireyler olarak- hem de birleştirici – bireylerin birliğinin temsil edilmesi anlamında- iki önemli işlevi yerine getirir.

Yasal-siyasal ideolojik düzey özel alanın toplumsal olarak bölümlere ayrılmasını güvenceye almakla kalmayıp, aynı zamanda bu özel alanın siyasal kurumlardan oluşan kamusal alanındaki zorunlu karşılığını da tanımlar (1978: 132). Özel ve kamu arasındaki ayrımın hukuki olduğu ve toplumsal baskı unsuru olarak genişletilmiş devlet tanımı içinde özel kurumları da kapsadığı ideolojik devlet aygıtları konusunda Poulantzas, bu ayrımın siyasal mücadelelerin aldığı biçimde önemli etkileri olduğunu da vurgulamış ve geniş devlet tanımının ışığında otoriter devlet ve totaliter devlet biçmelerine karşı önemli siper sağladığını iddia etmiştir (1978: 132, 219-20; 1974: 205, 314-5; 321, 323; 1980: 70-75, 238, 253). Poulantzas, özel alandaki yalıtlayıcı etkinin kamusal alanın birleştirici etkisiyle zorunlu olarak bağdaşık olduğunu düşünür. Çünkü, kapitalist devlet kendisini özgür ve eşit bireylerin soyut toplamı olarak kabul edilen halk-ulusun siyasal kamusal birliği olarak sunar. Bu anlamda yasal-siyasal üstyapı bireyleri birleştirir. Devlet bireylerin kamusal birliğine sadece belirleyici merkezi bürokratik hiyerarşik çerçevesi içindeki temsili kurumlarıyla vücut vermez, aynı zamanda farklı şekillerde oluşmuş bireyler

ve kategoriler arasındaki ilişkileri de örgütler ve düzenler (1978: 125, 133-4, 188-9, 215-6, 279, 281, 288, 291, 348-50; 1980: 49, 58, 63-5, 86-8). Dolayısıyla, kapitalist devlet yalıtlayıcı etki sürecinde kırılmış olan sosyo-ekonomik ilişkilerle bağlantılıdır. Daha açık bir ifadeyle, sınıfsal ilişkiler kapitalist devletin örgütlenmesinin kuruluşunda mevcuttur ve kapitalist devletin eylemleri bireyselleştirilmiş vatandaşlar arasında birliği ve tutunumu sağlamayı hedeflemektedir (1978: 133, 188, 213, 223, 279, 310). Bunun anlamı şudur: Devletin örgütlenmesi ve işleyişi, bürokrasinin genel çıkarları cisimleştiren, biçimsel, genel, evrensel ve yasa olarak derlenmiş rasyonel yasal normlar içeren hiyerarşik merkezi bir koordinasyon sistemine göre işleyen, gayri şahsi ve tarafsız kurumlar olarak göründüğü rasyonel yasal yönetim biçimini alabilir. Hattâ biçimsel olarak rasyonel bir yönetim olasılığı, ekonomi temelli fiziki baskı tekeline olduğu kadar, devlet örgütlenmesindeki açık siyasal sınıf hâkimiyetinin yokluğuna da bağlıdır (1978: 216, 226-7, 332, 347-50; 1976: 186; 1980: 59, 65, 76-7, 80-2, 88-9, 91).

Poulantzas'a göre, Marx'ın özel terimi ekonomik düzeyde ortaya çıkan yalıtılmışlığı ifade etmek amacıyla kullanmasının nedeni, bireylerin bulunduğu "özel alan" ile bu bireylerin bütünlüğünün ifade bulduğu "kamusal alan" arasındaki ayrımı belirtmek için değil, bu ayrımın sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan bir dizi yalıtılmışlığın yasal ve ideolojik düzeylerin yarattığı etkinin bir sonucu olduğunu göstermek içindir (1978: 132). Yoksa ekonomik sınıf mücadelesini ifade eden özel alanda bireyler değil, sınıflar yer alır.

Kapitalist devlet kendisini bu yalıtılmışlığı oluşturan ekonomik mücadelenin özgün siyasal bütünlüğünün temsilcisi olarak sunar. Devlet ideolojik düzeyin karmaşık işleyişi sayesinde siyasal kurumlar düzeyinde kendi sınıfsal niteliğini

gizler. Bir başka ifadeyle, kapitalist üretim tarzının egemenliği altında ortaya çıkan devlet, sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan bu yalıtılmışlığın etkisi sayesinde kendisini bireylerin birliğinin ortak çıkarlarını oluşturacak şekilde ulusal iradenin bir temsilcisi olarak sunar. Kapitalist devletin ekonomik sınıf mücadelesi alanına yönelik bu işlevinde bir dizi ideolojik eylemler devreye girer. Ancak, devletin sosyo-ekonomik sınıf mücadelesi alanına yönelik işlevinin tamamıyla ideolojik düzeyde yoğunlaştığı anlamına gelmez (1978: 133). Bir başka ifadeyle, devletin ekonomik sınıf mücadelesi üzerindeki yalıtlayıcı etkinin gerçekleştirmesinde ideolojinin büyük bir önem taşıyor oluşu, her şeyin ideolojik düzeyde gerçekleştiği biçiminde yorumlanmamalıdır. Devletin sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtlayıcı etkisi somut bir gerçekliğe sahiptir. Devlet, ideolojik düzeyin sosyo-ekonomik düzeyde ortaya çıkan yalıtlayıcı etkisine somut işleviyle katkıda bulunur. Poulantzas göre, devletin sosyo-ekonomik ilişkiler üzerindeki yalıtlayıcı etkisinin somut işleyişi parlamenter sistem altında temsil edilme, halk egemenliği ve halk oylamasına dayanan bir dizi siyasi faaliyetle birlikte somut bir niteliğe bürünür (1978: 133). Daha açık bir ifadeyle, sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtılmışlık hukuki düzeyde gerçekleşen soyut bir ifade olmayıp, bir dizi siyasi faaliyeti de içeren bireyler arasındaki somut ilişkilere dayanır.

Thomas, Marx'ın siyasal kurtuluş ile beşeri kurtuluş arasında koyduğu özgül ayrım ile Poulantzas'ın analizlerinde ifade bulan yalıtlayıcı etkinin bir sonucu olarak önce sivil toplum uğrağında bireyselleşme ve sonrasında da bu parçalanmışlığı ulusun bir parçasını oluşturacak şekilde siyasal alanda yurttaş haline getirilerek bütünleştirilmesi arasında bir benzerlik kurar (2010: 205-217).

Poulantzas yaptığı analizlerde Marx'ın "*Kapital"* öncesi çalışmalarıyla arasına bir mesafe koymaya çalıştığı dikkate alındığında, paradoksal bir durum gibi gözükebilir. Çünkü, Thomas, bu iddiasını Marx'ın ilk döneme ait çalışmalarına dayandırarak yapmaktadır. Konuya daha yakından bakmak öğretici olacaktır.

Marx, Hegel'in siyasal katılım süreçleri konusundaki kısıtlayacı bakış açısından farklı olarak devrimci demokratik bir siyasal katılım tasarımı temel önermeleri doğrultusunda, sivil toplumun siyasal alana yansımasına ilişkin olarak seçim ilkesinin taşıdığı önemi vurguluyordu. Seçimler, salt temsili bir ilişkinin dolayım mekanizmasının oluşmasının ötesinde, sivil toplumun devletle kurduğu gerçekten var olan bir ilişki olmalıydı (Yetiş, 2003: 52). Bu nedenle Marx, seçimleri, gerçek burjuva sivil toplumun siyasal devletle dolayımsız, doğrudan, imgesel olmayan gerçekten var olan ilişkisini oluşturduğu düşüncesindedir (Marx, 1997: 177). Sivil toplumun diyalektiği, ancak siyasal devletin diyalektiği ile anlamlandırılabilir. Dönüşüm süreçlerindeki diyalektik mantığa göre, karşıtlardan birinin kalkması diğerini de ortadan kalkmasına neden olur. Devlet uğrağında gerçekleşecek seçim reformu, devletin çözülüşüne yönelik siyasal isteklere yol açacaktı. Siyasal devletin ortadan kalkmasının diyalektik sonucu olarak sivil toplumun da çözülüşü olacaktı (Marx, 1997: 177). Ancak, devlet ile sivil toplumun diyalektik tarzda kaynayarak sönümlenmesi siyasal özgürlük durumuna indirgenemeyecek olan genel insani özgürleşme sürecinin son derece kritik bir aşamasını meydana getiriyordu (Yetiş, 2003: 53).

Marx, Bauer'in analizlerinde geçen Yahudi toplumunun özgürleşmesi projesinin "siyasal kurtuluş" yönündeki bir düşünceyle temellendirilip, bunu nihaiyi bir hedef olarak görülmesine karşı çıkar. Marx'a göre, siyasal devletin başlıca görevi,

burjuva toplumsal düzeni güvence altına almaktır. Burjuva toplumundaki bireylerin özgürlüğü, onlardan bağımsız duruma gelen ve onların kendi öz özgürlükleri ile karıştırdıkları mülkiyet, ticaret ve sanayi gibi yaşamlarının yabancılaşmış öğeleridir. Siyasal devletin temelini bu özgürlükler oluşturur ve siyasal devlet bu özgürlüğü onaylar. İnsanı, yabancılaşmaktan kurtarmak bir yana onları daha da pekiştiren siyasal kurtuluş, özel mülkiyetin bütünsel kaldırılmasını gerektiren gerçek kurtuluşu ifade eden insansal kurtuluşun karşıtıdır (1994: 322-23).

Poulantzas, siyasal alanı bir beşeri eşitlik ve ortak yarar âlemi olarak görmekte ve kendisini öyle sunmaktadır. (Thomas, 2010: 214). Thomas, Marx'ın siyasal kurtuluş ile beşeri kurtuluş arasındaki özgül ayrımı ile Poulantzas'ın yalıtlayıcı etkinin bir sonucu olarak siyasal düzeyde ortaya çıkan ulusun parçasını oluşturan yurttaşlar ile sivil toplumdaki bireyler arasında bir benzerlik kurar (2010: 215). Daha açık bir ifadeyle Thomas, Marx ve Poulantzas'ın düşüncelerinde insanın tikel kurtuluşunun siyasal alana, genel insani kurtuluşunun ise sivil topluma uygun düştüğü kanısındadır.

Özetleyecek olunursa birincisinde, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki bir toplumsal formasyonun oluşturduğu farklı sınıflar, normatif yasal sistem sayesinde sosyo-ekonomik düzeydeki yalıtılmışlığın bir sonucu olarak özgür ve eşit bireyleri oluşturacak şekilde inşa edilirler. Sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtılmışlığın bir sonucu olarak inşa edilen bu bireyler arasındaki ilişkiler rekabet biçiminde ortaya çıkarlar. Bireyler arasındaki bu rekabet sosyal ilişkileri belirlediği gibi kapitalist üretim ilişkilerini de kapsar. Sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtılmışlığın bir sonucu olarak beliren birey,

Bridges'in ifadesiyle, siyasal yapının ekonomik yapı üzerindeki etkisini gösterir (1999: 474).

İkincisinde, yalıtılmış olan bu bireyler normatif yasal düzey aracılığıyla ulusun birliğini oluşturacak şekilde inşa edilirler. Bu durum işçi sınıfının yürüttüğü siyasi mücadele açısından bakıldığında büyük bir darbedir. Çünkü, ulus, eşit ve özgür yurttaşların oluşturduğu türdeş bir birliği anlatır ve dolayısıyla bu kavram hukuki düzeyde gerçekleşen soyut bir ifadedir. Oysaki, toplum, hukuki düzeyde ortaya çıkan bu soyut ifadeden farklı olarak, farklı sosyal sınıfların bir araya gelerek oluşturduğu ve farklı sınıf çıkarlarının bulunduğu nesnel gerçekliği anlatır. Biçimsel olarak inşa edilen eşit ve özgür bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu ulus, devlet tarafından temsil edilmekle birlikte, toplumun nesnel gerçekliği, yani toplumun farklı sosyal sınıflardan oluşmuşluğu ortadan kalkar. Bridges'in ifade ettiği gibi, sanki sınıf mücadelesi yokmuşçasına her şey devletin kurumlarının içinde yer alır (1999: 475). Böylece, sınıf mücadelesi, özgün bir biçimde yadsınmış olur.

Farklı sosyal sınıfların oluşturduğu toplumun kitle toplumu olacak şekilde algılaması ideolojiktir ve dolayısıyla da yanlıştır. Ancak, devlet, yasal-siyasal düzeyin sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtılmışlığın etkisinin bir sonucu olarak gelişen ideolojik algılayış biçimi, hukuki düzeyde gerçekleşen basit bir ifadenin sonucu olarak düşünülmemelidir. Yalıtılmışlığın bir sonucu olarak gelişen ideolojik algılayış, bir takım somut siyasi taleplerle işlerlik kazanır. Daha açık bir ifadeyle, eşit ve özgür bireylerin kullandığı oyların toplamının ulusal iradeyi oluşturduğu ve iktidarın da ulusun bir temsilcisi olacak şekilde düşünülmesi, sosyo-ekonomik düzeydeki yalıtılmışlığa bağlı olarak gelişen ideolojik algılayışın bir sonucudur.

Devlet ulusun siyasal birliğini temsil etme anlayışı üzerinde yapılandığından kendi yapısı siyasi düzeyde ortaya çıkan faaliyetlerin gerçekleşmesini olanaklı kılar. Ulusa karşı sorumluluk ilkesinden hareketle farklı sosyal sınıfların örgütlediği siyasi partiler çeşitli sınıfların taleplerini de dikkate almak zorunda kalırlar. Böylece, biçimsel anlamda özgür ve eşit bireyin oylarının toplamının oluşturduğu ulusal iradenin devlet kurumlarında ifade bulması sayesinde, farklı sosyal sınıflardan oluşan toplumun nesnel gerçekliği özgül bir biçimde yadsınmış olur. Devlet evrensel doğasının bir görünümü olarak ortaya çıkan ulusun en yüksek düzeyde temsil ediyor düşüncesi sayesinde, farklı sosyal sınıfların mücadelelerini kendi kurumlarının içine çekerek Bridges'in ifadesiyle, egemen sınıfları destekleyecek biçimde dağıtır (1999: 475).

Devlet hem yalıtmak hem de bütünlüğü temsil etmek gibi kendi içinde çelişkisi olan bu iki işlevi yerine getirir. Poulantzas'a göre, devletin yapısına içkin olan bu çelişkiler özel ile kamu arasında, siyasal bireyler ile ulusun bütünlüğünü temsil edici kurumlar arasında, özel hukuk ile kamu hukuku arasında, siyasal özgürlük ile genel özgürlük arasında ortaya çıkan çelişkilerin bir göstergesi olarak ortaya çıkarlar (1978: 134).

2. 3. Kapitalist Devlet ve Egemen Sınıflar

Kapitalist toplumsal oluşum içindeki siyasal egemenlik düzeyi iktidar blokunu meydana getirir. Bu iktidar bloku, farklı sınıflar ve sınıf fraksiyonlarının bir arada var olmasından oluşur (Poulantzas, 1978: 297). İktidar bloku büyük ölçekli toprak sahipleri ve burjuvazi olmak üzere onların farklı fraksiyonlarından meydana gelir. Mesela, burjuvazi ticari, sanayi, mali fraksiyonlardan oluşurken; büyük ölçekli

toprak rantı sahipleri ise, toprak sahibi soylular ve onların fraksiyonlarından meydana gelirler. Kapitalist toplumsal oluşumda farklı sınıfların ve fraksiyonların varlığı farklı üretim tarzlarının bir arada olmasından kaynaklanır. Kapitalist toplumsal formasyonda yer alan farklı üretim tarzları kapitalist üretim tarzının egemenliği altında eklemlenerek varlığını sürdürürler. Kapitalist üretim tarzının diğer üretim tarzları üzerindeki egemenliği bu sınıfların iktidar bloku içindeki varlığını olanaklı hale getirir (Poulantzas, 1978: 296).

Egemen sınıflar arasında ortaya çıkan ilişkinin tipi iktidar blokunu şekillendirir. İktidar blokunu oluşturan sınıflar arasındaki ilişki çelişkisiz bir birlikteliği ifade etmez. İktidar bloku egemen sınıflar veya fraksiyonların çelişkili birliğinden oluşur. Egemen sınıfların çelişkili birliği iktidar blokunu karakterize eden hegemonik sınıf veya fraksiyonun egemenliği altında örgütlenir. Hegemonik sınıf veya fraksiyonun koruması altında oluşturulan iktidar blokunun çelişkili birliği siyasal açıdan diğer sınıfların veya fraksiyonların çıkarlarını iki zıt kutba böler (Poulantzas, 1978: 257).

Yukarıda ifade edildiği üzere iktidar bloku, farklı üretim tarzlarının egemen üretim tarzının egemenliği altında eklenmesi sonucu ortaya çıkan farklı sınıfların çelişkili siyasal birliğinden oluşur. Bu iktidar bloku kavramsallaştırması üst düzeyde bir soyutlamayı ifade eder. İktidar bloku, şu ya da bu sınıfların veya fraksiyonların aralarında bilinçli bir şekilde oluşturdukları bir siyasal birliktelik olarak anlaşılmamalıdır. Devlet iktidarı hegemonik sınıf veya fraksiyonun özgül çıkarlarına tekabül ettiği sürece, hegemonik sınıf veya fraksiyonun koruması altındaki iktidar blokunun siyasal birliği devlet iktidarının birliğini ifade eder. Dolayısıyla, bu devlet iktidarının birliği hegemonik sınıf veya fraksiyonun özgül çıkarlarına uygun düşer.

Fakat, devletin, hegemonik sınıf veya fraksiyonun çıkarlarına uygun düşme hali devletin egemen sınıfların basit bir aygıtı olduğu biçiminde yorumlanmamalıdır.

Sivil toplumdaki bireylerin biçimsel anlamda özgür ve eşit olmalarına ve devletin biçimsel olarak bu bireylerin birliğinin üzerinde egemen ve sınıfsız cisimlenmesi olmasına rağmen, bu birlik ve tutunumun gerçekleştiği tavır zorunlu olarak sınıf hâkimiyetinin yeniden üretilme ihtiyacıyla üst-belirlenir (Jessop, 2008: 94). Böylece, Poulantzas, kapitalist devletin egemen sınıfların ekonomik yalıtılmışlığını ve toplumsal ayrılıklarını sonlandırmakla tehdit eden herhangi bir siyasal örgütlenmenin engellenmesi gerekirken, diğer yandan da sürekli olarak ekonomik yalıtılmışlığı bertaraf etmek için egemen sınıf fraksiyonları veya sınıflar üzerinde çalışmak ve iktidar blokunun birliğini ve egemen sınıflar üzerindeki hegemonyasını güvenceye almak zorunda olduğunu savunur (1978: 136-7, 140-1, 188-9, 287-9; 1976: 97-8, 157-8; 1980: 127, 140-1).

Bu ikili siyasal görev, ekonomik egemenliği elinde bulunduran belli bir sınıfın veya sınıf fraksiyonunun liderliği altında birleşmiş bir iktidar bloku örgütlenmesiyle ve bu hegemonik sınıfın siyasal çıkarlarının başarılı bir şekilde bütün olarak ulus-halkın çıkarlarıymış gibi sunulmasıyla başarılı olunur. Bu da çıkarların istikrarsız bir uzlaşma dengesinde sürekli pazarlık konusu olmasını ve hâkim sınıfların ekonomik korporatif taleplerine tavizler verilmesini gerektirir (1978: 137, 190-1). Dolayısıyla, yalıtlayıcı etki sayesinde kolaylaştırılan bu süreçle hâkim sınıfın çıkarlarının bireyselleştirilmiş, parçalanmış olan ulus-halkın çıkarlarıyla eklemleyebilmesi ve devrimci bir partinin liderliğinde örgütlenmiş bir işçi sınıfı ve müttefikleri ile açık bir sınıf savaşımının siyasal tehlikelerinden kaçabilmeyi amaçlar (1978: 175-287, 299; 1974: 308-9, 325; 1980: 258-65).

Birincisi, egemen sınıfların çelişkili siyasal birliği tarafından karakterize edilen iktidar bloku içinde geçen hegemonik mücadele, devletin kurumlarının içinde devam eder. Kapitalist devlete tekabül eden sınıf iktidarı devletin kurumlarıyla ilişkili olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla, kapitalist devlete tekabül eden sınıf egemenliğinin sürdürülmesi şu ya da bu kişinin devlet kurumlarının şu ya da bu noktasında yer almasına indirgenerek açıklanamaz. İkincisi, devletin, iktidar blokunu örgütlemek ve egemen sınıf veya fraksiyonun hegemonyasını kurma yönündeki işlevi, iktidar bloku ve egemen sınıflar karşındaki görece özerkliği sayesinde yerine getirilir. Bir başka ifadeyle, devlet ve iktidar bloku arasındaki ilişki doğrudan bir bağımlılık, yani devletin hegemonik sınıf veya fraksiyonun doğrudan bir aygıtı olduğu yönündeki bir özdeşlik durumunu ifade etmez. Üçüncüsü, birden çok egemen sınıf veya fraksiyon bir araya gelerek iktidar blokunu oluştururlar. Onların siyasal birliği hegemonik sınıf veya fraksiyonun egemenliği altında örgütlenir. Dördüncüsü, iktidar blokunun siyasal açıdan hegemonik sınıf veya fraksiyonun koruması altında örgütlemesi devletin rolü açısından önemli bir yer tutar (1978: 299).

Hegemonik sınıf veya fraksiyonun kendi sınıf çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla diğer egemen sınıflar üzerinde egemenliğini kurması devletin rolüyle açıklanır. Şöyle ki, devlet, sürekli olarak iktidar blokunun siyasal örgütleyici rolünü üstlenir. Devletin bu rolü, siyasi partiler aracılığıyla yerine getirilir (1978: 299). Devletin egemen sınıflar karşısında tarafsız bir uğrak olmadığı ve dolayısıyla burjuva partilerinin de devletin ideolojik aygıtlarının bir parçasını oluşturduğunun bir göstergesidir. Devletin, iktidar blokunun hegemonik sınıf veya fraksiyonun egemenliği altındaki örgütlenmesine ilişkin oynadığı rolü burjuva siyasi partileri tek başlarına yerine getiremezler. Çünkü, burjuvazi özerk siyasi bir parti içinde

örgütlenme yeteneğine sahip değildir. Bu noktada işçi sınıfının partisiyle kıyaslandığında aralarında büyük farklılıklar vardır. Burjuva partileri işçi sınıfının devrimci örgütlenmesi karşısında devletin müdahalesine ihtiyaç duyar.

Özetle, devletin esas rolü, hegemonik sınıf veya fraksiyonun koruması altında iktidar blokunun siyasi birliğini örgütleyici bir faktör olarak ortaya çıkar. Devletin, iktidar blokunu, hegemonik sınıf veya fraksiyonunun koruması altında örgütlemesi devletin iktidar bloku karşısındaki görece özerkliği temelinde kavranmalıdır. Kapitalist devletin işlevi onun iktidar bloku ve hegemonik sınıf veya fraksiyonu karşısındaki görece özerkliğini belirler. Poulantzas'a göre, devletin bu özerkliği farklı dönemlerde farklı biçimler altında ortaya çıkabilir: Birincisi, devlet, iktidar blokunu oluşturan diğer sınıflarının veya fraksiyonların çıkarlarının hegemonik sınıf veya fraksiyonun çıkarları karşısında siyasal açıdan güvencesini sağlayıcı bir faktör olarak kendini ortaya koyabilir. İkincisi, devlet, blok içindeki sınıflar arasında ortaya çıkan olası bir beraberlik durumunda egemen sınıfları ve fraksiyonları, hegemonik durumda bulunan sınıf veya fraksiyona karşı savunabilir. Fakat, devlet bu müdahalesini, hegemonik sınıf veya fraksiyonu örgütleyici işlevi içinde yerine getirir (Poulantzas, 1978: 301). Bir başka ifadeyle, devlet, bloku hegemonik sınıf veya fraksiyonun egemenliği altında örgütleyebilmek için, iktidar bloku içinde yer alan sınıflar ve fraksiyonlar lehinde bazı fedakârlık yapmaya zorlar.

2. 4. Kapitalist Devlet ve Egemen Sınıfların Siyasal Çıkarları

Kapitalist devletinin ekonomi karşısındaki özgül özerkliği aynı zamanda onun egemen sınıflar karşısındaki özerkliğinin de temel dayanak noktasını oluşturur (Poulantzas, 1978: 281). Dolayısıyla, kapitalist devlet egemen sınıfların çıkarlarıyla

doğrudan birleşmez. Devlet ve egemen sınıflar arasındaki ilişki çok karmaşık bir süreci ifade eder. Ekonomik sınıf mücadelesi devletin kurumlarında doğrudan yer almaz. Çünkü, sınıflar arasındaki ekonomik sınıf mücadelesi kendisini doğrudan sınıfsal ilişkiler biçiminde ortaya koymaz. Farklı sınıfları ifade eden üretimin taşıyıcıları sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtılmışlığa bağlı olarak devletin kurumlarında halk/yurttaş biçiminde ortaya çıkarlar. Devletin sosyo-ekonomik ilişkiler karşısındaki özgül özerkliği kendisini ulusun birliğinin temsilcisi olacak şekilde sunma fırsatı verir. Böylece, siyasal beden, sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtılmışlığın üzerinde kurulmuş olur (Poulantzas, 1978: 132-3).

Poulantzas, devlet ile egemen sınıfların siyasal çıkarları arasında bir ayrım yapar. Çünkü, devlet, egemen sınıfların siyasal çıkarlarını örgütleme ve koruma yönündeki işlevi, egemen sınıflar karşısındaki görece özerkliği sayesinde yerine getirir. Devletin egemen sınıflar karşısındaki görece özerkliği onun sınıf iktidarının siyasal birliğini temsil ettiği gerçeğini gizlemesine yardımcı olur. Devlet, sınıflar arasındaki siyasal sınıf mücadelesinde tarafsız bir uğrak değildir. Ekonomik ve siyasal mücadelelerden özerk olarak siyasal iktidarı elinde tutan hegemonik sınıf veya fraksiyon, ekonomik çıkarlarını siyasal çıkarlar altında yerleştirmesi sayesinde egemenliğini sürekli kılma fırsatına kavuşur (Poulantzas, 1978: 283).

Devlet iktidarını elinde tutan hegemonik sınıf veya fraksiyon, (1) sınıfların değişken dengesine dayanan bir dizi uzlaşının gerçekleştirmesi sayesinde, (2) siyasal örgütlenmesi ve ideolojinin işlevi sayesinde, kendisini insanların genel çıkarının bir temsilcisi ve ulusun birliğinin cisimleşmiş hali olarak sunma fırsatı bularak toplumsal ilişkileri ebedileştirir (Poulantzas, 1978: 283). Burjuvazinin hegemonik

düzeyde örgütlenmesi görünüşte siyasi partiler aracılığıyla yerine getirilir. Ancak, siyasal partiler aracılığıyla örgütlenmek o kadar kolay bir süreci ifade etmez. Bunun nedeni, burjuvazinin örgütlenme kapasitesindeki yetersizliğinden kaynaklanır. Poulantzas, burjuvazinin örgütlenme sürecindeki güçsüzlüğünü iki nedene dayandırarak açıklar. Birincisi, burjuvazinin siyasal düzeydeki güçsüzlüğü kendi içsel birliğini gerçekleştirmedeki yetersizliğinden kaynaklanır. Çünkü, burjuvazinin farklı fraksiyonlardan meydana geliyor oluşu, ortak çıkarlar temelinde siyasal bir birlik oluşturmasına engel olur. İkincisi, burjuvazinin egemen olmayan sınıflar karşısında yürüttüğü siyasal mücadelede yetersiz kalışı, siyasal hegemonyasını kurmasını olanaksız hale getirir. Poulantzas'a göre, devlet, burjuvazinin siyasal örgütlenmesini gerçekleştirme kapasitesindeki bu yetersizliği karşısında, müdahalelerde bulunarak önemli bir rol üstlenir. Devlet, üstlendiği bu rol burjuvazinin siyasal çıkarlarını gerçekleştirmek ve onun siyasal hegemonyasını kurma şeklinde ortaya çıkar (1978: 284).

Devlet üstlendiği bu rolü egemen sınıflar karşısındaki görece özerkliği sayesinde yerine getirir. Birincisi, devlet, egemen sınıflar lehine araya girerek egemen olmayan sınıflar karşısında bir uzlaşı sağlar. Bu uzlaşı egemen sınıfların edimsel ekonomik çıkarları için gereklidir. İkincisi, somut konjonktürel gelişmelere bağlı olarak devlet, egemen sınıflardan biri veya diğerinin ekonomik çıkarlarına karşı müdahalelerde bulunabilir (Poulantzas, 1978: 285). Çünkü, birçok durumda sınıflar arasında uzlaşı ve fedakarlık egemen sınıfların siyasal çıkarlarının gerçekleştirilmesi için gereklidir.

Bu fedakârlık ve uzlaşı farklı koşullar altında ve farklı biçimlerde ortaya çıkabilir. Birincisi, fedakârlık ve uzlaşı devletin sosyal işlevi biçiminde kendini

gösterebilir. Egemen olmayan sınıfların baskısının sonucunda ortaya çıkan devletin sosyal politikaları, devletin, egemen sınıflara yönelik bir empozesi biçiminde gerçekleşir. Devlet yatırımlarının artması onun sosyal işlevini açığa vuran politikalara örnek oluşturur. İkincisi, devletin sosyal işlevi, sosyal demokrat hükümetin baskısının bir sonucu olarak da ortaya çıkabilir. Sosyal demokrat hükümetler, devleti ve onun görece özerkliğinin sunduğu olanakları egemen sınıfların siyasal örgütleyicisi olarak kullanırlar. Böylece, sosyal demokrat hükümetler, devleti ve onun özerkliğini kullanarak, egemen sınıfların siyasal örgütleyicisi olma yönündeki devletin işlevlerini yerine getirmiş olurlar. Devletin sosyal işlevi altında ortaya çıkan sosyal politikalar ister devletin egemen sınıflar üzerindeki bir empozesi sonucu olarak gelişsin, ister sosyal demokrat partilerin siyasal etkinliğinin bir sonucu olarak ortaya çıksın, her iki durumda da egemen sınıfların uzun vadeli ekonomik çıkarlarıyla kesinlikle çelişmezler.

Poulantzas, devletin görece özerkliğinin belli ölçütlere göre bazı değişiklikler gösterebileceğinden bahseder. Devletin görece özerkliği sınıf mücadelesi alanı ile yapılar arasındaki ilişki tarafından empoze edilen sınırlamalar içinde hem devletin egemen sınıflar karşısındaki işlevinin aldığı şekle göre, hem de toplumsal güçler arasında ortaya çıkan somut ilişkilere göre değişebilir (1978: 286).

Devlet, egemen sınıfların siyasal açıdan örgütleyicisi olarak önemli bir işlevi üstlenir. Devletin bu işlevi egemen sınıfların temsilcisi durumundaki partilerle olan karışık ilişkilerinde ortaya çıkar. Bazen devlet, siyasi partilerin yerini alarak onların işlevlerini doğrudan kendisi yerine getirir. Böylece, devlet, egemen sınıfların hegemonyasını örgütleyici bir faktör olarak doğrudan ortaya çıkar. Ayrıca, devlet, egemen sınıfların çıkarlarının bütünsel kontrolünü de ele alabilir. Doğrudan

müdahaleleri gerektiren bu uygulamalar daha çok faşizm ve askeri diktatörlük olarak ifade edilen olağanüstü devlet biçimleri altında kendini gösterir. Devletin sınıflar karşısındaki özerkliği, toplumsal güçler arasında ortaya çıkan bir denge durumunda, daha da genişler (Poulantzas, 1978: 287). Kısacası, devlet, verili bir kapitalist toplumsal formasyonun yapılarını devam ettirici ve toplumun birliğini ve tutunumunu sağlayıcısı olarak üstlendiği siyasal rol sayesinde sınıf mücadelesi içinde yer alan bazı sınıf veya fraksiyonun egemenliğini diğerlerine karşı üstün kılacak şekilde müdahalelerde bulunur.

Kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki toplumsal formasyonlarda ortaya çıkan kapitalist devletin görece özerkliğini, onun çeşitli sınıflar karşısındaki siyasal işlevine bakarak anlayabiliriz.

Birincisi, kapitalist devlet, egemen sınıfların siyasal açıdan örgütleyicisi olarak önemli bir işlev üstlenir. Çünkü, mülk sahiplerinin sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtılmışlığı ve onları meydana getiren farklı fraksiyonların dağınıklığı, egemen olmayan sınıflar karşısında siyasal bütünlüğünü, yani hegemonyasını kurmakta yetersiz kalır. Bu noktada devlet araya girerek müdahalelerde bulunur.

İkincisi, kapitalist devletin işlevi, siyasal açıdan "dağıtıcı" ve "örgütleyici" bir faktör olarak ortaya çıkar. Devletin, bu işlevinin amacı, işçi sınıfının kendi özerk siyasal partiye dayalı örgütlenmesini engellemektir. İşçi sınıfının siyasal sınıf mücadelesi açısından örgütlenmesi egemen sınıf veya fraksiyonun hegemonik örgütlenmesini tehlikeye sokar. Egemen sınıf ya da fraksiyon devletin doğrudan ya da dolaylı olarak desteğini almadan hegemonyasını kuramaz. Hegemonik sınıf ya da fraksiyonun koruması altında blokun örgütlenmesi devletin müdahalesi olmaksızın

gerçekleşmesi kolay değildir. Bu noktada devlet, egemen sınıflar lehine araya girerek müdahalelerde bulunur. Devlet siyasal olarak egemen sınıfları örgütler ve aynı zamanda işçi sınıfının siyasal partiye dayanan özerk örgütlenmesini dağıtır. İşçi sınıfının örgütlenmesi önce sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtılmışlığın bir sonucu olarak dağıtılır, sonra da ulusun siyasal birliğini oluşturacak şekilde yeniden inşa edilir. Böylece, işçi sınıfı bir sınıf olarak değil de, ulusun siyasal birliğini oluşturan eşit özgür yurttaşlar olarak inşa edilmiş olur. Artık, işçiler, egemen sınıflar tarafından örgütlenen çeşitli siyasi partiler içinde dağınık bir biçimde yer alarak ulusal iradeyi temsil edecek biçimde emilirler.

Üçüncüsü, Poulantzas, kapitalist devletin kapitalizmin temel sınıfları dışında kalan çeşitli sınıflar üzerinde ortaya çıkan işlevi üzerinde de durur. Bu sınıflar kapitalist üretim tarzının üstyapısı tarafından belirlenirler (Poulantzas, 1978: 288). Poulantzas'a göre, kapitalist devletin kurumları tarafından siyasal alana atılan bu sınıflar destek sınıflarını oluştururlar. Devlet, küçük köylülük ile küçük burjuvazinin meydana getirdiği destek sınıflarının siyasal açıdan güçsüz oluşunu, egemen sınıfların siyasal çıkarlarına hizmet edecek şekilde avantaja dönüştürerek kullanır. Destek sınıflarının üretim süreci içinde tuttuğu yer, emek sürecinin sosyalleşmesinden büyük fayda sağlayan işçi sınıfının siyasal ve ekonomik çıkarlarının tam karşısında konumlanır. Devlet, küçük üreticilerin çıkarlarının siyasal temsilcisi olarak ortaya çıkar. Devletin, son çözümlemede, bir yandan egemen sınıfların siyasal çıkarlarıyla örtüşmesi, diğer yandan destek sınıflarının temsilciliğine soyunması, bir çelişki biçiminde düşünülmemelidir. Devletin kurumsal faaliyet alanının içine nakşedilmiş olan egemen sınıflar karşısındaki özerkliği, ne egemenlik altında bulunan sınıfların siyasal iktidara etkili bir biçimde katılması

yönünde onları tam anlamıyla yetkilendirir, ne de kurumsallaşmış iktidarın bir parçasını onların denetimine bırakır. Çünkü, devlet, ne bir makine ne de bir araçtır; devlet, yapıların bütünlüğünü ifade eder (Poulantzas, 287-88). Bir başka ifadeyle, egemen olmayan sınıfların devletin kurumlarında yer alıyor oluşu egemen sınıfların son çözümlemede devletin siyasal birliğinde ifade bulduğu gerçeğini hiçbir şekilde değiştirmez.

2. 5. Kapitalist Devlet ve Egemen Olmayan Sınıflar

Kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki bir toplumsal formasyona bağlı olarak ortaya çıkan kapitalist devletin en önemli özelliği, siyasal ve ekonomik mücadelenin, siyasal ve ekonomik iktidarın, siyasal ve ekonomik sınıf çıkarlarının özgül özerkliğine bağlı olmasıdır (Poulantzas, 1978: 190). Kapitalist devletin özgül niteliğinin anlaşılmasında özerklik nosyonu Poulantzas'ın kuramsal çözümlemeleri içinde hayati derecede önemli bir yer tutar. Hegemonik sınıfın veya fraksiyonun liderliği tarafından karakterize edilen kapitalist devlet doğrudan egemen sınıfların ekonomik çıkarlarını temsil etmez; fakat, egemen sınıfların siyasal çıkarlarını temsil eder. Bir başka ifadeyle, kapitalist devlet, egemen sınıfların siyasal mücadelesinin taşıyıcılarının örgütleyicisi olarak, siyasal iktidarın merkezini oluşturur.

Kapitalist devletin kendi yapılarının içinde nakşedilmiş halde bulunan esneklik egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarını güvence altına almak için mevcut sistemin sınırları içinde somut ödünlerde bulunmasına olanak sunar. Devletin egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarının korunması yönünde verdiği bazı güvencelerin derecesi, egemen sınıfların hegemonik egemenliğiyle çelişmez; tersine, onların siyasal çıkarlarıyla uyum içindedir. Devletin, egemen olmayan sınıfların

ekonomik çıkarlarını koruması yönünde verdiği bazı güvenceler, onun, toplumun genel çıkarının temsilcisiymiş biçiminde bir görünüme kavuşmasına yardımcı olur. Böylece, devlet, toplumu oluşturan sınıfların ekonomik çıkarlarının tarafsız temsilcisi olacak biçimde, sınıf mücadelesinin üstünde tarafsız bir görünüme kavuşur.

Toplumun genel çıkarının temsilcisi olacak biçimde bir görünüme kavuşmak, devletin işlevinin bir parçasını oluşturur. Devletin bu işlevi toplumsal güçler arasında bir "*konsensüs*" sağlar. Devletin, toplumun genel çıkarını temsil ettiği yönündeki bu özgül işlevi, egemen olmayan sınıfların rızasının sağlanmasında da önemli bir yer tutar. İktidar, toplumun genel çıkarını temsil ettiği yönündeki devletin özgül işlevinin bir sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal rızanın üzerine kurulur (Poulantzas, 1978: 190). Bir başka ifadeyle, devletin, egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarını güvence altına alması sonucu toplumun genel çıkarının temsili görünümüne kavuşması, egemen olmayan sınıfların rızasına dayanan bir iktidar biçimini ortaya çıkarır.

Kapitalist devletin toplumun genel çıkarını temsil ettiği yönündeki bir düşüncenin ortaya çıkması, basit bir ideolojik yanılsama değildir. Devletin, toplumun genel çıkarını temsil ettiği yönündeki ideolojik işlevi, devletin kurumsal faaliyet alanını kapsar ve bu durum bir ölçüde gerçekliği ifade eder. Şöyle ki, egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarının korunması yönelik devlet tarafından verilen bazı güvenceler egemen sınıfların kısa dönemli ekonomik çıkarlarıyla çelişebilir. Fakat, unutulmamalıdır ki, egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarının korunması yönünde verilen güvenceler egemen sınıfların siyasal çıkarlarıyla ve bu

sınıfların hegemonik egemenliğiyle uyum içinde olmak zorundadır (Poulantzas, 1978: 190-91).

Egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarının korunmasına yönelik devlet tarafından verilen bazı güvenceler, egemen sınıfın siyasal iktidarını bir ölçüde sınırlandırır. Egemen olmayan sınıfların ekonomik ve siyasal mücadelesinin devlet üzerinde neden olduğu baskılar sonucunda bazı ödünler koparabiliyor oluşu –tekelci devlet kapitalizmini savunanların iddialarında somutlaşan devletin egemen sınıfların basit bir aracı olduğu yönündeki düşüncelerinin tersine- devletin egemen sınıfların basit bit aracı olmadığını gösterir. Devletin egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarını koruma yönünde verdiği güvenceler somut konjonktüre dayanan belli sınırlamalar altında ortaya çıkabilir. Dolayısıyla, devletin verdiği bu güvenceler, egemen sınıfların siyasal egemenliğini hiçbir zaman tehdit etmez.

Kapitalist devletin özgün niteliği yukarıda vurgulandığı üzere siyasal üstyapının ekonomik düzeyden, siyasal iktidarın ekonomik iktidardan özgül özerkliğine dayanır. Kapitalizm öncesi feodal toplumda ekonomik düzey ve siyasal düzey arasında ayrım yoktur. Bir başka ifadeyle, feodal toplumsal formasyonu oluşturan siyasal, ekonomik ve ideolojik düzeylerin eklemlenişi kapitalist toplumsal formasyonda olduğu gibi benzer bir biçim oluşmaz. Dolaysıyla, ekonominin siyasala içkinliğin bir sonucu olarak, egemen olmayan sınıfların ekonomik talepleri siyasal bir niteliğe büründüğünden, mevcut hukuku ve doğuştan sahip olunduğuna inanılan feodal ayrıcalıkların ortadan kaldırmaya yönelik, kamu iktidarı sistemini doğrudan hedef alan bir meydan okuma şeklinde ortaya çıkacaktır.

Devletin kendini sınıflar karşısında tarafsız bir uğrak olarak somutlaması, siyasal alanın ekonomik alan karşısında özerk bir niteliğe bürünmesiyle mümkün

olur. Kapitalist devletin uygun düştüğü toplumsal formasyonlarda siyasal olanın ekonomi karşısındaki özgün özerkliği egemenlik altında bulunan sınıfların çıkarlarının karşılanması için olanak sunar. Egemen olmayan sınıfların bazı ekonomik talepleri sınırlı derecede de olsa, yerine getirilir. Kapitalist devlet, sadece ekonomi karşısında değil, aynı zamanda egemen sınıflar karşısında da özerk oluşu, sınıflar karşısında tarafsız görünme kavuşmasına olanak sağlar. Ancak, devletin, egemen olmayan sınıfların ekonomik taleplerini güvence altına alma yönündeki müdahalesi, egemen sınıfların siyasal-ekonomik çıkarlarıyla uyum içindedir. Poulantzas'a göre, devletin, egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarının güvence altına alınması ve hattâ egemen sınıfların kısa dönemli ekonomik iktidarlarının sınırlandırılması egemen sınıfların siyasal iktidarını ve devlet aygıtının sürekliliğini ortadan kaldırmaz (Poulantzas, 1978: 192). Kapitalist devletin ulusun genel çıkarını temsil ettiği yönündeki bir düşünce basit bir mistifikasyon değildir. Çünkü, devlet, egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarının bir kısmını bazı sınırlamalar altında yerine getirir. Ancak, devlet tüm bunları kendi siyasal iktidarı üzerinde bir etkiye izin vermeden yapar.

Siyasal iktidar "*değişken uzlaşı dengesi*" üzerine kuruludur. Uzlaşı, hegemonik sınıfın egemenliğine uygun düşen devlet iktidarı egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarını, egemen sınıfların kısa dönemli ekonomik çıkarlarıyla çelişecek biçimde güvence altına almasını ifade eder. Fakat, devlet, egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarını koruma yönünde verdiği güvenceler egemen sınıfların siyasal çıkarlarını ortadan kaldırmaya yönelik bir etkinliğe imkân tanımadan yapar. Denge, ekonomik fedakârlığın bir ideolojik yanılsama olmayıp, bir gerçekliği ifade ettiğini anlatır. Böylece, sınıflar arasında ortaya çıkan ekonomik fedakârlık, denge

için bir zemin oluşturur. Ekonomik fedakarlık sonrası ortaya çıkan denge, siyasal iktidara yönelik bir meydan okuma anlamına gelmeyen; fakat, toplumsal güçler arasında ortaya çıkan bazı sınırlamaları ifade eder. Değişkenlik, toplumsal güçler arasında ortaya çıkan dengenin neden olduğu bazı sınırlamalar siyasal konjonktüre bağlı olarak gerçekleşmesini anlatır (Poulantzas, 1978: 192).

2.6. Kapitalist Devlet, Hegemonik sınıf ve Hükmeden Sınıf

Devlet aygıtının üst noktalarında görevli olan geniş anlamıyla siyasal personel de denilen bu sınıf, hükmeden sınıf (*reigning class*) veya fraksiyon olarak adlandırılır (1973a: 45). Poulantzas, hükmeden sınıf veya fraksiyonu tanımlarken, iktidar blokunu kendi hegemonyası altında örgütleyen hegemonik sınıf veya fraksiyondan ayrı olarak ele alınması gerektiğini düşünür. İngiltere'de 19. yüzyıl sonlarında idari yönetim, ordu, diplomasi aristokrasi içinden gelen yüksek düzeydeki personelin elinde bulunuyorken, hegemonik sınıf veya fraksiyon mali burjuvazinin elinde bulunmakta idi. Poulantzas, Marx'ın çalışmalarından hareketle verdiği bu örneği günümüz koşullarına tercümesinin büyük tekelci sermaye ile orta ölçekli sermaye arasında yaptığı ayrımda somut bir görünüme kavuştuğunu düşünür (1973a: 45). Daha açık bir ifadeyle, günümüz koşullarında iktidar bloku büyük sermayenin hegemonyası altında örgütlenirken, orta ölçekli sermaye ise devlet aygıtlarının yüksek mevkilerinde toplanmış siyasal personel durumunda bulunan hükmeden sınıfı meydana getirmektedir.

Poulantzas, hükmeden sınıfın bazen aristokratik kökenden bazen de orta ölçekli sermayeden geldiğini söylerken, yüksek personelin sınıf kökeniyle iktidar blokunu kendi hegemonyası altında örgütleyen hegemonik sınıf veya fraksiyon

arasında bir ilişki kurmuş durumdadır. Çünkü, burjuvazinin çeşitli fraksiyonlardan birini oluşturan orta ölçekli burjuvazi iktidar blokunun bir üyesini oluşturmakla birlikte aristokrasi de bu blokun bir mensubu durumundadır. Daha açık bir ifadeyle, iktidar blokunu oluşturan çeşitli sınıf veya fraksiyonlar arasında bir uzlaşı durumu söz konusudur. Dolayısıyla, Poulantzas, hegemonik sınıf ve hükmeden sınıf arasındaki bir uzlaşı durumuna işaret etmiş olur. Ancak, Poulantzas, bu durumun, yani hegemonik sınıf ve hükmeden sınıf arasında uyumun ve ittifakın her zaman geçerli olamayacağını somut örnekle göstermeye çalışır. Olağanüstü dönemlerin hüküm sürdüğü faşizm koşullarında siyasal personel veya hükmeden sınıfı oluşturan küçük burjuvazi, iktidar blokunu oluşturan egemen sınıfların dışında kalan bir sınıf durumundadır. Faşizm koşulları altında iktidar blokunu örgütleyen büyük sermayenin hegemonik bir sınıf olarak varlığını sürdürürken; devlet aygıtının üst düzeydeki siyasal personelini oluşturan hükmeden sınıf ise blok dışı bir sınıf olarak konumunu muhafaza etmektedir. Bu iki sınıf arasında gerçekleşen bir uzlaşı durumundan bahsedemeyiz. Faşizm koşullarında iktidar blokunun dışında yer alan bu sınıfın, yani hükmeden sınıfın devlet aygıtının üst düzey personelini oluşturması faşist parti aracılığıyla mümkün olabilmiştir.

Hegemonik sınıf veya fraksiyon ile hükmeden sınıf arasındaki mesafenin korunması, hegemonyanın kurulması için gerekli olan uzlaşı ve kurulacak ittifak stratejisine bağlı olması önemli bir yer tutar. İki sınıf arasındaki bu uzlaşı ve sınıf ittifakının dikkate alınmaması iki önemli sonucu ortaya çıkarır. Birincisi, gerçek (*real*) hegemonyanın siyasal alanda yayılması mümkün olmayabilir. Faşizm koşullarında hükmeden sınıfın elinde tuttuğu alan iktidar bloku dışındaki bir sınıfın, faşist parti tarafından desteklenen küçük burjuvazinin elinde bulunmakta idi. Bu

durum faşizmin küçük burjuva diktatörlüğüne dayalı bir rejim olarak düşünülmesine neden olmuştu. Böylece, faşist devletin yeni bir biçim altında küçük burjuvazinin kontrolü altında olması, büyük sermayenin hegemonik bir sınıf olarak küçük burjuvaziyle bir arada var olmasını maskeleyebilmişti. Kısacası, bir tarafta devleti elinde bulunduran küçük burjuvazi, diğer tarafta büyük sermayenin oluşturduğu hegemonik sınıf arasında bir uzlaşı ve ittifak olmadan da faşizm koşulları altında varlıklarını sürdürebilirler. İkincisi, uzlaşı ve sınıf ittifakının dikkate alınmamasının bir diğer sonucu hegemonik sınıfın kendisi devlet aygıtının en tepe noktalarını ele geçirebilir. Böylece, siyasal örgütlenmeler, devlet aygıtlarının tepe noktaları büyük sermaye mensupları arasındaki akrabalık ve özgeçmişe bağlı yakınlık ilişkileri temelinde şekillenebilir. Karşı bir örnekte ise, büyük sermayenin siyasal hegemonyası, sosyal demokrat hükümetlerin yönetimi altında kurulabilir (1973a: 46). Şöyle ki, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde sosyal demokrasinin hükümet olmasıyla birlikte orta ölçekli burjuvazi ve küçük burjuvazi devlet aygıtının tepe noktalarında hükmeden sınıf konumuna gelmesi, büyük sermayenin siyasal hegemonyasının kurulmasına katkı sağlar (1973a: 46). Bu karşı örnekte ise sınıflar arasında bir uzlaşı ve ittifak durumu söz konusudur.

Yukarıda gösterilen her iki örnekte de görülebileceği üzere hükmeden sınıf ve hegemonik sınıf arasındaki ilişki olağan ve olağanüstü koşullar altında farklı biçimlerde ortaya çıksa da, büyük sermayenin siyasal hegemonyasının kurulmasına engel olunamamaktadır.

Poulantzas'ın bu örneklerle göstermeye çalıştığı şey, hegemonik fraksiyonun (tekelci büyük sermaye) çıkarları ile devletin politikası (*policy*) arasındaki uygunluk, devlet aygıtının üst düzey noktalarda toplanmış durumda bulunan siyasal personelle,

yani hükmeden sınıfla kurulan ilişkiye bağlı olarak temellendirilemez. Daha açık olarak, devlet aygıtının üst mevkilerinde bulunan siyasal personel ile büyük sermaye arasında bir uzlaşı veya ittifak durumu ortaya çıkabileceği gibi, tersi de geçerli olabilir. Hükmeden sınıfla hegemonik sınıf arasındaki ilişkinin niteliği nasıl gerçekleşirse gerçekleşsin, ister olağan koşullarda görülebileceği bir uzlaşı bir ittifak durumu, ister olağanüstü koşullardaki gibi bir çatışma durumu olsun, her iki durumda da büyük sermayenin siyasal hegemonyası ile devletin politikası arasındaki uygunluğu ortadan kaldırmaz. Daha açık olarak, devlet politikası ile siyasal hegemonyayı elinde bulunduran büyük sermaye arasındaki uygunluk, temel olarak ekonomi ve toplumun örgütlenmesinin bütününe ilişkin ortaya çıkan bir dizi uyuma bağlı olarak gerçekleşir. Bu da, tekelci sermayenin etkisi altındaki devletin nesnel rolüyle anlaşılır (1973a: 46).

Yapılan tüm bu açıklamalarda dikkat edilmesi gereken önemli nokta, hegemonik sınıfın ya da fraksiyonun kendi çıkarlarına adapte ettiği takdirde, fiziksel anlamda devleti elinde tutabileceği bir araç olarak görülmemesidir. Çünkü, devlet Poulantzas'ın çok defa vurguladığı üzere, bir nesne değildir. Devlet bir ilişkidir.

Hegemonik sınıf ile hükmeden sınıf arasındaki mesafenin geçerli kılındığı bir diğer önemli nokta, idari bürokrasinin görece özerkliği ile ilgilidir. Çünkü, idari bürokrasinin hegemonik sınıfın çıkarlarına hizmet etmesi, bu sınıfla arasındaki çelişkiden ötürü pek fazla olanaklı olamamaktadır (1973a: 47). Kısacası, hegemonik sınıfın çıkarları ile ister devlet aygıtının üst düzey görevlilerin oluşturduğu hükmeden sınıf arasında olsun, ister idari bürokrasi arasında olsun çıkarlar açısından bakıldığında mutlak anlamda bir örtüşme durumu olmaz. Devlet politikası ile hegemonik sınıfın çıkarları arasındaki uygunluk yapısaldır. Dolaysıyla, hegemonik

sınıfın çıkarlarının korunması, devlet aygıtının şu ya da bu noktasında yer alan genel anlamda siyasal personelle kurulacak bir ilişkiye indirgenerek açıklanamaz.

2. 7. Kapitalist Devlet ve İktidar Bloku

Kurumsallaşmış siyasal iktidar ve onun görece özerkliğiyle ilişkili olarak iki temel kavram orta çıkar: "birlik" ve "özerklik". Kurumsallaşmış siyasal iktidara uygun düşen "birlik" kavramından Poulantzas şunu anlıyor: Kurumsallaşmış devlet iktidarını meydana getiren kapitalist devletin –ekonomi karşısında görece özerklik kazanmış bir biçimde- özgül bir içsel tutunuma sahiptir. Devlet iktidarının özgül içsel tutunumu kendi etkisi içinde anlaşılmalıdır. Şöyle ki, bu kurumsallaşmış devlet iktidarının içsel tutunumu blok içindeki sınıf ve fraksiyonlar arasında, blok ve destek sınıfları veya ittifak sınıfları arasında bölüşümüne engel olur (Poulantzas, 1978: 255).

Feodal toplumsal oluşumda devletin ekonomiyle olan ilişkisinin niteliği kapitalist devletle arasındaki temel farklılığını ifade eder. Kapitalizm öncesi toplumda devlet ekonomi karşısında özerkleşmiş yasal-siyasal üstyapının özgül tutunumuna sahip değildir. Feodal toplumda çoklu iktidar merkezlerinin parçalanmışlığını ön plana çıkarır. Feodal toplumsal oluşumda ortaya çıkan sınıf ilişkileri de bu iktidar merkezlerinin parçalanmışlığı üzerine kuruludur. Oysaki, kapitalist üretim tarzının hâkim olduğu verili somut toplumsal formasyonda sınıf ilişkileri birden çok iktidar merkezinde değil, kurumsallaşmış devlet iktidarının birliğine dayanır.

Devlet, iktidar blokunu oluşturan egemen sınıfları ve fraksiyonları karşısında görece özerkliğe sahiptir; bu özerklik ittifak sınıfları ile destek sınıfları ve

fraksiyonları karşında daha da genişler. Böylece, Poulantzas çözümlemelerini, Marksizm'in araçsalcı yorumuna dayalı olarak geliştirilen düşüncelerden farklı bir yere oturtmuş olur. Çünkü, devleti, egemen sınıfların basit bir aygıtı olarak kavrayan araçsalcı düşünceden farklı olarak devletin iktidar bloku ve blok dışı unsurlar karşısındaki özerkliğine vurgu yapar (1978: 256). Özetleyecek olursak, devlet sadece ekonomi karşısında değil, aynı zamanda egemen sınıflar karşısında da görece özerk bir konuma sahiptir. Devletin bu özerkliği ittifak sınıfları ile destek sınıfları ve fraksiyonları karşısında daha genişler.

Devlet egemen sınıflar ve fraksiyonlar karşısında görece özerk bir konuma sahiptir; fakat, devletin bu özerkliği, kapitalist üretim tarzının ve kapitalist toplumsal oluşumun özgül bir düzeyi olarak sahip olduğu sınıf iktidarının birliğinin koyduğu sınırlar çerçevesinde kavranmalıdır. Devlet, sınıf iktidarının birliğini, egemen sınıflar karşısındaki görece özerkliği sayesinde yerine getirir. Dolayısıyla, devletin blok karşısındaki görece özerkliği onun son çözümlemede bir sınıf aygıtı olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Daha açık bir ifadeyle, hegemonik sınıf veya fraksiyonun koruması altında örgütlenen blokun siyasal çıkarlarını, devletin sahip olduğu görece özerkliği sayesinde daha kolay yerine getirir.

Poulantzas'ın kuramsal matrisi içinde geçen "birlik" ve "özerklik" kavramlarının kuramsal statüsü birbiriyle çelişmeyecek bir biçimde kullanmıştır. Kapitalist devlet tipinin karakteristiğini ifade eden bu iki kavram arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Birincisi, kapitalist üretim tarzının veya kapitalist formasyonun özgül bir düzeyini ifade eden devletin sınıf iktidarının siyasal birliğini temsil ediyor oluşu, sınıflar karşısındaki görece özerkliği sayesinde yerine getirilir. İkincisi,

devletin, egemen sınıflar karşısında görece özerk olarak özgün bir kurumsallaşmış birliği ifade etmektedir (Poulantzas,1978: 256).

İktidar bloku, kapitalist devletin biçimiyle ilişkili olarak ortaya çıkan egemen sınıfların veya fraksiyonların çelişkili siyasal birliğini ifade eder. Egemen sınıfların veya fraksiyonların oluşturduğu iktidar bloku kapitalist devlet biçiminin farklı dönemleriyle ilişkili olarak ortaya çıkar. İktidar bloku kavramı, düzeylerin bütünlüğünün özgül ritmi ve bu düzeylerin özgül eklemlenme tarzı tarafından karakterize edilen egemen sınıfların veya fraksiyonların çelişkili birliğinin somut görünümünü kapsar (Poulantzas, 1978: 234).

İktidar bloku kendi içinde kaynaşmış bir bütün olarak düşünülmemelidir. Çünkü, blok, eşit öğelerin birliğinden oluşmaz. İktidar bloku egemenlik ilişkilerine dayanan çok karmaşık çelişkili birlikteliği yansıtır. İktidar bloku egemen sınıf ya da fraksiyonun hegemonyası altında örgütlenir. Hegemonik sınıf ya da fraksiyon, egemen sınıfların ya da fraksiyonların çelişkili birliğinin egemen öğesini meydana getirir (Poulantzas, 1978: 237). O halde şunları söyleyebiliriz;

Birincisi, iktidar bloku, siyasal açıdan egemen sınıflar ya da fraksiyonların hegemonik sınıf ya da fraksiyonun koruması altında örgütlenmesini yansıtır. İkincisi, toplumsal güçlerin çıkarlarının özgül çatışkısının ortaya çıkardığı rekabet, bu güçler arasındaki sınıf mücadelesini sürekli hale getirir. Hegemonik sınıf veya fraksiyon bir arızi olarak ortaya çıkmaz. Blok içindeki hegemonik sınıf, kapitalist devletin kurumsallaşmış iktidarın siyasal birliği tarafından olanaklı hale gelir. Kapitalist devletin kurumsallaşmış iktidarının birliği, egemen sınıfların ve fraksiyonların birliğine tekabül eder. Kurumsallaşmış iktidarın birliği, iktidarın, egemen güçler arasındaki dağılımına engel olur. Kapitalist devlet ve egemen sınıflar arasındaki

ilişkiler, hegemonik sınıf veya fraksiyonun koruması altında egemen sınıfların siyasal birliğinin oluşması yönünde baskı yapar. Hegemonik sınıf veya fraksiyon, blok içindeki sınıfları özgül çelişkili çıkarlarını iki zıt kutba ayırır. Ancak, blok içindeki güçler arasındaki bu kutuplaşma, hegemonik sınıf veya fraksiyonun siyasal çıkarlarına dayanan ekonomik çıkarlarının gerçekleştirilmesiyle ve blok içinde yer alan sınıfların veya fraksiyonların genel ortak çıkarlarının temsil edilmesiyle mümkün olabilir (1978: 239). Hegemonik sınıfın veya fraksiyonun siyasal çıkarları altında ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmesi onun siyasal egemenliğini gösterirken; aynı zamanda da blokun genel ortak çıkarlarını temsil ediyor oluşuyla da ekonomik sömürüye vurgu yapar. Üçüncüsü, sınıf veya fraksiyonunun hegemonyasının blok içindeki ve dışında yer alan sınıflar üzerindeki etkisi birbirinden farklı şekiller altında ortaya çıkar. Hegemonyanın bu ikili işlevi şöyle açıklanır. Birincisi, blok içinde genel çıkar egemen sınıfların üretim süreci içindeki sömürü alanında tuttuğu yere bağlı olarak hegemonik sınıf tarafından temsil edilir (1978: 240). Bir başka ifadeyle, egemen sınıfların sömürüye dayalı olarak gerçekleşen üretim süreci içinde artı değerden farklı miktarlarda pay alıyor oluşu onların üretim sürecinde tuttuğu yer açısından farklı biçimde konumlanmalarına neden olur. İşte hegemonik sınıf veya fraksiyonun artı değerin paylaşımı sürecinde egemen sınıflar karşısında ortak çıkarı temsil etmesi sayesinde blok içi istikrar sağlanır. İkincisi, hegemonik sınıf veya fraksiyonun egemen olmayan sınıflar karşısında genel çıkarı temsil etmesi onun ideolojik işlevine bağlıdır (1978: 240). İdeolojinin egemen sınıflar ve egemen olmayan sınıflar üzerindeki işlevi, aynı hegemonik sınıf veya fraksiyonda toplanır. Hegemonik sınıf veya fraksiyonun blok içindeki hegemonik konumu, kendisini siyasal açıdan toplumun bütününün hegemonik sınıfı olarak kurmasıyla gerçekleşir.

Hegemonyanın bir sınıf veya fraksiyonda toplanan bu ikili işlevi kapitalist devletin kurumlarının içinde nakşedilmiş durumdadır. Hegemonyanın bu ikili işlevinin gerçekleşmesi, sosyal güçlerin içinde bulunduğu konjonktüre bağlı olarak ortaya çıkar. Poulantzas, hegemonyanın ikili işlevinin de tek bir sınıf veya fraksiyonun egemenliği altında gerçekleşeceğinden bahsetse de, bunun her zaman geçerli olamayacağının altını çizer. Hegemonyanın ikili işlevi farklı sınıflara veya fraksiyonlara dağılabilir. Fraksiyonlardan biri toplumun bütünlüğünü sağlayan hegemonyayı temsil ediyorken; diğer bir fraksiyon da, iktidar blokunun birliğini sağlayan özgül bir hegemonyayı temsil edebilir (Poulantzas, 1978: 240). Bunun anlamı, hegemonyanın her zaman aynı sınıf veya fraksiyon da toplanmak zorunda olmadığıdır.

2. 8. İktidar bloku, İttifaklar ve Destek Sınıfları

Poulantzas, iktidar bloku kavramını sınıflar arasında ortaya çıkan ittifak kavramından farklı anlama gelecek şekilde kullanır (1978: 240). İttifak bir sınıfın fraksiyonlarının veya sınıflar ittifakının çıkarlarının çelişkili birliğinden oluşur (1978: 241).

Birincisi, iktidar blokunu meydana getiren egemen sınıfların çelişkili birliği, bu sınıflar ile blok dışında kalan diğer sınıfların oluşturduğu ittifakın çelişkili birliğinden kesin olarak ayrılır (Poulantzas, 1978: 241). Sınıf ittifakı, iktidar blokunu oluşturan çeşitli sınıflar veya fraksiyonların her birinin arasında ortaya çıkabileceği gibi, bu egemen sınıfların veya fraksiyonların biri ile blok dışında kalan diğer sınıf veya fraksiyonun bir tanesi arasında da ortaya çıkabilir (Poulantzas, 1978: 241). Kısacası, ittifak, blok içindeki güçler arasında ortaya çıkabileceği gibi, blok içi ve

blok dışı güçler arasında da gerçekleşebilir. Küçük burjuva unsurlarla blok arasında ortaya çıkan sınıf ittifakı buna örnek olarak gösterilebilir.

İkincisi, iktidar blokunu oluşturan egemen sınıflar arasında ortaya çıkan çelişkiler ile sınıf ittifakını oluşturan güçler arasındaki çelişkilerin her biri kendi karakteristik birliğini yansıtır. Genel olarak bir sınıf ittifakı sınıf mücadelesi alanının sadece belli bir düzeyinde ortaya çıkar ve bu sınıf ittifakı diğer düzeylerde ortaya çıkan yoğun mücadelelerle birleşir. Mesela, iktidar bloku ve küçük burjuvazi arasında ortaya çıkan siyasal ittifak küçük burjuvaziye karşı yoğun ekonomik mücadeleyle birleşebilir. Tam tersi olarak da küçük burjuvaziyle yapılan ekonomik ittifak küçük burjuvazinin siyasal temsiline karşı yoğun siyasal mücadeleyle birleşebilir. İktidar blokunda ise, sınıf mücadelesinin geçtiği çeşitli düzeylerde karşılıklı fedakarlığa dayanan görece birlik vardır: Bu görece birliği siyasal birlik, ekonomik birlik ve ideolojik birliği oluşturacak şeklinde görebiliriz (Poulantzas, 1978: 241). Farklı bir ifadeyle, iktidar bloku içindeki güçler arasında ortaya çıkan görece birlik sınıf mücadelesinin çeşitli düzeylerinde ortaya çıkan karşılıklı bir fedakârlığı ifade eder. Fakat, iktidar blokunu oluşturan güçler arasında karşılıklı fedakarlığa dayalı olarak ortaya çıkan görece birlik durumu, bu güçler arasında bir çelişkinin olmadığı biçiminde yorumlanmamalıdır. Çünkü, ifadesini farklı düzeylerde açığa vuran iktidar blokunu oluşturan güçler arasındaki ilişkiler görece türdeş ilişkilerdir.

Poulantzas'a göre, iktidar bloku ve sınıf ittifakı arasında göz önünde bulundurulması gereken önemli bir fark vardır. Bu fark, iktidar blokunun çatısını ve sınıf ittifakının çatısını oluşturan güç ilişkilerinin her birinde ortaya çıkan ani değişimlerde gözlemlenebilir. Bunun anlamı şudur: (1) Blok içindeki güç ilişkileri

arasında yaşanan ani değişimler genel kural olarak devlet biçiminin değişimine uygun düşer. (2) Sınıf ittifakının oluşturduğu güç ilişkileri arasında yaşanan ani değişim ise, devlet biçiminin dönüşümünü değil, rejim biçiminin dönüşümüne yol açar (Poulantzas, 1978: 241-42). İktidar blokunu ve sınıf ittifakını oluşturan güç ilişkileri uzun ve kısa dönemli bir birlikteliği ifade eden kronolojik bir ayrım biçiminde düşünülmemelidir. Bir başka ifadeyle, iktidar blokunu oluşturan sınıflar arsındaki güç ilişkileri uzun dönemli bir birlikteliği, farklı güç ilişkilerinin dayandığı sınıf ittifakı ise kısa dönemli bir birlikteliği ifade eden kronolojik bir ayrıma dayanmaz. Çünkü, iktidar bloku uzun dönemli bir birlikteliği ifade etmeyebilir. Güç ilişkilerinin oluşturduğu sınıf ittifakının dayandığı birliktelik iktidar blokunun dönüşümünden daha uzun yaşayabilir (Poulantzas, 1978: 242).

Kapitalist devlet iktidar bloku üç temel faktörün temel birliğine dayanır: (1) Hegemonya belli bir sınıf veya fraksiyonun elinde tutulmasına; (2) egemen sınıfların ve fraksiyonların katılımına; (3) iktidar bloku içindeki somut güç ilişkileri ve sınıflar arasında ortaya çıkan çelişkilerin hegemonya mücadelesi tarafından şekillenmesine. İktidar bloku yukarıda ifade edildiği üzere egemen sınıfların ve fraksiyonların çelişkili birliğini ifade eder. Bunun anlamı, iktidar blokunu oluşturan güçler arasındaki hegemonya mücadelesinin sürekli devam etmesidir. Bir sınıfın veya fraksiyonun hegemonyası altında kurulan iktidar bloku güç ilişkilerinde yaşanan değişim neticesinde yeni bir sınıf veya fraksiyonun hegemonyası altında ortaya çıkan yeni güç ilişkileri temelinde yeniden örgütlenebilir. İktidar blokunu oluşturan güçler arasındaki mücadelenin bir sonucu olarak ortaya çıkan hegemonyanın el değiştirmesi blokun görünümünde önemli değişiklikler yaratır. Bir başka ifadeyle, hegemonya değişimi, blok ile blok dışındaki sınıflar arasında ve iktidar bloku içindeki sınıf

çelişkilerinin görünümünde de değişim yaratır. Poulantzas'a göre, iktidar bloku içindeki sınıf veya fraksiyonun egemenliği altında ortaya çıkan hegemonya değişimi ve bu hegemonya değişiminin sınıf çelişkilerinin görünümü üzerinde ortaya çıkardığı yer değişimler, devlet biçiminin dönüşümüne tekabül eder (Poulantzas, 1978: 242).

İktidar bloku ile blok dışında kalan sınıflar veya fraksiyonlar arasında kurulacak sınıf ittifakı sınıflar arasında çeşitli varyasyonların ortaya çıkmasına neden olabilir. Böylece, sınıf ittifakı ile blok arasındaki sınırın belirlediği eşik aşılmış olur. Poulantzas'a göre, ittifakı oluşturan blok dışındaki sınıf ya da fraksiyonlardan birisi blokla arasında olan sınırı geçerek iktidar blokunun bir parçası haline gelebileceği gibi, bunun tam tersi de gerçekleşebilir.

Poulantzas, sınıf ittifakının yanında "destek sınıfları" diye ifade ettiği toplumsal bir kategoriden bahseder (1978: 243). Kapitalist devlet biçimine verilen destek temelinde ilk olarak Marx tarafından ifade edilen bu sınıflar, küçük toprak sahipleri, lümpen proletarya ve küçük burjuvaziye dayanır. Bolşevik Devrimi, işçi köylü temelinde sanayi işçileri ile yoksul köylülerin bir ittifakı, yani şehir ve köy proletaryası ve yarı proleterlerin bir ittifakından oluşuyordu (Thomas, 1997: 50). Geriye üzerinde yeteri kadar düşünülmeyen Lümpen kesim kalıyordu. Bu kesim, üretimde düzenli bir biçimde uğraşmayan, örgütsüz ve örgütlenme yeteneğinden büyük ölçüde yoksun, hiçbir sınıf içinde yer almayan yozlaşmış unsurlardan meydana geliyordu (Thomas, 1997: 51). Lümpen olarak ifade edilen bu sınıfın önderlik edildiği takdirde devrimci bir güce dönüşebileceklerini kararlı bir biçimde vurgulayan ilk kişi Mao olmuştur (Mao, 1978: 26-7). Poulantzas, destek sınıfları olarak ifade edilen toplumsal kategoriyi küçük burjuvazi, küçük toprak sahibi

köylüler yanında, lümpen proletaryayı da içe alacak bir biçimde geniş anlamda kullanır.

Poulantzas, destek sınıflarının ve onların fraksiyonlarının özgün statüsünü karakterize eden öğeleri şöyle açıklıyor: Birincisi, destek sınıflarının desteğinin belli bir sınıfın egemenliğine verilen destek biçiminde ortaya çıkması ittifak sınıflarının ve iktidar blokunu oluşturan sınıfların çıkarlarını gerçekleştirme amacına yönelik karşılıklı yapılan fedakârlığın bir sonucu olarak ortaya çıkmaz. Destek sınıflarının sınıf egemenliğine uygun düşen desteği, ideolojik yanılsama sürecine bağlı olarak gerçekleşir (1978: 243). İkincisi, destek sınıflarının devlete verdiği destek dolayısıyla sınıf egemenliğine uygun düşen desteği "gerçekte" veya "düşüncede", işçi sınıfının siyasal bir faktör olarak yükselen mücadelesinin yarattığı korkuya bağlı olarak gerçekleşir. Destek sınıflarının devlette ifadesini bulan bu desteği, ne sınıflar arasındaki ortak çıkarlara dayalı karşılıklı fedakarlığın bir sonucu olarak, ne de söz konusu fedakarlıkla ilişkili olarak ideolojik yanılsamadan kaynaklanır; bu destek, işçi sınıfının yürüttüğü mücadelenin mevcut iktidar karşısında güçlü siyasal bir faktör olarak belirmesinin yarattığı korkudan kaynaklanır.

İşçi sınıfının mücadelesinin güçlü siyasal bir faktör olarak belirmesi iktidar blokunun birliğinin sağlanmasında ve destek sınıflarının desteğinin ortaya çıkmasında asli öğeyi oluşturur. İşçi sınıfının mücadelesi mevcut siyasal iktidar karşısında düşük derecede bir siyasal etkinliği ifade ediyor oluşu, yani gerçekte veya düşüncede var oluşu, destek sınıflarının desteğinin ortaya çıkmasında biricik faktörü oluşturur. Çünkü, işçi sınıfının mücadelesinin siyasal faktör olarak ortaya çıkması destek sınıflarının siyasal ve ekonomik çıkarlarına yönelik bir saldırı olarak algılanır. Bu çerçevede ele alındığında ideolojik yanılsama, devlet veya egemen sınıfların

tutumuyla ilişkili olarak değil; ancak, işçi sınıfının egemen sınıflar ve devlet karşısındaki tutumuyla ilişkili olarak ortaya çıkar.

. Destek sınıflarının oluşturduğu birlik kendini doğrudan sınıf ilişkilerini oluşturacak şekilde ortaya koymaz; ancak, devlet aracılığı sayesinde siyasal bir etkinliğe kavuşur. Dolayısıyla, destek sınıflarının iktidar bloku ve sınıflar ittifakıyla olan ilişkisinin siyasal sınıf birliğini oluşturacak şeklinde ortaya çıkması belli bir devlet biçimine verilen desteğin çok gerisinde kalır. İdeolojik yanılsama, destek sınıflarının desteğinin bu şekilde ortaya çıkmasında, yani devlete verilen destek biçiminde belirmesinde çok belirleyicidir. Çünkü, verilen bu destek şu ya da bu sınıfın siyasal veya ekonomik çıkarlarını desteklemeye yönelik bir eğilim biçiminde değil de, doğrudan devlete verilen bir destek biçiminde ortaya çıkar. İdeolojik yanılsamanın bir sonucu olarak ortaya çıkan destek sınıflarının devlete verdiği destek, iktidar fetişizminin aldığı özgül siyasal biçimler altında ortaya çıkarlar. İktidar fetişizminin aldığı özgül siyasal biçimler altında ortaya çıkan ideolojik yanılsamalar: (1) Destek sınıfları, devleti, sınıf mücadelesinin üstünde tarafsız bir uğrak olduğunu düşünmeleri kendi çıkarlarının iktidar bloku ve sınıflar ittifakı karşında korunabileceğine inanırlar. Sınıf mücadelesinin üstünde ve tarafsız bir uğrak olarak düşünülen devlete verilen destek gerçekte iktidar blokunun siyasal birliğine ve sürekliliğine hizmet eder. (2) Destek sınıfları, devleti, sınıflar üstü tarafsız bir uğrak olarak düşünmeleri, işçi sınıfının iktidarı ele geçirmesi yönündeki mücadelenin ortaya çıkardığı olası tehditler karşısında onun bir set oluşturabileceği yönündeki inançlarını daha da pekiştirir.

Devletin, hem destek sınıfları arasında, hem de iktidar bloku ile sınıf ittifakı arasındaki aracı rolüne kadar üstlendiği işlevi ideoloji tarafından maskelenişi

siyasalın belirlenimine bağlı olarak ortaya çıkar (Poulantzas, 1978: 284). Destek sınıflarının kendi özerk siyasal örgütlenmelerini gerçekleştirme kapasitesindeki yetersizliği onların üretim sürecindeki özgül konumlarından kaynaklanır.

Destek sınıflarının üretim ilişkileri düzeyinde tanımlanamıyor oluşları siyasal bir örgütlenmeyi gerçekleştirmelerine de engel olur. Destek sınıflarının siyasal bir örgütlenmeyi gerçekleştirme kapasitelerindeki yetersizlik devletin aracılığı sayesinde aşılır. Örneğin, klasik küçük burjuvazi ile küçük köylülüğün üretim ilişkileri düzeyinde tanımlanamıyor oluşu devlet desteği sayesinde aşılır.

2. 9. Devletin Genel İşlevi

Bir toplumsal oluşumun ve bir üretim tarzının üstyapısı olarak ifade edilen siyasal yapılar, devletin kurumsallaşmış iktidarını meydana getirir (Poulantzas, 1978: 42). Devletin siyasal yapıları bir çatışma noktası ve özgül stratejik hedef olarak ele alındığında bir toplumsal oluşumun birliğini veya dönüşümünü sağlayan bir uğrak olarak kavranmalıdır (Poulantzas, 1978: 43). Poulantzas, bir toplumsal oluşumun birliğini ve dönüşümünü sağlayan siyasalın önemine ilişkin yaptığı açıklamaları iki somut örnekle temellendirmeye çalışır.

Marx, 23 Kasım 1871 tarihinde Bolte'ye gönderdiği mektupta, işçi sınıfının yürüttüğü siyasi mücadelenin nihai hedefinin bu sınıfın siyasal iktidarı ele geçirilmesi olduğu şeklinde vurgulamıştı (1996a: 55-8). Siyasal düzeyin önemine ilişkin yapılan bir diğer vurgu ise, Lenin'in geliştirdiği kuramsal çözümlemelerde geçen Sovyetlerin ikinci bir devlet olarak ortaya çıkmasının önemine ilişkin yaptığı özgül açıklamalarda ortaya çıkıyordu (Lenin, 1992a: 15).

1917 Şubat Devrimi ikili iktidar durumunu ortaya çıkarmıştı. Devrimle birlikte ortaya çıkan geçici hükümet burjuva hükümetinin yanında bir başka hükümeti, işçi ve asker vekillerinin oluşturduğu Sovyetleri meydana getiriyordu. Sovyet iktidarının siyasal niteliğini ifade eden devrimci diktatörlük, merkezi devlet iktidarı tarafından yayınlanan bir yasaya dayalı olarak değil, geniş halk yığınlarının aşağıdan yukarıya doğru gelişen etkinliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı (Lenin, 1992a: 16).

Lenin, Sovyet iktidarını, Engels'in Babel'e gönderdiği mektuptan (Marx ve Engels, 1996a: 83-4) yaptığı alıntıdan hareketle devlet olmayan bir devlet şeklinde tanımlıyordu (1992a: 43). Lenin'in tüm iktidar Sovyetlere sloganında ifade bulan Sovyetlerin ikinci devlet şeklinde onay bulması, devlet aygıtı ile devlet iktidarı arasında ayrım yapmayı da olanaklı hale getiriyordu. Poulantzas'a göre, tüm iktidar Sovyetlere şeklindeki sloganın vurgulanmasının nedeni Sovyetlerin Bolşevik denetimi altında olduğu için değil, zaten bu slogan atıldığı esnada Sovyetler Menşeviklerin kontrolü altında bulunuyordu (Siriani, 1990: 89), Sovyetlerin resmi devletin işlevini bir devlet aygıtı olarak üstlenmiş olmasından ötürüydü (1978: 43). Birçok idari yönetim Sovyetlerin izni olmadan yerine getirilemiyordu. Sovyetler, Devrimin daha ilk günlerinden başlayarak iktidar halini almıştı (Gorkiy ve diğerleri 2004: 109). Sovyetlerin bir devlet aygıtı olarak resmi devletin işlevini üstlenmesiyle de devlet iktidarının tamamı ele geçirilmiş olacaktır. Özetle, Lenin ve Marx tarafından yapılan açıklamalar ışığında bakıldığında devletin, bir toplumsal oluşumun sürekliliğini ve dönüşümünü sağlıyor olması açısından önemli bir uğrak olarak düşünüldüğünü söyleyebiliriz.

Poulantzas, devleti bir toplumsal oluşumu meydana getiren siyasal, ekonomik ve ideolojik düzeyleri arasında tutunumu sağlayıcı bir etken olarak özel bir işleve sahip olduğunu düşünür (1978: 44). Siyasal düzeyi oluşturan devlet, toplumun birliğini ve tutunumunu sağlayan global dengeyi düzenleyici faktör olarak bir toplumsal oluşumun örgütleyicisi veya dönüşümünü sağlayıcısı biçiminde kavranmalıdır (1978: 44-5). Poulantzas'a göre, siyasal pratiğin bir nesnesi olan devlet, toplumsal birliğin dönüşümünü sağlayıcısı ve tarihin itici gücünü oluşturması açısından önemli bir yere sahiptir (1978: 45). Poulantzas, yaptığı bu açıklamalarla tarihin itici gücünü insanların etkinliğiyle açıklayan tarihselci anlayıştan ayrılır. Bir toplumsal oluşumu meydana getiren düzeylerin global dengesi ekonomi tarafından değil, devlet tarafından yerine getirilir. Siyasal pratiğin nesnesi olan devlet toplumun birliğini ve tutunumunu sağladığı kadar bu birliği ortadan kaldırabilir de (Poulantzas, 1978: 45-6). Yeni bir tarihsel blokun oluşumunda devlet aktif bir uğrak olarak kavranmalıdır. Dolayısıyla, devlet, yeni bir toplumsal oluşumun birliğini ve yeni üretim ilişkilerinin üretimini sağlayan önemli bir uğrak olarak düşünülmektedir.

Yapısal bütünlüğün sağlayıcı bir öğesi olarak devlet, yapının değişik düzeylerinde ortaya çıkan çelişkileri kendi içinde yoğunlaştığı bir yapı olarak da ifade edilebilir. Bu nedenle devlet, bir yapısal bütünlüğün ve yapısal eklemlenmenin deşifre edilmesini olanaklı kılar (Poulantzas, 1978: 45). Devlet, hem yapısal bütünlüğü sağlayan bir öğe, hem de farklı düzeylerin çelişkilerini kendi içinde yoğunlaştığı aktif bir uğraktır. Böylece, Poulantzas, sınıf mücadelesinin geçtiği alanı üstyapıyı da içine alacak bir biçimde genişletmiş olur.

Poulantzas, devleti, hem yapısal bütünlüğü sağlayıcı öğesi, hem de farklı düzeylerin çelişkilerinin biriktiği yer olmasından hareketle siyasa ve tarih arasındaki

ilişki sorununu çözülebileceğini düşünür. Siyasalın yapısı hem bir toplumsal oluşumun özgül düzeyini oluşturması ve toplumsal dönüşümlerin alanı olması açısından, hem de hedef olarak düzeylerin çelişkilerinin yoğunlaştığı yer olarak devleti siyasal mücadelenin alanı ve tarihin itici gücü olması açısından önemli bir yere sahiptir (1978: 45).

Devletin örgütlenmesi veya devlet düzeninin işleyişi, çeşitli şekiller altında ortaya çıkabilir. Örneğin, ekonomik düzeyde teknik ekonomik işlev, siyasal sınıf mücadelesi düzeyinde siyasal işlev, ideolojik düzeyde ideolojik işlev biçiminde kendini gösterebilir. Devletin ideolojik işlevi ile tekno-ekonomik işlevi devletin siyasal işlevi tarafından üst belirlenir. Farklı düzeylerde ifade bulan devletin işlevleri sınıf mücadelesiyle bağlantılı olarak devletin siyasal işlevi tarafından üst belirleyeni olarak devletin küresel rolünü meydana getirir. Devletin siyasal rolünü ifade eden bu küresel rolü bir toplumsal oluşumun birliği içerisinde tutunumu sağlayıcı faktörü oluşturur (Poulantzas, 1978: 50-1).

Devletin, toplumun birliğini sağlayıcı rolü ile siyasal sınıf egemenliğini sağlamadaki rolü sahip olduğu küresel rolü gerçekleştirebilme kapasitesine bağlıdır (Poulantzas, 1978: 51). Daha açık bir ifadeyle, devlet bir tarafta sınıflara bölünmüş olan toplumsal oluşumun birliğini sağlarken; aynı zamanda da siyasal sınıf egemenliğini gerçekleştiriyor oluşu onun siyasal rolüne işaret eder. Dolayısıyla, devletin birbirinden bağımsız olarak tekno-ekonomik, ideolojik ve siyasal işlevleri yoktur. Devletin toplumun birliğini ve tutunumunu sağlayan küresel rolü onun siyasal işlevi olarak nitelendirilir.

Poulantzas'a göre, (1) toplumsal oluşumun birliğini ve tutunumunu sağlayıcı bir faktör olarak devletin küresel rolü, bir toplumsal oluşumun çeşitli düzeylerine

özgü biçimlenmeler gösterterek ortaya çıkar. Daha açık bir ifadeyle, devletin siyasal sınıf çatışmalarındaki küresel rolü siyasal, ideolojik ve ekonomik işlevlere bürünerek ortaya çıkar. (2) Devletin doğrudan siyasal düzeye yönelik olmayanlar da dahil küresel rolü içinde yer alan çeşitli işlevleri kuramsal açıdan kendi iç ilişkileri çerçevesinde kavranmalıdır (1978: 43).

Devletin küresel rolünün siyasal bir niteliğe bürünmesi, sürekliliğini sağladığı bir toplumsal oluşumun farklı düzeyleri arasındaki çelişkilerin siyasal sınıf egemenliğini doğurmasındandır (1978: 54). Bir başka ifadeyle, devletin küresel rolünde ifade bulan toplumun birliğini ve tutunumunu sağlama yönündeki işlevi siyasal sınıf egemenliğini doğurmaktadır. Devletin teknik-ekonomik işlevinin veya ideolojik işlevinin son çözümlemede siyasal sınıf egemenliğini doğuran bir toplumsal oluşumun birliğinin sürekliğine hizmet ediyor oluşu, devletin siyasal işlevini oluşturur. Dolayısıyla, devletin ekonomik ve ideolojik işlevleri devletin siyasal işlevleri tarafından üst belirlenmesiyle kavranmalıdır. Devletin ekonomik ve ideolojik işlevleri egemen sınıfın siyasal çıkarlarına uygun düşer. Bu nedenle devletin ekonomik ve ideolojik işlevleri onun siyasal işlevine eklemlenerek yerine getirilir. Devletin ekonomik ve ideolojik işlevleri, emek sürecinin ve eğitimin örgütlenmesi ile siyasal sınıf egemenliği arasında doğrudan ve açık kurulan ilişki açısından değil, aynı zamanda devletin bu işlevlerinin bir toplumsal oluşumun birliğinin sürekliliğinin sağlanmasının sınıf egemenliğini ortaya çıkarıyor oluşu açısından da siyasal bir nitelik taşımaktadır (1978: 54).

Devlet, bir toplumsal oluşumu meydana getiren farklı düzeyler arasında ortaya çıkan çelişkilerin yoğunlaştığı bir uğraktır. Bir toplumsal oluşumun yapıları içindeki egemenlik göstergelerinde ortaya çıkan yer değiştirmeler, çelişkilerin

yoğunlaştığı yer olan devletin küresel rolü içindeki çeşitli işlevlerin somut eklemlenmesine yansıyarak ortaya çıkarlar (1978: 54). Devletin bu küresel rolü içinde devletin ekonomik işlevinin egemenliği, genel kural olarak bir toplumsal oluşumu meydana getiren çeşitli düzeylerin eklemlenmesinde egemen rolün siyasal düzeye geçmesine yol açar. Devletin ekonomik işlevinin diğer işlevleri üzerindeki egemenliği devletin egemen rolüyle kaynaşarak yerine getirilir. Bir toplumsal oluşumda tutunumu sağlayıcı işlevde belirleyici olma rolünü elinde bulunduran ekonomik düzey, özgül müdahalesini gerektirmesi bakımından devletin egemen rolüne, yani siyasal olan küresel rolüne bağlanarak gerçekleşir. Daha açık bir ifadeyle, hangi düzeyin egemen olacağına son kertede ekonomik düzey tarafından belirlenir.

Tekelci devlet kapitalizmin ve kapitalist devletin müdahaleci biçimlerinin bulunduğu toplumsal oluşumlarda siyasalın egemen rolü ekonominin egemen işlevini yansıtır. Bazen de liberal devlette olduğu gibi, ekonominin egemen rolü devletin siyasal işlevlinin egemenliği altında ekonomiye müdahalesizliği biçiminde veya jandarma devlet biçiminde kendini gösterir (Poulantzas, 1978: 55). Fakat, her iki durumda da devletin ekonomik işlevinin devletin egemen rolüne, yani siyasal rolüne bağlanarak gerçekleşir. Liberal devlette devletin ekonomik işlevinin olmadığı anlamına gelmez, sadece devletin siyasal işlevindeki ekonomik rolün görünmediği anlamına gelir. (1) Devletin bir toplumsal oluşumun birliğini ve tutunumunu sağlaması yönündeki rolü, devletin tüm düzeylere özellikle de ekonomik düzeydeki müdahaleye indirgenerek açıklanamaz. Özel kapitalizmin özgül koşullarında devletin müdahalesizliği, onun bir toplumsal oluşumun tutunumunu sağlamaya yönelik küresel rolünü ortadan kaldırdığı anlamına gelmez. Devlet bu işlevini, devletin

ekonomik düzeye müdahalesizliğinin özgül koşulları altında yerine getirir. (2) Devlet bir toplumsal oluşumun tutunumunu sağlamaya yönelik küresel rolünü elinde bulundurmasına rağmen, devletin bir toplumsal oluşumda egemen rolü her zaman muhafaza ettiği anlamına gelmediği gibi, egemen rolün ekonomik düzeyde olduğunda da devletin toplumun tutunumunu sağlayan bir faktör olarak işlevini yerine getiremediği sonucu çıkarılmamalıdır (1978: 56).

Ekonominin egemen rolünün belirgin olduğu tekelci devlet kapitalizm koşullarında olsun veya siyasalın egemen rolünün belirgin olduğu liberal devlet koşullarında olsun, her iki dönemin kendine özgül koşulları altında devletin ekonomik işlevi devletin küresel rolüne eklemlenerek yerine getirilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BURJUVA DEVRİM MODELLERİ VE GEÇİŞ DEVLETİ

3.1. Burjuva Demokratik Devrimleri

Poulantzas, feodalizmden kapitalizme geçişte ortaya çıkan geçiş devletini karakterize eden özellikleri belirledikten sonra İngiltere, Fransa ve Prusya özelinde ortaya çıkan burjuva devrim modellerini kendi özgül tarihsel gelişimleri içinde inceler. Poulantzas'ın bunu yapmasındaki temel amaç tüm burjuva devrimlerini kapsayacak ortak bir burjuva devrim prototipinin olamayacağını göstermektir. Poulantzas bu iddiasını temellendirmek için devlet ile yapı arasında bir uygunsuzluk ilişkisinin olabileceği gibi, devletin yapıları ile siyasal iktidarı temsil edenler arasında da bir uygunsuzluğun olabileceğini farklı burjuva devrim pratiklerinin bileşenlerinde ortaya çıkan deneyimden hareketle göstermeye çalışır.

1789 Fransız Devrimi çoğu düşünür tarafından tüm burjuva devrimlerinin ortak özelliklerini kapsayacak bir burjuva devrimi şekilde yorumlanmıştır (Hobsbawm, 2009: 8). Wood'a göre, burjuva devrimleri Avrupa'nın hiçbir yerinde yükselen burjuvazi ile gücünü yitiren aristokrasi arasındaki bir mücadelenin gelişimi sonucunda ortaya çıkmadı (2007b: 20). Poulantzas, Fransız Devrimi'nin burjuva niteliğine değil, fakat, onun tüm burjuva devrim modellerinin ortak özelliğini yansıtacak şekilde, yani tüm burjuva devrimleri için bir prototip oluşturacak şekilde kavranışına karşı çıkar. O'na göre, Fransız Devrimi'nin küçük ölçekli üretimin varlığını önleyememiş oluşu, hem küçük köylülüğe dayalı tarımsal alanda yapılan üretimin gelişimi için, hem de kent küçük burjuvazisinin ekonomik etkinliği için

uygun zemin yaratmıştır. Soyo-ekonomik düzeyde ortaya çıkan tüm bu gelişmeler devrimin seyrinin belli aşamalarında küçük burjuvazinin siyasal etkinliğinin sürmesi için uygun zemin yaratmıştır. Devrim sonrası, aristokratların sahip olduğu malların tamamına yakını veya bir kısmı ticari ve sanayi burjuvazisinin sahip olduğu devlet olanakları aracılığıyla köylülük lehine el konulur. Çünkü, büyük toprak mülkiyetine dayalı olarak yapılan üretim, kırsal alanda kapitalist üretim tarzının kökleşmesinin karşısında büyük engel oluşturmaktadır (Poulantzas, 1978: 174). Böylece, tarımsal alanda yer alan küçük ölçekli üreticilere mülkiyet statüsü verilerek tarımsal sömürünün yaygınlaşmasının önü açılmış olur. Daha sonraki süreçte Fransız siyasi hayatında ise ağırlığını hissettirecek olan küçük toprak sahibi köylüler ortaya çıkar.

Fransız Devrimi'nde önemli rol oynayan küçük toprak sahibi köylülerin siyasal yaşamdaki ağırlığının nedenlerini anlatan bu tarihsel süreç İngiltere'de ortaya çıkmadı. İngiltere'de tarımsal alanda gelişmeye başlayan kapitalizm, sanayileşmenin ortaya çıkmasından çok daha önce kendini göstermeye başlamıştı (Kerov, 1987: 28-9).

İngiliz Devrimi'ne siyasal açıdan bakıldığında, ticari burjuvazi yeterince gelişmemiş olduğundan ve sanayi burjuvazisi de yeterince güçlü olmadığından yönetimi ele geçirebilecek durumda değildir. Dolayısıyla, bu devrimci süreç soyluların bir fraksiyonu olan toprak sahibi burjuvazinin önderliğinde başlamak zorundaydı. İngiliz köylüsünün tasfiye edilmesi, Fransa'da yaşanan gelişmelerden farklı olarak, onun siyasal anlamda etkin rol oynamasına engel oldu. İngiltere'de küçük ölçekli köylünün tasfiye edilmesi zamanla ticari, sanayi ve mali burjuvazinin gelişmesi için uygun bir zemin yarattı. Küçük üreticinin tasfiyesi kırsal alanla sınırlı olmayıp kentlerdeki küçük üreticiyi de kapsamaktadır. 1640 İngiliz Devrimi

burjuvazinin siyasal iktidarının temellerini kurdu. Daha açık bir ifadeyle, kapitalist üretim tarzının diğer üretim tarzları üzerindeki egemenliğini başarıyla gerçekleştirdi. Ancak, burjuvaziye siyasal iktidarı vermedi. Dolayısıyla, burjuvazinin ekonomik egemenliği (ticari burjuvazi ve toprak rantı sahipleri) başlangıçta toprak sahibi soyluların siyasal egemenliği altında gelişti. Ticari ve toprak rantı sahibi burjuvazi, soyluluğun hegemonyası altındaki iktidarı ele geçirdi ve daha sonra iktidar blokunun hegemonyasını elde etti (Poulantzas, 1978: 169).

Devrim'in bir diğer etkisi yasal-siyasal düzeyde ortaya çıkan özgüllüklerde de kendini gösterdi. 1640 Devrimi'yle mülkiyetin yasal statüsünü değiştirdi ve monarşinin işleyişini ortadan kaldırdı. Fakat, yasal-siyasal düzeydeki bu özgül durum devletin kapitalist anlamda dönüşmesini sağlayamadı. Bir başka ifadeyle, feodal devlet tipinin kapitalist devlet tipi üzerindeki egemenliği değişmeden kaldı. Feodal devlet tipinin egemenliği burjuvazi siyasal iktidarı ele geçirip, hegemonyasını kurmasından sonra bile varlığını devam ettirdi (Poulantzas, 1978: 169). Poulantzas'ın İngiltere'de meydana gelen burjuva Devrim özelinden hareketle göstertmeye çalıştığı devletin yapılarıyla onun siyasal iktidarı arasında bir uygunluk durumunun her zaman gerçekleşmek zorunda olmadığıdır.

Fransa'da küçük köylülüğün yanında küçük burjuvazi de ticari ve sanayi burjuvazisinin sunduğu koruyucu politikalar sayesinde gelişme fırsatı bulabildi. Fakat, küçük burjuvazi hiçbir zaman burjuvaziye tam anlamıyla teslim olmadı, tıpkı Prusya da olduğu gibi, her zaman toplumsal bir güç olarak ağırlığını sürdürdü. Prusya'daki küçük burjuvazi Fransa'daki sınıfdaşlarından farklı olarak burjuvaziyle sürekli işbirliği içerisinde oldu. Küçük burjuvazinin burjuvaziye verdiği bu destek, bazen aristokrasinin siyasal hegemonyasına karşı bir direniş görünümü altında, bazen

de proletaryanın yükselişine karşı duyduğu güvensizlik biçiminde sürekli destek halini aldı. Ama, hiçbir zaman Jakobenizmden etkilenmedi. Fransa'da küçük burjuvazinin en radikal unsurlarının temsilcisi durumunda bulunan Jakoben hareket 1793'te burjuva devrimini daha ileriye götürerek feodal ilişkileri tasfiye etti (Hobsbawm, 2000: 72; Kerov, 1987: 40-41).

Fransız burjuvazisi İngiltere'de yaşanan sınıfsal ilişkilerin ortaya çıkardığı siyasal gelişmelerin tersine siyasal iktidarı ele geçirme olanağını bulabildi. Prusya'da 1848 Devrimi güçlü aristokratik egemenliği ortadan kaldıracak değişiklikleri yapmakta başarılı olamadı. Dolayısıyla, Prusya devleti aristokrasinin egemenliği altında feodal yapıların egemen olduğu bir devlet olarak varlığını sürdürdü. Bismarck döneminde burjuvaziye siyasal iktidarı verme işini üstlenen de bu devlet oldu, yani feodal yapıların egemen olduğu devletin kendisi. Bismarck döneminde devlet bir kapitalist devlet olarak kendini içten dönüştürdü. Alman burjuvazisinin siyasal egemenliğini kurması devlet yardımıyla gerçekleşti. Geçiş sürecinde önemli olan nokta devletin feodal yapılarına karşın, yasal sistemin resmi kapitalist mülkiyet biçimlerini barındırıyor olmasıdır (Poulantzas, 1978: 180).

Fransa'da küçük burjuvazinin etkinliğinin ortadan kaldırılamamış oluşu burjuvazinin siyasal iktidarının tam anlamıyla güçlendirmesine engel oldu. Fransa'da burjuvazi ve aristokrasi ile küçük burjuvazi arasında yaşanan gerilim, burjuvazinin 1848 Devrimi'yle birlikte hegemonyasını kurmasıyla sonuçlandı (Poulantzas, 1978: 176). Poulantzas'ın Fransız burjuvazisinin 1848'e kadar hegemonyasını güçlendirememiş olması derken kastettiği şey, devletin hegemonik anlamda bir burjuva devleti olmayıp, köylülük ve küçük burjuvazinin devleti olduğunu düşünmesidir.

Özetle bu üç devrim pratiğinin bileşenlerinde ortaya çıkan tarihsel deneyim burjuvazinin siyasal açıdan yönetmedeki güçsüzlüğünü ortaya çıkarmıştır. Bu devrimlerin ortak özelliği, kalıcı liderlik yaratma gücündeki siyasal örgüt yokluğudur. Bu devrimler sadece küçük burjuvazi ve küçük köylülük üzerinde değil, aynı zamanda, işçi sınıfının ideolojisi üzerinde de olumsuz etkileri olmuştur. Birincisi, Muhalefetin yürüteceği etkinlik egemen sınıfın çizdiği sınırlamalar tarafından belirlenir olmuştur. İkincisi, burjuva devrimlerinin yozlaştırıcı etkisi işçi sınıfının mücadelesi üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Marx, Avrupa'da ortaya çıkan burjuva devrim modellerini, nihai hedef olarak düşündüğü sosyalist devrimin gerçekleşmesi temelinde ele alarak değerlendirmiştir. Poulantzas ise, burjuva devrimleriyle bağlantı olarak iki noktaya vurgu yapar: Birincisi, burjuva devrimlerinin ortaya çıkışıyla birlikte devletin "ulus"u inşa etme sürecinde oynadığı role; ikincisi ise, bu devrimlerin, işçi sınıfın ideolojisinin üzerinde yarattığı olumsuz etkilere.

Mart 1848 Alman Devrimi'nin ardından burjuvazi göreve başladığında çok büyük siyasi sorunlarla karşı karşıya kalmıştı (Marx, 2003: 171-72). Nitekim, Prusya burjuvazisinin güçsüzlüğü, devrimi daha ileri bir aşamaya taşıyamayacağını ortaya çıkardı. Alman Burjuva Devrimi'nin başarısızlığı, hem ulus devletin inşa edilmesini, hem de bununla bağlantılı olarak daha küçük ulusların gelecekte bağımsız bir ulus olarak siyasal varlıklarını sürdürme yönündeki umutlarını o an için sona erdirdi. Alman burjuvazisinin güçlü aristokrasi karşısındaki yenilgisi üzerine Engels tarafından yazılan bir makalede geçen "tarihsel" ve "tarihsiz uluslar" kavramı Marksist gelenek içinde çok ciddi tartışmalara yol açtı (Liakos, 2008: 20). Bu teze göre, kapitalist sistemin gelişimi için gerekli olan işbölümünü başarabilecek büyük

bir nüfusa ve devletin gelişimi için büyük bir toprağa sahip uluslar tarihsel uluslar iken; tam tersi olarak ilerlemeye engel olanlar da tarihsiz ulusları oluşturuyordu (Liakos, 2008: 21). Yapılan bu açıklamaların somut düzeyde ifadesi, Polonya ve Macaristan'ın üretim düzeyleri açısından daha ileri bir aşamada bulunan topluluklar oluşturdukları gerekçesiyle kendi ulusal devletlerini kurma anlamında bağımsızlıkları desteklenirken, tersi durumda bulunan Prusya'nın Güney bölgesinde yer alan Slavların bağımsızlığına destek verilmemesi şeklinde ortaya çıkıyordu (Löwy, 1977: 65-85). Benzer bir siyasi tutum da Marx'ın İngilizlerin Hindistan'ın işgaline verilen desteğinde ortaya çıkarken (Marx, 2003: 598), İrlanda'nın bağımsızlık yönündeki girişimlerine destek biçiminde ortaya çıkıyordu (Marx ve Engels, 1995: 228, 230-31, 261).

Yapılan tüm bu alıntılara ilk bakıldığında aralarında bazı çelişkilerin olduğu görülse de, sosyalizmi gerçekleştirme stratejisi temelinde düşünüldüğünde kendi içinde tutarlı bir bütün oluşturduğu görülecektir. Çünkü, Marx ve Engels'in burjuva devrimleri ve bu devrimlerle bağlantılı olarak ulus kavramına yönelik yaptığı tüm bu açıklamalar siyasal stratejik bir temele dayanıyordu (Liakos, 2008: 22). Marx ve Engels, burjuva devrimlerini, hedefledikleri sosyalist bir devrimin ön koşulunu oluşturacaklarına inandıklarından, ulusal hareketleri de bu aşamalı devrim stratejisi süreci içinde üstlendikleri rollere göre değerlendirdiler. Dolayısıyla, önce burjuva devriminin tamamlanması ve ardından da sosyalist devrimin gerçekleştirilmesi biçiminde karakterize edilen iki aşamalı devrim stratejisi süreci içinde bazı uluslar ilerici bir rol üstlenirken; aynı süreç içinde bazı uluslar da gerici rol üstlenebiliyordu. Marx ve Engels tarafından geliştirilen bu kuramsal çözümlemeler, farklı burjuva devrim pratiklerinin özgül somut ilişkilerine dayanıyor olsalar da, nihai hedef olan

sosyalist devrimi amaçladıklarından konjonktürel gelişmeler ışığında somut siyasal stratejiye dayalı önermeleri oluşturuyordu. Marx, "işçilerin vatanı yoktur" derken (Marx, 1991: 151), sosyalist bir gelecek için mücadele veren işçilerin yeni bir ait olma ruhundan bahsediyordu. Bu önerme, ileriye dönük bir ideali ifade eden, farklı uluslar içindeki işçilerin ortak çıkarlarının aynı olduğu anlamına geliyordu (Löwy, 1977: 65-85).

Marx'ın ulus tanımı burjuva ulusçuğunu ifade eden geçmişten gelen bir şey değil, işçi sınıfının geleceğini oluşturacağı yeni bir ulus tanımıydı (Marx, 1978: 151-52). Özetle, Marx'ın tasarladığı gelecekteki ulus tanımı sosyalist devrimin gerçekleşmesi temelinde, bileşenlerini farklı burjuva devrim modellerinin bir türevi olarak ortaya çıkan işçilerin oluşturacağı, burjuva ulusçuluğunun karşısında enternasyonal zeminde gelişen küresel bir geleceği ifade ediyordu. Dolayısıyla, Marx'ın geleceğe dönük olarak düşündüğü ulus tanımı burjuva düşün dünyasında geçen ulus kavrayışından çok farklıydı.

Lenin'in ulus kavramına yönelik geliştirdiği kuramsal çözümlemeler ile Marx'ın aynı kavrama ilişkin düşünceleri arasında büyük benzerlikler vardır. Burjuva düşünce sistemi tarafından şekillendirilen ulus tanımı başta kapitalizmin temel sınıflarını oluşturan işçi ve burjuvazi olmak üzere farklı sosyal sınıflardan meydana gelir. Lenin'in ulus tanımı ise, sosyalist devrimle birlikte farklı ulusların içinde yer alan proleterlerin birleşmesi sonucu meydana gelecek olan enternasyonal nitelikte bir siyasi birlikteliği ifade eder. Dolayısıyla, Lenin, burjuva ulusçuluğunun uzamının çizdiği sınırın işçi sınıfının uluslararası düzeydeki mücadele birliğini böldüğünü ve onu güçsüzleştirdiğini düşünür (1993a: 81-82). Lenin, burjuvazinin dar sınıf çıkarları tarafından karakterize edilen ulusçuluğun işçi sınıfının enternasyonal

niteliğini kaldırdığı yönündeki düşüncelerini şöyle ifade ediyor, tüm ulusal toplulukların işçileri arasından tam bir ittifak sağlanmadıkça sosyalizm savaşı sürdürülemez ve gerekli iktisadi çıkarlar sağlanamaz (1993a: 82; 1997: 210). Lenin son çözümlemede işçi sınıfının sosyalist bir düzen altında enternasyonal birliğini savunduğundan ötürü, burjuva milliyetçiliği tarafından şekillendirilen kültürün ulusal özerklik sloganına da karşı çıkar. Çünkü, Lenin, ulusal özerklik sloganın hayata geçirilmesi durumunda, (1) proletaryanın enternasyonal niteliğini ortadan kaldıracağını, (2) proletaryanın ve ezilen diğer halk yığınlarının burjuva milliyetçiliğinin etkisi altına girmesine yol açacağını, (3) devletin demokratik anlamda dönüşmesi yönündeki hedeften vazgeçilmesine neden olacağını düşünür (1993a: 83). Sonuç olarak, farklı halkların proleterlerinin uluslararası düzeyde bir araya gelerek yürüteceği mücadele başarıya ulaştığı taktirde sosyalist devrimin çatısı altında gelişecek olan siyasi, ekonomik ve manevi yaşam zamanla enternasyonal bir nitelik kazanacaktır. Ancak, unutulmamalıdır ki, sosyalizm çatısı altında oluşacak olan işçi sınıfının enternasyonal birliği tüm kültürleri tam anlamıyla yok saymaz; onları işçi sınıfının enternasyonal kültürüne hizmet edecek şekilde demokratik ve sosyalist nitelikteki öğelerini alıp özümser.

Poulantzas'ın düşüncesine göre, kapitalist devlet, ulusal bütünlüğü sağlamakta sınırlı kalmaz, kendisi de bu bütünlüğü inşa ederken oluşur (1980: 151). Kapitalist devlet, ulusu oluştururken sınırlarını ortaya koyar; bu sınırların içinde kalanların öncesini ve sonrasını homojenleştirir. Böylece, milli bütünlük ve maddi ulus, bir toprağın tarihselliği ve bir tarihin toprak kazanması, kısacası ulus devlette maddileşen bir toprağın milli geleceği haline gelir (2000: 164). Wallerstein ise ulus kavramının biçimlenmesinde uluslararası sisteme öncelik tanırken, bu sistemin bir

türevi olan devlete ikincil düzeyde önem atfeder. Wallerstein'a göre, ulus kavramı tarihsel sistemin üstyapısıyla, yani devletlerarası sistemi biçimlendiren ve ondan türeyen egemen devletle ilgilidir (2000: 100). Poulantzas, modern kapitalist devletin ulusu yarattığını söyleyerek; toplumları ulus haline getiren temel etmenlerin ticaretin gelişmesi, pazarın birleşme ihtiyacı, sermayenin dolaşımındaki tüm engellerin kaldırılması gerekliliğinin bir sonucu olduğu yönündeki düşünceyle ters düşer gibi görünür. Oysaki, Poulantzas, devletin ve ulusun oluşum sürecini farklı açılardan ele alarak inceler. O'na göre, iç pazarın birleştirilmesi zorunluluğu ulus devletin oluşumunda önemli rol oynamıştır; fakat, bu iç pazarın sınırlarını belirleyen, iç ve dış diye tanımlanan özel bir alanın ortaya çıkışını mümkün kılan etmen nedir? (2000: 138). O'na göre, ulusu oluşturan ortak toprak, ortak dil, ortak tarih, kültürel gelenekler gibi unsurların tümü ampirik ve pozitivist bir anlayışı ifade eder. Toprak, tarihi gelenek, dil, bu yeni yapıyı, modern ulusu Devlet yoluyla biçimlendirir (2000: 138-39). Görünürde tarih üstü olan bu unsurların eklemlenerek modern ulusu oluşturmasında Devletin nasıl bir rol oynadığı sorusuna Poulantzas, "zaman", "mekān" ve "tarihselliğin" değişme biçimlerini analiz ederek cevap vermeye çalışır. O'nun göstermeye çalıştığı süreklilikler değil, üretim tarzlarıyla devlet ve iktidarın örgütlenmesiyle bağlantılı olarak mekānın, zamanın ve tarihselliğin düzenlenişi ve algılanışındaki kopuşlardır. Bir kurum ve bu kurumdaki değişimleri değil, farklı kökenleri, değişik örgütlenme kalıplarını, toprak ve topraksallığın, zaman ve zamansallığın, gelenek, dil, tarih, kökenin farklı anlaşma ve kullanma şekillerini vurgular (Liakos, 2008: 58). Daha açık bir ifadeyle, bu unsurların hepsi kapitalist devletin özel'leştirmesinin, tekelleştirmesinin, değiştirmesinin nesnesi haline gelir.

Gözden kaçırılmaması gereken bir önemli nokta da Poulantzas'ın modern devlet yerine kapitalist devlet terimini kullanıyor oluşudur. Bunun nedeni üretimin, insan ilişkilerinin, toprağın ve zamanın işlemesinin kapitalist biçimde düzenlenmesiyle, modern devlet ve modern ulusu nitelendiren yeni sosyal kalıplar ve anlayış kalıpları arasındaki sıkı bağı anlatmaktır. Poulantzas'a göre, modern ulus böylece devletin bir ürünü olarak ortaya çıkar. Ulusu oluşturan unsurlar (ekonomik bütünlük, toprak, gelenek), devletin mekānı ve zamanı dolaysız maddi düzenleyişi tarafından değiştirilirler (2000: 142).

Poulantzas'ın burjuva devrimleriyle bağlantılı olarak üzerinde durduğu bir diğer önemli nokta da, bu devrimlerle birlikte gelişen işçi sınıfının massedilmesinde önemli paylarının olduğudur. Fransa özelinde ortaya çıkan burjuva devrim ideolojisi Jakobenizm olarak adlandırılır. Poulantzas'a göre, bu ideolojinin sadece burjuva boyutunu görüp de toplumsal boyutunu dikkate almamak büyük bir hata olur. Yurttaşların siyasal özgürlüğü ve eşitliği ilkeleri tarafından karakterize edilen burjuva ideolojisinin Jakobenizm içinde hatırı sayılır bir yer tuttuğu açıktır. Ancak, sadece bu noktadan hareketle Jakobenizmi tamamıyla bir burjuva ideolojisinin türevi olarak nitelendirmek onun toplumsal boyutunun kavranmadığı anlamına gelir. O'na göre, Jakobenizmin toplumsal boyutunun tarihselci bir anlayışa dayandırıldığı takdirde farklı sonuçlar ortaya çıkabilir. İfadesini fırsat eşitliği, servet karşıtlığı ve yurttaşların toplumsal mutluluğu söyleminde bulan Jakobenizmin toplumsal boyutu sosyal demokrat bir anlayışın temel dayanak noktasını oluşturacak biçiminde yorumlanması tarihselci bir anlayışa dayanır. Daha açık bir ifadeyle, burjuva ideolojisinin karakterize ettiği Jakobenizm sosyal demokrasinin nüvelerini içinde taşıdığı ve dolayısıyla, burjuva devrimleri sosyalist bir dönüşüme evrilme

potansiyeline sahip olduğudur. Poulantzas'a göre, bu tarzda bir ideolojik kavrayış kabul edildiği takdirde: (1) Burjuva siyasal ideolojisi kendi içinde işçi sınıfının sosyal demokrasi anlayışını içerdiğini, (2) burjuva demokrasisi kalıcı olarak sosyal demokrasi anlayışını kapsadığını ve (3) sosyal demokrasinin işçi sınıfının genel eğilimine uygun düştüğünü kabul etmek gerekecektir (1978: 178).

Jakobenizmin toplumsal dayanak noktası hiçbir zaman sosyalist bir devrimin temel dayanak noktasını oluşturmaz. Jakobenizmin toplumsal içeriğini küçük köylülük ve küçük burjuvazi oluşturur (Poulantzas, 1978: 178). Jakobenizm bir toplumsal içerik olarak burjuva demokrasisinin çelişkisini yansıtır. Bu çelişkilerin yarattığı belirsizlik Jakobenizmi, farklı sosyal sınıfların geçmişe dönük özlemlerini gerçekleştirmeleri için çekici hale getirir. Geçmişe dönük bu ideolojik özlemler küçük köylü ve küçük burjuva söylemlerinde belirgin olarak ortaya çıkar. Bu söylemler, zenginler tarafından sömürülmeksizin geçimini sürdürmesine yetecek kadar sahip olduğu toprağında veya dükkânında çalışmakla sınırlıdır. Jakobenizm altında ortaya çıkan bu ideolojik söylemler artık gerçekleşmesi mümkün olmayan geçmişe dönük özlemlerin gerçekleşebileceği umudunu yansıtır. Ayrıca, burjuva devrimlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte başta Jakobenizm olmak üzere toplumsal çıkarı ön plan çıkaran birçok radikal hareket işçi sınıfının mücadelesinin massedilmesinde de özel bir rol oynamıştır.

Robert Owen, işçilerin sahip olduğu kendi sınırlı araçlarıyla savaşabileceklerine ve kurtulabileceklerine inandı; ancak, eğitim ve barışçı gelişmeye olan inancı O'nu ütopyacılığa itti. Emekçilerin kurtuluşu için örgütlediği komünist topluluklar O'nu başarıya ulaştıramadığı gibi, takipçileri durumunda bulunanlar da amaçlarına ulaşamadılar (Beer, 1989: 469, 471). 1836 yılının sonlarına

doğru İngiltere'de işçi sınıfının atılımı çartizm (*chartisme*) hareketiyle ortaya çıktı. İşçi sınıfının yaşam koşullarını yükseltmeye yönelik yasal düzenlemeler aracılığıyla getirdiği bazı sosyal haklar açısından önemli başarılar sağlasa da 1848 sonrasında tam anlamıyla ortadan kalktı (Beer, 1989: 484). Sosyalist mücadele açısından bakıldığında, Fransa'daki durum ise İngiltere'de yaşananlardan çok farklı değildir. 1830-1848 yılları arasındaki sosyalist hareketler barışçı ve evrimci nitelik taşımaktadırlar. Saint Simon, işçi sınıfının maddi ve ahlaki açılardan yükselmesini sağlayarak onların içinde bulunduğu kötü durumda kurtulabileceklerine inandı. Charles Fourier, insan doğasına göre örgütlenilmesini öngören Flander örgütlenmesini savundu (Bottigelli, 1997: 18, 20). Bu siyasi hareketler içinde işçi sınıfı kayda değer bir rol oynamadı. Fransız sosyalist hareketi ya tümüyle dinci, ahlakçı, ya da ütopyacıydı. Kapitalist toplumun gelişme yasalarını bilmediklerinden eleştirdikleri toplumla düşündükleri toplum arasındaki nesnel bağı bulup ortaya koyamadılar. Onların ütopik sosyalizm olarak adlandırılmaları bundandır. Engels'e göre, sosyalizmi bilim durumuna getirmek için, önce onu gerçek bir alan üzerine yerleştirmek gerekir (1993: 152).

İngiltere'de gelişen sendikacılık hareketinin siyasal iktidarı ele geçirmeyi reddetmesi; Fransa'da Jakobenizm içindeki ütopik sosyalist akımın işçi sınıfını massetmesi; Almanya'daki devleti tarafsız bir uğrak olarak gören ve dolayısıyla da uzlaşılır olarak düşünen Lassalism burjuva demokratik devrimlerinin işçi sınıfı ideolojisi üzerinde yarattığı bu yıkıcı etkiler verilecek örnekler arasındadır (Poulantzas, 1978: 183).

3. 2. Geçiş Devleti

Geçiş sorunsalından söz edildiğinde, bu terim bir üretim tarzından bir başka üretim tarzına geçiş anlamına gelir. Verili bir üretim tarzının bağrında bir başka üretim tarzına geçiş şartlarının ortaya çıkış teorisi, mevcut üretim ilişkilerinin dönüşüm ve bozuluş teorisidir. Sadece, üretimin yapısını değil, bütün toplumsal yapıyı etkileyen bu bozuluş, üst yapının alt yapı üzerindeki özgül müdahale biçimleri aracılığıyla nitelendirilir (Bettelheim, 1967: 23-4). Daha açık bir ifadeyle, mevcut üretim ilişkileri üretici güçlerin gelişmişliği karşısında bir engel oluşturmaya başladığı anda yeni bir üretim tarzına geçiş koşullarının olanakları ortaya çıkmaya başlamış durumdadır. Ancak, mevcut üretim ilişkilerinin dönüşümünü ve bozuluşunu ifade eden bu durum, üstyapının temel yapı üzerindeki müdahalesiyle nitelendirilir. Çünkü, üstyapı kendi dönüşümünü de sağlayacak bazı müdahalelerde bulunmadığı sürece yeni bir üretim tarzına geçiş olanaksız hale gelecektir.

Mevcut üretim tarzı içinde bir başka üretim tarzının şartlarının ortaya çıkış teorisine karşıt olarak, geçiş teorisi farklı bir soyutlama düzeyinde yer alır (Bettelheim, 1967: 24). Mevcut üretim ilişkileri içinde bir başka üretim tarzının şartlarının ortaya çıkış nedenleri somut düzeydeki bir çözümlemeyi içerir. Oysaki, geçiş teorisi, özgül bir üretim tarzından bir başka özgül üretim tarzına geçiş düşünsel geçişle, yani soyut düzeydeki bir çözümlemeyi zorunlu kılar. Geçiş teorisi bir üretim tarzından yeni bir üretim tarzına düşünsel geçişle ilgilidir. Daha açık ifadeyle, geçiş teorisinde tarihsel geçiş söz konusu değildir. Soyut düzeyde tasarlanmış olan üretim tarzının düşünsel karakteri sonucu olan farklı üretim tarzlarının art arda gelişimi, somut düzeyde ortaya çıkan görünümden farklıdır. Bir üretim tarzından farklı bir üretim tarzına geçiş gerçekte –soyut düzeydeki geçişten farklı olarak- bir üretim

tarzının yerini farklı bir üzerim tarzının alması olmayıp karmaşık bir üretim tarzından bir başka karmaşık üretim tarzına geçiş anlamına gelir. Bir başka ifadeyle, soyut düzeyde ifade edilen bir geçiş teorisinde, ister feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına bir geçiş olsun, ister kapitalist üretim tarzından sosyalist üretim tarzına geçiş şeklinde olsun, üretim tarzlarının hepsi pür üretim tarzları olacak şekilde düşünülmüştür. Ancak, geçiş koşullarının tarafından belirlenen somut düzeyde ise durum çok farklıdır: Bir üretim tarzında yeni bir üretim tarzının şartlarının oluştuğu somut düzey, çeşitli üretim tarzlarının çok karmaşık şekilde eklemlenmiş biçimlerini meydana getirir ve üstyapının müdahalesiyle nitelendirilir.

Poulantzas, bir üretim tarzından bir başka üretim tarzına geçişi iki farklı geçiş tipi altında ele alarak inceler: Birinci geçiş tipini, feodalizminden kapitalizme geçiş çerçevesinde ele alırken; ikinci geçiş tipini ise, kapitalizmden sosyalizme geçiş çerçevesinde ele alarak inceler.

Marx'ın yapıtları bir bütün olarak dikkate alındığında feodalizmden kapitalizme geçiş üzerine yapılan kuramsal çözümlemelerde, iki farklı geçiş paradigmasının ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Marx'ın "Alman İdeolojisi" ve "Komünist Manifesto" gibi ilk döneme ait çalışmalarında tarihsel işbölümündeki aşamalar, teknolojik ilerlememeler süreciyle ve önderlik rolünün feodal ilişkilerin egemenliğini kırarak kapitalizmi yarattığı düşünülen kentli sınıflara atfettiği ve gelişim süreci bir art arda geliş şekline uygun olarak açıklanmaktadır. Buna göre, kapitalizm feodal ilişkilerin içinde örtük bir biçimde zaten mevcuttur ve kapitalizm feodal sistemin egemenliğini parçaladığında tarihin ana akışına katılır (Wood, 2003: 43). Bu bakış açısı daha çok geleneksel Marksist düşünce içinde burjuva devrimlerine ilişkin geliştirilen analizlerde ortaya çıkmaktadır.

Marx'ın *Grundisse* ve *Kapital'*de geçen analizleri ise, ilk çalışmalarında yer alan geçiş tartışmalarından oldukça farklı bir zemine oturur. Marx'ın sözde ilkel birikim'i eleştirisi, klasik ekonomi politik ve onun ticarileşme modelinden bir kopuşu ifade eder. Zenginliğin kendi başına sermaye olmayıp, sermayenin özgül bir toplumsal ilişki olduğu yönündeki düşüncesini, feodalizmden kapitalizme geçişe uygular. Zenginlikten ibaret olan birikim, kapitalizmin gelişimine ilk itkiyi veren belirleyici faktör değildir. Sermaye, sadece herhangi bir zenginlik ya da kâr biçimi değil, aynı zamanda bir toplumsal ilişkidir, dolayısıyla kapitalizmi yaratan bu türden bir etki değildir. Zenginliğin kökeni, kapitalizmin gelişimini koşullandıracak düzeyde bir etki yaratsa da, bu tek başına belirleyici olamaz. Zenginliği sermayeye dönüştüren belirleyici unsur toplumsal mülkiyet ilişkisinde yaşanan bir dönüşümdür (Wood, 2003: 44).

Marx'ın sözde ilkel birikim eleştirisinin özü şudur: Birikim süreci hangi eğilimin bir sonucu olarak ortaya çıkarsa çıksın, tek başına sermayeyi meydana getirmez ve kapitalizmi üretemez. Kapitalizmin özgül ön koşulu olarak kapitalist hareket yasalarını doğuran unsur, kapitalist mülkiyet ilişkilerindeki bir dönüşümdür. Bunun anlamı, rekabet ve kâr maksimizasyonunun zorunlulukları, artı değerin yeniden yatırıma dönüştürülmesi yönündeki zorlama-refleksi, emek üretkenliğini artırmanın ve üretici güçlerin sistematik ve kesintisiz gelişmesini zorunlu kılmış olmasıdır (Wood, 2003: 45).

C. Hill'in 1940 yılında yayınlanan "1640 İngiliz Devrimi" adlı çalışmasıyla başlayan geçiş tartışmasını (Dobb, 2007: 430) saymazsak, feodalizmden kapitalizme geçiş üzerine yapılan tartışmaların uluslararası bir nitelik kazanması Dobb'un iktisadi çözümlemeleriyle ortaya çıkmıştır. Dobb, bir üretim tarzının üretim ilişkileri ve

üretici güçler olmak üzere iki kurucu öğeden meydana geldiği şeklindeki klasik Marksist görüşü kabul eder. Böylece, Dobb, İktisadi alandaki çözümlemelerini büyük ölçüde Marx'ın düşüncelerine dayandırmış olur. Birincisi, bir üretim tarzı tarafından karakterize edilen üretim, ekonomik sistemler arasında sınır çizgisini kesin olarak çizmez (Dobb, 2007: 375). Çünkü, ekonomik sistemler yalın biçimleriyle yer almazlar. Önceki üretim tarzının kalıntılarını taşırlarken, yeni üretim tarzının nüvelerini içlerinde barındırırlar. İkincisi, bir üretim tarzının değişimi/dönüşümü içsel nedenlere bağlı olarak ortaya çıkar. Üçüncüsü, değişimi tetikleyen öğe üretim ilişkilerinde yaşanan değişim tarafından yerine getirilir (Dobb, 270: 378). Sweezy, bir üretim tarzının değişimini/dönüşümünü içsel nedenlere dayandırarak açıklayan Dobb'un düşüncesine kesin olarak karşı çıkar. Sweezy, kullanım için üretim sistemi olarak nitelediği feodal toplumda kapitalizme geçişin varlığı bir yana, uzun vadeli bir büyümeyi ve gelişmeyi tetikleyecek içsel bir dinamiğin olmadığını düşünür (Mooers, 1999: 16). Buradan iki önemli sonuç çıkıyor: Birincisi, feodalizmi çözen öğe dışarıdan gelmelidir. İkincisi, feodalizm kullanım için üretin sistemi iken, kapitalizm değişim için üretim sistemidir (Dobb, 2007: 439).

Wallestein feodalizmin çözülüşünü içsel ya da dışsal etkenlerin varlığına dayandırarak açıklamanın yanlış bir kavrayış olduğunu noktasından hareketle "toplumsal sistemler" diye tanımladığı bir kavramı ön plan çıkarır. Toplumsal sistem denilen şey, tek bir iş bölümü ve çok sayıda kültürel sistemden oluşan bir birim olarak tanımlanacak dünya sistemidir (Mooers, 1999: 19). Bu dünya sisteminin "dünya imparatorlukları" ve "dünya ekonomileri" olmak üzere iki ayrı tipi vardır. İkincisi, tek bir iş bölümü yanında siyasal ve kültürel çeşitlilik söz konusudur.

O'na göre, dünya sisteminin modern dönemde ortaya çıkan tipine göre, pazar ilişkilerin gösterdiği yayılma Avrupa'da karmaşıklaşan bir iş bölümünün doğmasına yol açmıştı. Çeşitli bölgeler uluslararası pazara satacakları belli temel malların üzerinde uzmanlaşmaya başlamışlardır. Uzmanlaşma bir süre sonra farklılaşmaya, belli bölgelerin belli mallar üzerinde tekel oluşturmalarına ve böylece dünya ekonomisi odağında zenginliğin genel dağılımından daha büyük pay almalarına yol açmıştır. Uluslararası iş bölümü ve ticaretin gelişimi dünya ekonomisi içinde yer alan her bölgeye belli bir alana ayırdı: merkez, çevre, yarı çevre (Mooers, 1999: 19-20). Siyasal biçimler ya da devlet bu üç alandaki egemen sınıfların gereksinimleri doğrultusunda ortaya çıktılar. Her devletin ana işlevi: Birincisi, belli bir alan ve bu alanda yaşayan insanlar üzerinde denetim kurmak. İkincisi, emek denetim biçimini yasallaştırmak. Üçüncüsü, birikmiş sermayenin yoğunlaşmasını teşvik etmek ve silahlı güç beslemek (Mooers, 1999: 20). Mutlak monarşi altında güçlü bir devletin ortaya çıkması doğmakta olan kapitalist sınıf için farklı yerlerde güçlü devlet engellerinin yaratılmasına karşı önleyici nitelikte bir koruma, bir toplumsal meşruiyet modeli, yerel ve uluslararası tehlikelere karşı bir korumaydı (Mooers, 1999: 21).

Poulantzas, feodalizmden kapitalizme geçişte ticaretin gelişiminin temel rol oynadığı yönündeki Dobb, Sweezy, Hill ve Wallestein gibi çağdaş Marksist düşünürlerle aynı görüştedir. Ancak, Poulantzas, bir üretim tarzından bir başka üretim tarzına geçişte iç veya dış faktörlerin birbirlerinin alternatifi olacak şekilde belirleyici rol oynadığı Dobb ve Sweezy'in düşüncelerinden ayrılır. Poulantzas, iç dinamiklerin ortaya çıkardığı değişimi konjonktürel gelişmelerle birlikte bir bütün olarak ele alarak inceler. Dolayısıyla, feodalizmden kapitalizme geçişte iç veya dış

dinamikler birbirlerinin alternatifi olmayıp, bir bütün olarak kavranır. Ayrıca, Poulantzas, geçiş devletinin feodal devletin niteliklerine sahip olmakla birlikte sermaye birikimini gerçekleştirmek gibi bir işleve sahip olduğu yönündeki Wallestein'ın düşüncesiyle aynı görüştedir.

Feodalizmden kapitalizme geçişi ifade eden birinci geçiş tipi, mutlakıyetçi devlet biçimi tarafından karakterize edilen bir geçiş evresini anlatır. Poulantzas, feodal devletten kapitalist devlet tipine geçişte ortaya çıkan mutlakıyetçi devleti biçimini "geçiş devleti" adı altında inceler. Geçiş dönemi kuramı yeni bir yapının başlangıç kuramını oluşturur. Geçiş dönemi olarak adlandırılan dönemin tipik biçimini farklı üretim biçmelerinin bir arada var olması ve egemenlik ilişkilerinin ise, üretim biçimlerinin düzeylerinin özgül eklemlenmesi tarafından nitelendirilir (Poulantzas, 1978: 157). Feodal devletten kapitalist devlete geçiş aşamasında ortaya çıkan geçiş devleti, feodal devlete özgü bazı özellikleri yapısında koruyor olsa da, tipolojik açıdan bakıldığında kapitalist devlet tipine ait özelliklere sahip olduğu görülür. Geçiş devleti olarak adlandırılan mutlakıyetçi devlet her iki devlet tipinin taşıdığı özelliklere sahip olsa da, yine de kapitalist üretim tarzının olgunlaşmış egemenliğinden yoksun oluşu onu karakterize eder. Dolayısıyla, geçiş devletinde burjuvazinin siyasal egemenliğini tam anlamıyla ikâme etmesi mümkün değildir. Bu nedenle, feodal toplumdan kapitalist topluma geçişi nitelendiren en önemli etkenin siyasal üstyapı ile ekonomik düzey arasındaki "uygunsuzluk" olduğunu şimdiden altını çizelim.

Yukarıda yapılan açıklamalarda geçiş devleti olarak nitelendirilen mutlakıyetçi devletin feodal ve kapitalist devlet özelliklerine sahip olduğu vurgulandı. Poulantzas, geçiş devletini kapitalist devlet tipine özgü bazı özellikleri

yapısında taşıyor olsa da, feodal devlet olarak değerlendirir. Kapitalist devlet tipinin sahip olduğu bazı özelliklerin geçiş devleti olarak nitelenen mutlakıyetçi devlette açığa çıkan özgül varlığı, siyasal açıdan egemen olan aristokrasi ile ekonomik açıdan egemen olan burjuvazi arasında kurulan siyasi ittifaka bağlı olarak gerçekleşmez. Bir başka ifadesele, tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş somut toplumsal formasyonda kapitalist üretim tarzının egemenliğinin güçlenmediği bir dönemde ekonomik gücü elinde bulunduran burjuvazi, feodal güçler karşısında henüz belirgin bir siyasal güç olarak ortaya çıkamamış olsa da, geçiş devletini niteleyen mutlakıyetçi devlet kapitalist devlet tipine özgü bazı özellikleri yapısında taşıyabilir. Dolayısıyla, Poulantzas, geçiş devletini nitelendiren dönemde ortaya çıkan temel çelişkiyi siyasal gücü elinde bulunduran aristokrasi ile ekonomik gücü elinde bulunduran burjuvazi arasında olduğunu düşünür (1978: 158).

Ekonomik gücü elinde bulunduran burjuvazinin siyasal bir aktör olarak egemenliğini henüz kuramamış olmasına karşın, kapitalist devletin özgün varlığını, yani işlevini yapısında taşıyan geçiş devleti "mülkiyet ilişkisi" ile "gerçek sahiplik ilişkisi" arasındaki uygunsuzluk temelinde tanımlanır. Bu konuya yeniden dönmek şartıyla geçiş devletini tanımlayan bu iki ilişkinin, yani "mülkiyet ilişkisi" ile "gerçek sahiplik ilişkisinin" Poulantzas'ın kurumsal çözümlemeleri içinde tuttuğu yerin belirlenmesi konumuz açısından önemli bir yer tutmaktadır.

Poulantzas'a göre, ekonomik düzeyin değişmez öğeleri emek, üretim araçları ve artı değere el koyan emekçi olmayan unsurlardan oluşur. Bu öğeler verili bir üretim tarzı içinde aralarında ortaya çıkan ikili ilişkiye dayalı olarak ekonomik düzeyi meydana getirirler. Ekonomik düzeyi oluşturan bu öğeler arasındaki ikili ilişki gerçek sahiplik ilişkisi ve mülkiyet ilişkisi tarafından oluşturulur. Gerçek

sahiplik ilişkisi emekçi ile üretim araçları arasındaki ilişkiyi, yani emek sürecini ifade eden "üretici güçler" sistemini anlatır. Mülkiyet ilişkisi emekçi olmayan unsurların üretim araçlarına, emek gücüne ve emek ürünlerine sahip olma ilişkisini, yani "üretim ilişkilerini" anlatır (1978: 26). Poulantzas'a göre, bu iki ilişki birbirinden farklıdır ve bileşimleri değişik şekli altında ortaya çıkabilir.

Mülkiyet ilişkisi ekonomik alana dahil olmakla birlikte büründüğü yasal biçimden, yani yasal mülkiyet biçiminden ayrılmalıdır. Mülkiyet ilişkisi kapitalizm öncesi dönem dahil olmakla birlikte tarihsel olarak ortaya çıkmış tüm sınıflı toplumlarda sürekli olarak emekçinin üretim araçlarından ayrımına ve çalışmayanın bu üretim araçlarının mülkiyetinin sahibi olarak emekçiler tarafından yaratılan artı değere el koymasını ifade eder. Gerçek sahiplenme ilişkisi feodal üretim tarzının egemenliğinde işçi ve üretim araçlarının birliğini, kapitalist üretim tarzının ağır sanayileşme aşamasında ise işçilerin üretim araçlarından ayrılığını anlatır (Poulantzas, 1978: 27). Kapitalist üretim tarzının niteliksel belirleyici bileşimi üretim tarzı içindeki ekonomik düzeyi meydana getiren tek ve değişken birliği, "üretim ilişkileri sistemi" ile "üretici güçler sisteminin" bileşimini meydana getirir. Bir başka ifadeyle, "mülkiyet ilişkisi" ile gerçek sahiplenme ilişkisi" bir üretim tarzının ekonomik düzeyini oluşturan değişken birliğini meydana getirir.

Poulantzas, "gerçek sahiplenme ilişkisi" ile "mülkiyet ilişkisi" arasında ortaya çıkan ilişkinin "uygunluk" (*homologous*) ve "uygunsuzluk" (*non-homologous*) yönlerinden bahseder. Kapitalist üretim tarzının egemenliği altında ortaya çıkan bu iki ilişkinin "benzerlik" yönü bir ayrılaşmayı, yani üreticinin üretim araçlarından ayrılığının yaşanmasını anlatır. Kapitalizm öncesi üretim tarzının egemenliği altında mülkiyet ilişkisiyle üreticinin üretim araçlarından ayrılaşmasını anlatırken, gerçek

sahipleme ilişkisi ise üreticinin üretim araçlarıyla olan birliğini anlatır. Bu durum iki ilişkinin benzemezlik yönüne vurgu yapar (Poulantzas, 1978: 27). Bir üretim tarzını oluşturan farklı düzeylerin egemenliğinin aldığı görünüm ve bu düzeylerin eklemleniş biçimi, son kertede ekonomik düzeyin bileşimini oluşturan mülkiyet ilişkisi ile gerçek sahiplenme ilişkisinin büründüğü ilişkiye bağlı olarak gerçekleşir.

Tekrar kaldığımız yere dönecek olursak, feodalizmden kapitalizme geçişte ortaya çıkan mülkiyet ilişkileri ile gerçek sahiplik ilişkisi arasındaki uygunsuzluk Manüfaktür tarzda üretimi nitelendirir. Manüfaktür üretimin karakteristik özelliği mülkiyet ilişkisinin kapitalist mülkiyet tarzında olmasıdır. Bu mülkiyet ilişkisinin işçinin biçimsel olarak sermayenin altında yer almasını ve yeni bir örgütlenme biçiminin, yani kapitalizmin tüm manifaktör üretim süreci içinde yer almasını getirir (Poulantzas, 1978: 158). Gerçek sahiplenme ilişkisinde manifaktör üretim, işçisinin üretim araçlarından ayrılığı ile değil, üreticinin bu araçlarla olan birliği tarafından karakterize edilir. Bir başka ifadeyle, üretim ilişkilerinin ifade ettiği mülkiyet ilişkisi emekçi ve üretim araçları arasındaki biçimsel ayrıma dayanırken; üretici güçlerin ifade ettiği gerçek sahiplenme ilişkisi ise, emekçi ve üretim araçlarının birliğini, yani çalışma sürecine dayanır (Bettelheim, 1967: 31). Kısacası, üretim ilişkileri ile üretici güçler arasında ortaya çıkan uygunsuzluk, yani mülkiyet ilişkisi ile gerçek sahiplik ilişkisi arasındaki uygunsuzluk kapitalizme geçiş dönemini karakterize eder. İşçinin üretim araçlarından ayrılması mülkiyet ilişkisi ile gerçek sahiplenme ilişkisi arasında benzerliği kuran geniş ölçekli sanayi aşamasında ortaya çıkar. Böylece, kapitalizme geçiş evresinde üretim ilişkileri ve üretici güçler arasındaki benzeşmezliği ifade eden uygunsuzluk, sanayi devriminin gelişimiyle birlikte ortadan kalkar. Bettelheim'ım ifadesiyle sanayi devriminin gelişimi emek ve üretim araçları arasındaki birliği

parçalar ve böylece üretim araçları bireysel olmaktan çıkıp kolektif hale gelir (1967: 32).

Poulantzas, ekonomik yapı ile hukuk, ekonomik yapı ile siyasal üstyapı arasında geçiş dönemini nitelendiren kronolojik bir kopuşa işaret eder. Yasal siyasal düzey ile ekonomik düzey arasındaki kronolojik kopuş ekonomik düzeyin bileşenlerini oluşturan mülkiyet ilişkisi ile gerçek sahiplenme ilişkisi arasındaki kopmayla aynıdır (1978: 159). Bir toplumsal ilişki olarak sermaye, mülkiyet ilişkisi olarak varlığı emekçinin sermaye karşısındaki gerçek altlığından (real subsumption), yani kapitalist üretim tarzının egemenliğine uygun düşen gerçek sahiplik ilişkisinin özgün biçiminden önce de vardır (1978: 159).

Poulantzas, önemli bir ayrıma dikkat çeker: Geçiş dönemini belirleyen uygunsuzluk (yani, siyasal ve ekonomik düzeylerin denk düşmeme durumu) mülkiyet ilişkisi ile gerçek sahiplik ilişkisi arasındaki kronolojik kopmaya yol açar. Poulantzas'ın bu kronolojik kopuştan kastettiği şey, bir üretim tarzından bir başka üretim tarzına geçişte üretim ilişkilerinde yaşanan değişime öncülük edilmesidir. Ekonomi, üretim ilişkileri ve üretici güçlerin meydana getirdiği iki öğenin bileşiminden oluşur. Başlangıçta karşılıklı olarak birbirini etkileyerek geliştiren bu iki öğe bir noktadan sonra, üretici güçlerin gelişimi karşısında engel olmaya başlar. Bir başka ifadeyle, mevcut üretim ilişkileri üretici güçlerin gelişimi karşısında başlangıçta üstlendiği işlevini artık yerine getiremez hale gelir. Bu noktadan sonra üretim ilişkilerinin değişimi bir zorunluluk halini alır. Ancak, üretici güçlerin gelişmişliği üretim ilişkilerinin değişimine aynı ritimde eşlik etmez, yani bir süre üretici güçler üretim ilişkilerinin değişimin gerisinde kalır. Eski üretim tarzının bir öğesini oluşturan üretim ilişkilerinin değişimi bir kronolojik kopuşu anlatır. Bu

kronolojik kopuş geçiş dönemiyle karakterize edilir. Yeni bir üretim tarzına geçiş evresi, yeni üretim ilişkilerinin feodal mülkiyet ilişkilerini kırıp yerini kapitalist mülkiyet ilişkilerine bıraktığı, ancak doğrudan üreticinin üretim araçlarıyla olan birliğini ifade eden gerçek sahiplik ilişkisinin henüz bir değişime uğramadığı bir uygunsuzluk dönemini ifade eder. Dolayısıyla, geçiş dönemini niteleyen üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki uygunsuzluk, temel yapı ile üstyapı arasındaki uygunsuzluk anlamına gelir.

Üretim ilişkilerinde ortaya çıkan değişimin tetiklediği kronolojik kopuş üstyapıyla uygunluk içinde olmayabilir. Geçiş devleti olarak nitelendirilen mutlakıyetçi devletin feodal devlete özgü bazı nitelikleri koruya olması bu duruma örnek oluşturur. Poulantzas'ın "ekonomik mülkiyet" ile "yasal mülkiyetin" oluşturduğu iki farklı mülkiyet ilişkisine vurgu yapması bunun içindir (1978: 160). Bir başka ifadeyle, Poulantzas, bir üretim tarzından bir başka üretim tarzına somut geçişte mülkiyet ilişkileri ile üretici güçler arasındaki ilişkinin aldığı karmaşık biçimleri açıklamak için ekonomik mülkiyet ilişkisi ile yasal mülkiyet arasına mesafe koyarak inceler. Dolaysıyla, feodal toplumdan kapitalist topluma geçişte belirleyici olan şey mülkiyetin emek süreci üzerindeki gelişiminin hem ekonomik mülkiyet (emeğin manifaktör üretimde örgütlenmesi) ile onun kurumsallaşmış olan yasal ifadesidir.

Batı Avrupa'da mutlakıyetçi devletlerin ortaya çıkışı, farklı ulusal birlikteliklerin oluşumunun eşitsiz gelişimine bağlı olarak birbirinden farklılıklar gösterirler. Geçiş devleti olarak nitelendirilen mutlakıyetçi devlet, feodal devlete özgü bazı özellikleri yapısında taşıyor olsa da, feodal devletle arasında gözden kaçırılmaması gereken önemli farklılıklar vardır. Birinci fark, mutlakıyetçi devlet

iktidarını elinde bulunduran Monark'ı karakterize eden şey, diğer kurumlar tarafından denetlenemiyor ve uygulamalarının da hiçbir yasa tarafından sınırlandırılamıyor olmasıdır. Oysaki, feodal devlet iktidarı, hem ilahi yasanın bağlayıcılığı açısından hem de yerel unsurların iktidarları karşısında taşıdığı sorumluluk açısından sınırlandırılmış durumdadır. Dolayısıyla, feodal dönemin egemen güçleri arasındaki bağımlılık ilişkisi –Monark iktidarının feodal kurumlar karşısındaki konumunu niteleyen özelliklerden farklı olarak- tekelci iktidarı değil, tekelci iktidarları ifade eder. İkinci fark, mutlakıyetçi devletin merkezi esaslara dayalı örgütlenmiş güçlü devlet yapısına dayanıyor olmasıdır. Feodal toplumdaki yerel meclisler ise merkezi esaslara dayalı bir örgütlenmenin oluşmasını imkānsız hale getirir (Poulantzas, 1978: 162).

Mutlakıyetçi devlet, ulusal egemenlik alanı içinde tüm siyasal iktidarın kaynağı olarak ortaya çıkar. Dıştalayıcı, tek, kurumsallaşmış ve güçlü bir kamu egemenliğinin ulusal bütünlük üzerine kurulması ile merkezi iktidarın etkili yürütmesi, feodal dönemi karakterize eden ahlaki, dini sınırlamaların baskısı olmaksızın, mutlakıyetçi devlete bağlı olarak ortaya çıkar. Bir başka ifadeyle, feodal dönemi niteleyen dini bağlar mutlakıyetçi devletle birlikte yerini siyasi bağlara bırakır. Toplumun genel çıkarını temsil eden devlet ilkesinin belirmeye başlaması ulus kavramının biçimlenişinde önemli bir yere sahiptir. Şöyle ki, devlet, ulusun ortak çıkarının bir temsilcisi olacak biçimde kendini sunması, gerçekte farklı sosyal sınıflara bölünmüş ve dolayısıyla fraklı çıkarlara sahip sınıfların gizlenmesine yardımcı olur. Devletin bu işlevine dayanan modern yasal sistemin karakteristik soyutluğunu, genelliğini ve resmiliğini sunan ve öznelerin merkezi iktidarla olan ilişkilerini düzenleyen genel hukuk kurallarıdır (Poulantzas, 1978: 163). Ayrıca,

geçiş döneminin önemli kurumlarını oluşturan "ordu" ve "bürokrasi" de toplumun sözde genel çıkarının devlet tarafından temsil edildiği yönündeki düşüncenin güçlenmesinde büyük rol oynarlar.

Devletin elinde bulundurduğu merkezi örgütlü yasal güç sayesinde toprak mülkiyetine son vermesi, sanayileşmeyi finanse etmesi, fon sağlaması, ticaret örgütlenmelerin kaldırması yönündeki müdahaleler geçiş devletinin zamanla aşılmasında ve kapitalizmin kökleşmesinde önemli rol oynamıştır. Geçiş devletinin bu kapitalist niteliği, merkezi kamu iktidarı tarafından yerine getirilir. Geçiş devletinin kapitalist devlete özgü bu işlevleri yerine getiriyor oluşu, aristokrasinin siyasal gücü elinde bulundurduğu, ekonomik gücün ise burjuvaziye ait olduğu, fakat aralarında bir siyasal ittifakın olmadığı koşullar altında gerçekleşir (Poulantzas, 1978: 163-4).

Poulantzas'a göre, kapitalistleşme sürecinin, devletin kurumlarının siyasal açıdan henüz ekonomik gücü elinde bulunduran burjuvaziye dayanmadan gerçekleşiyor oluşu, çelişkinin burjuvazi ile aristokrasi arasında olduğunu gösterir. Bu çelişki yerini aristokrasi ile küçük üreticiler arasındaki çelişkiye bırakıyor olsa da ve hatta burjuvazi ile aristokrasi arasında sınırlı bir ittifak ortaya çıkıyor olsa da, geçiş devletinin yapısında bulunan feodal niteliklerin aşılıp kapitalist devletin egemenliğini kurması anlamındaki devletin çözülüşü, siyasal gücü elinde bulunduran aristokrasinin egemenliği altında gerçekleşebilir (Poulantzas, 1978: 164). Geçiş devletinin görece özerkliği iki faktöre bağlı olarak gerçekleşir: (1) devletin kapitalist niteliğine, (2) geçiş devletinin işlevine ve sınıf mücadelesi alanıyla olan karışık ilişkisine (Poulantzas, 1978: 167).

Özetleyecek olursak: Birincisi, geçiş devletini niteleyen uygunsuzluk feodal döneme özgü bazı nitelikleri yapısında taşır. İkincisi, gerçek sahiplenme ilişkisinin kapitalizmin sanayileşme aşamasında ifadesini bulduğu üreticin üretim araçlarından tam anlamıyla ayrılması kapitalizme geçiş aşamasında henüz gerçekleşmemiş olmakla birlikte; üretim ilişkileri karşısında devlet, kapitalist devletin özgül özerkliğine sahip niteliğini korur. Çünkü, geçiş döneminin devleti kapitalist devlete özgü bazı özellikleri feodal özellikleri altında yerine getirir. Daha açık bir ifadeyle, geçiş devleti feodal devlete has bazı özellikleri koruyor olsa da, kapitalist devlete özgü özgül özerkliğini üretim ilişkileri karşısında sürdürebilir. Üçüncüsü, geçiş devleti kapitalist devletin yalıtlayıcı etkisiyle ilişkili olarak bazı nitelikleri ifade etse de, bu yalıtlayıcı etkinin ön koşulları geçiş devletinin kapitalist biçimleri içinde henüz ortaya çıkmamıştır. Dördüncüsü, mutlakıyetçi devletin işlevi yeni üretim ilişkilerini üretmek ve feodal üretim ilişkilerine son vermektir. Geçiş devletinin birikimi sağlama yönündeki işlevi, devletin özgül etkinliğine bağlıdır. Dolayısıyla, üstyapının temel yapıya müdahalesinin aldığı derece ve biçimleri, çeşitli sosyal biçimler içinde kapitalizmin tarihsel gelişiminin aldığı somut biçimlere bağlıdır (Poulantzas, 1978: 161).

Geçişin ikinci tipini kapitalizmden sosyalizme geçiş oluşturur. Poulantzas'a göre, feodalizminden kapitalizme geçişte ortaya çıkan "uyumsuzluk" ve "çözülme", kapitalizmden sosyalizme geçişte farklı biçimler altında ortaya çıkar (Poulantzas, 1978: 160). Şöyle ki, kapitalist üretim tarzı feodal üretim tarzı içinde oluşmuş olan ve dönüşerek ortaya çıkan kapitalist özel mülkiyet özel mülkiyet alanında gelişir; oysaki, sosyalizm, kapitalist üretim tarzı içinde hiçbir zaman başlamayacak olan bir süreci ifade eder.

Poulantzas, kapitalizmden sosyalizme geçişte üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki ilişkinin uygunsuzluğuna işaret eder; anacak, bu geçişin kapitalist üretim tarzı içinde olamayacağının altını da çizer. Poulantzas, sosyalizme geçiş konusunu daha fazla ayrıntılandırmamış olsa da, O'nun bu konuyla ilgili olarak düşüncelerini dayandırdığı Bettelheim'den hareketle ne kastettiğini anlayabiliriz.

Bettelheim, sosyalizme geçiş evresinin aldığı özgül uygunsuzluk biçimini şöyle ifade ediyor: Üretim ilişkileri açısından üretim araçları tüm toplumların mülkiyetinde olduğu halde, gerçek sahiplik ilişkisi henüz sınırlı olarak emekçi toplumlara aittir (1967: 32-3). Dolayısıyla, sosyalizme doğru geçişte üretim tarzına özgü kronolojik kopuşta üretim ilişkileri ve onun üzerindeki biçimsel yasal mülkiyet ilişkisi üretici güçlerdeki değişimi önceler. Feodalizmden kapitalizme geçişte ortaya çıkan uygunsuzluk, sosyalizme geçişte de kendini gösterir. Sosyalizme geçiş evresinde üretici güçlerin gelişerek yeni tipte "üretici güçler" haline gelerek "üretim ilişkileriyle" uyumluluk içine girer. Üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki bu uyumluluk aynı zamanda temel yapı ile üstyapı arasındaki uyumluluğun ortaya çıktığı, dolayısıyla da geçiş evresinin son bulduğu aşamayı anlatır. Bettelheim'ın ifadesiyle, "Hukuki iktidar ile fiili yeteneğin üst üste çakışarak geçiş evresi son bulur" (1967: 33).

Sosyalizme geçiş evresinde dikkat edilmesi geren üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki uyumsuzluktur. Üretim tarzının bu iki belirleyici öğesi arasındaki ilişkinin aldığı özgül biçimde, yani uyumsuzluk durumunda üretici güçlerin gelişmemişliği ne kadar fazlaysa uyumsuzluk durumu da o kadar kolay atlatılır veya tam tersi geçerlidir. Sosyalizme geçiş dönemine üretim ilişkileri ve üretici güçler

arasındaki uyumsuzluğa ilişkin olarak verilebilecek en güzel örnek Sovyetler Biriliğinde 1921-1924 yılları arasında ekonomik alanda yaşanan gelişmelerdir.

Sovyetler ilk sekiz ayında sosyalist ekonomi düzeyine geçişi başaramamış olsa da, feodal toprak sahiplerinin tarımdaki egemenliğine son vermek ve burjuvazinin ekonomik gücünü kırmak gibi birçok başarıya imza atmıştır (Carr, 1998: 246). Savaş komünizmi diye ifade edilen dönem boyunca köylünün üretim fazlasına el konulması yönündeki politikalar, dönemin kendi özgül koşulları içinde sınırlı olarak izin verilmiş olsa da, daha sonraki süreçte yerini büyük isyanlara bırakacaktır (Stalin, 1995: 315). 1921'de Köylünün ürün fazlasına el koyma yerine "ayni vergi" alınmaya başlandı. Böylece, köylü, "ayni vergisi" dışında kalan ürün fazlasıyla ticaret yapabileceği ticaret olanaklarına kavuşmuş oluyor, ayrıca, küçük imâlatçının da iş yeri açmasına izin veriliyordu (Stalin, 1995: 325). Cliff'in ifadesiyle, "Lenin bir kez daha değneği bükme stratejisi uyguluyordu" (2000: 163). Tüm bu uygulamaların Rusya'nın kendi özgül koşulları altında üretici güçlerin sosyalist bir ekonomiye geçiş için yeterli derce gelişmediğinden ötürü devletin ekonomiye müdahalesini gerektiriyordu.

Bu uyumsuzluk durumu, siyasal düzeyin özgül bir etkinliğini içeriyordu (Bettelheim, 1967: 34). Daha açık bir ifadeyle, üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki uyumsuzluğun varlığı sürdükçe ekonomik sistemin işleyişi siyasalın dolayımına bağlı olarak gerçekleşiyordu. Uyumsuzluğun derecesi ve aldığı özgül biçimler her ülkede aynı olmadığından aşılması da aynı ritimde gerçekleşmez. Eğer kapitalizmden sosyalizme geçişte, feodal unsurların yaygınlığı ülke genelinde hâkim durumdaysa siyasalın ekonomiye müdahalesi de uzun sürebilir.

Her üretim tarzı geçmişin kalıntılarını taşımakla birlikte gelecekteki üretim tarzının nüvelerini de yapısında barındırır; ancak, Poulantzas'ın da haklı olarak vurguladığı üzere, sosyalizme geçiş kapitalist üretim tarzının altında başlamayacak bir süreci ifade eder.

3. 3. Kapitalist Devlet Tipi, Devlet Biçimi ve Rejim Biçimi

Poulantzas, çeşitli kapitalist devlet biçimlerinin meydana getirdiği kapitalist devlet tipinin kuramsal statüsünü anlamaya çalışır. Bunu yapmak için de verili bir üretim tarzının bölgesel düzeyinin, yani devletin yasal-siyasal üstyapısının kuramsal araştırma nesnesi olarak oluşur ve bu araştırma nesnesinin dönüşümlerini saptamaya çalışır (1978: 142). Böylece, Poulantzas, kapitalist devlet tipini bir araştırma nesnesi olarak belirlemek için ana hatları çizmiş olur. O'na göre, tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş verili bir toplumsal formasyonda yer alan bir üretim tarzının bölgesel düzeyini oluşturan kapitalist devletin özgüllüğünü kavramak için onun bu üretim tarzını niteleyen matris içindeki yerinin belirlenmesi gerekir. Poulantzas'a göre, devletin, egemen üretim tarzı içindeki özgüllüğünü niteleyen temel öğeyi, onun ekonomi karşısındaki özgül özerkliği meydana getirir (1978: 143). Siyasal düzeyin ekonomik düzeye, ekonomik düzeyin siyasal düzeye müdahale edip etmeme değişkenliği, devletin ekonomi karşısındaki özgül özerkliğine bağlı olarak ortaya çıkar. Fakat, Poulantzas, devletin ekonomi karşısındaki özgül özerkliğinin tek başına kapitalist devlet tipinin bir araştırma nesnesi olarak belirlenmesinde yeterli derecede bir içerik sunmadığının farkındadır. Dolayısıyla, kuramsal olarak kapitalist devlet tipinin bir araştırma nesnesi olarak inşa edilebilmesi için devletin işlevinin sınıf mücadelesi alanıyla olan ilişkisinin çerçevesinde ürettiği etkilerin göz önünde

bulundurulması gerekliliğine ısrarla vurgu yapar (Poulantzas, 1978: 142). Kapitalist devletin ekonomik ve siyasal sınıf mücadelesi alanıyla olan ilişkisini incelemeden önce onun ekonomi karşısındaki özgül özerkliğinin kabul edilmesi bir zemin yaratır.

Kapitalist devlet tipi tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal formasyonda yer alan farklı üretim tarzlarının bir arada var oluşuna bağlı olarak ortaya çıkar. Tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal formasyondaki yer alan farklı üretim tarzlarının eklemlenişine bağlı olarak ortaya çıkan kapitalist devlet, bu üretim tarzlarına tekabül eden çeşitli devlet tiplerinin bileşiminin bir ürünü olarak kendini gösterir (Poulantzas, 1978: 144). Dolayısıyla, kapitalist üretim tarzının egemen olduğu somut toplumsal formasyona tekabül eden gerçek kapitalist devlet, aynı toplumsal oluşum içindeki farklı üretim tarzlarına tekabül eden çeşitli devlet tiplerine özgü bazı özellikleri yapısı içinde taşır. Kapitalist devlet tipinin sahip olduğu bu özellikler kapitalist devlet tipinin saf olmayan basit kalıntılar olmayıp, bu özellikler bir toplumsal oluşum içindeki kapitalist devletin bir parçasını oluştururlar (Poulantzas, 1978: 144).

Poulantzas'ın yaptığı bu açıklamalar kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki bir toplumsal formasyonda her zaman ve zorunlu olarak kapitalist devlet tipinin egemen olacağı anlamına gelmez. Kapitalist üretim tarzının egemenliğindeki siyasal üstyapı kapitalist tipte olmak zorunda değildir. O'na göre, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki toplumsal formasyon feodal devlet tipine dayalı olarak da varlığını sürdürebilir (1978: 144). Şöyle ki, kapitalist üretim tarzının yapısal özgüllüğünü oluşturan düzeylerin özerk oluşu, yani siyasal düzeyin ekonomik düzey karşısındaki özgül özerkliği kapitalist devlet tipi yerine siyasal düzeyde farklı bir devlet tipini ortaya çıkarabilir. Bu durum, siyasal üstyapının ekonominin basit bir

yansıması olmadığının açık göstergesidir. Fakat, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki toplumsal formasyonda kapitalist devlet tipi yerine farklı bir devlet tipi varlığını sürdürse de, söz konusu egemen üretim tarzı kendini güçlendirme anlamında sistemi düzene sokar ve diğer ikinci durumdaki üretim tarzlarının işlevini belli koşullar altında değiştirir (Poulantzas, 1978: 144). Başka bir değişle, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki toplumsal formasyonda feodal devlet tipi egemen olsa da, bu devlet tipi, kapitalist devlet tipine özgü işlevleri ödünç alarak onları yerine getirebilir. Feodal devlet tipinin kapitalist devlet tipine ait işlevleri ödünç alması, kapitalist üretim tarzının somut formasyon içindeki egemenliğinin ve bu egemenliğin feodal devlete verdiği işlevlerin bir sonucudur.

Feodal devlet kapitalist devlet tipine özgü işlevleri ödünç alarak onları yerine getiriyor ise, bu durum, onun kapitalist devlet tipine özgü özerk anlayışa dayalı olarak işliyor olmasından kaynaklanır. Poulantzas, Almanya'da feodal devlet tipi altında yukarıdan aşağıya doğru bir kapitalistleşme sürecinin başarıyla gerçekleşebilmiş olmasına vurgu yaparken, anlatmak istediği, feodal devlet tipinin kapitalist devlet tipine özgü özerklik anlayışına dayalı olarak üstlendiği işlevleri yerine getiriyor olmasıdır. Ancak, feodal devletin kapitalist devlet tipine özgü işlevleri ödünç alması bir toplumsal formasyonda her iki devlet tipinin aynı anda var olduğu biçiminde anlaşılmamalıdır. Feodal devlet tipinin feodal bir devlet olarak kendine özgü işlevleri yerine getiremeyip, kapitalist devlet tipine özgü işlevleri ödünç alıyor oluşu bir düzeyin, yani siyasal düzeyin yapıları ile işlevleri arasındaki bağların kırıldığı dolayısıyla da kendine has işlevleri artık yerine getiremediği istisnai bir durumu gösterir.

Poulantzas'ın yapmaya çalıştığı, devlet biçimleri arasındaki farklılıkları dikkate alarak kapitalist devlet tipinin farklı görünümlerini oluşturacak şekilde inşa etmektir. Fakat, bu devlet biçimleri arasında ortaya çıkan farklılıklar, hiçbir şekilde, farklı görünümlerini oluşturduğu kapitalist devlet tipinin dışına taşacak şekilde olmamalıdır. Bir başka ifadeyle, farklı tarihsel sürçlerde ortaya çıkan kapitalist devlet biçimleri ve onlar arasındaki farklılıkları kapitalist devlet tipinin çeşitli görünümlerini oluşturacak şekilde tanımlamaktır. Kapitalist devlet tipini oluşturan ilişkilerin değişimi bu ilişkilerin matrisini etkilemediğini, ancak, kapitalist devlet tipine ait çeşitli devlet biçimlerini oluşturduğunu göstermektir (1978: 148).

Ekonomik ve siyasal yapılarının özgül özerkliğini ifade eden devletin sosyo-ekonomik ilişkiler karşısındaki özgül özerkliği, kapitalist devlet tipini meydana getiren farklı devlet biçimlerin ortak özelliğini anlamamıza olanak sağlar. Kapitalist devlet tipine özgü farklı devlet biçimlerinin ortak özelliğini devletin ekonomi karşısındaki özgül özerkliğinin derecesi ve bu özerkliğin aldığı özgül biçim temelinde kavranmalıdır. Böylece, Poulantzas, kapitalist devlet tipi ve kapitalist devlet tipinin farklı biçimleriyle sınıf mücadelesi alanını ilişkilendirmiş olur. Poulantzas, bu noktadan sonra bir sosyal formasyonun bölgesel düzeyinin, yani kapitalist devlet biçimlerinin dönüşümünün nasıl kavranması gerektiği üzerinde durur.

Poulantzas ilk iş olarak evrimci tarihselci anlayışı reddederek işe başlar (1978: 148). Evrimci anlayış tarihsel süreç içinde ortaya çıkmış farklı toplumsal oluşumları kronolojik bölünme esasına dayandırarak açıklamaya çalışır. Bu tarzda bir kavrayışın somut örneğini Stalin'in çalışmasında bulmak mümkün (1992: 668-69). Bu kavrayış, bir üretim tarzının, bir toplumsal oluşumun ya da bölgesel düzeyin

farklı biçimlerini kronolojik bölünmeye dayandırarak açıklar. Daha açık bir ifadeyle, evrimci düşünce, farklı devlet biçimlerini art arda gelen aşamalar olarak düşünür.

Poulantzas, kapitalist devlet biçimlerinin dönüşümünü sosyal formasyonun bütünlüğünün dönüşümünün "evre" ve "aşama"larıyla ilişkilendirilerek açıklamaya çalışır. Bu evrelerin her biri toplumsal formasyonu oluşturan düzeylerin ve bu düzeyler aralarındaki çelişkilerin özgül eklemlenmesi ve bu çelişkilerin eşitsiz gelişimi tarafından karakterize edilir. Tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş bir toplumsal formasyonun belli bir evresinde ortaya çıkan birinci çelişkinin yerini ikincil çelişki alabileceği gibi, bunun tam tersi de geçerli olabilir. Poulantzas'a göre, çelişkilerin bu yer değiştirme durumu verili bir evrenin farklı aşamalarının ritmine bağlı olarak ortaya çıkar (1978: 149). Sınıflar arası ortaya çıkan çelişkilerde yaşanan bu değişim bazen işçi sınıf ile burjuvazi arasında, bazen burjuvazi ile aristokrasi arasında olabileceği gibi, aynı sınıfın farklı katmanları arasında da ortaya çıkabilir.

Bu evreler ve aşamalar bir toplumsal oluşumun belli bir andaki tarihsel oluşumunu ifade eder. Örneğin, bir toplumsal formasyonun yaygın yeniden üretiminin evrelerinin aşamaları kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki bir toplumsal oluşumu ifade eder. Fakat, bu toplumsal oluşumun aşamaları, saf kapitalist üretim tarzının farklı özgül biçimlerinin bir arada olmasıyla ilişkilidir.

Kapitalist üretim tarzının farklı biçimleri basit pazar üretiminden tekelci devlet kapitalizmine, özel kapitalist üretimden toplumsal kapitalist üretime ve tekelci kapitalizme kadar çok farklı ekonomik ilişkileri kapsar. Kapitalist üretim tarzı, bu üretim biçimlerini oluşturan çeşitli düzeylerin özgül eklemlenmesiyle nitelendirilir. Kapitalist üretim tarzına özgü üretim biçimlerinin özgül eklemlenmesi bu üretim

tarzını oluşturan matrisin çatısı içine yerleşmiş durumdadır. Ayrıca, kapitalist üretim tarzı, kendi dışındaki farklı üretim tarzlarının birliğini de kapsar.

Kapitalist üretim tarzını oluşturan farklı üretim biçimlerinin ortak yanları olduğu kadar, bu üretim biçimlerini birbirinden ayıran farklı yönleri de vardır. Bu üretim biçimlerini meydana getiren ortak yanları, kapitalist üretim tarzının matrisini oluşturuyor olması iken; farklılığını ise, bu üretim biçimlerinin farklı düzeylerinin özgül eklemlenmesi tarafından meydana getiriliyor olmasıdır (Poulantzas, 1978: 150).

Kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki toplumsal oluşumda ortaya çıkan kapitalist devlet biçimlerinin ekonomik düzey karşısındaki özerk oluşunun değişmezliği, siyasal ve ekonomik düzeyler arasındaki özgül eklemlenme biçiminde ortaya çıkan değişimle birlikte kavranmalıdır. Şöyle ki, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki bir toplumsal oluşumda ortaya çıkan çeşitli devlet biçimlerinin ortak özelliğini oluşturan siyasalın ekonomi karşısındaki özgül özerkliğinin değişmezliği, kapitalist devlet tipini nitelendirirken; özel kapitalizmin devlet müdahalesizliğinde ve tekelci devlet kapitalizmin müdahaleciliğinde, yani farklı devlet biçimlerin ekonomi karşısındaki tutunumunda ortaya çıkan değişim ise, siyasal ve ekonomik düzeyler arasındaki özgül eklemlenme biçimlerinin farklılığına işaret eder.

Poulantzas'a göre, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki toplumsal formasyonun birliği belli bir saf üretim biçiminin diğer saf üretim biçimleri üzerindeki egemenliğini kurmasıyla sağlanır. Kurulan bu egemenlik kapitalist üretim tarzının dışında kalan diğer üretim tarzlarının somut bileşimini de gerekli kılar (1978: 150).

Kapitalist üretim tarzının farklı biçimlerinden birinin diğer üretim biçimleri üzerinde egemen olduğu kapitalist toplumsal oluşumun farklı aşamalarının tekabül ettiği devlet biçimleri, kapitalist üretim tarzının egemenliğindeki kapitalist devlet tipine denk düşen devlet biçimlerini oluştururlar. Kapitalist devlet tipine özgü farklı devlet biçimleri arasındaki farklılıklar siyasal ve ekonomik düzeyler arasındaki özgül ilişkilerin özgül değişimi tarafından nitelendirilir. Siyasal ve ekonomik düzeyler arasındaki ilişkilerin özgül değişimi sınıf mücadelesi alanına yansıyarak kendini gösterir. Poulantzas, bu düzeyler arasındaki ilişkinin özgül değişiminin sınıf mücadelesi alanına yansımasını iki biçimde açıklar: (1) Devletin sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde meydana getirdiği yalıtılmışlığın ekonomik sınıf mücadelesiyle olan ilişkisi. (2) Devletin sınıf hegemonyasıyla, iktidar blokuyla ve siyasal sınıf mücadelesiyle olan ilişkisi (1978: 151). Birincisinde, devlet biçimleri arasında ortaya çıkan değişim, yasama ve yürütme arasında ortaya çıkan görece farklılıklarda ve yasamanın dönüşümüne ilişkin bir dizi somut süreçlerle gerçekleşir. İkincisinde, tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş bir toplumsal oluşumun belli bir aşamasında ortaya çıkan devlet biçimi iktidar blokunun görünümüne denk düşer. Kapitalist devlet tipine özgü farklı devlet biçimlerinin ortaya çıkışını niteleyen bu farklı aşamalar iktidar blokunun değişim tarafından nitelendirilir.

Poulantzas, devletin ekonomi karşısındaki özgül özerkliği temelinde düzeylerin birbiriyle olan ilişkilerinin özgül değişimini, yani bu düzeylerin eklemlenmelerinin ortaya çıkardığı özgül devlet biçimlerinin hem ekonomik sınıf mücadelesi alanında hem de siyasal sınıf mücadelesi alanında ortaya çıkan etkilerini göstermeye çalışır.

Poulantzas, Marksist klasiklerde yer almayan devlet biçimlerinin yanında bir de rejim biçimlerine ilişkin olarak özgün düşünceler geliştirir. Çeşitli devlet biçimlerinin altında farklı rejim biçimleri ortaya çıkar. Bu rejim biçimlerinin ortak noktası aynı devlet biçimlerine dahil olmalarıdır. Liberal devlet biçimi altına anayasal monarşiyi ifade eden rejim biçimi ortaya çıkabileceği gibi, aynı devlet biçimi altında parlamenter cumhuriyete dayanan rejim biçimi de görülebilir. Kapitalist devlet tipine özgü farklı bir devlet biçimi olan müdahaleci devlet altında başkanlık rejimi olabileceği gibi, iki partili parlamenter rejim veya çok partili parlamenter rejim de ortaya çıkabilir (1978: 153-54).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İDEOLOJİ

4. 1. Poulantzas'ın İdeoloji Kavramsallaştırması

Marx'ın çalışmalarında geçen ideoloji nosyonunun olumsuz anlama gelecek şeklinde kullanımı iki ana unsurdan oluşur: (1) İdeoloji felsefi açıdan materyalizmle zıtlaşan idealizmle bağlantılıdır; oysa her doğru dünya görüşü materyalist olmak zorundadır. (2) İdeoloji toplumsal kaynakların ve gücün eşitsiz dağılımıyla ilişkilidir; bu eşitsizlikten toplumsal ve ekonomik düzenlemelerin olduğu kadar ideoloji de sorumludur (Mclellan, 1999: 23). Bu iki süreç ideolojinin incelenmesinde önemli bir yere sahiptir.

Marx, erken dönem ait çalışmalarında, dünyanın dine dayandırılarak açıklanmasını Hegel'in devlete ilişkin geliştirdiği felsefi çözümlemeleriyle birlikte ele alarak eleştirir. Eleştiriye zemin oluşturan her iki durumda da birbiriyle bağlantılı olan iki süreç etkin durumdadır. Şöyle ki, maddi gerçeklikten fikirlere doğru bir hareket olması gerekirken bunun tam tersi, yani fikirlerden maddi gerçekliğe doğru bir yönelim söz konusudur. Bu çarpıtılmış süreç nesnelerin doğasını gizlemektedir (Mclellan, 1999: 23). Marx ilk çalışmalarında Feurbach'ın düşüncelerini izleyerek tanrı fikrinin insan özlemlerini yansıtmasından başka bir şey olmadığını, tanrının insanı değil, insanın tanrıyı var ettiği yönündeki düşünceden hareketle, sonraki süreçte bazı değişimlere uğrayacak ve daha da derinlik kazanacak olan ideoloji hakkındaki düşüncelerinin ilk nüvelerini verir.

O'na göre, tanrının tüm dünyayı ve insanları yarattığı yönündeki bir inanç bir toplumda hakim olduğu sürece insanın gerçek doğasının kendi yazgısına hakim olması mümkün olamayacak ve öz üretkenliği engellenecektir (Mclellan, 1999: 24). İdealist felsefenin ön yargıları ve bu ön yargıların sonucunda gerçeklerin gizlenmesinin ortaya çıkardığı ikili süreç, Hegel'in devlet felsefesine yönelik yaptığı eleştirisi için de geçerlidir. Marx'a göre, Hegel, fikirlerden yola çıkarak görgül gerçeği bu fikrin kendisini ortaya koyuş biçimi olarak düşündüğünden, toplumdaki görgül gerçek ve gözlemlenemeyen çatışmalar ideal bütünün parçası olarak kavranmış olur. Dolayısıyla, toplumdaki görüngüsel gerçek düşüncenin bir ürünü olarak ideal bir projenin parçasını oluşturuyorsa, o halde var olanı değiştirmek de olanaksız hale gelmiş olacaktır.

İnsanın bu çarpık kavrayışı içinde bulunduğu maddi koşullardan kaynaklanıyorsa o halde yapılması gereken bu çarpık kavrayışa neden olan toplumsal dünya sorgulanmalı ve onu değiştirme yönünde mücadele verilmelidir. Böylece, Marx, insanın kendi dışındaki gerçeğin sorgulanabileceğini vurgulayarak tarihsel materyalizm dediği şeyi ortaya çıkarmıştır (Lefebvre, 1990: 53-80). İnsan bilincinden yola çıkarak maddi gerçeğin anlaşılması imkânsızdır. Sorunun kökeni yanlış fikirlerde değil, toplumsal gerçekliğin bu yanlış fikirleri üretecek biçimde yanlış biçimlenmiş olmasındandır. Marx'ın düşüncesine göre;

"Fikirlerin, anlayışların, ve bilincin üretimi, her şeyden önce doğrudan doğruya insanların maddi faaliyetine ve karşılıklı maddi ilişkilerine gerçek yaşamın diline bağlıdır. İnsanların anlayışları, düşünceleri, karşılıklı zihin*sel ilişkileri* bu noktada onların maddi davranışlarının dolaysız ürünü olarak ortaya çıkar. Bir halkın siyasal dilinde, yasalarının, ahlakının, dininin, metafiziğinin vb. dilinde ifadesini bulan zihinsel üretim için de aynı şey geçerlidir. Sahip oldukları anlayışları, fikirleri, vb. üretenler insanların kendileridir, ama bu insanlar, sahip oldukları üretici güçlerin

belirli düzeydeki gelişmişliğinin ve bu gelişkinlik düzeyine tekabül eden —ve alabilecekleri en geniş biçimlere varıncaya kadar— karşılıklı ilişkilerinin koşullandırdığı gerçek, faal insanlardır. Bilinç hiçbir zaman bilinçli varlıktan başka bir şey olamaz ve insanların varlığı, onların gerçek yaşam süreçleridir" (1992a: 41-42).

Pasajdan anlaşılacağı üzere insanların maddi ihtiyaçlarını karşılama biçimleri toplumu belirlemektedir. O halde, ideoloji, emek sürecini ifade eden maddi pratikten hareketle açıklanmalıdır. Dolayısıyla, bütün fikirler ideoloji değildir. Düşünceleri ideoloji yapan şey, onların emek sürecini karakterize eden toplumsal ve ekonomik ilişkilerin çatışmalı doğasıyla kurduğu ilişkide saklıdır. Bu çatışmalar iki etkene bağlı olarak ortaya çıkar: (1) Kafa kol emeğinin ayrımıyla başlayan hem emeğin hem ürünlerinin nitel ve nicel açıdan eşitsiz dağılımının ortaya çıkardığı işbölümüne, (2) hem de özel mülkiyetin gelişmesi sonucu ortaya çıkan bireysel çıkar ile toplumsal çıkarın farklılaşmasına (Mclellan, 1999: 26). Marx'a göre;

"...devlet içindeki bütün savaşımlar demokrasi, aristokrasi ve monarşi arasındaki savaşım, oy hakkı uğruna vb. savaşım, çeşitli sınıfların yürüttükleri gerçek savaşımların büründükleri aldatıcı biçimlerden başka bir şey değildir" (1992a: 54-5).

Belli düşüncelere ideolojik nitelik kazandıran şey sınıf mücadelesi ve bu mücadelenin toplumsal ve ekonomik temelleriyle olan ilişkisidir. Toplum gerçekten de çıkar çatışmalarıyla parçalanmış durumdadır. Toplumun bu parçalanmışlığını biraz olsun hafifletmek amacıyla bu karşıtların üzeri, toplum ve ekonomik gücün eşitsiz dağılımını hafifletecek, toplumu çatışmacı olmaktan çok bütünsel göstermeye çalışan fikirlerle örtülmelidir. Bu çerçevede düşünüldüğünde fikirleri ideolojik kılan şey toplumsal ve ekonomik ilişkilerin gerek doğasını gizlemeleri ve bu yolla ekonomik ve toplumsal kaynakların eşitsiz dağılımını geniş kitleler nezdinde haklılaştırmaya yardımcı olmalarıdır (Mclellan, 1999: 27). Marx için her çağda

hâkim olan düşünce hakim sınıfın düşüncesidir; bu düşünceler de hakim olan maddi ilişkilerin bir ifadesidir (1992a: 70). Çünkü, üretimi ve dağıtımı kontrol edenler düşüncenin üretimini ve dağıtımını da kontrol ederler.

Özetleyecek olursak bütün fikirler değil, ama toplumsal çelişkilerin gizlenmesine yardımcı olan tüm fikirler ideolojidir. İdeolojiler maddi üretim ilişkilerinin fikirsel anlamda ifadesinden başka bir şey değildir. O halde ekonomik ve toplumsal alanda ortaya çıkan çelişkiler son çözümlemede egemen sınıfın çıkarlarına hizmet ediyorsa, bu çarpıtılmış ilişkilerin bir ifadesi olan fikirler de egemen sınıfın ideolojileri olarak nitelendirilmelidirler.

Marx'ın çok farklı yorumlara neden olabilecek bir başka açıklamasında şöyle diyor: "İnsanlar ve sahip oldukları ilişkiler tüm ideolojilerinde sanki *camera obscura*'daymış gibi başaşağı çevrilmiş bir biçimde görülüyorsa, nesnelerin gözün, ağtabakası üzerinde ters durmalarının onların dolaysız fiziksel yaşam süreçlerinin yansıması olması gibi, bu olgu da, insanların tarihsel yaşam süreçlerine aynı şeyin olmasından ileri gelmektedir" (1992a: 42). Yapılan bu alıntıda geçen ideoloji nosyonunun, maddi gerçeğin tersine dönmüş bir ifadesi biçiminde düşünüldüğü söylenebilir. Ancak, bu alıntıda geçen "*camera obscura*" biçimindeki ifade daha sonraki süreçte bazı Marksist düşünürler arasında "yanlış bilinç" biçiminde yorumlanmasına zemin hazırlayacaktır (Sancar, 2008: 13). Gerçekte ise yanlış bilinç vurgusu Marx'ın çalışmalarının hiçbir yerinde geçmemekle birlikte Hegelci düşüncenin izlerini yansıtır. Eğer ideoloji sorunsalı yanlış bilinç ile gerçek bilinç arasındaki bir ayrıma dayandırılarak açıklanmaya çalışılırsa; ideoloji, maddi koşulların bir yansıması olmaktan çıkacak, fakat bu koşulların yanlış bilinci anlamına gelecektir (Sancar, 2008: 13). Poulantzas, ideoloji sorunsalını açıklamaya yönelik

kuramsal bir bakış açısının temel öncül kavramını oluşturan yanlış bilinç temasının Hegelci bir kalıntı olduğu ve tarihselci düşüncenin gelişimine kaynaklık ettiği gerekçesiyle onu temelden reddeder.

Marx'ın olgunluk dönemine ait çalışmalarında geçen ideoloji sorunsalına yaptığı vurgu sınırlı düzeyde kalmakla birlikte zamanla bir derinlik kazandığı da söylenebilir. Marx'ın olgunluk dönemine ait çalışmalarında geçen ideoloji nosyonu her ne kadar insanlar arasında ortaya çıkan gerçek ilişkileri gizlemeye yönelik eski çalışmalarında yaptığı vurgu devam ediyor olsa da, artık ideoloji, kapitalist toplumun gündelik işlemleri içinde birbiriyle ilişki halinde bulunan insanlar tarafından üretilmesi yönündeki düşünceler ön plana çıkmaya başlayacaktır. Artık, ideolojinin bir yanılsama olduğu şeklindeki vurgu gerilemeye başlamış olması son derece kısmi de olsa gerçek bir şeyi yansıtan ve kendisi de gerçek bir güç olarak ele alınmaya başlanmıştır (Mclellan, 1999: 29).

Kapitalist üretim ilişkilerinin doğasına içkin olan sömürü piyasadaki özgür ve eşit bireylerin arasında gerçekleşen iktisadi faaliyetlerin dolayımıyla gizlenir. Marx, *Kapital"de "*özgürlük", "eşitlik" ve "mülkiyet" nosyonlarının ironik bir eleştirisinde bulunur. O'na göre, insanlar özgürdür. Çünkü, emek gücünün satıcısı da alıcısı da bu iktisadi faaliyeti özgür istençlerinin bir sonucu olarak gerçekleştirirler. İnsanlar eşittirler, çünkü basit meta sahipleri olarak eşdeğeri eşdeğerle değiştirirler. İnsanlar mülkiyet sahibidirler, sahip oldukları mallar üzerinde tasarrufta bulunurlar (Marx, 1993a: 191-92). Marx'ın kapitalist toplumdaki ideolojinin önemini göstermeye çalışan bu tespitlerini kuşkusuz tersten okunması gerekir. İnsanların özgür ve eşit oldukları ve dolayısıyla da sahip oldukları mallar üzerinde eşit derecede tasarrufta bulunabilecekleri şeklindeki bir düşünce gerçeği yansıtmayıp, hukuki düzeyde ortaya

çıkan bir ifadedir. Poulantzas da yasal siyasal düzeyin sosyo-ekonomik ilişkiler üzerindeki yalıtlayıcı etkisinden bahsederken, sınıfların nasıl özgür ve eşit bireyler haline geldiklerini göstermeye çalışmaktadır.

Poulantzas'dan çok önce Gramsci ve sonrasında Althusser devletin ideolojik işlevi üzerinde durdular. Bu düşünürler tarafından geliştirilen kuramsal çözümlemeler farklı dönemlerde ortaya çıkıp, farklı kuramsal öncüllere dayanıyor olsalar da, itirazlarını dayandırdıkları temel gerekçeler aynıydı: Üstyapının dolayısıyla da ideolojinin yapının basit bir yansıması olduğu yönündeki ekonomik determinist anlayışın II. Enternasyonal'e hâkim olması (STMA, 1989a: 398-99). Ekonomik determinizmi karakterize eden temel düşünce ideolojiyi yapının tek yönlü belirlenimine bağlı kılarak onu yapının basit bir yansıması haline getirmesiydi. Böylece, tarihsel dönüşüm süreçlerinde öznenin etkinliği ortadan kalkmakta veya etkisi yapının belirlenimiyle sınırlanmaktaydı. Marksizm'in kendisinin bir ideoloji olduğunu ilan eden ilk kişi olan Eduard Bernstein Marksizmi, ahlaksal bir düşünceye dayandırarak açıklıyordu. O'na göre, düşünceler de tanım gereği ideoloji olduğuna göre Marksizm de bir ideoloji olarak düşünülmeliydi (Eagleton, 2005:135; Mclellan, 1999: 41). Bu düşüncenin tam karşısında ise Lenin yer almaktaydı. Lenin'i her sınıfa ideolojik bir konum atfetmeye yönelten şey, sınıf mücadelesinin hem ulusal düzeyde hem de konjonktürel olarak daha da derinleşmesiydi. Böylece, ideoloji kavramı, Marx'ın ilk çalışmalarındaki olumsuz çağrışımları yitirip olumlu bir anlam kazanmaya başlar. Lenin işçi sınıfının gerçek sınıf bilinci için şunları söylüyor:

"Eğer işçiler, öteki toplumsal sınıfların her birini, entelektüel, manevi ve siyasal yaşamlarının bütün belirtilerinde gözleyebilmek için somut ve her şeyden önce güncel siyasal olgular ve olaylardan yararlanmasını öğrenmezlerse; eğer materyalist tahlil ve ölçütleri, nüfusun bütün sınıflarının, tabakalarının ve gruplarının

yaşam ve eylemlerinin bütün yönlerine pratik olarak uygulamayı öğrenmezlerse, çalışan yığınların bilinci, gerçek bir sınıf bilinci olamaz" (Lenin, 1993b: 77).

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılacağı üzere, işçi sınıfının kendiliğinden hareketi tek başına sınıf bilinci yaratmaz. Kitlelerin kendiliğinden ayaklanması ne kadar geniş bir alana yayılırsa ve hareket ne kadar yaygın olursa, partinin kuramsal, politik ve örgütsel çalışmasındaki bilinç gerekliliği de o kadar kalıcı hale gelir. Proletaryanın kendiliğinden savaşımı, bu savaşıma güçlü bir devrimciler örgütü önderlik edene kadar, kendinde sınıf konumundan hakiki kendi için sınıf konumuna gelemeyeceğini düşünür. Dolayısıyla, Lenin'in örgüt anlayışı, kapitalist toplumun zorunlu olarak kendiliğinden yıkılıp, yerine, sosyalist bir toplumun kurulacağı yönündeki bir anlayışı reddeder. Proleter devrimin bu eşi görülmedik bilinçli karakterinden ötürü sadece nesnel etmenlerin olgunlaşmasıyla değil (kapitalist üretim tarzının tarihi görevini bitirdiği gerçeğini yansıtan ve gittikçe derinleşen bir toplumsal bunalım), aynı zamanda öznel etmenlerin de (işçi sınıfının bilinç düzeyi) yeterli düzeyde olması gerekir. Aksi takdirde proletarya sosyalist devrimi zafere ulaştıramayacaktır (Mandel, 1977: 12). Çalışan yığınların yürüttüğü mücadele içinde kendi başlarına formüle edecekleri bağımsız bir ideolojiden söz edilemeyeceğine göre, *tek* seçenek şu kalmaktadır: burjuva ideolojisi veya sosyalist ideoloji (Lenin, 1993b: 53). Poulantzas da tıpkı Lenin gibi kapitalist toplumsal formasyonda iki gerçek ideolojinin varlığına vurgu yapar: burjuva ideolojisi ve proletarya ideolojisi.

Poulantzas bölgesel ideolojik kerteye ilişkin geliştirdiği kuramsal çözümlemeleri iki anlamda ortaya çıkar. (1) Kapitalist toplumsal formasyonda ideolojik kerteyi karakterize eden şey onun siyasal alan karşısındaki özgül özerkliğidir. İdeolojinin bu özgül özerkliği egemen sınıfın siyasal hegemonyasını kurmasına olanak sunar. (2) İdeoloji diğer düzeylere de nüfus eder ve sosyal pratiğin

farklı alanlarına tekabül eden alt-bütün (*sub-ensemble*) ideolojiler tarafından karakterize edilir (Jessop, 1985: 194).

Poulantzas'a göre, ideoloji nesnel bir düzey olarak kendi içinde görece tutunuma sahip inançlar, değerler ve temsiller bütününü ifade eden farklı öğelerden oluşur. İdeoloji yaşadığımız dünyayı, toplumu ve insanların ekonomik ve siyasal etkinliğini kapsayan pratikleriyle ilgilidir (1978: 206). Dolayısıyla, ideoloji sosyal yapının her düzeyine nufus eden bir ilişkidir (Jessop, 1985: 195). Somut toplumsal formasyon içinde ideoloji, ahlaki, yasal-politik, estetik, dini ve felsefi olmak üzere çeşitli kertelerden meydana gelir. Egemen ideolojinin kendi iç tutunumu bir ideolojik kertenin diğer kerteler üzerinde kendi egemenliğini kurmayı başarmasıyla sağlanır. Kerteler arasındaki ilişkiler çok karmaşık bir süreci ifade eder. İdeolojiyi oluşturan farklı kerteler egemen olan kerteden ödünç aldıkları işlevleri yerine getirirler. Egemen kertenin diğer ideolojik kerteler üzerindeki hâkimiyetinin kurulmasıyla oluşan egemen ideolojinin özgül tutunumu yapının birliğini yansıtır. İdeolojiyi oluşturan farklı kertelerden hangisinin diğer kerteler üzerinde egemenlik sağlayacağına ise o an için ekonomik sömürüye ilişkin gerçekleri hangi kertenin daha iyi sakladığına bağlıdır (Poulantzas, 1978: 210).

Feodal toplumsal formasyonda egemen ideolojik rol her zaman siyasal alana aittir. Fakat, egemen durumda bulunan kerte yasal-siyasal kerte değil, dini kertedir. Bir başka deyişle, feodal toplumsal formasyonda bütün ideoloji durumundaki dini kertenin diğer ideolojik kerteler üzerinde egemenliğini kurmasıyla egemen ideoloji sağlanmış olur. Dolayısıyla, feodal toplumda din egemen ideolojik rolü yerine getirir. Kapitalist toplumsal formasyonda ise ekonomik kerte egemen rol oynar. Kapitalist toplumsal formasyonda egemen ideoloji feodal toplumsal formasyondan farklı olarak

yasal-siyasal kertenin diğer ideolojik kerteleri kendi egemenliği altına almasıyla sağlanır. Tekelci kapitalizm aşamasında egemen ideolojinin egemen kertesini teknokratizm oluşturur (Poulantzas, 1978: 211; Jessop, 1985: 195). Özetle söyleyecek olursak, feodal ve kapitalist toplumsal oluşumlarda egemen durumdaki bütün ideoloji, farklı düzey ve kertelerin özgül eklemlenmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan egemen ideolojidir.

Poulantzas'ın ideolojiye ilişkin geliştirdiği kuramsal çözümlemeleri kavrayabilmek için onun farklı aşamalarını ele almak gerekir. Buna göre, (1) genel anlamda ideolojinin işlevi, (2) egemen ideolojinin özgül karakteristiği, (3) bu karakteristiğin nasıl değiştiği, (4) ideolojik kertenin sınıf mücadelesi tarafından nasıl üst belirlendiği cevaplanması gereken sorular arasındadır.

Poulantzas, yasal-siyasal ideolojik kertenin diğer ideolojik kerteler üzerinde egemen duruma gelme sürecini şöyle ifade ediyor: Feodal toplumdan kapitalist topluma geçiş sürecinde burjuvazinin öncülüğünde yürütülen siyasi mücadelede ifadesini bulan özgürlük, eşitlik, haklar, hukukun rolü, yasal devlet, ulus, bireyselcilik/birey nosyonlarına yapılan vurgu bir araya gelerek yasal-siyasal söylemin (*discoure*) biçimini oluşturur. Yasal-siyasal ideolojik kertenin felsefi, ahlaki ve dini ideolojik kertelerle arasında bir mesafe vardır, ama aynı zamanda da bu ideolojik kerteler egemen durumdaki yasal-siyasal kerteden aldıkları nosyonları kendi ideolojik nosyonları içinde bir referans noktası olarak kullanırlar. Felsefi ideolojik kertenin özgürlük nosyonuna; ahlaki ideolojik kertenin kişi haklarına, sorumluluk duygusu, erdem, görev nosyonlarına yaptığı vurgular yasal-siyasal ideolojik kertenin egemenliğinden kaynaklanır (1978: 212).

İdeolojik kerte ekonomik ve siyasal pratikleri de içine alacak bir biçimde sosyal yapının tüm katmanlarına sızarak bir çimento vazifesi görür. Fakat, ideolojik düzeyin bu çimento işlevi yapının birliğini meydana getirdiği anlamına gelmez. İdeoloji, sosyal formasyonun birliğini yansıtır veya çarpıtır (Jessop, 1985: 196). Poulantzas, ideolojinin somut toplumsal formasyonda ekonomik pratiklerle karşı karşıya gelmesi sonucu kapitalist sömürüyü gizleme sürecini "*yalıtlayıcı etki*" (*isolated effect*) olarak adlandırır. Bir başka deyişle, yasal-siyasal düzeyin sosyo-ekonomik ilişkiler üzerinde açığa çıkan etkisi yalıtlayıcı etki şeklinde ifade edilir. Yalıtlayıcı etkinin kapitalist toplumsal formasyon içindeki sosyo-ekonomik ilişkiler üzerinde açığa çıkan işlevi kaçınılmazdır. Çünkü, yalıtlayıcı etkinin bu işlevi kapitalizme içkin durumdadır. Kapitalist ekonomiye özgü olan değişim, rekabet, kār gibi kavramlar yalıtlayıcı etki sayesinde mutlaklaştırılır. Gerçekte ise, bu iktisadi kavramların kendisi ideolojiktir. Ancak, insanlar, burjuva iktisadına özgü kategorileri doğal bir süreç olarak düşünürler. Böylece, yasal-siyasal ideolojinin sosyo-ekonomik ilişkiler üzerindeki yalıtlayıcı etkisi sayesinde bu kavramlar kendi varoluş koşullarından, yani kendini var eden tarihsel koşullardan sıyrılarak her dönem için geçerli mutlak kategoriler haline gelirler. Kapitalist üretim koşullarında yalıtlayıcı etki yasal-siyasal ideolojinin egemenliği sayesinde sağlanır. Yasal-siyasal kertenin egemenliğinde kurulan egemen ideoloji ideolojik olmayan alanlara da nüfus eder. Böylece, Poulantzas, ideoloji ve bilim arasında ayrım yapmış olur.

İdeoloji ve bilim arasında yapılan bu ayrımın kökenlerinin Althusser'in geliştirdiği kuramsal düşüncelerden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Althusser'e göre, bir ideoloji ancak bir özne aracılığıyla ve özneler için var olabilir. Bir başka ifadeyle, ideoloji ancak somut özneler için vardır ve ideolojinin bu hedefi de ancak özne

sayesinde imkân kazanır (2003: 197). Althusser'in, özne kategorisinin her tür ideolojinin kurucusu olması şeklindeki ifadesi, tek yönlü bir ilişkiyi anlatmaz. Her türlü ideoloji somut özneler kurma işlevine sahip olduğu sürece, özne kategorisi her tür ideolojinin kurucusudur (2003: 197). O halde, özne ve ideoloji arasındaki ilişki karşılıklı bir ilişkidir. Bilim ise ideolojiden farklı olarak, öznesiz bir söylemdir. Çünkü, ideoloji kişileri özne olarak çağırırken, bilimin öznesi olmaz (2003: 197). Daha açık olarak, her tür ideoloji özne kategorisinin işleyişi sayesinde somut bireylere somut özneler olarak seslenir (2003: 199). Burjuva toplumunda insan bireyi belirli özellikler dizisine sahip bir özne olarak değerlendirilir. Ancak, insanların, bu tarzda kendisini algılama yeteneği doğuştan değildir; bu, kişilere özne rolü empoze eden kurulu toplumsal pratiklerin bir çerçevesi içinde zamanla kazanılır. Değerlerimiz, arzularımız ve tercihlerimiz, bireyleri özneler olarak oluşturmaya ilişkin tanımlayıcı bir özelliğe sahip olan ideolojik pratik tarafından bize empoze edilir (Skinner, 1997: 206-207). Oysaki, bilim öznesiz bir süreçtir.

İdeoloji bilim alanına özellikle de sosyal bilimlerin içine sızar. Burjuva sosyal bilimlerinin ampirik ve spekülatif karakteri yasal-siyasal kertenin egemenliği altında hümanizm, bireyselcilik ve tarihselci biçimlerde kendini gösterir. Yasal-siyasal ideolojinin işlevini şöyle ifade edebiliriz: (1) Hukukun özneleri olarak eşit ve özgür bireyler (*individual*/*person*) inşa etmek, (2) emeğin alınıp satılmasına imkân tanımak, (3) özel mülkiyetin yasal ilişkilerini sağlamak, (4) ekonomiye yönelik kavramları genelleştirmek (Poulantzas, 1978: 214; Jessep, 1985: 197).

Bu açıklamaları ideolojinin işlevinin ilk aşaması olarak ifade edebiliriz. Yasal-politik kerte ait olduğu ideolojinin tutunumunu ve birleşimini (*liasion*) sağlayan bir role sahip olmanın yanında kişiler (agent) düzeyinde de önemli bir role

sahiptir. Somut toplumsal formasyon içinde yasal-politik kertenin özgül özerkliği siyasal, ekonomik ve ideolojik pratiklerin özgül özerkliğini yansıtır. Egemen burjuva ideolojisinin siyasal rolü toplumun farklı parçalarının bir bütün olarak algılanmasını topluma empoze eder. Egemen ideolojinin özel çıkarı genel çıkar olarak sunması ulusal bütünlük içinde özgür ve eşit katılımın siyasal birliği altında gerçekleşir. Bu durum, egemen sınıfın güvencesi altında popüler istemde cisimleşerek ortaya çıkar. Egemen ideolojinin özgül karakteristiği sınıf sömürüsünü gizleyebilmesinde saklıdır. Verili bir ideoloji yapının birliği içinde oluşur ve bu yapı sınıf mücadelesinin alanı içinde verili bir sınıf egemenliğine sahiptir. Sosyal yapı içinde yer alan kişilerin pratiklerinin eklemlenmesiyle oluşan egemen ideoloji yapının tutunumunun devamına yardımcı olur. Bu, sınıf egemenliği ve sömürünün devamlılığı anlamına gelir (Poulantzas, 1978: 209). Sınıf egemenliği gerçeği burjuvazinin söyleminde sistematik bir biçimde yer almaz. Kapitalist toplumsal formasyonda bir ideolojinin kendisini egemen sınıfın ideolojisi olarak sunması yasal değildir. Feodal toplumda yer alan farklı sosyal sınıflar arasındaki eşitsizlik saklanmaz, fakat egemen durumdaki dini ideolojinin sosyo-ekonomik ilişkiler üzerindeki etkisi sayesinde onaylanır. Din insanlar arasındaki eşitsizliği gizlemez, ama onları toplum nezdinde onaylar. Aynı şekilde ilkel toplumsal formasyonlarda da felsefi ve ahlaki ideolojiler kölelik kurumunu doğal bir düzen olarak onaylarlar.

Yasal-siyasal kertenin egemenliğinde oluşan egemen burjuva ideolojisi sınıf egemenliğini özgül bir biçimde maskeler. Sınıf egemenliğinin modern hukukta ve kapitalist devletin kurumlarında mevcut olmadığı yönündeki inanç ideolojinin etkinliği sayesinde sağlanır. Egemen ideolojik kertenin, ideolojinin diğer kerteleri ve egemen burjuva ideolojisinin siyasal rolü üzerindeki etkisi sadece egemen sınıfın

ekonomik çıkarlarını meşrulaştırmakla kalmaz, aynı zamanda onları ön varsayar düzenler, bireylerin özgür ve eşit olduğu fikrini topluma empoze eder, sınıflar arasındaki farklılığı ve bireyselliği devletin veya ulusun siyasal evrenselliği ilkesi içinde birleştirir. Dolayısıyla, kitle toplumu veya tüketim toplumundaki ideolojilerin tamamı siyasalın karışımını ifade eder. Kapitalist toplumsal formasyonda sınıf egemenliğinin özgül maskelenişi ideolojinin tutunumu sayesinde, yani egemen ideolojinin diğer ideolojik kerteler üzerinde egemenliğini kurmasıyla sağlanır. Kısacası, egemen ideolojik kerte yapının (ekonomi) egemenliğini ve belirleniminin gerçek göstergesini en iyi saklayan kerte olmasının yanında, sosyal ilişkilerin tutunumunu sürekli kılan ve onların birliğini gerçekleştiren bir çimento vazifesi görür (Poulantzas, 1978: 215).

Sınıf egemenliği yasal-siyasal kertenin egemenliği altında özgül bir biçimde maskelenişi ideoloji ve devlet arasındaki derin ilişkiyi yansıtır. Bu durum, kapitalist devletin eğitim alanına hâkim olmasında görülebilir. Kapitalist devletin ideoloji üzerindeki görece rolü örgütsel olarak ortaya çıkar. Bunun anlamı kapitalist devletin egemen söylem içinde ortaya çıkan özgül birleştirici rolü, egemen burjuva ideolojisinin özgül rolüne göre yapılanır.

İdeolojinin özgül etkisi kapitalist devletin işlevi içinde ortaya çıkar. İdeoloji sayesinde bürokrasinin yer aldığı devlet aygıtları sınıf egemenliğinin doğrudan bir parçası olduğu biçiminde kendilerini sunmazlar; fakat, toplumun genel çıkarının vücut bulmasında, ilkelerin örgütlenmesinde ve birleştirilmesinde önemli yere sahiptirler. İdeolojinin bu aygıtlarda ortaya çıkan ifade şekli bürokratik aygıtın somut işlevi üzerinde kritik etkiye sahiptir. Bu aygıtların son çözümlemede sınıf egemenliğinin bir parçası olduğu bilgisi yasal yönetime dayanan ve belli bir

hiyerarşiye dayalı olarak işleyen devlet aygıtları sayesinde sürekli maskelenir. Bu da yasal-siyasal burjuva ideolojisinin egemenliği sayesinde sağlanır. İdeoloji siyasal alanın özgül işlevi içinde de aynı rolü oynar. Kapitalist devlet içindeki siyasal temsil biçimi buna bir örnek olarak gösterilebilir. Siyasal temsil çerçevesinde siyasi partiler ve parlamenter sistem önem kazanır. İdeoloji devletin işlevine müdahale ederek temsili sistem aracılığıyla sınıf aktörlerini bir araya toplar. Böylece, sınıflar, kapitalist devlet içinde temsil edilme olanağına kavuşarak sınıflar arasındaki farklılıklar maskelenmiş olur (Poulantzas, 1978: 216).

Modern siyaset bilimi totaliter ideolojilerle liberal siyasal ideolojiler arasında bir karşıt olduğunu düşünür. Poulantzas iki ideolojinin karşıtlığının dayandığı kuramsal öncülleri kabul etmez. Totaliter siyasal ideolojileri karakterize eden en önemli şey birey (*individual*) ile devlet arasındaki karşıtlığın ortadan kalkmasıdır. Böylece, bir bütün olarak birey devlet tarafından özümsenir. Bireyin devletin dışında bir yaşam alanı yoktur. Dahası sosyal pratiğin her aşaması devletin saldırısına açık hale gelir. Liberal siyasal ideolojiler ise devletin ekonomik ve ideolojik alanlara müdahalesini ısrarla reddederler.

Poulantzas, liberal ve totaliter siyasal ideolojiler arasındaki ayrımın dayandığı kuramsal öncüllerin geçerli olamayacağını çağdaş kapitalist devletin işlevini ön plana çıkararak göstermeye çalışır. (1) Burjuva siyasal ideolojisi üretimin taşıyıcıları (*agent*) durumundaki sınıfları birey ve özne olarak inşa eder. Onlar toplum ve devlet öncesinde özgür ve eşittirler, ayrıca doğuştan bazı haklara da sahiptirler. Böylece, bireyler sosyal ilişkilerin yalıtılmışlığı temelinde tanımlanmış olurlar. Bireyler ve kişiler bir bütün içinde –onların sosyal varoluşlarından hariç olarak- birleştirilirler. Onların sınıf nitelikleri yadsınmış olur. Bunun anlamı bireylerin devlet içinde siyasal

bir varlık kazanmasıdır. Liberal siyasal ideolojiye göre, ayrıcalıklı bireyin özgüllüğü devlet otoritesi öncesinde genel bir istem olarak ortaya çıkar. Devletin dışındaki alan da ayrıcalıklı bireyin özgürlük alanı olarak tanımlanır. Dolayısıyla, ayrıcalıklı bireyin hakları devleti önceledığinden ötürü devlet müdahalesi sınırlandırılması gerekir. Poulantzas şunu demeye getiriyor: Kapitalist toplumsal formasyonda bireyselliğe yapılan vurgu ve bu bireyselliği devlet otoritesi öncesine taşıyarak sahip olduğu bazı hakların genel bir istem biçiminde ortaya çıktığı yönündeki düşünce devlet ve ideoloji arasındaki ilişkinin bir sonucudur. Dolayısıyla, burjuva siyasal ideolojisinin bireyselliği totaliter ideoloji ile el ele gider. (2) Liberal ideolojilerin bir başka iddiası da devletin ekonomiye ve ideolojiye müdahalesini yasaklamasıdır. Poulantzas'a göre, ideoloji temel olarak siyasal alanı onaylar ve onu, insan yaşamının bütününü kuşatacak bir biçimde genişletir. Ayrıca, devletin ekonomik alana müdahale etmediği hiçbir dönem yoktur. Burjuva yasal ideolojik söylem sosyal pratiğin tamamına müdahale eder. Ayrıca, devletin bu müdahalesi ekonomiyi de kapsar. Kapitalist toplumsal formasyonda yasal-siyasal ideoloji ekonomik ilişkileri onaylar. Böylece, sömürüye dayanan bu ekonomik ilişkilere meşru bir zemin kazandırmış olur. Egemen ideolojinin kapitalist toplumsal oluşumdaki bu işlevine benzer şekilde feodal toplumda dini egemen ideolojik söylem altında; köleci toplumlarda ise felsefi ve ahlaki egemen ideolojik söylem altında yerine getirilir. Sonuç olarak, kapitalist toplumsal formasyon içindeki hegemonik sınıf egemenliği egemen kapitalist ideolojinin özgül karakteristiğini yansıtır. Bunun anlamı egemen sınıf veya fraksiyon kişilerin veya ulusun genel çıkarı altında kendi özgül siyasal egemenliğini yerine getiriyor olmasıdır (Poulantzas, 1978: 221).

Poulantzas, Gramsci'yi, ideolojiyi bir toplumsal sınıfın ifadesine ve egemen sınıfı da toplumsal formasyonun özüne indirgeyip tarihselci bir hataya düştüğü gerekçesiyle eleştirilir. Gramsci bir sınıfın hegemonik sınıf haline gelmesini sivil toplumda yürütülen ideolojik mücadelenin başarısına bağlar. II. Enternasyonalizm'in Marksizmi ekonomik determinist anlayışa dayandırarak yaptığı yoruma karşı olarak en önemli tepkiler Lenin, Gramsci ve Lukács tarafından dile getirildi.

Gramsci, toplumda var olan güç ilişkilerinin dayandığı çeşitli uğrak veya düzeyleri arasında bir ayrım yapılması gerektiği üzerinde durur (Creham, 2002: 135). Gramsci'ye göre, toplum iki temel düzeyden oluşur: yapı ve üstyapı. Tarihsel blok sosyo-ekonomik uğrak olan altyapı ile politik-ideolojik uğrak olan üstyapının organik bir bütün oluşturur. İki düzey arasındaki ilişki gerçek bir diyalektik süreci ifade eder. Tarihsel bloku oluşturan iki düzey arasındaki bağ özel bir toplumsal kategori olan aydınlar dolayımıyla sağlanır. Bütünleşmiş bir tarihsel blok egemen sınıfın kendi aydınları aracılığıyla hegemonyasını kurmayı başarmasıyla mümkün olur. Tarihsel blokun altyapısında bir belirlenim söz konusuyken üstyapı uğrağında özgürlüğe geçiş söz konudur. Gramsci yapı ve üstyapı arasındaki zorunluluk ve özgürlük düzeyini açıklamak için "*katharsis*" kavramını kullanır. Bu kavramın Gramsci'nin kuramsal matrisi içinde kazandığı özel anlam insanların bilincinde, yüksek düzeyle bir işlemle yapının üstyapı haline gelmesini anlatmaktadır. Bir başka deyişle, nesnelden öznele ya da zorunluluktan özgürlüğe doğru geçişini ifade eder (Gramsci, 1997: 67). Böylece, üstyapı edilgen durumda olmaktan çıkarak yeni bir özgürlük projesinin uğrağı haline gelir.

Toplumsal biçimlenişin üst yapısı organik bir bütün oluşturan iki uğraktan oluşur: politik toplum ve sivil toplum. Bu ayrımlar ontolojik değil, epistemolojik

ayrımlardır. Gramsci dar anlamda devleti politik toplumla özdeş olarak kullanırken; geniş anlamda ise devleti sivil toplumu da içine alacak bir biçimde genişletir. Politik toplumda baskının egemenliği altında rıza da önemli bir rol oynar. Olağan koşulların hüküm sürdüğü dönemlerde politik toplumdaki yasal zor ile sivil toplumda hâkim durumda bulunan rıza ile uyum içindedir. Ancak, olağanüstü koşullar altında ise bu durum değişir; politik toplum ile sivil toplum arasındaki uyum yerini politik toplumun etkinliği sivil toplumu da kuşatacak biçimde genişlemesiyle sonuçlanır. Sivil toplum ise rızanın egemenliği altında zorun önemli bir role sahip olduğu devletin dışında organik bir bütündür. Dolayısıyla da sivil toplum farklı ideolojilerin oluştuğu ve sınıflar arasında hegemonya mücadelesinin geçtiği bir uğrak olarak düşünülmelidir.

Gramsci, yapıyla sıkı bir bağlılık içinde olduğu toplumsal güçler arasındaki ilişkinin insanların iradesinden bağımsız olduğunu düşünür. Crehan şöyle ifade ediyor, "üretimin maddi güçlerinin gelişme düzeyinin çeşitli sosyal sınıfların ortaya çıkış koşulu olduğuna, her bir sınıfın üretim içinde belli bir işlevi üstlendiğine ve her bir sınıfın üretim içinde konumu olduğuna" dikkat çeker. Üstyapı ise siyasal güç ilişkilerinin gerçekleştiği bir uğraktır (2002: 136). Merrington'ın sözleriyle ifade edecek olursak, yapının çelişkilerini ortaya çıkaran ve üstyapının varlığına meydan okuyan yapının organik hareketleriyle, yapı içindeki uygulamalarla sınırlı bulunan toplumsal durumda rastlantısal, birdenbire veya yanlışlıkla meydana gelen hareketlerle arasında bir ayrım yapılması gerekliliği üzerinde durur (1999: 355). Bu açıklamaları şöyle de formüle edebiliriz: Belli bir yapı içinde bulunan zorunlu tarihsel organik ideolojilerle, insanlar tarafından geliştirilen ve rastlantısal, birdenbire veya yanlışlıkla bir araya gelerek ideoloji diye adlandırılan düşünceler arasında bir

ayrım yapmak gerekir. Siyasi düzey içinde yer alan çeşitli düzeylerin incelenmesini, ekonomik çıkarların daha da ötesine geçip siyasi aktörler olarak kendi bilinçlerine kavuşmaları ve toplumda hegemonya kurmalarını ileri sürer. Ekonomik hayatın organik zemininden etkili bir siyasi örgüte sıçramanın başarıya ulaşması toplumsal bir kategori olan aydınlara bağlıdır (Crehan, 2002: 137, 40). Dolayısıyla, kendi aydınlarını üretemeyen bir sınıf kendi hegemonyasını da kuramaz. Hegemonyasını kurmasının anlamı bir sınıfın veya sınıf ittifakının ortak çıkarlarını aşması ve alt sınıf veya sınıfların en azından bir kısmının çıkarlarını kendi bünyelerine dahil etmesidir. Böylece, kurulan bu hegemonya toplumun büyük bir kesimini temsil ediyormuş gibi görünmesine yol açar. Artık, bu, bir sınıf veya sınıf ittifakı değil devlet kurumlarının ele geçirilmesi anlamına gelir. Hegemonya kurmayı yapıdan üstyapıya doğru bir geçiş olarak da anlayabiliriz Hegemonya kurma sürecinde sınıfların tarihin temel aktörleri haline gelerek bilinçli eylem içinde bulunması parti aracılığıyla gerçekleşir (Crehan, 2002: 142).

Gramsci, felsefeyi, dini ve ideolojiyi birbirine bağlı olarak ele alır. İdeolojiyi değerlendirirken kamusal düşünüş ve sağduyu önemli bir başlık oluşturur. Din kamusal düşünüşün bir öğesidir. Kamusal düşünüş kolektif bir ilişkidir. Felsefe ise, dinin ve kamusal düşünüşün bir eleştirisi olduğundan kamusal düşünüşün karşıtı olan sağduyuyla uyum içindedir. Gramsci'nin ideoloji tartışması bir sınıfın toplumu kendi egemenliği altında tutuyor olması gerçekliği çerçevesinde ele alınmalıdır. Toplum düşünsel anlamda değişik düzeylerde olan insan katmanlarına sahiptir; o halde yönetici sınıfın ideolojisi de bu düzeylere yayılmış durumdadır. İşte Gramsci'nin praksis felsefesi sıradan insanları kamusal düşünüşün egemenliğinde bırakmaz daha yüksel dünya görüşüne yönlendirmeye çalışır (Özbek, 2000: 126-28).

O halde yapılması gereken şey, proletaryanın kendi tarihsel kişiliğinin bilincine sahip çıkmak için çalışılmalıdır. Bunun için de parti çatısı altında kendi aydınlarının öncülüğünde toplumun daha aşağı katmanlarını da içine alacak bir biçimde egemen ideolojiye karşı çok yönlü ideolojik mücadele içine girmek bir zorundadır. Bunu hegemonya mücadelesi olarak da nitelendirebiliriz.

Sivil toplumdaki ideolojik mücadelenin başarıya ulaşabilmesi için, (1) dar anlamda sınıf çıkarlarını aşıp daha alt sınıflara ulaşmak, (2) kendi organik aydınını yaratmak, (3) mücadeleyi partiye dayandırarak yürütmek.

Poulantzas, Gramsci'nin işçi sınıfının siyasal iktidarını kurmaya yönelik geliştirdiği hegemonya kavramını hatalı bulur (1978: 204). Gramsci, egemenlik ve hegemonya kavramları arasında kuramsal bir kırılmadan bahseder. O'na göre, bir sınıf, siyasal açıdan egemen sınıf konumuna yükselmeden önce topluma yön verebileceği ve yön vermesi gerektiği üzerinde durur. Ancak, bir sınıf siyasal iktidarı fethetmeden önce hegemonik sınıf konumuna gelebileceğini söyler. Gramsci, daha 1924'te Batı toplumlarında izlenmesi gereken devrimci stratejinin Rusya'da izlenenden daha farklı olması gerekliliğine işaret etmişti. Şöyle ki, Orta ve Batı Avrupa'da kapitalizmin gelişimi proletaryanın kitlesel gelişmesine yol açarken yeni bir üst katman ortaya çıkmaya başlar: işçi aristokrasisi. Gramsci, işçi aristokrasisinin, sendika bürokrasisi ve sosyal demokrat akımıyla birlikte önemli bir yapısal öğe olduğu sonucuna varır (Yetiş, 1996: 240). Gramsci, Batı Avrupa'da ortaya çıkan bu süreci kapitalizmin eşitsiz gelişimine dayandırarak açıklar. Böylece Gramsci, işçi sınıfını derinden etkileyen eşitsiz gelişim sürecinin Batı toplumlarındaki siyasi üst yapıyı daha karmaşık hale getirdiğini düşünür. Doğu'da (Rusya) devlet her şey anlamına gelip daha filiz halinde peltemsiydi; Batı'da ise devlet ve sivil toplum

arasında kendine has bir ilişki vardı. Devlet bir sarsıntıya uğradığında sivil toplumun sağlam yapısı ortaya çıkmaktaydı (Anderson, 1988: 23). Gramsci, Batı toplumunda – Rusya'da yapılanlardan farklı olarak- yeni bir strateji izlenmesi gerekliliğine işaret eder.

Gramsci, sınıfların daha iyi stratejik noktalara ve konumlara hareketini gerektiren bir stratejik kavramsallaştırmasını oluşturmak amacıyla "mevzi savaşı" ve "manevra savaşını" ön plana çıkarır. Mevzi savaşı hegemonya kazanma, rıza alma mücadelesidir. Mevzi savaşı sadece insanların rızasını sağlama ya da onların oy desteğini sağlama değil, aynı zamanda onların zihinlerini kazanma mücadelesidir. Manevra savaşı ise daha sonraki aşamayı oluşturur. Manevra savaşının ifade ettiği bu evre devlet iktidarının ele geçirilmesidir (Barrett, 2000: 65-6). İşte Grasmci'nin devlet iktidarının ele geçirilmesi şeklinde ifade ettiği bu evre, Poulantzas'ın da doğru olduğunu düşündüğü Lenin'in kuramsal çözümlemeleriyle çelişir. Çünkü, Gramsci'nin devletin ele geçirilmesi aşaması olarak düşündüğü manevra savaşının başarıya ulaşabilmesi için hegemonyanın sağlanmış olması gerekir. Aksi taktirde devletin ele geçirilmesi süreci başarısızlıkla sonuçlanacaktır.

Poulantzas'a göre, Gramsci yaptığı bu kuramsal çözümlemeleriyle Lenin'in düşüncesinden tamamıyla ayrılır (1978: 204). O'na göre, Lenin'in çok defa vurguladığı üzere, feodalizmden kapitalizme geçişte burjuvazinin içinde bulunduğu durumdan farklı olarak kapitalizmden sosyalizme geçişte işçi sınıfı siyasal iktidarı ele geçirmeden önce ideolojik egemenliğini kuramaz. Poulantzas'a göre, Gramsci Lenin'den aldığı hegemonya kavramını ondan farklı anlama gelecek şekilde kullanır. Şöyle ki, Lenin, işçi sınıfının özerk ideolojik örgütlenmesinin gerekliliğini vurguladı. Bu ideolojik örgütlenme siyasal örgütlenme aşamasının ilk evresini oluşturur. (1)

Siyasal iktidar ele geçirilmeden ideolojik örgütlenmeyle ideolojik egemenlik, yani hegemonya kurulamaz. (2) İdeolojik örgütlenme, mevcut egemen ideolojiye karşı olarak yürütülür ve siyasal iktidar ele geçirildikten sonra da burjuva ve küçük burjuva unsurlardan arda kalan ideolojik kalıntılar varlığını uzun süre sürdürür. Dolayısıyla, işçi sınıfının siyasal iktidarı ele geçirmeden önce ideolojik egemenliğini kurması bir yana iktidarı ele geçirdikten sonra dahi ideolojik kalıntılara karşı hegemonyasını kurma mücadelesini sürdürür. (3) Eğer ideolojiler sınıfların gerisinde giden onlara ait plakalar biçiminde dünülürse bu önemli sorunlar ortaya çıkaracaktır. Şöyle ki, siyasal açıdan egemen sınıfların dışında kalan diğer sınıflara özgü ideolojik öğelerin egemen ideoloji içine sızması mümkün olmayacaktır. Ayrıca, burjuva ve küçük burjuva ideolojik öğelerinin işçi sınıfı ideolojisini kirletmesi mümkün olmayacaktır (1978: 204). Örneğin, anarko-sendikalizm, sendikalizm, reformizm gibi ideolojik öğeler işçi sınıfı ideolojisi üzerindeki kendiliğindenciliği ifade eden burjuva ve küçük burjuva ideolojisinin etkisini gösterir.

Poulantzas'a göre, toplumun birliğini ve tutunumunu sağlayan şey hegemonik sınıfın ideolojisi değildir; toplumsal birlik yapısal bir durumdur. Toplumsal birlik çeşitli düzey ve kertelerinin ekonominin son kertede belirleyiciliği altında birbirine eklemlenmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Yönetici sınıfın siyasal gerçekliliği, toplumsal bütüne birlik kazandıran ve yön veren ilke değildir, toplumsal formasyon içindeki düzeylerden sadece bir tanesidir. Aynı şekilde ideoloji de kolektif bir öznellik ifade etmez, karmaşık maddi bir yapıdır. Egemen ideoloji yalnızca yönetenlerin dünya görüşünü değil, bir bütün olarak yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkileri de yansıtır. Görevi düşünsel düzeyde toplumsal formasyonun tamamının birliğini sağlamaktır. Hegemonik sınıf ile egemen ideoloji arasındaki

ilişki dolaylı bir ilişkidir, toplumsal yapının dolayımıyla kurulur. Bir başka deyişle, egemen ideoloji tek başına hegemonik sınıfın bilincine göre yorumlanamaz. Egemen ideoloji toplumdaki tüm sınıf mücadeleleri zemininde kavranmalıdır (Eaton, 2005: 176).

Poulantzas için özetle şu söylenebilir: (1) Toplumun birliğini ve tutunumunu güvence altına alan şey egemen sınıf ve onun ideolojisi olamaz; bu toplumsal bütün içinde sadece bir düzeyi ifade eder. (2) İdeoloji toplumsal birliği yönetir. Dolayısıyla, egemen ideolojinin işlevini karakterize eden toplumsal formasyonun birliğinin düşünsel düzeyde yaratılması toplumsal birliğin ve tutunumun bir sonucudur. (3) Egemen ideoloji kolektif bir özne olarak değil, tüm sınıf mücadelensin sonucu olarak kavranmalıdır.

Poulantzas, salt bir işçi sınıfı ideolojisinin var olduğu anlamına gelecek çözümlemelerde bulunan Lukâcs'ı da eleştirir. Lukâcs, Marx'ın ekonomi çözümlemelerini veri olarak ele alarak meta analiziyle işe başlar. O'na göre, insan kendi etkinliğinin yine insanın karşısına, insandan bağımsız, insana yabancı ve kendi yasaları olan bir güç olarak çıkar. İnsan hem nesnel olarak hem çalışma sürecindeki edimleri açısından bu sürecin gerçek öznesi olmaktan çıkar, bunun tersine kendisinden tamamıyla bağımsız ve tamamlanmış olarak bulduğu sürecin yasalarına istenç dışı kendini uydurmak zorunda bulduğu mekanik sistemin parçaları haline gelirler (Lukács, 1998a: 161-62). Bu durum, karakteristik olarak hem nesnel düzlemde hem öznel düzlemde ortaya çıkar. Nesnel olarak ortaya çıkar, çünkü metaların pazardaki hareketinden meydana gelen bir dünya ortaya çıkar. İnsanlar bu yasaları zamanla öğrenir ve onları kabul ederler. Ancak, bu yasalar kendi kendine çalışan ve insanların onlara karşı koyamayacakları kuvvetler şeklini alırlar. Öznel

olarak ortaya çıkıyor, çünkü yetkinleşmiş meta ekonomisindeki insan etkinliği, insanın kendisine karşı nesnel bir yapıya kavuşuyor (Lukács, 1998: 162).

Lukács, Luxenburg'un kullandığı "bütünsellik" (1998a: 87-111) kavramından hareketle, toplumdaki olguları yönlendiren onları belirleyen belli bir yapı ilişkisi, bir biçim ilişkisi saptanabilirse bu ilişkinin bilgisi "bütün" bir toplumun bilgisiyle aynı şey olduğunu düşünür. Kapitalist toplumun bütünsel anlamdaki bilgisine eşit olacak yapısal ilişki, "meta değişimi" dir (Özbek, 2000: 98). Bu yapısal temel meta değişimini bireyler arasındaki toplumsal ilişkiyi şeyler arasındaki nesnel ilişkiye dönüştürmesidir (Özbek, 2000: 99). Böylece, şeyleşme bütünsellik çözümlemesinin ön koşulu olarak belirleyici olarak karşımıza çıkmaktadır. Meta üretiminin egemen üretim tarzı olması, iş gücünün de bir meta olarak alınıp satılmasını sağlar. Siyaset, hukuk, bürokrasi ve kişilik tipleri buna bağlı olarak şekillenir.

İnsanların birbirileriyle ve gereksinimlerini karşılamak için nesnelerle kurduğu ilişkiler –ama meta ilişkileri içinde gizli kalan ilişkisi- meta ilişkisi altında tanımlanamaz, algılanamaz hale gelir ve şeyleşmiş bilinç için bu ilişkiler toplumsal yaşamı temsil eder duruma dönüşür (Özbek, 2000: 99). Bu şeyleşmenin ortadan kalkması proletaryanın sınıf bilincine bağlıdır. Daha açık bir ifadeyle, gerçeğe ulaşmak için işçi sınıfının bizatihi tarihin evrensel öznesi olduğunun fark etmesi gerekir (Eagleton, 2006:120). Meta ilişkisi sadece kapitalist ekonomi için değil, aynı zamanda ideoloji için de temel oluşturur. Lukács, sanki şeyleşmenin gizlediği salt bir işçi sınıfı ideolojisinin var olduğu ve işçi sınıfının yanlış bilinç kazanmasına neden olan bu şeyleşme ortadan kalkmasıyla birlikte işçi sınıfının doğru bilince kavuşacağı anlamına gelen açıklamalarda bulunur. Poulantzas, bu bakış açısının ideolojinin özgül özerkliğini ortadan kaldırdığını düşünür. Çünkü, egemen ideoloji ile siyasal

açıdan egemen sınıf veya fraksiyon arasındaki somut ilişkiyi anlamak olanaksız hale gelir (1978: 202). Çok istisnai durumlarda geçerli olmakla birlikte egemen sınıfın ideolojisi saf bir görünümde ortaya çıkabilir. Ancak, gerçekte egemen ideoloji, egemen sınıfın basit bir yansıması değildir (1978: 203). Somut toplumsal formasyonda egemen ve egemen olmayan sınıflar arasında somut siyasal ilişki vardır. Kapitalist toplumsal formasyonda egemen durumdaki burjuvazi küçük burjuvazi ve hatta işçi sınıfının ideolojik öğelerinden de beslenir. Örneğin, küçük burjuvaziye özgü Jakobenizm ve işçi sınıfına özgü simonizm de olduğu gibi (1978: 203). Ancak, Lukács, insanlar meta ilişkisi içine girmedikleri, yani meta sahibi olmadan ilişki içine girdikleri kilise, okul, aile, dernekleri tartışmaz. Bu kurumların üzerinde çözümlemeleri Poulantzas ve Althusser tarafından yapılacaktır.

4. 2. Devlet Aygıtı ve Devlet İktidarı

Poulantzas (1974: 301) tıpkı Althusser''ın (2003: 173) yaptığı kuramsal çözümlemelerinde görüleceği üzere iktidar ve devlet arasında bir ayrım yapar. Althusser, Marx'ın "*18 Brumaire"* ve "*Fransa'da Sınıf Mücadelesi"* adlı çalışmalarından hareketle devlet iktidarı ve devlet aygıtı arasında ayrım yapar. Ancak, Althusser, kapitalist devletin analizinde yapılan bu ayrımın yeterli olmayıp, bir de devlet aygıtı ile devletin ideolojik aygıtları olmak üzere devleti iki ayrı düzeyde ele alınmasını önerir (2003: 167-68).

Devlet ve iktidar arasında yapılan bu ayrıma göre, iktidar, devletten ayrı ve bağımsız bir varoluşu olmadığı için, devlet aygıtlarının kollarını[1] da kapsar. Foucault ise iktidar olgusunu şu ya da bu devlet aygıtının kollarıyla sınırlamayıp, toplumsal

[1] Burada devlet aygıtıyla vurgulanmaya çalışılan baskı aygıtı ve ideolojik aygıtlardır.

şebekenin başından sonuna kadar birçok yerin içinde geçen çokdeğerlilik bir güç olarak ifade etmesiyle (Newman, 2006: 133) Poulantzas ve Althusser'ın düşüncelerinden ayrılır.

Poulantzas'a göre, devlet, siyasal iktidarın uygulama merkezleridir; ancak, bu iktidar merkezlerinin ekonomik, siyasal, askeri ve kültürel açıdan toplumsal sınıfların iktidar aygıtları olduğu anlamına gelmez. Bu aygıtların özerk ve yapısal özgüllükleri olup, salt iktidar terimleriyle incelemeye tabi tutulamazlar. Bir başka deyişle, bu aygıtlar daha önce oluşmuş ve siyasal iktidarı elinde tutan sınıflar da bu aygıtları ele geçirdikleri için iktidar olabilmiş değildirler. Egemen sınıfların sırf devlet aygıtını ele geçirdikleri için iktidar olabildiğini düşünmek kapitalist devletin araçsalcı bir anlayışa dayandırarak yorumlanması anlamına gelir. Oysaki, Poulantzas, bunun tam tersini düşünmektedir. Devlet aygıtları birer iktidar merkezleri olmayıp, iktidarın yoğunlaştığı merkezlerdir. Dolayısıyla, bu aygıtlar sınıf mücadelesinin meydana geldiği merkezleri oluşturduğundan, iktidarın, aygıtlarda yoğunlaşması da bu çerçevede kavranmalıdır. Devlet aygıtlarının özerk oluşları sınıf iktidarından ayrı özgün bir iktidarı oldukları için değil, bu aygıtların yapısallıklarından ötürü böyledir (Poulantzas, 1978: 115-16).

Devlet aygıtlarının[2] her biri hem ideoloji hem de baskı kullanarak işlerler. Baskı ve ideoloji arasındaki ilişki diyalektik bir ilişkidir. Fakat, devlet aygıtları baskı ve ideolojiyi eşit derecede kullanmazlar. Devletin baskı aygıtının içinde ideoloji olgusu ikinci derecede yer almasına karşın, baskı faktörü hakim durumdadır. Devletin ideolojik aygıtlarında ise bunun tam tersi geçerlidir. Poulantzas (1974: 301)

[2] Hem ideolojik aygıtları hem de baskı aygıtını kapsayacak bir biçimde kullanılmaktadır.

ve Althusser (2003: 173) devletin baskı aygıtı[3] ile devletin ideolojik aygıtlarının bir bütün olarak devlet aygıtlarını meydana getirdiğini düşünürler. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ideolojik aygıtların tıpkı devletin baskı aygıtı gibi devletin bir parçasını oluşturduğu biçiminde kavranmasıdır.

Poulantzas, ideolojik aygıtları devlet aygıtlarının bir parçasını oluşturduğu yönündeki kuramsal çözümlemesinin temel dayanak noktasını bu aygıtların işlevine bakarak temellendirmeye çalışır. (1) Somut toplumsal formasyonda içinde sınıfsal pratiklerin oluşturduğu ideolojiden başka bir ideoloji bulunmaz. Toplumdaki tüm ideolojiler sınıf ideolojileridir. Egemen ideoloji ise iktidarı elinde tutan sınıf ya da sınıfların ideolojisidir. Siyasal iktidar egemenliğini sadece devletin baskı aygıtını kullanarak değil, aynı zamanda devletin ideolojik aygıtlarının varlığına dayandırarak sürdürür. Devletin ideolojik aygıtlarının oluşturduğu biçim içindeki egemen ideoloji siyasal iktidarı güvence altına alma ve siyasal iktidarın yoğunlaşması anlamında işlevini yerine getirdiği ölçüde devlet aygıtıdırlar. (2) Devlet sadece fiziki baskı ile değil, asıl olarak üstlendiği sosyal ve siyasal rol ile tanımlanır. Devletin sosyal rolü açısından bakıldığında sosyal formasyonun birliğini (*unity*) ve tutunumunu (*cohesion*) korur ve üretimin sosyal koşullarının yeniden üretimini sağlar (Poulantzas, 1978: 44). Devletin siyasal rolü açısından bakıldığında siyasal sınıf egemenliğini güvence altına alır. Böylece, devletin sosyal ve siyasal rolü devletin baskı aygıtının yanında devletin ideolojik aygıtlarının sayesinde yerine getirilmiş olur. (3) Dar anlamda devlet aygıtı somut toplumsal formasyon içinde ideolojik aygıtların işlevi ve oluşumu için uygun koşulları sağlayarak kendi işlevini yerine getirir (Poulantzas, 1974: 302).

[3] Devletin yasal yetkisi altında örgütlü fiziki baskı kullanma tekeline sahip olan dar anlamda devlet aygıtıdır.

Sonuç olarak, siyasal sınıf egemenliği varlığını sürdürecekse devletin sosyal ve siyasal rollerini yerine getirmesi gerekir. Bu da devletin baskı aygıtının yanında devletin ideolojik aygıtlarının etkinliği sayesinde başarılı olunabilir.

4. 3. Alt Bütün ve Bütün İdeolojiler

Kapitalist toplumsal formasyonda yer alan gerçek sınıf ideolojileri birbiriyle uzlaşması mümkün olmayan iki temel sınıfa aittir: burjuvazi ve proletarya (Poulantzas, 1976: 287; 1974: 240). Bunun anlamı kapitalizmin temel sınıflarını oluşturan burjuva ve proletaryanın sahip oldukları ideolojilerin kapitalist veya sosyalist bir toplumun sürekliliğini sağlamaları açısından bütünleştirici bir güç vazifesi görmeleridir. Ayrıca, bu iki temel sınıf, ideolojinin iç tutunumunu sağlayabilir. Bu temel sınıfların dışında yer alan diğer sosyal sınıflar uzun dönemli siyasi çıkarlara sahip olmadığından bir sınıf egemenliğinin temelini oluşturamazlar. Kapitalizmin temel sınıflarının dışında kalan bu sınıfların özgül konumlanışının ortaya çıkardığı farklı ideolojik öğeler, burjuvazi ve proletaryanın ideolojik bütünde olduğu gibi, ideolojik sistemin tutunumunu sağlayamazlar (Poulantzas, 1976: 287-297, 334). Fakat, Poulantzas, kapitalizmin temel sınıflarının dışında kalan bu sınıfların da "alt-bütün" ideolojiler geliştirebileceklerini düşünür. Kapitalizmin temel sınıfları dışındaki sınıfların bu alt-bütün ideolojileri, proletarya ve burjuvaziden aldıkları ideolojik öğelerin kendi eşsiz (*sui geneis*) ideolojik öğelerinin bir birleşimini meydana getirirler (1976: 287-90). Kapitalizmin temel sınıflarından alınan ideolojik öğeler bu sınıfların kendi özgül sınıf söylemlerine adapte edilirler. Buna örnek olarak da küçük burjuva alt-bütün ideolojisi gösterilebilir. Küçük burjuva ideolojisinin sınıf konumunun ideolojik öğeleri farklı dönemlerde, farklı koşullar

altında ve farklı derecelerde ortaya çıkabilir. Bazen anti-kapitalist bir söylem altında, bazen devletin sınıflar arasındaki tarafsızlığına duyulan bir inanç biçiminde, bazen de bireyselcilik biçiminde kendini gösterebilir. Yeni küçük burjuvazinin ekonomik ve siyasi karar mekanizmalarına aktif katılım yönündeki kararlı tavrı, onu, klasik küçük burjuvazinin ataerkil ilişkilerin hâkim olduğu aile veya benzer yapıların sürdürülmesi yönündeki yaklaşımından ayırır (Poulantzas, 1978: 290-7; 1974: 240-3; 1976: 339, 355). Özetleyecek olursak egemen burjuvazi ve işçi sınıfının ideolojisinden gelen temaların birliği özgül alt-bütünü meydana getir.

Küçük burjuvazinin, işçi sınıfı ve burjuvazi karşısındaki belirsiz konumlanışı onun istikrasız doğasını ve değişimini yansıtır. Küçük burjuvazi ideolojik alt-bütünü bazı durumlarda egemen ideolojiye doğru, bazı durumlarda işçi sınıfına doğru yönelebilir. Fransız Devrimi ile Alman ve İtalyan faşist hareketinde görülebileceği üzere küçük burjuvazinin egemen sınıflar lehine taşıdığı önem ortadadır (Poulantzas, 1976: 333; 1974: 251-6).

Poulantzas'ın küçük burjuva ideolojik alt-bütününe yaptığı bu özel vurgu onu proletarya ve burjuvazinin siyasi mücadelesi için ne kadar önemli olduğunu gösterir. Egemen sınıf iktidar blokunu güvence altına almak için egemen olmayan sınıfların ideolojilerinin içine sızarak kendi sınıf çıkarını genel çıkar gibi göstermeye çalışır. Böylece, egemen sınıflar, küçük burjuva ideolojik alt-bütünü kendi egemen ideolojik bütününe eklemleyerek siyasal egemenliğini sürekli kılar. Nasıl burjuvazi, kapitalizmin temel sınıfları dışında kalan sınıfları kendi siyasi mücadelesinin bir parçası haline getirmeyi başarıyorsa, proletarya da aynısını kendi siyasi mücadelesini yürütürken yapmalıdır. Proletarya devrimci örgütlenmesi sayesinde küçük burjuva ideolojisi içine sızmalı ve bu sınıfın tüm taleplerini kendi sınıf mücadelesine

eklemlemelidir (1976: 289, 334; 1974: 158, 163-4, 185). Bir başka deyişle, küçük burjuva ideolojik alt-bütünü sınıf mücadelesinin gerçek alanını ifade eder. Burjuvazi ve proletarya iktidar mücadelelerinde başarılı olmak için bu alanda aktif olmak zorundadırlar. Dolayısıyla, işçi sınıfının demokratik sosyalizme demokratik yollardan geçişi küçük burjuva alt-bütün ideolojisi içindeki verilecek mücadelenin başarılı olmasına bağlıdır (Poulantzas, 1976: 334-5).

4. 4. Devletin Ekonomik İşlevi

Devlet aygıtlarının genel anlamda işlevi devletin ideolojik aygıtları ve baskı aygıtı ana görünümü altında yürür. Ancak, devletin işlevini sadece ideolojiyi topluma belletmek ve toplum üzerinde baskı uygulamak biçiminde düşünmek yanlış olur. Poulantzas, devletin bu ideolojik işlevinin yanında bir de ekonomik işlevi olduğunu düşünür. Devletin iktisadi işlevi devletin baskı aygıtı ve ideolojik aygıtları sayesinde yerine getirilir. Devletin ayrıca bir iktisadi aygıtı olmadığından onun iktisadi işlevi devletin siyasi rolüne eklemlenerek yürür. Devletin iktisadi işlevi diğer işlevleri karşısında (ideoloji ve baskı) hâkim durumda olsa da baskı ve ideoloji işlevleri altında yürür (1974: 303). Devlet somut toplumsal formasyon içinde toplumu birleştirici ve tutunumunu sağlayıcı faktör olarak global bir role sahiptir; devletin bu rolü siyasal sınıf çatışması altında ideolojik, siyasal ve ekonomik işlevler biçiminde sürer (1994: 53). Poulantzas, devletin iktisadi işlevi üzerinde yeteri kadar durmadığı gerekçesiyle Althusser'ı eleştirir. Bu eleştirinin daha iyi kavranması için Althusser'ın düşüncesine daha yakından bakılması konumuz açısından öğretici olabilir.

Althusser, üretim koşullarının yeniden üretimi üzerine geliştirdiği kuramsal çözümlemelerle işe başlar. O'na göre, her somut toplumsal formasyon bir egemen

üretim tarzından kaynaklanır. Bu üretim süreci belirli üretim ilişkileri egemenliği altında ve bu üretim ilişkilerinin içinde var olan belirli üretim güçlerini harekete geçirerek işler (2003: 154). Bu açıklamalardan şu sonuca ulaşabiliriz: Bir toplumsal formasyon içinde üretimi gerçekleştirmek ve bu üretimi sürekli kılabilmek için üretim koşullarının da yeniden üretilmesi gerekmektedir. Üretim koşullarının yeniden üretimi üretim ilişkileri ve üretici güçlerin yeniden üretimine bağlıdır: (1) Üretimin maddi koşullarının yeniden üretimini sağlamak üretim araçlarının yeniden üretimi anlamına gelir (2003: 155). (2) Emek gücünün yeniden üretimidir. Emek gücünün kendini yeniden üretiminin maddi aracı ücrettir. Emek gücünün maddi koşullarının yeniden üretimini sağlamak tek başına yeterli değildir. Emek gücü nitelikli olduğu sürece yararlı olabilir. Kapitalist toplumlarda nitelikli emek gücü okul aracılığıyla sağlanır. Bu okullarda belirli terbiye kuralları, görgü kuralları, mesleki eğitim, vicdan, toplumsal teknik işbölümü saygı kuralları, sınıf egemenliğine dayalı toplumun kurucularına karşı saygılı olunması öğretildiğinden; okul sadece nitelikli emek gücünün yeniden üretimine yaptığı katkıyla değil, aynı zamanda disiplin kurallarının da yeniden üretimine katkı sağlar. Kısacası, emek gücünün yeniden üretimi, sadece nitelikli emeği değil, aynı zamanda egemen ideolojiye boyun eğmesini sağlar ya da egemen ideolojik pratiğin yeniden üretimine katkıda bulunur (2003: 156-60). (3) Üretim ilişkilerinin yeniden üretimidir. Bu, daha çok, hukuki siyasi ve ideolojik üst yapı aracılığıyla sağlanır. Üretim ilişkilerinin yeniden üretimi devlet iktidarının devlet aygıtlarında uygulanmasıyla, bir başka deyişle devletin ideolojik aygıtları ve devletin baskı aygıtı sayesinde yerine getirilebilir (2003: 182).

Devletin baskı aygıtının rolü, son kertede üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin siyasal koşullarının sürekliliğini sağlar. Böylece, devletin baskı aygıtı

kendi yeniden üretimine katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda devletin ideolojik aygıtlarının işleyişinin siyasal koşullarını da gerçekleştirmiş olur (2003: 175). Ancak, devletlin baskı aygıtının kalkanı ardında üretim ilişkilerinin yeniden üretimini büyük ölçüde sağlayan devletin ideolojik aygıtlarıdır. Devlet iktidarını elinde tutan egemen sınıfın ideolojisi ağırlıklı olarak devletin ideolojik aygıtlarında gerçekleşir. Devletin baskı aygıtı ve devletin ideolojik aygıtları arasındaki uyum egemen ideoloji aracılığıyla sağlanır. (1) Devletin ideolojik aygıtlarının her biri aynı hedefe doğru yönelirler. Bunun anlamı, kapitalist sömürü ilişkilerinin yeniden üretilmesidir. (2) Devletin ideolojik aygıtları üretim ilişkilerinin yeniden üretimine kendine özgü yoldan katkıda bulunur. Siyasal aygıt, bireyleri devletin ideolojisine uydurur. Haber aygıtı, yazılı ve görsel basın aracılığıyla günlük milliyetçi, şovenizm, ahlakçılık ve liberalizm gibi farklı ideolojik öğelerle toplumu etkilerler. Dini ve Aile aygıtları da toplum üzerinde oluşturdukları etki açısından önemli rol oynarlar. (3) Günümüz egemen sınıf ideolojisi: milliyetçilik, ahlakçılık ve ekonomizm dir. (4) Günümüzde egemen durumda bulunan devlet aygıtı: okul dur (2003: 179).

Poulantzas'ın Althusser'a yönelik geliştirdiği eleştiri de bu noktada anlam kazanır. Althusser, devletin baskı aygıtının işlevinin son kertede sömürü ilişkilerinin (üretim ilişkilerinin) yeniden üretiminin siyasal koşullarını sağladığını iddia ederken, aynı zamanda da devletin ideolojik aygıtlarının işleyişinin de siyasal koşullarını sağladığını, dolayısıyla da devletin ideolojik aygıtları sömürü ilişkilerinin yeniden üretimine en büyük katkıda bulunduğunu ifade eder. Poulantzas, Althusser'ın bu açıklamalarını yorumlarken onun sadece devletin baskı aygıtı ve ideolojik aygıtları işlevi üzerinde durduğunu ve devletin ekonomik işlevine gereği kadar önem vermediği gerekçesiyle onu eleştirir. Oysaki, Althusser, devlet aygıtlarının işlevinin,

yeniden üretimin toplumsal koşullarının sağlanması anlamında bir ekonomik işlevi yerine getirdiğini düşünmesiyle –Poulantzas'ın yönelttiği eleştirilerin tersine- devletin bir ekonomik işlevine vurgu yaptığını gösterir. Bir başka deyişle, kapitalist sömürü ilişkilerinin yeniden üretimi devletin aygıtları[4] sayesinde sağlanmış olur. Ancak, Althusser, devletin ideolojik aygıtlarının devletin ekonomik işlevini yerine getirmesi anlamında okul-aile çiftine ayrıca bir önem verir. Aile, devletin ideolojik aygıtı olarak emek gücünün üretimine katkı sağlar (2003: 169). Somut toplumsal formasyonda okul, devletin ideolojik aygıtlarının içinde egemen aygıt durumdadır. Althusser, Okul (okul-aile) üretim ilişkilerinin yeniden üretiminde belirleyici rol oynayan aygıt olduğunu düşünmektedir (2003: 182). Poulantzas, devletin baskı ve ideolojik işlevlerinin yanında olmasını düşündüğü devletin ekonomik işlevi, devletin siyasi rolüne eklemlenerek, yani baskı ve ideolojik aygıtların görünümü altında sürer. Eğer devletin ekonomik işlevi, siyasal sınıf egemenliğinin gerçekleşmesi anlamına gelen devletin siyasi rolüne eklemlenerek gerçekleşiyorsa; o zaman devletin ekonomik işlevinin de -tıpkı Althusser'ın çözümlemelerinde olduğu gibi- devlet aygıtlarının aracılığında gerçekleşmesi gerekecektir. Çünkü, devletin siyasi, ekonomik ve ideolojik işlevleri devletin aygıtları aracılığında gerçekleşir.

Althusser, Poulantzas kadar açık bir biçimde devletin ekonomik işlevinden bahsetmese de her iki düşünürde de üretimin toplumsal koşullarının yeniden üretilmesi anlamına gelen devletin ekonomik işlevi devlet aygıtlarının görünümü altında gerçekleştiği ortadadır. Ancak, Althusser ve Poulantzas arasında gözden kaçırılmaması gereken önemli bir fark vardır. Poulantzas, devletin ekonomik işlevini üretimin toplumsal koşullarının yeniden üretimiyle sınırlamaz, ayrıca üretim

[4] Büyük ölçüde DİA'lar sayesinde sağlanmış olur.

döngüsünün yeniden üretimi için devletin araya girerek doğrudan müdahale etmesi biçiminde genişletir. Devletin müdahaleci biçiminde görüldüğü gibi sermayenin yeniden üretimi döngüsüne müdahale eder. Böylece, devletin baskı aygıtı ve ideolojik aygıtlarına dayalı olarak gerçekleşen devletin ekonomik işlevi Althusser'ın çözümlemelerinden farklı olarak daha geniş bir anlam kazanmış olur.

4. 5. Devlet Aygıtları ve Ekonomik Aygıt

1917 Rus Devrimi öncesinde Sovyet deneyiminin ortaya koyduğu başarı ile İtalya'da 1920-22 yılları arasında fabrika konseyleri adı altında gelişen siyasi mücadelenin bileşenlerinde ortaya çıkan kuramsal birikim, Poulantzas'ın, devlet aygıtları ile devlet dışında kalan ekonomik aygıtın aynı boyutta ve aynı alanda olmamasına dayandırılarak yaptığı ayrımın temel dayanak noktasını oluşturur.

Bir tarafta proletarya ve geniş yoksul kesimler içinde önemli bağlaşıklara sahip olan Sovyet, diğer tarafta ise geleneksel ve burjuva temsilcilerinin oluşturduğu geçici hükümet, Şubat-Mart 1917 Devrimi'nin ortaya çıkardığı ikili iktidarı meydana getiriyordu (Lenin, 1999: 29, 42). Rusya'da yaşanan siyasi gelişmelere benzer şekilde 1922'de faşist hareketin yükselişinin hemen öncesinde İtalyan siyasal yaşamını sarsan konsey hareketi ulusal ve uluslararası alanda ortaya çıkan dinamiklerin bir sonucuydu. Savaş sonrası ortaya çıkan temel sınıfın finans ve burjuvazi olduğu yönündeki ast-sınıf bilinci, ekonomik yoksulluğu uzlaşmaz toplumsal sınıfların varlığına bağladığı ölçüde genel devrimci durumun öznel yasasını oluşturuyordu. Toprak işgallerinin artması diğer tarafta da geniş katılımlı grevlerin gelişmesi, 1917 Devrimi'nin belirlediği uluslararası konjonktür altında Ekim Devrimi'nin İtalya üzerindeki etkisi yerel Sovyetlerin kurulması yönündeki

talepleri daha yüksel sesle belirgin hale getirdi. İtalya'da maddi bağıntısı fabrika konseyleri biçiminde ortaya çıkan 1917 etkisi, siyasal düzeyde yansıması İtalyan Sosyalist Partisi biçiminde gelişti. Bu parti Ekim Devrimi'nin bileşenlerinde açığa çıkan deneyimi farklı biçimlerde yorumlayan sosyalist-komünist eğilimleri içinde barındıran bir siyasi hareketti. Bu siyasi hareket içinde Maksimalistler, Reformistler ve çekimser Komünistlerden oluşan farklı siyasi eğilimler parti içinde yaşanacak bölünmenin habercisiydi. Birinci ve ikinci Ulusal Kongrelerde Bordiga'nın reformist eğilimlere karşı ortak bir tavır geliştirilmesi önerisi parti içi bölünmeyi daha da belirgin hale getirdi. Ekim Devrimi'nin uluslararası alanda yarattığı siyasi etkinin İtalya özelinde ortaya çıkan yansıması, yukarıda ifade edildiği nedenlerden ötürü Bordigo ve yandaşlarının partiden uzaklaştırılmasına neden olurken, diğer taraftan da *L'Ordine Nuovo* yazılarında yeni bir sosyalist devrim stratejisinin dayanak noktasını oluşturduğu fabrika konseyleri yazılarıyla Gramsci'yi ön plana çıkarıyordu. *L'Ordine Nuovo* 21 Haziran 1919 tarihli yedinci sayısından itibaren açıkça benimsenen, Bolşevik Devrimi'nin iktidar konumuna yükselttiği Sovyetlerin İtalya'nın kendine özgü koşullarında yeniden üretimi amacıyla konsey hareketinin teorik arka planı işçi sınıfının pratiğinde açığa çıkardığı somut programa dayanıyordu. Gramsci tarafından geliştirilen fabrika konseyleri stratejisi daha 1906'da kötü iş koşullarının düzeltilmesi amacıyla işverenle aralarındaki pazarlığı geliştirmek amacıyla kurulan iç komisyonların, işçi demokrasisi biçiminde ortaya çıkıp burjuva devletinin yerini alacak sosyalist bir devletin kurulmasında işlevselliğe potansiyel olarak sahip sınıf kurumları olduğu öncülüne dayanıyordu. Fabrikalardaki iktidarı da üstlenmek olan fabrika komitelerinin, pratik amacı proletarya diktatörlüğü kurmak olan bu stratejinin önemli bir aşamasını ifade ediyordu (Yetiş, 1994: 139-148).

Lenin'in geliştirdiği düşüncelerin İtalya özeline tercümesi olarak geliştirilen fabrika konseyleri stratejisinin arka planını oluşturan bütünsel kuramsal donanımın dolaysız esin kaynağı Lenin'in siyasal düşünceleri ile Rusya işçi sınıfının geliştirdiği Sovyet deneyimiydi. Poulantzas Sovyet ve fabrika konseyleri deneyimlerinin bileşenlerinde ortaya çıkan kuramsal birikimden hareketle, devlet aygıtları ile ekonomik aygıt arasında bir ayrım yapılması gerekliliği üzerinde durur. Sınıf mücadelesinin devlet aygıtları dışındaki alana doğru genişlemesi biçimindeki bir tanımlama ekonomik aygıtı, tıpkı Sovyet deneyiminin gösterdiği gibi yeni bir iktidar blokunun merkezi haline gelir. Böylece, Poulantzas, aygıt kavramını devlet aygıtlarıyla sınırlı tutmayıp, kapsamını daha da genişletmiş olur. Devletin kurulu düzenin bütünlüğünü güvence altına almak amacıyla ekonomik alana müdahale etmesi, ekonomik aygıt durumundaki işletmelerin de devletin aygıtı olduğu anlamına gelmez.

Poulantzas, devletin baskı ve ideolojik aygıtları gibi ekonomik aygıtının olmamasının nedenlerini şöyle formüle ediyor: (1) Devlet aygıtlarının sınıflara bölünmüş bir toplumsal formasyonun birliğini ve tutunumunu sağlaması ve siyasal sınıf egemenliğinin gerçekleştirilmesi yönündeki işlevleri doğrudan doğruya ekonomik aygıta indirgenemez. Bir başka deyişle, devletin baskı ve ideolojik aygıtlarının üstlendiği işlevi ekonomik aygıt durumundaki işletmelerin birer devletin ekonomik aygıtı gibi yerine getirmesi mümkün değildir. (2) Ekonomik aygıt sömürünün gerçekleştiği üretim birimi durumundadır. Dolayısıyla, devlet aygıtlarının ana işlevi artı değeri almak (*extarcting*) olmadığından ekonomik aygıtı devlet aygıtlarının bir parçası olarak nitelendirilmesi yanlış olur (1974: 304). Althusser ise,

aygıt kavramını sadece devlete indirgeyerek, yani devletin baskı aygıtı ve devletin ideolojik aygıtları temelinde değerlendirir (2003:169).

Ekonomik aygıt durumundaki işletmelerin sadece bir üretim birimi olmayıp, üretimin toplumsal koşullarının yeniden üretiminin gerçekleşmesinde önemli işleve sahiptir. Ekonomik aygıtın devlete ait ekonomik aygıt olmaması devlet aygıtlarının üstlendiği işlevden daha az bir öneme sahip olduğu anlamına gelmez. Ekonomik aygıt, üretimin sosyal ilişkilerine ve siyasal/ideoloji ile sosyal ilişkiler arasındaki ilişkiye somut biçim kazandırır. Dolayısıyla, ideolojik etki ve siyasal ilişkilerin varlığı ekonomik aygıtta da vardır.

4. 6. İdeolojik Aygıtların Niteliği

Althusser'ın düşüncesine göre, devletin baskı aygıtının bütünlüğü kamusal alanda yer almasına karşın, ideolojik aygıtların büyük bir bölümü özel alanda yer almaktadır (2003: 169). Poulantzas da ideolojik aygıtların özel bir nitelik taşımalarına rağmen, işlevsel açıdan bakıldığında devletin ideolojik aygıtları gibi tanımlanmalarının yanıltıcı olmaması gerekliliği üzerinde durur. Poulantzas (1974: 305) ve Althusser'ın (2003: 170) düşüncesine göre, kamu ve özel arasında yapılan ayrım, burjuva hukukunda yer alan ve burjuva iktidarı altında geçerli olan bir ayrımdır. Poulantzas, kamu ve özel arasındaki ayrıma dayalı olarak geliştirdiği kuramsal çözümlemeleri; devletin, hukuk öncesi ontolojik görünümünün dikkate alınmadığı gerekçesiyle eleştirir. Daha açık olarak ifade edecek olursak, devlet yapılan bu hukuki ayrım öncesinde de vardır ve özel alan diye ifade edilen yeri de kapsar. Devletin alanı bu ayrımın dışındadır. Çünkü, devletin alanı hukukun ötesidir. Egemen sınıfın devleti, kamu ve özel arasındaki ayrımın ön koşuludur. Devletin

ideolojik aygıtlarının kamusal ve özel nitelik taşıması önemli değildir, önemli olan ideolojik aygıtların işleyişidir. Büyük bir çoğunluğu özel kurumlardan oluşan ideolojik aygıtlar kamu kurumları gibi de işleyebilir. Dolayısıyla, özel statüye sahip ideolojik aygıtlar da devletin ideolojik aygıtları gibi düşünülmelidir. Poulantzas açık bir biçimde ifade etmese de yapılan tüm bu açıklamalar ışığında şunu söyleyebiliriz: Eğer sivil toplumu devletin dışında kalan bir alan olarak kabul edecek olursak, bu alan devletin ideolojik aygıtlarının bulunduğu dolayısıyla da devletin etkinliğinin dışında olmayan bir alan olduğunu kabul etmek gerekecektir.

Devletin ideolojik aygıtları kendi içindeki çeşitliliğe ve çelişkilere rağmen egemen sınıfın ideolojisi altında daima bir birliğe sahip olarak işlerler. İktidar bloku içinde hegemonik durumda olan sınıf kendi iktidarını sürekli kılmak istiyorsa baskı aygıtının yanında, ideolojik aygıtlarda da etkin olmak zorundadır. Aksi taktirde hegemonik sınıf iktidarını sürekli kılması mümkün olamaz. Ancak, hegemonik sınıfın baskı aygıtı üzerinde olduğu gibi ideolojik aygıtlar üzerinde da hegemonya kurması kolay değildir. Çünkü, ideolojik aygıtlarda iktidar bloku dışında bulunan sömürü altındaki sınıfların sahip olduğu ideolojilerle de mücadele etmek zorundadırlar. Sömürülen sınıflar ideolojik aygıtlarda bazen çelişkileri kullanarak bazen de savaşarak egemen sınıflara karşı mevzi kazanabilirler. Dolayısıyla, özel alanda yer alan ideolojik aygıtların hegemonik sınıfın iktidarını sürekli kılabilmesi için mücadele alanı olabildiği gibi, sömürü altındaki sınıfların egemen sınıflara karşı mücadelesini sürdürdüğü ve kurulacak yeni iktidar blokunun merkezi haline de gelebilir. Ancak, bu siyasi mücadele Gramsci'nin kuramsal çözümlemelerinde yer bulan işçi sınıfının siyasi iktidarı ele geçirmesi öncesindeki ideolojik egemenliğini, yani hegemonyasını kurması biçiminde anlaşılmamalıdır.

Sonuç olarak, Poulantzas'ın düşüncesine göre, kamu ve özel arasındaki ayrım hukuki bir ayrımdır. Çünkü, yapılan bu ayrımın temel dayanak noktası burjuva hukukuna dayanarak yapılır. Oysaki, ideolojik aygıtlar baskı aygıtıyla birlikte toplumun birliğini ve tutunumunu sağlama yönünde üstlendiği işlevinin yanında, sınıf egemenliğini de kurmak olduğundan devlet aygıtları olarak işlev görürler.

4. 7. İktidar Bloku ve Devlet Aygıtları

Devletin ideolojik aygıtları hem kendi aralarındaki ilişkilerde hem de baskı aygıtıyla olan ilişkilerde görece özerkliğin aldığı farklı biçim ve dererecesine sahiptirler. Baskı aygıtının kolları ise, ideolojik aygıtlarda olduğu gibi bir özerkliğe sahip değildir. Devlet iktidarı ve devlet sisteminin merkez çekirdeğini oluşturan devletlin baskı aygıtı, ideolojik aygıtlardan çok daha güçlü ve kuvvetli bir içsel birliğe (*internal unity*) sahiptir. Baskı aygıtının kollarının sahip olduğu bu içsel birlik devlet aygıtları sistemi içinde güçlü bir alt sistem (*sub-system*) oluşturmasına olanak sağlar. Devletin ideolojik aygıtları ile baskı aygıtı arasındaki bu fark her ikisinin de aynı anda ve aynı biçimde ortadan kalkmasını olanaksız hale getirir. Devletin ideolojik aygıtları ideoloji yaratmazlar. Bu aygıtların işlevi ideolojiyi geliştirmek ve topluma belletmektir. Devlet aygıtları arasındaki ilişki sınıf mücadelesinin bir sonucudur (1974: 307).

Devletin ideolojik aygıtları, sınıf mücadelesinin ürünü olan ideolojiyi geliştirmek ve kitlelere bu ideolojiyi benimsetmek gibi işleve sahip olsa da bu aygıtlar, baskı aygıtında olduğu gibi, egemen sınıfın biçimlendirdiği iktidar blokuna tam anlamıyla bağlı değildir. İdeolojik aygıtlar hem iktidar blokunu oluşturan egemen sınıfların hem de blok dışı sınıfların ideolojilerinin karşı karşıya geldiği alanı

ifade eder. Dolayısıyla, muhalif ideolojilerin egemen ideoloji karşısında alternatif bir ideoloji oluşturması iktidar blokunu oluşturan egemen sınıflar açısından büyük bir tehdit oluşturur.

Somut bir toplumsal formasyon içinde egemen ideolojinin dışında, birçok çelişkili ideoloji ve ideolojik alt-sistemler vardır. Bunlar çeşitli sosyal sınıflar arasında ortaya çıkan sınıf mücadelesiyle ilişkilidirler. Egemen durumda bulunan sınıf ideolojisini ideolojik aygıtlar aracılığıyla diğer ideolojiler ve ideolojik alt-sistemler üzerinde egemenliğini başarıyla kurabildiği sürece egemen ideolojiden bahsedilebilir. İdeoloji kendi içinde ahlaki-hukuki, siyasi, dini estetik, gibi çeşitli kertelere ayrılır. Verili bir ideolojik formasyon içinde yer alan farklı kertelerden biri egemen duruma gelip, toplumsal formasyonun bütünlüğünü güvence altına alabilir. Feodal toplumda dinsel ideoloji hâkim durumda iken, kapitalist toplumlarda hukuki-siyasi kerteler ön plana çıkar. Hangi düzeydeki ideolojinin egemen olacağına ekonomik sömürüye ilişkin gerçekleri hangi düzeydeki ideolojinin en etkili bir biçimde maskeleyeceğine bağlıdır (Eagleton, 2005: 218). Egemen sınıfın, ideolojik aygıtlardaki egemenlik mücadelesi, şiddetli yoğunlaşan ideolojik çelişkilerin sonucu olarak ideolojik sözcülerin arasındaki ilişkilerde çatışmalar meydana gelir. İdeolojik sözcülerin arasında ortaya çıkan çatlak, ideolojik aygıtlarda ortaya çıkan çelişkilerin bir bölümünü oluşturur. İdeolojik aygıtlarda farklı çelişkilerin ortaya çıkması sınıf mücadelesinin hem temeli hem de bir sonucudur.

Poulantzas'ın, Althusser'in kuramsal çözümlemelerine yönelik geliştirdiği bir başka eleştirisi ise devlet aygıtlarını analiz ederken sınıf savaşımını dikkate almaması ve egemen ideolojinin dışındaki ideolojilerin varlığına gereği kadar önem vermemesidir (1974: 307). Poulantzas, sınıfları belirli üretim ilişkilerinin taşıyıcıları

ya da aktörleri olarak, ekonomik olduğu kadar siyasal ve ideolojik düzeyde de etkisi ortaya çıkan özgül varlıklar biçiminde tanımlar (Therborn, 2009: 19, 63). Poulantzas'ın sınıf mücadelesini üstyapıyı da içine alacak bir biçimde geniş bir alana doğru yayması, O'nun sınıf mücadelesine verdiği önemi gösterir. Ancak, Poulantzas'ın Althusser'a yönelik geliştirdiği bu eleştiri temel dayanaktan yoksundur. Althusser'a göre, devletin ideolojik aygıtları içindeki egemen ideoloji sınıf mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Sınıf mücadelesi boyunca burjuvazi kendi amaçlarına ulaşmak, yani ideolojik egemenliği kurmak için hem eski egemen ideolojiyle hem de sömürülen yeni sınıfın ideolojisiyle hesaplaşmak zorundadır. Sınıf mücadelesi egemen ideoloji ve ideolojik aygıtları karşısında önceliğe sahiptir. Dolayısıyla, somut toplumsal formasyon içinde yer alan ideolojik aygıtlar sınıf mücadelesinin hem dayanağı hem de sınıf mücadelesinin kazanıldığı bir uğrak durumundadır (2003: 130-32). Poulantzas'ın yönelttiği diğer eleştiriye gelince, eğer ideolojik aygıtlar sınıf mücadelesinin geçtiği alan durumundaysa egemen ideolojinin dışında da farklı ideolojilerin var olması gerekecektir. Aksi taktirde bir ideolojik mücadeleden bahsetmemiz mümkün olmayacaktır. İdeolojik aygıtlar içindeki sınıf mücadelesi hem iktidar bloku içindeki hegemonya mücadelesinin hem de egemen sınıf(lar) ile sömürülen sınıflar arasındaki mücadelenin geçtiği alandır. Sonuç olarak, Poulantzas ve Althusser egemen ideoloji dışındaki ideolojilerin varlığını aynı şekilde kabul ederler.

Devlet iktidarı egemen sınıflar veya sınıf fraksiyonlarının ittifakına dayalı olarak oluşur. Somut toplumsal formasyon içinde ortaya çıkan bu ittifak iktidar blokunu meydana getirir. Bir sınıf veya fraksiyon diğerleri üzerinde hegemonyaya sahip olmasına rağmen, iktidar bloku içinde yer alan diğer sınıflar veya fraksiyonlar

devlet aygıtları arasında yer değiştirerek kendi aralarında güç mücadelesine, yani hegemonya mücadelesine girerler. Siyasal sınıf ittifakı devlet aygıtlarında somut ifadesini bulduğu sürece kendini sürekli kılabilir (1974: 307). İktidar bloku içinde yer alan egemen sınıf veya fraksiyon ideolojik aygıtların tamamında ya da bir bölümünde güce sahip olabilir. Mesela, Fransız Devrimi sırasında burjuvazi baskı aygıtlarında, aristokrasi kiliselerde egemenliği kurabilmişti, ancak, daha sonraki süreçte burjuvazi tüm ideolojik aygıtlarda sınıfsal egemenliği kurmayı başardı. Bu durum, ideolojik aygıtların göreli özerkliğinin hem temeli hem de sonucudur.

Devlet iktidarını oluşturan egemen sınıflar ve fraksiyonların da kendi aralarında hegemonya mücadelesi devam eder. Devlet iktidarı içinde süren hegemonya mücadelesi hem ideolojik aygıtlar arasında hem de ideolojik aygıtlar ile baskı aygıtı arasında sürer gider. Devlet aygıtının bir alt-sistem olarak içsel birliğe sahip olmasına rağmen, ideolojik aygıtların arasında görülen bölünmeler kadar olmasa da benzer bölünmeler devlet aygıtı içinde de ortaya çıkabilir. Bunun anlamı, iktidar blokunu oluşturan farklı sınıflar veya fraksiyonlar devlet aygıtının bir bölümünde iktidara sahip olmasıdır. Devletin baskı aygıtı merkezi derecede öneme sahip olmasından ötürü hegemonik sınıf veya fraksiyon burada kontrolü elinde bulundurur. İktidar blokunu oluşturan hegemonik sınıflar baskı aygıtının farklı kollarında kontrolü sağlarlar. Baskı aygıtının içsel birliği hegemonik durumda bulunan sınıf veya fraksiyonun kontrol ettiği kolun egemenliği altında gerçekleşir (1974: 308). İktidar blokunu oluşturan egemen sınıfların içinden çıkıp hegemonyasını kurmayı başaran sınıfın egemenliği altında devlet aygıtında kontrol sağlanmış olur. Böylece, iktidar blokunu elinde bulunduran sınıf ve fraksiyonun devlet aygıtı içindeki somut birliğinden bahsedilebilir. Hegemonik sınıf veya

fraksiyonun egemenliğinin baskı aygıtının içsel birliğini kurmayı başardığı kolun altında sağlaması, somut toplumsal formasyon içinde gerçekleşen sınıf mücadelesine bağlı olarak değişebilir.

Poulantzas'a göre, Althusser, ideolojik aygıtların göreli özerkliğini belirlemesine rağmen yapılan bu açıklamalar sadece betimsel düzeyde kalmakta ve bu aygıtların birliğini ön plana çıkarmaktadır: İdeolojik aygıtların birliğini sağlayan unsur, egemen ideolojinin kendisidir ve egemen ideoloji de devlet iktidarını elinde tutan egemen sınıfın ideolojisidir. Poulantzas'ın düşüncesine göre, Althussser'in yaptığı bu çözümlemeler ideolojik aygıtların birliğini hem egemen ideolojinin etkinliğine dayandırarak açıkladığı için hem de sınıf mücadelesini dikkate almamasının bir sonucu olarak soyut ve biçimsel kaldığı için hatalıdır. O'na göre, Althusser, ideolojik aygıtlardaki çelişkili birçok ideolojinin varlığını dikkate almaz. Oysaki, somut toplumsal formasyonda blok içi ve blok dışında yer alan farklı sosyal sınıfların çelişkili ideolojileri birbirleriyle sürekli mücadele halindedirler. Ayrıca, Althusser, blok içindeki egemen sınıflar arasındaki ideolojik çelişkileri dikkate almaz. Poulantzas'a göre, ideolojik aygıtlar içinde devam eden iktidar mücadelesinin devlet iktidarını karakterize eden sınıf yapısına olan bağımlılığı doğrudan değil dolayımlı bir ilişkidir ve salt bu devlet iktidarı tarafından belirlenmez. Devlet iktidarı ve onun sınıf yapısı devletin ideolojik aygıtlarına, iktidardaki hegemonik sınıf veya fraksiyonun konjonktürel gelişmeler altında ortaya çıkan somut çıkarlarına göre değişen sınırlar koyar. Bu aygıtların sınırlarını belirleyen ölçütler egemen ideolojinin bir sonucu değildir; devletin baskı aygıtı içindeki devlet iktidarının sahip olduğu güçlü etkinin bir sonucudur (1974: 307). Ne var ki, egemen sınıf ideolojisinin ideolojik aygıtların birliğini sağladığı yönündeki bir düşünce Althusser'in

düşüncesinin yanlış yorumundan başka bir şey olamaz. Althusser, devlet iktidarını elinde tutan egemen sınıf veya fraksiyonun baskı aygıtını elinde bulundurmadan ideolojik aygıtlarda etkin olunamayacağını düşünmektedir (2003: 171).

İktidar bloku içindeki hegemonik olmayan sınıflar ideolojik aygıtlar içinde yoğunlaşabileceği gibi, iktidar bloku dışında kalan sınıflar da kararlı bir mücadele yürütüp yeni bir iktidarın dayanak noktası haline gelebilirler. İdeolojik aygıtlar tükenmiş bir sınıf iktidarının son siperi olabileceği gibi, yeni bir sınıfın kalesi haline de gelebilir. Fransız Devrimi öncesi burjuvazinin bu aygıtlarda okul ve basını elinde bulundurması örnek oluşturabilir. İdeolojik aygıtlar yeni bir sınıfın iktidarının dayanak noktası olabileceği gibi, bu aygıtlar dönüşüme uğratılmadığı sürece, iktidardan indirilen sınıfı saklayan bir kalkan işlevi de görebilir. Devrimci örgütler ve sınıf mücadelesini esas alan örgütler devletin ideolojik aygıtları sisteminin dışına çıkabilir. İdeolojik aygıtların hem iktidar bloku içindeki egemen sınıflar için hem de blok dışı sömürülen sınıflar için mücadele alanı sunması bu aygıtların özerk oluşunun hem temeli hem de bir sonucudur (1974: 308).

Poulantzas, halk kitlelerinin mücadelesini ideolojik aygıtların içinde geçen mücadelenin dışında tutar. Ancak, bu mücadelenin yöneldiği aygıtlar devreye girmesiyle halk mücadelesi devlet aygıtlarında süren sınıf mücadelesinin bir parçası haline gelebilir. İdeolojik aygıtların etkinliğinden sadece devrimci örgütler ve mücadelesini sınıf temeline dayandıran devrimci siyasi partiler aracılığıyla kendilerini kurtarabilir. Halk mücadelesi ve devrimci mücadeleler için temel sorun devletin ideolojik aygıtlarının etkinliğini kırıp yeni bir iktidar blokunun dayanak noktasını nasıl oluşturacağıdır.

Sonuç olarak şu söylenebilir: (1) Poulantzas, sınıf mücadelesini devlet aygıtlarıyla sınırlı tutmayıp ekonomik aygıtlara doğru genişletir. (2) Devrimci örgütler ve sınıf mücadelesini temel alan siyasi partiler ideolojik aygıtların etkinliğinin dışında kalabilir. (3) Halk mücadeleleri ideolojik aygıtlarda ifadesini bulmadığı sürece bu aygıtların dışındadırlar.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İKTİDAR VE SINIF

5. 1. Toplumsal Oluşum, Üretim İlişkileri ve Sosyal Sınıflar

Sosyal sınıfların sınırlarını belirlemek için gerekli olan siyasal ve ideolojik kriterlere yönelmeden önce, somut üretim tarzı ve toplumsal oluşum içinde yer alan farklı sosyal sınıfları dikkate almak gerekir. İnsanlar üretim tarzına veya üretim biçimine bağlı olarak köleci, feodal veya kapitalist üretim tarzı içinde farklı sosyal sınıflara bölünmüş halde bulunurlar. Üretim tarzı ve üretim biçimi temelinde sınıfların bölünmüşlüğü bize topluma ilişkin kuramsal açıdan bazı çözümlemelerde bulunmamıza olanak sunar.

Lenin de Rusya'da kapitalizmin gelişimini, verili bir zaman uğrağındaki somut bir toplumu çeşitli üretim tarzları ve üretim biçimlerinin bir arada birbirleriyle olan ilişkisi temelinde ele alarak inceledi. 20. Yüzyılın başlarındaki kapitalist toplumlar, feodal üretim tarzlarının çeşitli unsurlarının, basit meta ve manifaktür (feodalizmden kapitalizme geçiş biçimlerinde ortaya çıkar) üretim biçimlerinin, kapitalist üretim tarzına bağlı rekabetçi ve tekelci biçimlerin bir arada varlığından oluşurlar. Bu toplumlar çeşitli üretim tarzlarının ve biçimlerinin varlığına rağmen, kesin olarak kapitalist oluşum biçiminde tanımlanır. Çünkü, bu çeşit toplumlarda kapitalist üretim tarzı egemen üretim tarzı durumunda bulunmaktadır. Tarihsel olarak belirlenmiş her toplumsal oluşumda bir tane egemen üretim tarzı bulunur ve bu üretim tarzı diğer üretim tarzları üzerinde çözücü veya koruyucu tarzda karışık bir etki üretir. Böylece, egemen üretim tarzı durumunda bulunan köleci, feodal veya kapitalist üretim tarzları bir arada bulunduğu diğer üretim tarzlarını karakterize

ederler. Daha açık olarak ifade edecek olursak, egemen üretim tarzları diğer üretim tarzlarına kendi niteliğini kazandırırlar. Ancak, geçiş toplumları farklı bir biçimde, çeşitli üretim tarzları arasında ortaya çıkan denge tarafından nitelendirilir (1973a: 33).

Tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal oluşuma ilişkin yapılan kuramsal çözümlemelerde kendimizi üretim tarzıyla sınırlayacak olursak örneklerimizi salt ve soyut bir biçimde geliştirmek durumdayız. Bu örnekler üst düzey bir soyutlamanın sonucu olarak iki temel sınıf arasındaki ilişkide kendisini gösterir. Bir tarafta, siyasal ve ideolojik açıdan egemen durumda bulunan sömüren sınıf, diğer tarafta siyasal ve ideolojik açıdan bu sınıfın egemenliği altında bulunan sömürülen sınıf. Örneğin, köleci üretim tarzında köle efendi ayrımı; feodal üretim tarzında serf senyör ayrımı; kapitalist üretim tarzında proletarya ve burjuvazi ayrımı. Verilen tüm bu örnekler üretim tarzına dayalı olarak yapılan soyut düzeydeki çözümlemenin bir sonucudur.

Somut toplumsal formasyon düzeyinde yapılan analizlerde, üretim tarzı düzeyinde yapılan analizlerden farklı olarak, ikiden fazla sosyal sınıfın ortaya çıktığını görüyoruz. Bunun nedeni bir toplumsal oluşum çeşitli üretim tarzları ve üretim biçimlerine dayalı olarak oluşmasıdır. Tarihsel olarak belirlenmiş hiçbir toplumsal oluşum salt iki sınıftan oluşmaz. Her bir toplumsal oluşum, egemen üretim tarzına bağlı olarak iki temel sınıfa sahiptir. Örneğin, Fransa'da, kapitalist üretim tarzının egemenliğine bağlı olarak iki temel sınıf vardır: proletarya ve burjuvazi. Bunun yanında, basit meta üretiminin aldığı biçime bağlı olarak küçük tüccarın ifade ettiği geleneksel küçük burjuvazi, üretici olmayan ücretlilerin ifade ettiği yeni küçük burjuvazi kapitalizmin tekelci biçimine bağlı olarak bir arada varlığını sürdürürler.

Ayrıca, kırsal alanda yer alan çeşitli sosyal sınıflar, dönüşmüş bir devlet içinde feodal kalıntılar olarak hâlâ varlıklılarını korurlar.

Bir toplumsal oluşumda üretim tarzları ve üretim biçimlerinin bir arada varlığına bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli sınıfların varlığı işçi sınıfı ile halk sınıfları arasında olası ittifakları ortaya çıkarabilir. Tarım emekçileri, küçük ve orta ölçekli yoksul köylüler halk sınıfları içinde yer alırlar. Ancak, bu sınıfların işçi sınıfından farklı olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Bir toplumsal oluşumu meydana getiren iki temel sınıf arasında geçen mücadelede, halk sınıflarının işçi sınıf etrafında toplanarak kutuplaşmasına neden olur. Ancak, bu durum, halk sınıflarının farksız bir kitle biçiminde çözüldükleri, yani iki temel sınıf içinde eridikleri biçiminde anlaşılmamalıdır. Çünkü, bu sınıflar hâlâ kendi özgül çıkarlarını muhafaza ederler. Böylece, Poulantzas, sınıf ile halk arasındaki bir ayrıma işaret etmiş olur. Ancak, bir sınıf konjonktüre bağlı olarak, kendi doğası üzerinde bir etki yaratmaksızın, halkın bir parçası haline gelebilir de, gelmeyebilir de. İşçi sınıfı, çeşitli sınıfların kendi özgül çıkarlarını koruduğu halk sınıflarıyla bir ittifak içine girerek sorumluluk alabilirler. Bu noktada yapılması gereken ortaya çıkan çelişkilerin çözümü için çaba harcamak olmalıdır.

Bir toplumsal oluşumda ekonomik alan, "üretim süreci" ve "faillerin" (*agents*) yeri tarafından belirlenir. Daha açık bir ifadeyle, ekonomik alan, toplumsal üretimin bölüşüm, dağıtım ve üretimini oluşturan birliğin ifade ettiği "üretim ilişkileri" ile "faillerin" toplumsal sınıflar içindeki dağılımı tarafından belirlenirler (1973a: 28). Üretim süreci, insanın doğasıyla olan ilişkisini tanımlar. Üretim süreci içinde ilk olarak emek sürecini buluyoruz. Emek süreci, insanın doğasıyla olan ilişkisini gösterir; fakat, emek süreci, her zaman tarihsel olarak belirlenmiş olan bir

toplumsal oluşum içinde ortaya çıkar. Emek süreci, üretim ilişkileriyle birlikte, kendi birliği içinde ortaya çıkar. Sınıflara bölünmüş bir toplumsal oluşumda, üretim ilişkileri, insanların üretim araçlarına bağlı olarak doğasıyla olan ilişkisini çevreleyen, iki önemli ilişkiyi ortaya çıkarır (1973: 28). Bu ilişkilerden birincisi, insanların diğer insanlarla olan ilişkisi temelinde tanımlandığı sınıf ilişkisi. İkincisi, üretimin failleri ile üretim araçları ve nesneler arasındaki ilişkinin tanımladığı, üretici güçler. İnsanların birbirleriyle ve üretim araçlarıyla olan ilişkisinin ifade ettiği bu ikili ilişki, hem mülk sahiplerinin (*owner*) üretim araçları ve nesneleriyle olan ilişkisiyle, hem de doğrudan üreticinin üretim araçları ve nesneleriyle olan ilişkisiyle bağlantılı olarak ortaya çıkar. Bu ilişkiler de kendi içinde iki aşamayı kapsar: "ekonomik mülkiyet" (*ownership*) ve "sahip olma" (*possession*). Ekonomik mülkiyet, üretim araçlarının gerçek ekonomik mülkiyetini ifade eder. Üretimin mülkiyetle birlikte üretim araçlarını kullanma gücünü ve üretimin dağılımını kontrol etmek anlamına gelir. Sahip olma ise, üretim araçlarının kapasitesini kullanmayı anlatır.

Farklı sosyal sınıflara bölünmüş olan her toplumsal oluşumda üretim araçları ile mülk sahipleri (*owner*) arasında ortaya çıkan ilişki birinci aşamayı anlatır. Mülk sahipleri, üretim araçlarının gerçek kontrolüne sahiptir ve çeşitli biçimler altında artı değeri doğrudan üreticiden alırlar. Daha açık olarak söyleyecek olursak, mülk sahipleri hem üretim araçlarının gerçek ekonomik mülkiyetine sahip olurlar hem de doğrudan üreticilerin ürettikleri artı değere el koyarlar. Fakat, üretim araçlarının kontrol edilmesinin ifade ettiği gerçek ekonomik mülkiyet, yasal mülkiyetten ayrılır. Yasal mülkiyet bir toplumsal oluşumun üstyapısına ait olmakla birlikte hukuk tarafından oluşturulur (1973a: 29). Hukuk çok defa ekonomik mülkiyeti onaylar; bu

durum, yasal mülkiyetin aldığı farklı biçimler için mümkündür. Ancak, yasal mülkiyetle ekonomik mülkiyet aynı anda medya gelmez.

Poulantzas, "yasal mülkiyet" ve "ekonomik mülkiyet" arasındaki ayrımı daha somut düzeyde ortaya çıkan iki örnekte göstermeye çalışır. Rusya koşullarında zengin köylülere mensup olan büyük çiftçiler toprağın yasal mülkiyetine sahip değildiler. Onlar, emek araçlarının ve toprağın gerçek kontrolüne sahiptiler. Bu örnekler, gerçek ekonomik mülkiyet ve yasal mülkiyet arasındaki bölgesel farklılığı ortaya koyarak, mülkiyet ve farklı sömürü biçimlerinin çevrelediği zengin, orta ölçekli ve fakir köylüler arasındaki ayrımı ortaya koyabilme imkânına kavuşuruz (1973a: 29). Böylece, Poulantzas, zengin ve fakir sınıflar arasındaki ayrımın gelir düzeyine göre yapıldığı, Marx öncesi kabul edilen geleneksel anlayıştan mutlak anlamda kopmuş olur. Çünkü, büyük çiftçilerin mensup olduğu zengin köylülerin tanımı sahip oldukları gelir miktarına göre değil, toprağın ve üretim araçlarının gerçek kontrolün ifade ettiği ekonomik mülkiyet ile yasal mülkiyet arasındaki ayrıma göre yapılır. Poulantzas, yasal mülkiyet ve gerçek ekonomik mülkiyet arasındaki farklı ortaya koyarak, farklı mülkiyet ve sömürü biçimlerinden hareketle sınıfları çevreleyen ayrımı; zengin, fakir, orta ölçekli temelde ayırt etmiş olur.

Yasal mülkiyet ve ekonomik mülkiyet arasındaki ayrımdan hareketle yapılan bir başka örnek ise, Sovyetler'de somut bir görünüm alır. Sovyetler'de, üretim araçlarının yasal mülkiyeti devlete aittir. Fakat, ekonomik mülkiyet, yani ekonominin gerçek kontrolü işçi sınıfına ait değildir. Poulantzas'a göre, kolektif yasal mülkiyet biçimi altında gelişmeye başlayan ekonomik özel mülkiyetin yeni biçimi gizlenmektedir. Ekonomik özel mülkiyetin yeni bir biçiminin gelişmesi Sovyetler'de yeni bir burjuvazinin ortaya çıktığını gösterir (1973a: 29). Poulantzas, yasal mülkiyet

ve ekonomik mülkiyet arasında yaptığı bu ayrımla şu sonuca varıyor: Yasal özel mülkiyetin ortadan kaldırılması sınıf sömürüsünü tam anlamıyla ortadan kaldırmaz. Gerçek ekonomik mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla sınıf sömürüsünü de ortadan kaldırmak mümkün olabilecektir. Böylece, işçi sınıfının kendisi üretim araçlarını kontrol edebilecektir. Devletin üretim araçlarının yasal mülkiyetini elinde bulundurması, onları millileştirmesi sınıfsız sömürüsüz bir toplum yaratma ideali temelinde nihai bir çözüm değildir. Çünkü, üretim araçlarını millileştirilmesi yönünde bir girişim burjuvazinin özgül çıkarlarına adapte edilebilir. Devlet iktidarında yaşanan bir değişim, devlet tarafından idare edilen ekonominin yasal mülkiyet biçiminde bir değişim meydana getirebilir. Poulantzas'a göre, ekonomik mülkiyetin radikal anlamda bir değişimi, sınıfları ortadan kaldıracak olan, işçi sınıfının üretimin kontrolünü kendisinin gerçekleştirdiği bir toplumsal oluşuma yol açacaktır (1973a: 30).

İkinci aşama, doğrudan üreticileri ifade eden işçilerin üretim araçları ve nesnelerle olan ilişkisidir. Bu ilişki sömürülen sınıfları tanımlar. Sömürülen sınıfların üretim araçlarıyla olan ilişkisini tanımlayan bu ikinci ilişki, üretim tarzının aldığı çeşitli biçimlere göre oluşur. Feodal toplumda, doğrudan üreticiler, tamamıyla üretim araçlarından ayrılmazlar. Feodal toplumda, toprak aristokrasisi, yasal ve ekonomik mülkiyetin her ikisini de elinde bulundurmasına karşın, serf toprağın belli bir bölümüne sahip (*possession*) durumda bulunur. Feodal üretim tarzında köylünün ürettiği artı değeri doğrudan el konur. Ekonomi mülkiyet ile yasal mülkiyet, aristokratların elinde toplanmış durumdadır. Feodal toplumda ekonomi ile siyasal henüz ayrılmadığından, ekonomik gücü elinde bulunduran aynı zamanda siyasal olanı da elinde bulundurmaktadır. Feodal sömürü, kapitalist toplumda olduğundan

farklı olarak üretime içkin olmadığından; artı değere, yasal mülkiyet ve ekonomik mülkiyeti elinde bulunduranlar doğrudan el koymaktadır. Bu sınıf aynı zamanda siyasal gücü de elinde bulundurmaktadır.

Yukarıda vurgulandığı üzere, feodal toplumda, "ekonomik mülkiyet" ile "sahip olma" arasında bir ayrım vardır. Feodal toplumda bu kategoriler arasında yapılan ayrım mülk sahipleri (*owner*) ile üretim araçları arasındaki ilişkiye bağlı olarak gerçekleşmez. Kapitalist üretim tarzında tam tersi olarak, işçi sınıf üretim araçlarından tamamıyla dışlanmış bir durumda bulunmakla birlikte; kapitalist üretim araçlarının gerçek (*actual*) anlamda sahibi (*possession*) durumdadır. Artık, işçiler yaşamlarını sürdürmek için emeklerinin dışında satacak hiçbir şeye sahip değildirler.

Mülk sahibi (*owner*) ile üretim araçları arasındaki ilişki her üretim tarzı altında "mülkiyet ilişkisi" ile "sahip olma" durumu arasındaki ilişkiyi farklı biçimlerde ortaya çıkarabilir. Feodal üretim tarzında ekonomik mülkiyet ile sahip olma durumu, aristokratlar ve serf arasında ayrılmışken; kapitalist üretim tarzında ise, her ikisi de aynı elde, yani kapitalistlerde toplanmıştır (1973a: 30).

5. 2. Sınıfın Kuramsal Statüsü

Marksist düşünce içinde ekonomi belirleyici bir role sahiptir; fakat, bu süreç içinde üstyapıyı ifade eden siyasal ve ideolojik alanlar da oldukça önemli rollere sahiptirler. Poulantzas'a göre, bir sosyal sınıf toplumsal pratiklerin bütünü içindeki yeri tarafından tanımlanır (1973a: 27). Daha açık bir ifadeyle, bir toplumsal oluşum içinde emeğin bölünmüşlüğünün bütünü içindeki işçi sınıfının yeri, siyasal ve ideolojik ilişkileri kapsar. Emeğin bölünmüşlüğünün bütünü içinde işçi sınıfının bulunduğu yer, sınıfların yapısal belirlenmişliğine uygun düşer. Yapısal belirlenim

bir toplumsal oluşum içindeki sınıf pratikleri üzerinde operasyonel bir etkiye sahiptir (1973a: 27-28). Poulantzas, bir toplumsal oluşum içinde sınıfların yapısal belirlenmişliği derken, üretim ilişkileri, siyasal-ideolojik egemenlik biçimlerini kastetmektedir. Dolayısıyla, bir toplumsal oluşumdaki sosyal sınıflardan bahsederken siyasal, ideolojik ve ekonomik düzeyler arasındaki ilişkileri de dikkate almak durumundayız. Sınıflar sınıf mücadelesi içinde oluşurlar. Sınıfların, sınıf mücadelesi içinde oluşumu, emeğin sosyal dağılımı üzerindeki yapısal etki biçimlerini gösterir (1973a: 28).

Toplumsal sınıf ve sınıf mücadelesinin siyasal alana olan yansımalarını Marx'ın nasıl ele aldığını ve Poulantzas'ın bunu nasıl yorumladığını anlamaya çalışalım. Marx, "kapitalist toplumsal oluşum" ile ekonomik, siyasal ve ideolojik düzeylerin oluşturduğu saf "üretim tarzı" arasında bir ayrım yapar. Bu üretim tarzının düzeylerinin özgül özerkliği ile ekonominin egemen rolü elinde bulundurmasıyla nitelendirilir (Poulantzas, 1978: 57). Poulantzas'a göre, düzeylerin özgül özerkliği ile ekonominin egemen rolü elinde bulundurması Marx'ın bakış açısında önemli yansımalar ortaya çıkarmıştır. Marx'ın çalışmalarında, ekonomik, siyasal ve ideolojinin oluşturduğu bu çeşitli düzeyler kuramsal araştırma nesnesi olarak özgül bir bilimsel işleme tabi tutulmamıştır. Kapitalist üretim tarzının niteliği olan farklı düzeylerin özgül özerkliği ve ekonominin egemen rolde olması bu incelemenin kapitalist üretim tarzının ekonomisinin bölgesel düzeyi üzerinde yoğunlaşmasına yol açmıştır. Siyasal ve ideolojinin oluşturduğu diğer düzeyler de ekonomi üzerinde ortaya çıkan etkileri bağlamında ele alınarak değerlendirilmiştir.

Poulantzas göre, (1) kapitalist üretim tarzının ekonomik düzeyinin incelenmiş olması diğer düzeylerin önemini ortadan kaldırmaz, (2) ekonomik belirlenim bir

sınıfın tanımlanmasında tek başına yeterli değildir, (3) Marx ve Engels'in çalışmalarının kuramsal statüleri incelendiğinde şunu görmekteyiz: Bu çalışmaların araştırma nesnesini tarihsel olarak belirlenmiş kapitalist toplumsal oluşumlar, özellikle bunların siyasal konjonktürleri oluşturur. Poulantzas bu değerlendirmelerinden hareketle toplumsal sınıfların tanımlanmasında "siyasal" ve "ideolojik" belirlenimin önemine işaret etmiş olur.

Sınıf kavramı Marksist kuramsal gelenek içinde önemli bir yer tutmasına rağmen, Marx'ın çalışmalarının hiçbir yerinde sistematik bir incelemeye tâbi tutulmamıştır (Aron, 1992: 49; Elster, 2004: 319). Ancak, bu durum, Marx'ın sınıf(lar)a ilişkin bazı tanımlamalarda bulunmadığı ve dolayısıyla da çalışmalarından bir sınıf tanımının çıkarılamayacağı anlamına gelemez. Sınıf tanımı Marx'ın yapıtlarında dağınık bir biçimde bulunur. İlkinde sınıf, ortak bir mücadele zemininde tanımlamıştır: Tek tek bireyler, ancak başka bir sınıfa karşı ortak bir savaşım yürütmek zorunda kaldıkça bir sınıf meydana getirirler; bunun dışında rekabet içinde birbirlerine düşmandırlar" (Marx, 1985: 91). Daha açık bir ifadeyle, sınıflar birbirleriyle karşılıklı mücadele içinde bulundukları sürece birbirlerini sınıf olarak var ederler. Böylece, sınıf kavramı sınıflar arasındaki karşılıklı ilişki çerçevesinde ele alınmış olur (Durand, 2002: 66). Daha sonraki süreçte sınıf kavramı Marx için daha da önem kazanmaya başlar.

Manifesto'nun ilk satırlarında "toplumların tarihinin sınıf savaşı tarihi olduğu" (Marx, 1991: 136) biçiminde yapılan açıklamalar sınıf kavramına verilen önemin belirtilmesi açısından oldukça önemli bir yer tutar. Aynı çalışmanın farklı yerlerinde ise sınıf kavramı ilkel, feodal ve modern toplumsal oluşumların ortaya çıkardığı aşamalı bir şekilde sıralanmış durumda bulunan sosyal sınıfları belirtmek

için kullanılmıştır. Bu sosyal sınıflar geçmişten günümüze kadar uzanan tarihsel süreç içinde ezen ve ezilen arasındaki ilişki temelinde, bir başka deyişle bir sınıfın diğer bir sosyal sınıf üzerindeki tahakkümünü gösterme şeklinde tanımlanmıştır (1991: 109-125).

Marx'ın sınıf kavrayışı basit bir ampirik birim olarak değil, aynı zamanda tarihsel hareketin öznelerini oluşturan, toplumsal kategorileri tanımlayan bir olgu olarak görmesiyle sonuçlanacaktır. Marx'ın kapitalizm ve öncesi dönemleri de içine alacak bir biçimde geliştirdiği genel bir sınıf tanımı ile kapitalist döneme özgü toplumsal sınıflar arasında temel bir ayrım yapar. Ezen ve ezilen sınıflar, tarihsel açıdan bakıldığında ortaya çıkan her toplumsal oluşumda var olmuştur. Kapitalist toplumsal oluşumlar ile feodal toplumsal oluşumlarda ortaya çıkan sınıflar arasındaki belirleyici ayrım üretim araçlarına sahip olma temelinde yapılır Serf tam anlamıyla olmasa da geçimini sağlayabilecek düzeyde üretim araçlarına sahiptir. Köle ise üretim araçlarından yoksun bırakılmış durumdadır, ancak efendisi tarafından ihtiyaçları karşılandığından ötürü üretim araçlarından yoksunluk hali onun yaşamını sürdürebilmesi için bir engel teşkil etmez. Oysaki proletarya üretim araçlarından tamamıyla dışlanmış durumdadır. Dolayısıyla, Marx'ın sanayi toplumuna özgü sınıflar arasındaki ayrımı bir tarafta üretim araçlarına sahip olan bir sınıf, diğer tarafta da bu geçim araçlardan tamamıyla yoksun bırakılan bir sınıf temelinde; üretimin, fabrikalarda gerçekleştirildiği ve sermayedarlar arasında rekabetin olduğu bir toplumsal örgütlenme içinde kavrar (1991: 191-93). Böylece, modern topluma özgü bu iki temel sınıf daha önce ortaya çıkan toplumsal oluşumlara özgü sosyal sınıflardan ayrı bir kuramsal statüye kavuşmuş olur.

Marx, bir başka yerde de modern topluma özgü olarak üç farklı sosyal sınıftan bahseder ve bu sınıfların aldıkları üç farklı gelir düzeyi üzerinde durur: "Gelir kaynakları, sırasıyla, ücret, kâr ve toprak rantı olan, sırf emek-gücü sahipleri, sermaye sahipleri ve toprak sahipleri, başka bir deyişle ücretli-emekçiler, kapitalistler ve toprak sahipleri, kapitalist üretim tarzına dayanan modern toplumun üç büyük sınıfını oluştururlar" (1990b: 775-76). Marx'ın sınıfları tanımlamak için farklı gelir düzeyleri üzerinde durması bizi yanıltmamalıdır. Gelir düzeyi sınıfları tanımlamak için tek başına yeterli değildir. *Kapital'*de geçen bu üç sınıf birbiriyle girdikleri ilişkiler üzerinden tanımlanır. Dolayısıyla, sosyal sınıfların kaynağı üretimin örgütlenmesinde aranmalıdır. Üç farklı gelir düzeyinde üretim yapanlarla üretim araçları arasındaki ilişkiye göre tanımlanır. Ücret, emeğinden başka satacak hiçbir şeye sahip olmayan işçilere verilen gelirdir; kâr, üretim araçlarına sahip olup ücretli emeği istihdam edenlere gider; rant, üretim yapmayan toprak sahiplerine gider (Aron, 1992: 51). Eğer Aron'un yorumu doğruysa modern toplumları meydana getiren sosyal sınıfların temelini üretim araçları ile üretimi gerçekleştirenler arasındaki ilişkide, bir başka deyişle üretimi gerçekleştirenlerin üretim araçlarından yoksun bırakılmasında aranmalıdır.

Poulantzas, Marx'ın çalışmalarından hareketle "ekonomik mücadele" ile "siyasal mücadele" arasında, "ekonomik çıkar" ile "siyasal çıkar" arasında ayrım yapıldığına dikkat çeker. O'na göre, Marx'ın siyasal ve ekonomi arasındaki ilişkisel yönünü içeren incelemelerinden üç düzey ortaya çıkmaktadır. İlk iki düzey "ekonomik mücadele" ve "ekonomik çıkarlarla" ilişkilidir. Bu iki ekonomik düzeyden birincisi, yani ekonomik mücadele kapitalistler ve işçi sınıf arasında -bu sınıfların "bireyler" (*individual*) ve "üretimin taşıyıcılarını" (*agent of production)*

ifade ettiği unutulmamalıdır- sınıfsal anlamda bilinçlilik düzeyi yoktur (1978: 58). Kapitalizmin bu aşamasında tek tek burjuvazi ve tek tek proletarya arasında süren ekonomik mücadele zamanla sınıfsal bir nitelik kazanmaya başlayacaktır (Marx ve Engels, 1991: 121). Sınıflar arasında derinleşen ekonomik mücadelenin ortaya çıkardığı bu evre "ekonomik çıkarlar" düzeyini ön plana çıkarır. Artan ekonomik mücadelenin ekonomik çıkarları ön plana çıkardığı bu evresi sınıf ilişkilerinin ifade etmediği hâlâ "kendinde sınıf" (*class in itself*) olan bir aşamadır (1978: 59). Daha açık bir ifadeyle, sınıflar arasında derinleşen ekonomik mücadelenin ifade ettiği ekonomik çıkarlar evresi "kendi için sınıf" durumundan farklı olarak hâlâ kendinde sınıf durumudur. Bir sınıf olarak proletarya, egemen sınıfların kolektif gücüne karşı verdikleri mücadelede ancak kendi burjuvazisini siyasal parti içinde örgütleyerek etkili olabilir. Marx bir toplumsal sınıfın siyasi partiye sahip olmadan bir sınıf haline gelemeyeceğini Bolte'ye gönderdiği mektupta ve I. Enternasyonal'in Cenevre Konferansı'nda kabul edilecek olan Londra Konferansı'ndaki geçici tüzükte belirtilmişti (Marx ve Engels, 1996a: 53-6; Duclas, 1998: 25, 29). Ekonomik mücadele siyasal bir nitelik kazanmasıyla kendi için sınıf haline gelir (Marx, 1992b: 157). Özetle, başlangıçta üretimin taşıyıcılarının yürüttüğü ekonomik mücadele zamanla derinleşerek ekonomik çıkara oradan da siyasi partiler aracılığıyla "siyasi mücadeleye" dönüşmesi, yani kendinde sınıftan kendi için sınıfa dönüşmüş olur. Dolayısıyla, sınıflar arası mücadele siyasal bir mücadeledir (Marx ve Engels, 1991: 121).

Poulantzas, Marx'tan hareketle buraya kadara yaptığı açıklamalar ışığında şu iddiada bulunur: Toplumsal sınıflar sorunsalının bilimsel incelenmesi dikkate alınmadığından yanlış yorumlanmıştır. Poulantzas'ın temel itirazı önceleri bireylerin

yığın halinde farklılaşmış kitle durumundayken, zamanla bilinçlenmesi sonucu kendinde sınıf durumundan kendi için sınıfa dönüşerek yetkin hale gelecekleri şeklindeki Marx'ın yorumlanıyor olmasıdır (1978: 60). Çünkü, bu yorumlama tarzı insanların kendi tarihlerini kendileri yapacakları teması üzerinde şekillenir. Bu görüş, sınıfların tarihin yaratıcı özneleri olduğu yönündeki Hegel'in tarihselci dünya görüşüyle uyum içindedir. Marx'ın düşüncelerinden hareketle tarihin öznelerinin sınıflar olduğu yönündeki düşüncenin ilk örneğini Lukács verir. Poulantzas, tarihin öznelerinin basit anlamda sınıflar oluşturduğu yönündeki tarihselci düşünceyi reddeder. Poulantzas'a göre, bir toplumsal oluşumdan ayrılmış olan saf üretim tarzının ekonomik düzeyi, üretim tarzı kavramının kapsadığı düzeylerin, yani ekonomik, siyasal ve ideolojik düzeylerin karmaşık bütün içindeki yeri ve işlevi ile tanımlanır (1978: 63) Dikkat edildiği üzere, üretim tarzının ekonomik düzeyi, bütünü oluşturan diğer düzeylerin yeri ve işlevinden hareketle tanımlanmaktadır. Ancak, bu üretim tarzı içindeki ekonomik düzeyin özgüllüğü sorununu daha aza indirgemez.

Saf bir üretim tarzına dayalı olarak ekonomik –üretim ilişkileri- siyasal ve ideolojik düzeyler aynı anda saf bir üretim tarzının bölgesel yapıları olarak ortaya çıkarlar. Poulantzas'a göre, Marx'ın toplumsal sınıflara ilişkin yaptığı incelemeler sadece üretim ilişkilerinin nitelediği ekonomik yapıyı değil, bir toplumsal oluşumun ve bir üretim tarzının yapısal bütününe ve oradaki çeşitli düzeyler aralarında süre gelen ilişkileri de içerir (1978: 63). Sosyal sınıflar, yapıların bütünlüğü ve bu yapıların ekonomik, siyasal ve ideolojik düzeyler üzerinde ortaya çıkan ilişkileri çerçevesinde ele alınmalıdır. O halde toplumsal sınıflar sadece ekonomik düzeye

indirgenmeden, ekonomik, siyasal ve ideolojik düzeylerin özgül eklemlenmesinden hareketle tanımlanmalı ve özgül bir düzey dikkate alınarak konumlandırılmalıdır.

Toplumsal sınıflar özgün bir yapısal düzeyin (ekonomik yapı) bir diğer yapısal düzeye (ideolojik veya siyasal yapılar) üzerindeki etkisi biçiminde belirmezler; ancak yapıların toplumsal ilişkiler alanı içindeki topyekün etkisi olarak belirir. Bu bağlamda sınıflı toplumlarda üretimin taşıyıcılarının sınıflara dağılımı toplumsal ilişkilerle –toplumsal sınıfların yerlerini bir üretim tarzının ve bir toplumsal oluşumun yapılarıyla orantılı olarak- belirmeleri ölçüsünde yaygınlaştırılır. Daha açık bir ifadeyle, sınıfların toplumsal ilişkiler olarak belirmesi üretim tarzının ve toplumsal oluşumun yapılarının koyduğu sınırlar ölçüsünce kendini gösterir. Dolayısıyla, toplumsal ilişkilerin, üretim tarzının yapıları ve toplumsal oluşum ile olan ilişkilerdeki yerinin tam olarak belirmesi gerekir. Daha açık olarak, sınıfsal ilişkileri ifade eden toplumsal ilişkiler üretim tarzının ve bir toplumsal oluşumun yapılarıyla orantılı olarak beliriyorsa o halde sınıfların üretim tarzı ve toplumsal oluşumun yapılarıyla olan ilişkileri gösterilmelidir.

Poulantzas, "üretim ilişkileri" ve "toplumsal üretim ilişkileri" arasında kuramsal düzeyde bir ayrım yapar. Yapılan bu ayrım Poulantzas'ın kuramsal çözümlemeleri içinde, sınıfın statüsünün belirlenmesi açısından, hayati derecede önemli bir yere sahiptir. Çünkü, toplumsal sınıfları ekonomiye indirgeyerek açıklamanın temel nedeni "üretim tarzının yapıları" ile "toplumsal ilişkilerin" birbirine karıştırılmasından, yani birbiriyle kaynaşmış şekilde aynı anlama gelecek şekilde kullanıyor olmasından kaynaklanır (1978: 64). Daha açık ifadeyle, "yapılar" ile "sınıfların" aynı anlama gelecek şekilde kullanılması sınıfın ekonomik yapıya

indirgenerek açıklanmasına neden olmuştur. Oysaki, üretim ilişkileri ile toplumsal üretim ilişkileri farklı gerçeklikleri ifade eder.

Üretim ilişkileri üretimin taşıyıcılarının sadece kendi aralarındaki ilişkileri değil, bu taşıyıcılara özgü eklenmeleri ve çatışmanın maddesel ve teknik koşullarının da en geniş soyut anlamda ifadesidir. Toplumsal üretim ilişkileri toplumsal sınıflara dağıtılmış olan üretimin taşıyıcılarının ilişkileridir, yani sınıf ilişkileridir (1978: 65). Üretim ilişkileri ve toplumsal üretim ilişkilerinin ifade ettiği bu iki alan ekonomik düzeyde içerlenmiş durumdadır. Toplumsal üretim ilişkilerinden bahsederken, "toplumsal siyasal ilişkilerden" ve "toplumsal ideolojik ilişkilerden" bahsetmek gerekecektir. Toplumsal ilişkiler sınıf ilişkileri olarak kendilerini siyasal ve ideolojik yapıların olguları olarak ortaya koyarlar.

Sonuç olarak, sınıfların oluşumunda sadece ekonomik düzeyin etkinliğini değil, bir toplumsal oluşumun veya bir üretim tarzının bütün düzeylerinin etkinliği söz konusudur. Tüm bu açıklamalar çerçevesinde toplumsal sınıf bir üretim tarzının veya bir toplumsal oluşumun matrisinin tüm yapılarının taşıyıcılarının üzerine olan etkilerini belirten bir kavramdır. Dolayısıyla, bu kavram topyekün yapının toplumsal ilişkiler alanındaki etkinliğini belirler (Poulantzas, 1978: 67-8).

Marx'ın yapıtlarında geçen ikiden fazla sınıf tanımı[5] İle modern toplumdaki sınıfların zamanla burjuvazi ve proletarya çevresinde sadeleşerek iki temel sınıfı meydana getireceği yönündeki düşünce arasında bir çelişki olduğu biçiminde yorumlanmamalıdır. Modern toplumdaki sosyal sınıfların zamanla sadeleşerek iki temel sınıfı meydana getirmesinin anlamı sınıfların en "saf biçime" ulaşmasını ifade eder. Ekonomik ilişkiler temelinin özel mülkiyete dayalı olmasından ötürü zamanla

[5] "Almanya'da karşı devrim," "Fransa'da iç savaş," "18 Brumaire."

bir tarafta üretim araçlarına sahip bir sınıf –burjuvazi- diğer tarafta da bu araçlardan yoksun bırakılan dolayısıyla da emeğini satarak hayatta kalabilen bir sınıf – proletarya- olacaktır. Burjuvazi sahip olduğu üretim araçlarında istihdam ettiği işçileri hem daha fazla artı değer ürettirmek hem de ücretleri olabildiğince daha aşağıya çekmek zorunda olduğundan kâr ve ücretler ters orantılıdır. İki temel sosyal sınıf arasında emeğin fiyatıyla ve üretim sistemi temelinde uzlaşmaz bir çelişki vardır (Edgel, 1993: 13–4). Bir kapitalist oluşumda temel sınıfların dışında bir çok sınıfın var olmasından ötürü sınıfların tanımlanamayacağı yönündeki Aron'un düşüncesi üretim tarzı ve toplumsal oluşum arasındaki fark dikkate alındığında yanlış olduğu ortaya çıkar. Oysaki, bir toplumsal oluşum ele alındığında farklı üretim tarzları birbirleriyle örtüşerek (*overlap*) oluşurlar (Poulantzas, 1978: 71). Bir toplumsal oluşumu meydana getiren farklı üretim tarzlarının biri egemen rolü elinde tutar. Dolayısıyla, Marx'ın iki veya ikiden fazla sınıfa dayalı olarak geliştirdiği kuramsal çözümlemeleri farklı soyutlama düzeylerini ifade eder. Marx'ın kapitalizmin iki temel sınıfı çevresinde sadeleşeceğini düşündüğü, mülksüzleştirenlerin mülksüzleşmesi, yani olumsuzlamanın olumsuzlamasıyla sonuçlanacağını düşündüğü sınıf mücadelesi bu çerçevede ele alınarak kavranmalıdır (Balibar, 2000: 126).

5. 3. Seçik Sınıflar ve Sınıf Fraksiyonları

Poulantzas'ın amacı bir toplumsal oluşumun dayandığı egemen üretim tarzına eklemlenmiş durumda bulunan çeşitli üretim tarzlarının somut düzeyde ortaya çıkardığı sonuçların kuramsal düzeyde çözümlemesini yapmaktır. Daha açık bir ifadeyle, egemen üretim tarzına eklemlenmiş çeşitli üretim tarzlarından hareketle

verili bir toplumsal formasyonda yer alan sınıfların nasıl tanımlanması gerektiğini ortaya koymaktır.

Bir toplumsal oluşum içindeki saf üretim tarzlarına dayalı olarak ortaya çıkan bazı "seçik sınıflar" diğer sosyal sınıflarla karışıp eriyerek, özerk veya değil, diğer sınıfların grupları veya onların özgül toplumsal kategorileri haline gelebilir (1978: 77). Şöyle ki, bir toplumsal oluşumun içinde yer alan bir üretim tarzının diğer üretim tarzı üzerinde egemenlik kurması egemen olmayan üretim tarzlarına mensup sınıfların alt-belirlenen (*under determined*) duruma düşmesine yol açar (1978: 77). Poulantzas, bir üretim tarzı ile toplumsal oluşum arasında kuramsal ayrım yapamayan tarihselci bakışın, bir sınıfın kendi özgün sınıf bilincine ancak siyasi bir parti altında örgütlendiği sürece seçik ve özerk bir sınıf haline gelebileceği yönündeki düşüncesini eleştirir (1978: 78).

Poulantzas, Marx'ın yaptığı çözümlemelerden hareketle, bir sınıfın toplumsal oluşumun bünyesinde –bir toplumsal güç olarak—seçik ve özerk bir sınıf olabilmesini, o sınıfın ekonomik varlığının, üretim ilişkileriyle olan bağlantılarının o toplumsal oluşumdaki diğer düzeylere, yani siyasal ve ideolojik düzeylere özgül bir biçimde yansımasıyla mümkün olabileceğine inanır (1978: 78). Böylece, Poulantzas, bir toplumsal oluşumda saf bir üretim tarzına dayalı olarak ortaya çıkan sınıfların seçik bir sınıf olma koşulunu siyasal ve ideolojik düzeylerde ortaya çıkardığı etkiler temelinde incelenmesi gerekliliğini öne çıkarmış olur. Poulantzas, bir toplumsal oluşum içinde bir sınıfın toplumsal bir güç olarak belirlenmesinin temel ölçütünün ekonomik düzeye indirgenerek açıklanmasının yanlış olduğu inancındadır. Poulantzas, üretim ilişkisiyle olan ilişkisi ve üretim sürercindeki konumlanışından

hareketle diğer düzeylere geçerli etkiler (*pertinent effect*) biçiminde yansımasını bir sınıfın toplumsal bir güç olarak tanımlanabileceğine inanır (1978: 79).

Poulantzas, seçik sınıf kavramsallaştırmasını Fransa, Almanya ve İngiltere özelinde ortaya çıkan toplumsal pratiklerden hareketle kavramaya çalışır. Louis Bonaparte, son çözümlemede burjuvazinin temsilcisi olmakla birlikte, kendisini küçük köylünün temsilcisi olarak gösterir. O'na göre, küçük köylünün Bonapartizm aracılığıyla üretim içindeki konumlanışının somut konjonktürde ve siyasal yapılar düzeyinde yansıdığı ölçüde seçik bir sınıf oluştururlar. Poulantzas, küçük köylülerin içinde bulunduğu ekonomik konumlanışından hareketle, Bonapartizmin özgül devlet biçiminde ortaya çıkmış olan yeterli etki biçimindeki yansımalarının bu sınıfı seçik sınıf haline getirdiğini düşünür. Bu demek oluyor ki, bir sınıfın seçik sınıf olması onun bir parti içinde örgütlenmesine bağlı değildir. Bir sınıfın seçik sınıf olarak tanımlanması onun ekonomik konumundan hareketle yeterli etkiler şeklinde farklı düzeylere yansımasıyla mümkün olabilir. Fransa'da olduğu gibi, küçük köylünün siyasal ve ideolojik düzeylerde örgütlenmemiş olmasına rağmen, Bonaparte iktidarının özgül devlet biçimi tarafından toplumsal bir güç haline getirilip, bu iktidarın toplumsal dayanağını oluşturmuş olması bir sınıfı seçik bir sınıf haline getirmiştir.

Poulantzas, mevcut örneği tersten okuyarak bir sınıfın hangi koşullar altında seçik bir sınıf olamayacağını göstermeye çalışır. Bu çerçevede, küçük köylülerin ekonomik varlıklarının Bonapartçılık vasıtasıyla siyasal düzeye yansımamış olduğunu varsayalım. Bu durumda küçük köylünün üretim süreci içinde özgün konumlanışı, siyasal düzeyde yer alan diğer sınıfların siyasal örgütlerinde ve devlet kurumlarınca seçim benzeri siyasi etkinlik koşullarında hesaba katılan bir var olma

biçiminde ortaya çıkacaktır. Bu durumda da ne yeni bir öğe ne de geçerli etki ortaya çıkabilecektir. Fakat, diğer öğelerin, yani sınıfların "geçerli etkileri" tarafından çizilen sınırlamaların içinde dönüşüme uğramış biçimde ortaya çıkacaklardır. Daha açık bir ifadeyle, siyasal ve ideolojik düzeylerde var olabilen, yani üstyapıda geçerli etkiler yaratabilen sınıfların bir parçası haline gelebilecektir. Poulantzas, şunu göstermeye çalışır. Eğer bir toplumsal oluşumda küçük köylülüğün ekonomik konumundan harekele diğer düzeylerde geçerli etkiler şeklinde yansımaları olmayıp, seçik bir sınıf haline gelememiş olsaydı, diğer sınıfların siyasal düzeyde yarattığı geçerli etkilerin getirdiği sınırlamalar içinde dönüşüme uğramış olarak yer alacaklardı.

Küçük köylülük Fransa'da ataerkil üretim tarzının oluşturduğu toplumsal oluşumun alt belirlenmişliği içinde proleterleşme yönünde büyük mesafe almıştı. Fakat, Bonapartizmin özgül devlet biçimi altında sosyal işlev görmek amacıyla toplumsal güç haline getirilip, seçik sınıf haline getirildi. Böylece, proletaryanın siyasal ve ideolojik düzeylerde çok daha güçlü bir sınıf haline gelmesi engellenmiş oldu.

Poulantzas'a göre, Fransa'da proleterleşme yönünde büyük mesafe alan ama bu süreçten pek de memnun olamayan küçük köylünün üretim sürecindeki konumlanışından hareketle, bu sınıf Bonapartizmin ortaya çıkardığı özgül devlet biçiminin iktidar dayanağını oluşturacak biçimde seçik sınıf haline getirildi. Görünürde toplumsal dayanağını küçük köylünün oluşturduğu bu iktidar, gerçekte burjuvazinin sınıf çıkarlarının yanında olmasına rağmen; kendini küçük köylünün çıkarlarının bir temsilcisi izlenimi yaratır. Almanya'da ise küçük köylülük Fransa'da olduğu gibi emeklerinin tam anlamıyla sömürülmesi söz konusu olmadığından,

devletin üstyapısının feodal niteliğinden ötürü seçik sınıf haline gelememiş ve toplumsal güç oluşturamamıştır (1978: 80). Geçerli etkilerin niteliği ve bu geçerli etkilerin bir toplumsal oluşumun farklı düzeylerinin tipik biçimleriyle olan ilişkisi somut tarihsel koşulların somut konjonktürüne bağlı olarak gerçekleşir.

Yeterli etkiler siyasal ve ideoloji yapıların değişiminde olduğu kadar siyasal ve ideolojik sınıf mücadelesinin alanında değişimlerde de önemli yansımalar meydana getirebilir. Bu süreci daha somut olarak şöyle ifade edebiliriz, bir sınıfın ekonomik düzeydeki varlığı diğer bir sınıfın partisinin yapısında veya stratejisinde önemli değişiklikler oluşturacak biçimde yansıması sınıfların temsil edilme oranlarında önemli değişiklikler ortaya çıkarabilir. Ayrıca, diğer sınıflardan birinin politik çizgisine dahil olarak bir taraf değiştirmesiyle de (sınıfların siyasal sınıf mücadelesine dahil olarak çelişkinin yer değiştirmesi) ortaya çıkabilir. Burada önemli olan bir toplumsal oluşumun içinde yer alan bir sınıfın varlık koşulu olarak onun siyasal düzeyde yeterli etkiler yaratmasının yeterli görüldüğüdür. Söz konusu olan bu etkinin ortaya çıkması bir sınıfın özgün siyasal örgütlenmesini gerçekleştirme becerisine veya kesin ifadeyle özgün ideolojisini oluşturma becerisini ortaya koymasına bağlı değildir. Gerek bir toplumsal oluşumdaki egemen üretim tarzına özgü sınıfların (burjuvazi ve proletarya) arasındaki mücadelede, gerekse egemen üretim tarzının siyasal ve ideolojik yapıları ile aynı üretim tarzının egemen sınıfları (burjuvazi) arasındaki ilişkide dikkate alınması gereken nokta, egemen olmayan üretim tarzına özgü sınıfların alt belirlenen durumunda olması için çaba sarf edilir ve bu yönde mücadele verilir. Bir toplumsal oluşumdaki egemen üretim tarzının siyasal ve ideolojik yapılarının sınıf mücadelesi alanı üzerindeki etkisi, egemen durumda olmayan üretim tarzlarına özgü sınıfların bağımsız olarak ideolojik

ve siyasal bir örgütlenme oluşturmasına engel olurlar. Böylece, egemen olmayan üretim tarzlarının alt belirlenen durumunda bulunan sınıfları egemen üretim tarzlarına özgü sınıfların etrafında toplanarak kutuplaşırlar. İngiltere'de burjuva sınıfının toprak sahiplerinin bir bölümünün partisi konumunda bulunan *whinkler* temsil edilmesinde olduğu gibi. İngiltere'de burjuvazinin özgün siyasal ve ideolojik örgütlenmesine sahip olmamasından ötürü *whinkler* tarafından temsil edilme olanağı bularak önce özerk bir sınıf, sonra da feodal unsurlardan seçik bir sınıf haline geldi (1978: 82).

Poulantzas'ın Fransa'da küçük köylünün, İngiltere'de burjuvazinin siyasal düzeylerde geçerli etkiler şeklinde yansımasının bir sonucu olarak seçik bir sınıf haline gelmiş olmasından hareketle göstermeye çalıştığı şey bir toplumsal oluşum içinde bir sınıfın varlık koşulu olarak onun siyasal ve ideolojik düzeyde yeterli etkiler şeklinde yansıması, yani seçik bir sınıf haline gelmesi şu ya da bu sınıfın özgün siyasal örgütlenmesini gerçekleştirmiş olması veya özgün sınıf ideolojisini oluşturma başarısını ortaya koyabilmesine bağlı değildir.

Somut toplumsal oluşumdaki siyasal ve ideolojik yapıların sınıf mücadelesi alanı bütünü üzerindeki sınırlayıcı etkileri, egemen olmayan üretim tarzına özgü sınıfların bağımsız siyasal ve ideolojik örgütlenme oluşturmasına sürekli engel olur. Sonuç olarak, egemen olmayan bu sınıflar egemen üretim tarzına özgü sınıflar çevresinde iki zıt biçimde kutuplaşırlar. Bir toplumsal oluşumda egemen olmayan üretim tarzlarına mensup sınıfların egemen üretim tarzının sınıf ya da sınıfları tarafından üst belirlendikleri (*over-determined*) süreç önemlidir. Bu süreç egemenliğin somutlaşması biçimlerine, yani feodal soyluluğun burjuvazinin bir fraksiyonu haline dönüşmesine (toprak gelirinin sermayeleştirilmesi ile); küçük

burjuvazinin (köylü esnaf zanaatkâr) küçük kapitalistler haline gelmesine ya da işçi sınıfının fraksiyonları haline gelmesine; küçük toprak sahibi köylünün ücretli emekçilere dönüşmesine bağlı olarak ortaya çıkar (1978: 82). Daha açık bir ifadeyle, alt belirlenen durumdaki sınıfların toplumsal güç olarak seçik bir sınıf ya da özerk fraksiyon olarak varlığını sürdürmesi çözülmeye karşı göstereceği direnişe bağlıdır (1978: 82).

5. 4. Sınıf ve Yapı

Poulantzas, iki ilişkiler sistemini ifade eden yapılar ile toplumsal ilişkiler arasındaki ayrım ve ilişkiye işaret eder. Bu iki ilişki sistemi arasında yapılan ayrım ve ilişki çerçevesinde sınıf kavramı yapıların etkinliğinin bir sonucu olarak sosyal ilişkilerin üretimini kapsar (1978: 85). Eğer sınıf kavramı, yapıların etkinliğinin bir sonucu olarak toplumsal ilişkileri içeriyorsa o halde yapı ile toplumsal ilişkiler arasındaki ayrım (1) yapı ile sınıf pratikleri arasındaki ayrımı içerir, (2) sınıf pratikleri toplumsal ilişkileri meydana getirir (1978: 86).

Bunun anlamı şudur: Sosyal ilişkilerin oluşturduğu karşıtlıklar sınıf pratikleri olarak ortaya çıkar; bu sosyal sınıflar arasındaki ilişkiler sınıf pratikleri olarak kavranırlar, sınıf pratiklerinin bütünlüğü içinde ortaya çıkan bu karşıtlıklar sınıf mücadelesi alanını meydana getirir. Birincisi, toplumsal sınıflar yapısal kerteleri değil, toplumsal ilişkileri kapsar. Bu toplumsal ilişkiler sınıfsal pratikleri meydana getirir. Dolaysıyla, toplumsal sınıflar sınıf pratikleri temelinde kavranmalıdır. İkincisi, toplumsal sınıflar kendi çelişkilerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sınıf pratikleri sınıf mücadelesi alanı içindeki karşıtlık ilişkilerinden, çelişkili ilişkilerden kaynaklanan çatışmalardır.

Bir toplumsal oluşumun siyasal, ekonomik ve ideolojik düzeylerde ortaya çıkan farklı sınıf pratiklerinin çatışmalı niteliği, yani sınıflar arasındaki mücadeleler yapısal ilişkilerin bir sonucudur (Poulantzas, 1978: 86). Daha açık bir ifadeyle, sınıflar arasındaki mücadeleler bir toplumsal oluşumdaki yapısal çelişkilerin aldığı biçimlerdir. Yapılar siyasal, ekonomik ve ideolojik düzeylerde ortaya çıkan sınıfların egemenlik ve bağımlılık ilişkilerini tanımlar.

Poulantzas bu kuramsal çözümlemelerinde geçen yapı ile sınıf pratikleri arasındaki ayrım ve ilişki iyi bir biçimde kavranmalıdır. Söz konusu bu iki ilişki sistemi birbirinden mekanik olarak ayrı olmadığı gibi, sınıf mücadelesi de yapılar arasındaki çelişkilerin basit bir uzantısı değildir. Bu iki ilişki sistemi yanlış yorumlandığından özneler yapıların basit taşıyıcıları biçiminde yorumlanmış, dolayısıyla tarihsel dönüşüm süreçlerinde öznelerin etkinliği yok sayılmıştır. Özneler yapılar arasındaki ilişkilerin basit taşıyıcıları olduğu biçiminde değerlendirildiğinden, siyasete hiçbir zemin bırakmadığı gerekçesiyle eleştiriler yöneltilmiştir.

Poulantzas'ın ilk dönemlerine ait çalışmaları göz önünde bulundurulduğunda yapılar arasındaki çelişkilerin sınıf mücadelesinde üzerindeki etkisi gereğinde fazla abartılmış olsa da, bu öznelerin yapının basit bir yansıması olduğu biçiminde yorumlanması için gerekli gerekçeler sunmaz. Ayrıca, Poulantzas'ın çalışmaları bir bütün olarak değerlendirildiğinde sonraki çalışmalarında sınıf mücadelesinin öneminin çok daha arttığını söyleyebiliriz. Birbirinden çok farklı yapısalcı biçimler olmakla birlikte bu farklılıklılar arasında ortak noktalar yok değildir. Yapısalcılık ana hatlarıyla ifade edilecek olursa toplumsal olguların bir anlamının olması isteniyorsa teorik bir söylemde yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. Yapısalcılık gerçeği, şeyler

ve toplumsal olgular temelinde değil, öğeler arasındaki ilişkilere değinerek açıklar (Swingewood, 1991: 347-8).

Yapısalcılığın en temel ilkesi gözlemlenebilir olan bir şeyin önceki temelde bir yapıyla ilinti olduğu kadarıyla anlam taşır. Toplumdaki çelişkiler ampirik verilerden hareketle kavranamaz.

Poulantzas, bir toplumsal oluşunu meydana getiren farklı düzeyler arasındaki çelişkilere dikkat çeker. Örneğin, burjuvazi kâr artırmaya yönelik pratikleriyle ücretlerini artırma yönelik pratikler arasındaki karşıtlığın ifade ettiği ekonomik mücadele, toplumsal ilişkilerin korunması ve bu ilişkilerin değiştirilmesine yönelik pratik arasındaki karşıtlığın ifade ettiği siyasal mücadele.

Yukarıda ifade edildiği üzere yapısal ilişkiler ampirsize edilemez, ancak yapısal ilişkilerin sınıf mücadelesi üzerinde etkisi vardır. Daha açık bir ifadeyle, yapısal ilişkiler sınıf mücadelesi üzerinde belirleyicidir, ancak bu durum öznenin etkinliğini ortadan kaldırmaz. Örneğin, yasal sözleşme ile değiş tokuş arasındaki ilişki yapılar arasındaki bir ilişkidir. Devletin ekonomik alana müdahalesi de bu çerçevede kavranmalıdır. Burada devletin ekonomik alana müdahalesi, sınıfsal pratikleri değil de, yapıların eklemlenmesini anlatır.

Kapitalist üretim ilişkileri şu ya da bu kişinin öznel etkinliğinden bağımsız olarak işleyen yapısal ilişkilere sahiptir. Metaların değiş tokuşu kapitalizme yapısaldır. Bu kapitalizme içkin yapısal ilişkiler sınıf mücadelesi üzerinde etkiye sahiptir. Ancak, bu yapısal ilişkiler sınıf mücadelesinden bağımsız bir ilişki olmadığından, sınıf mücadelesi aracılığıyla dönüşüme uğratılabilir.

Özgül bir ritmi ifade eden yapısal düzeyler kendi eşitsiz ilişkiler tarafından nitelendirilirler. Bu yapısal düzeyler toplumsal oluşum içinde dağınık ilişkiler içinde

varlığını sürdürürler. Aynı şekilde sınıf mücadelesi alanı içindeki sınıf pratiklerinin farklı düzeylerinde ortaya çıkan ilişkileri için de geçerlidir. Bir başka ifadeyle, sınıf pratikleri toplumsal oluşum içinde dağınık bir biçimde varlığını sürdürürler.

Bir toplumsal oluşumun siyasal ve ideolojik yapıları arasında dağılmalar olabileceği gibi, bir sınıfın diğer sınıflarla olan mücadelesinde ekonomik, siyasi, ideolojik düzeylerde ortaya çıkan sınıf pratikleri örgütleri arasında da dağılmalar olabilir. Bir sınıfın ekonomik mücadelesiyle olan ilişkisi içindeki siyasal mücadelesinde dağınıklık hâli veya bir sınıfın siyasal sınıf mücadelesiyle olan ilişkisi içindeki dağınıklık hâli (Poulantzas, 1978: 89).

Poulantzas'ın gösteremeye çalıştığı, yapılar ve sınıf pratiklerinin oluşturduğu iki ilişkiler sistemini göstermektir. Bir toplumsal oluşum içinde yapıların özgül dağınıklığı ile sınıf pratiklerinin dağınıklığı arasındaki ilişkileri somut örneklerle anlamaya çalışalım.

1689 Britanyası'nda siyasal ekonomik ve ideolojik yapıların düzeyleri arasındaki ilişkilerde bakıldığında eşitsiz gelişme tarafından nitelendirilen bir dağınıklık vardır. Ekonomik yapıda kapitalist üretim tarzı egemen durumdayken, siyasal ve ideolojik yapılarda hâlâ feodal ilişkiler egemenliğini sürdürmektedir. .Bu toplumsal oluşumda yapıların dağınıklığı bir örnek oluşturur. Ayrı dönem içinde burjuvazinin sınıf pratiklerine bakıldığında, devleti elinde tutan büyük toprak sahibi soyluların gerçekte burjuvazinin siyasal çıkarlarını temsil etmekle birlikte burjuvazinin siyasal örgütlenmesinin ve siyasal mücadelesinin daha ilerlemiş olduğunu görebiliriz.

Bir başka ifadeyle, devletin yasal siyasal üstyapısının diğer yapılarla olan ilişkilerdeki dağılmışlığı açısından değil, aynı zamanda sınıf mücadelesi alnı içindeki

burjuvazinin siyasal mücadele düzeyleriyle olan ilişkiler açısından da dağınıklık yaşanır. Kapitalist üretim tarzı tarafından karakterize edilen ekonomik yapı ile siyasal ve ideolojik yapıların feodal niteliği arasındaki dağınıklık açısından değil, aynı zamanda yasal-siyasal üstyapı ile burjuvazinin siyasal mücadelesi arasında da bir dağınıklık vardır. Şöyle ki, yasal siyasal üstyapı feodal niteliğe sahiptir. Soylular devleti elinde tutmakla birlikte ekonomik açıdan egemen burjuvazinin siyasal çıkarlarının temsil etmektedir. Devletin yasal siyasal üstyapısı feodal bir niteliğe sahip olmasına rağmen, sınıf mücadelesi açısından değerlendirildiğinde siyasal sınıf mücadelesiyle arasında bir dağınıklık vardır. Bir başka ifadeyle, devletin yasal siyasal üstyapısı sınıf mücadelesi alanında ekonomik egemenliği elinde bulunduran burjuvazinin siyasal mücadele düzeyine göre yerinde değildir. Kısacası yapı ile sınıf pratiği arasında bir dağınıklık, bir uygun düşmemezlik hâli vardır.

Poulantzas, devletin ekonomiyle olan ilişkilerdeki dağınıklık açısından değil, ekonomik olarak egemen olan burjuvaziye oranla dağılmış olan siyasal açıdan egemen olan toprak sahibi aristokrasiye tekabül etmesi açısından feodal değildir (90). Devletin feodal niteliği yapısaldır. Dolayısıyla, soylular bu aygıtı elinde bulundursa da burjuvazinin siyasal çıkarlarını temsil etmektedirler.

Poulantzas, iki ayrı sistem arasında, yani yapı ile sınıf pratikleri arasındaki ilişkinin niteliğini göstermeye çalışmaktadır. Poulantzas, bu iki sistem arasındaki ilişkiyi somut konjonktür altında da inceler.

5. 5. Yakınsamalar

Poulantzas ve Foucault'nun iktidar kavramına ilişkin geliştirdiği kuramsal çözümlemeleri kıyaslayarak Poulantzas'ın özgüllüğünü kavrayabiliriz. Bu

kıyaslamayı yakınsamalar, farklılıklar ve benzerlikler çerçevesinde ele alarak ortaya koymak mümkün olabilir. Poulantzas ve Foucault'nun düşünceleri arasında bazı yakınsamalar olması her iki düşünür arasında fikir birliği olduğu anlamına gelmez.

Birincisi, her iki düşünürde de bireyselleştirmenin doğasına ve mekanizmalarına dair meselelere uzun dönemli ilgi duydular. Faaliyette bulunan ve bilen öznenin oluşturulduğu ve temsil edildiği mekanizmalar aracılığıyla inceledikleri yaratan öznenin varlığına karşı çıktılar. Farklı sosyal sınıflara bölünmüş bir toplumsal oluşumunda yasal-siyasal düzeyde yalıtlayıcı etkisi sayesinde, yani rekabet halinde özel çıkarları olan sınıfsızlaştırılmış bireyler arasındaki ilişkileri oluşturmak biçiminde inşa edilmesi buna örnek oluşturur. Ayrıca, bireysel bedenin devlet aygıtları aracılığıyla kalıba sokulmasında da önemli rol oynar (Poulantzas, 1980: 70).

İkincisi, her iki düşünür de iktidar ile stratejiler arasındaki bağlantıları araştırmışlar ve iktidar meselesine yönelik olarak da ilişkisel bir yaklaşımı benimsemişlerdir (Jessop, 2008: 301). Poulantzas, iktidarı, bir toplumsal sınıfın özgül nesnel çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesi şeklinde tanımlar. Dolayısıyla, iktidar kavramı tam olarak sınıf pratikleri ve sınıf pratikleri alanı ile yani sınıf mücadelesi alanıyla ilgilidir (1978: 105). İktidar kavramı sınıf çatışması, mücadelesi niteliğindeki bu keskinleşmiş toplumsal ilişkilere, yani keskin sınıflaşmadan dolayı sınıflardan birinin kendi özgün çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesini diğer sınıf çıkarları ve kapasiteleriyle çeliştiği alana ilişkin bir kavramdır (1978: 105). Sınıfsal eylemlerde iktidar ilişkisi olarak nitelendirilen özgün egemenlik ve bağımlılık ilişkisini belirleyen bu olgudur. Dolayısıyla, iktidar ilişkisi bu çelişkilerden yola çıkılarak egemenlik ve bağımlılık konumlarının arasına net bir sınır çizebilmesi

olasılığını içerir. Poulantzas, sınıflara bölünmenin olmadığı bu nedenle de bir mücadelenin sınıf egemenliği ve bağımlılık biçiminde nitelendirilen ilişkiler oluşturmadığı toplumlarda başka bir kavram gündeme getirir: Otorite kavramı (1978: 105).

Ayrıca, Poulantzas, sıfır yekûn iktidar kavramını da reddetmiştir (Jessop, 2008: 301). Sıfır yekûn anlayışına göre, her sınıf veya toplumsal grup bir diğerinin iktidarsızlığı oranında iktidarı olacak, yani aralarında iktidar miktarı kantite farklılıkları olan sınıf veya toplumsal grupların birinin iktidarındaki bir azalma doğrudan bir diğerinkinde bir artışa yol açacak ve böylece iktidar dağılımı değişse de iktidarın miktarı değişmez olarak kalacaktır (1978: 118). Bu anlayış işlevselci bir biçimde, dengeli bir katılım ilişkileri sürdüren eş değerli öğelerden oluşmuş bir toplumsal bütün anlayışı temelinde şekillenir ve bir toplumsal oluşumun yapılarının sorununu tanımazlıktan gelir.

Poulantzas'a göre, sıfır yekûn iktidar kavrayışını niçin savunulamayacağını görelim. İktidar, yapıların sınıflar mücadelesi alanındaki etkinliği olarak değerlendirdiğimizde görülür ki, bir sınıfın çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesi bir başka sınıfın mücadelesine bağlı olması bakımından, bir toplumsal oluşumdaki sınıf pratiklerinde sınırlar oluşturan yapılara bağımlıdır (1978: 119). Dolayısıyla, bir sınıfın çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesindeki bir azalma otomatik olarak bir diğer sınıfın kapasitesinde bir artışa yol açamaz. İktidarın olası yeniden dağılımı yapılara bağımlı olduğundan burjuva sınıfının iktidarındaki bir kayıp, işçi sınıfının iktidarında bir artışa neden olmaz (1978: 118).

Ekonomik düzeyde iktidar kaybı bir sınıfın özgül ekonomik çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesinden bir azalışa doğrudan bir siyasal veya ideolojik iktidar

kaybına yol açmaz ya da tersi geçerlidir. Öte yandan bir sınıfın ekonomik iktidarındaki bir artış siyasal ve veya ideolojik iktidarındaki doğrudan artışa yol açmaz. Dolayısıyla, sıfır yekûn iktidar kavrayışı iktidar ilişkilerini özgül bir ekonomik siyasal ve ideolojik düzeyinde geçerli değilse; bir toplumsal oluşumdaki topyekün iktidar durumunda, çeşitli iktidar düzeylerinin karakteristik olarak dağılmaları göz önünde alındığında daha da yanlış olduğu görülür (1978: 119).

Weber'in işaret etmiş dolduğu otoriter toplumların veya örgütlerin iki ana gruba bölünecek biri egemen olan diğeri boyun eğen- bir çatallaşması anlayışı söz konusudur. Bu anlayışın işlevselci ve uyarlanmasında; komuta ve itaat biçiminde, bu iktidarın iki rolünün çatallaşması anlayışı görülür. Günümüz egemen sınıf kavramlarının büyük çoğu bu anlayışı oluşturur. Bu bağlamda otoriter toplumlarda veya örgütlerde iktidarın el değiştirmesi iki grup arasından bir grubun her iktidar kaybının diğer grupta iktidar artışına yol açtığı bir sıfır yekun iktidarın alınıp verilmesi söz konusu olacaktı (1978: 119). Poulantzas'a göre, karışık bir toplumsal oluşumda birçok üretim biçiminin üst üste binmesi ile meydana gelmiş iki değil, daha çok toplumsal sınıflar vardır. Hiçbir düzeyde, yani ekonomik siyasal ve ideolojik düzeylerde sıfır yekûn iktidar çatallaşması oluşamaz (1978: 119). Bir sınıfın veya sınıf fraksiyonunun iktidar kaybının salt bir diğer bağımlı gruba değil, ancak tüm düzeylerde mücadele halindeki pek çok sınıfların ve fraksiyonların arasından herhangi bir sınıf veya sınıf fraksiyonunun iktidar kazancı oluşturur ya da oluşturmayabilir.

Bir egemen sınıfın veya sınıf fraksiyonun bir iktidar kaybının salt işçi sınıfının veya bir başka egemenlik altındaki sınıfların ancak bir diğer egemen sınıf veya fraksiyonun bir iktidar kazancına tekabül edip etmeme olasılığı her zaman

vardır. Bir başka değişle, kumanda ile itaat arasındaki özgül çatışma ilişkisinin belirleyicilik hattı hiçbir biçimde ve hiçbir düzeyde birbirlerini sıfır yekun iktidar alıp veren iki farklı özne grubunun bir çatallaşmasını oluşturmaz (Poulantzas, 1978: 119).

Poulantzas daha sonraki çalışmasında devletin kendisinin bir toplumsal ilişki olduğu tezini işlemeye başlar. Poulantzas'a göre, nesne olarak devlet anlayışında ve özne olarak devlet anlayışında, devlet ile toplumsal sınıflar özellikle de devlet ile egemen sınıf ve fraksiyonlar arasındaki ilişki dışsal bir ilişki olarak kavranmaktadır. O'na göre, ya egemen sınıflar, etkiler ve baskı grupları aracılığıyla nesne olan devlete boyun eğerler; ya da özne olan devlet egemen sınıflara boyun eğer. Devletin nesne veya özne olarak düşünüldüğü dışsal ilişki çerçevesinde devlet ve egemen sınıflar her zaman birbiriyle çatışan biri ötekinin karşısında olan özünlü kendilikler, yani devletin veya egemen sınıfların her birinin varlığını kendi oluşturduğu düşünülür ve bunların her biri, sıfır yekün iktidar anlayışınca, iktidara ötekinin sahip olmadığı oranda sahip olacaktır. Ya egemen sınıf, devleti kendine özgü erkinden boşaltarak emer bu nesne devlet anlayışına uygun düşer, ya da devlet egemen sınıfa direnir ve iktidarı kendisi için ondan geri alır. Bu da özne devlet anlayışına uygun düşer.

Nesne devlet anlayışı kabul edildiğinde burjuvazinin tek bir fraksiyonunu ifade eden tekelci sermaye araç durumundaki devlete el koymasıyla kurulmakta ve bu fraksiyonun devletin ediminden önce var olduğu siyasi birliği içerdiği varsayılmaktadır. Devlet, iktidardaki burjuva blokunun örgütlenmesinde özel rol oynamakta ve dolayısıyla da hegemonik sınıf ve fraksiyonun karşısında özerkliğe sahip olmamaktadır. Özne devlet savında, kendi politikasını sivil toplumdaki rekabet

halindeki sınıflara dayatan merci, akılcılaştırılmış bir istençle, özel bir erkle ve kendi ve kendi dışında olan toplumsal sınıflar karşısında mutlak bir özerklikle donanmış devlet olacaktır. Özne devlet anlayışının toplumsal sınıflar karşısında hakem olduğu yönündeki düşünce sosyal demokrat anlayışa uygun düşer (Poulantzas, 1980: 146).

Poulantzas'a göre, bu iki sav, devlet politikasının oluşumunu açıklayamadıkları gibi devletin iç çelişkileri sorununu da kavrayamamıştır. Nesne olan devlet anlayışında sınıf çelişkileri devletin dışındadır; özne olan devlet anlayışında ise devletin çelişkileri toplumsal sınıfların dışındadır (1980: 147). Kısacası, devlet, ne çeşitli sınıfları iktidardan yoksun bırakarak iktidarı kendisi için elde eden bir öznedir; ne de kendi arkasına konumlanmış olan hâkim sınıfsal öznenin elinde tuttuğu iktidarın araçsal deposudur (1980: 146-8). Poulantzas'a göre devlet, mücadele halindeki sınıfsal güçler dengesinin maddi yoğunlaşması olarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla, Poulantzas, iktidarın ilişkisel ve konjonktürel olduğu yönündeki Foucaultcu çizgiyle hem fikirdir (Jessop, 2008: 302).

Üçüncüsü, her iki düşünür de iktidarın direniş ile karşılıklı ilişki içinde olduğu yönünde hem fikirdir. Foucault'ya göre, iktidarın olduğu her yerde direniş vardır ya da direniş iktidarla olan ilişkisinde dışsal değildir. Bu anlamda düşünüldüğünde iktidar ve direniş aynı anda vardır (Jessop, 2008: 302). Poulantzas da mücadeleden önce hiçbir toplumsal sınıfın olmadığını düşünür (1980: 27, 45, 141, 145). Bu çerçevede sınıf mücadelesi sınıf ilişkilerine dışsal bir konumda değildir. Daha açık bir ifadeyle, sınıf ilişkileri ve sınıf mücadelesi aynı anda var olur. Foucault da direnişin Poulantzas da sınıf mücadelesinin iktidar karşısındaki konumlanışı ona dışsal olmayan bir ilişki içinde ele alınır.

Dördüncüsü, her iki düşünürde de iktidarı basit anlamıyla baskıcı ve olumsuz biçimiyle görme eğilimi yerine iktidarı üretken ve olumlu olarak ele alırlar (Jessop, 2008: 303). Foucault, iktidarın üretken ve normalleştirici yönlerini ele alırken; Poulantzas da benzer şekilde devletin üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesinde, maddi tavizlerin düzenlenmesinde, bilginin üretiminde, kapitalist toplumda uzay-zaman matrisinin biçimlenmesindeki iktidarın olumlu yönleri üzerinde yoğunlaşır.

Beşincisi, her iki düşünürde de iktidar ve bilgi arasında yakın ilişki kurduğunu söyleyebiliriz. Poulantzas'a göre, emeğin, kafa ve kol şeklinde bölünmesinin siyasal ve ideolojik sınıf hâkimiyetinin yeniden üretimine yardımcı olduğunu savunmuştur. Ayrıca, Poulantzas, kafa kol emeği şeklinde bölünmenin politik ve ideolojik ilişkilerin üretim ilişkilerine bağlanmasının yoğunlaştırılmış bir ifadesi olarak düşünmüştür (1976: 233, 240). İşçi sınıfı ile küçük burjuvazinin proleterleşmiş katmanları burjuva iktidarının merkezinden dışlanır. Bu durum bilginin gizliliği ile doğrudan bağlantılıdır (1976: 31, 180, 237, 249, 255, 274-5, 322-3). Ayrıca, Poulantzas, temel araştırma, teknoloji, yönetim ve bürokratik örgütlenmenin her zaman hâkim ideoloji ile iç içe olduğunu ve bunun fikirler kadar özgül maddi pratikler gerektirdiğini de savunmuştur (1976: 181, 236-8, 240, 255, 258). Foucault da iktidar ve bilgi arasındaki ilişkiyi açık bir biçimde ortaya koymuştur (2003: 167-185).

Altıncısı, her ikisi de mikro devrimler olarak ifade edilen devletin uzağındaki mücadele ve alt tabaka hareketlerle ilgilendiler (Jessop, 2008: 304).

5. 6. Eleştiriler

Birincisi, Poulantzas'a göre, devletin kapitalist üretim ilişkilerindeki ve sınıf mücadelesindeki gerçek temelleri Foucault tarafından ihmal edilmiştir. Şöyle ifade ediyor Poulantzas, modern iktidarın kurumsal özgüllüğünü kuran ekonomik olan hakkında doğru bir anlayışa sahip olmak Foucault'nun anlayışını yadsımak anlamına gelir, çünkü Foucault çoğu defa kurumların ekonomi içindeki maddi temellerini dışlamaktadır (1980: 75).

İkincisi, Poulantzas, Foucault'yu iktidarın bizatihi iktidar ilişkilerinin ötesinde hiçbir temeli olmadığı şeklindeki düşüncesini eleştirir (Jessop, 2008: 305). Foucault'nun düşüncesinden hareket edildiği takdirde sınıf hâkimiyetinin iktidar ilişkilerine işselleştirilemeyeceğini düşünür. İktidarın, devlet sisteminin kendisinde, devlete dışsal mekanizmalarında farklı sosyal sınıfların devletin çeşitli aygıtlarında işgal ettiği yerlerde, ekonomik sömürüde kesin temelleri vardır. Dolayısıyla, sınıfsal iktidar toplumsal işbölümünde farklı sınıflar tarafından işgal edilen karşıt konumlar tarafından belirlenmektedir. Ayrıca, sınıfsal iktidar sınıfların farklı örgütlenme biçimleri ve sınıf mücadelelerinin farklı alanlardaki ilgili stratejileri tarafından belirlenir (Poulantzas, 1980: 44, 147). Poulantzas'a göre, sınıfsal bölünmelerin ve dolayısıyla sınıf mücadelesinin ve sınıfsal erklerin olduğu yerde, devlet, yani kurumsallaşmış siyasal iktidar da daha o anda mevcuttur (1980: 39). Kısacası iktidar sınıf mücadelesinden bağımsız olarak anlaşılamaz.

Üçüncüsü, Poulantzas Foucault'yu direniş karşısında iktidara öncelikli rol biçtiği gerekçesiyle eleştirir. O'na göre, Foucault, iktidarı aslileştirmiş ve mutlaklaştırmıştır. Direniş iktidar karşısında ikincil tepkiler nitelikteki reaksiyonerler olarak nitelemiştir. Poulantzas'a göre, Foucault, iktidar karşısındaki direnişleri

karşılayamamıştır. Direniş, tüm iktidar ilişkilerinden kaçmaya çalışan; fakat, halk tabakası özgül bir iktidar stratejisini kabul ettiği anda da kesintisiz olarak emilen bir etkinlik olarak anlaşılmıştır (Jessop, 2008: 305-6).

Poulantzas, iktidarın sınırlarının bizatihi iktidar mekanizmalarının kendisine içkin olduğu konusunda ısrarlıdır. İktidar mekanizmaları bağımlı sınıfların mücadelesini bu sınıfları tam olarak entegre ve abzorbe etmek zorunda olmadan daima birleştirir ve yoğunlaştırır. Ayrıca, Poulantzas, sınıf mücadelesinin önceliğinin iktidar kurumları ve aygıtlarına doğru olduğunu düşünmüştü (Jessop, 2008: 306).

Dördüncüsü, Poulantzas, Foucault'un modern devlette disiplin tekniklerinin pozitif karakteri ve genel öneminde bahsederken gerektiğinden çok fazla abarttığını düşünür. Poulantzas'a göre, iktidarın tesis edilme sürecinde disiplin tekniklerinin aniden ortaya çıkan rolünü pasif ve üretken bir güç olarak ifade eden Foucault, itaatin sağlanmasında genel hukukun, yasal polis ağlarının ve şiddetin önemini ihmal etmiştir. O'na göre, Foucault, disiplinleştirici devlet iktidarının pozitif ve üretken; hukukun ise baskıcı ve yasaklamacı yönü üzerinde durdu (1980: 30, 31, 77-9, 83).

Poulantzas, baskı deyimiyle fiziki şiddetin, yani beden üzerindeki şiddetin anlaşılması gerektiğini düşünür. İktidarın başlıca görünümlerinden biri kuruluşun ve ayakta tutulmasının koşulu, bedenlerin zorlaması, aynı zamanda da bedenler üzerinde tehdit ve cezalandırma uygulamaktır (1980: 32). O'na göre, beden basit bir biyolojik varlık olmayıp, siyasi bir nitelik taşır. Devlet iktidarının bedenle olan ilişkisi çok karmaşık bir ilişkidir. Devletin kökleşmesi ve fiziksel yollar aracılığıyla bedenler üzerindeki zorlayıcı damgası, bedenleri kullanması ile tüketmesi anlamına gelir. Bu iki yönde olur: (1) Bedensel zorlamayı ve sakatlamanın sürekli tehdidini güncelleştiren kurumlar aracılığıyla: Örneğin polis, hapishane ve ordu v.b. (2)

Bedenleri şekillendirip onlara boyun eğdirerek, onları kalıplara sokarak ve onları kurumların ve aygıtların içine sıkıştırarak uygulanan hem kurumsallaştırıcı hem de yönetici bedensel düzenin kuruluşu aracılığıyla (1980: 32).

Poulantzas devletin maddiliği içinde uyrukların bedenleri üzerinde uyguladığı disiplin yöntemleriyle ve tüketmeye, yani devlet şiddetinin özne nesnelerinin bizatihi bedenselliği içindeki cisimleşmesine doğru yoğunlaşabilen bir kurumdur (1980: 32-3). Özetle, Poulantzas, şiddetin beden üzerindeki etkisini, Foucault'dan farklı olarak, ısrarla vurgulamıştır.

Beşincisi, Poulantzas, Foucault'yu iktidar ve bilgi arasındaki ilişkinin aşırıya varan biçimde vurgulanmasını eleştirdi. Poulantzas için iktidar ve bilgi sadece ideolojinin birincil ve kendiliğinden tamamlayıcıdır ve takviye edicidir ve devlet sistemine veya kapitalist üretim ilişkilerinden veya emeğin toplumsal bölüşümünden siyasal pratiklere doğru salgılanır (66 son)

Altıncısı, Poulantzas, Foucault'nun siyasal strateji yönündeki yaklaşımını da eleştirmiştir. Foucault, mikro düzeydeki başkaldırının taşıyıcılarının devletle birleşmeyi reddetmeleri ve iktidarda bulunmaları dışarıdan devirmeye yoğunlaşmaları halinde başarılı olabileceklerini düşünür. Ayrıca, Foucault, siyasi partiler altındaki bir örgütlü mücadeleyi devlet tarafından emilme tehlikesi açısından reddeder (Jessop, 2008: 307). Poulantzas için yeni toplumsal hareketleri ve doğrudan demokrasi mücadelelerini devlet sisteminin temsili kurumlarındaki radikal değişikliklerle birleştirmek zaruridir. Poulantzas, kitleler siyasal katılımın dışında olsalar bile, halk mücadelesinin devlet üzerindeki zorunlu etkisi nedeniyle birinin kendini, devlet iktidarın bizzat dışında konumlandırmasının imkânsız olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca, devletin dışında verildiği düşünülen bir mücadelede

devletçiliğe de yol açabilir. Poulantzas'ın tercih ettiği strateji içsel çelişkilerin ve çatışmaların şiddetlendirilmesi yoluyla iktidar mekanizmalarına katılımı içerir. Ancak, unutulmamalıdır ki, bu stratejinin devlet tarafından emilme ve özerklik kaybı ile sonuçlanması gerekmez. Bağımlı sınıfların izledikleri stratejiler iktidar mekanizmalarıyla bütünleşip bütünleşmemeleri izledikleri özgül stratejilere bağlıdır. Bu strateji özerkliği koruma şeklinde düzenlenirse iktidar mekanizmleriyle bütünleşme mümkün olmayacaktır.

Poulantzas'a göre, egemen olmayan sınıfların mücadeleleri sürecinde devletle aralarına mesafe koymasının gerekliliğini söylemiştir. Böylece alt tabaka demokrasisi geliştirilmeli ve kendi yönetim ağlarını başlatmalıdır. Böylece direniş demokratik sosyalizme doğru demokratik geçişin temeli oluşmaktadır (1980: 153-6).

5. 7. Gizli Paralellikler

Foucault, iktidarın tüm toplumsal ilişkilere içkin olduğunu düşündü. Ekonomik süreçler, bilgi ilişkileri ve cinsel ilişkiler tarafından şekillenen iktidar ilişkilerinin diğer ilişki tiplerine göre dışsal olamayacağını; ancak, bu ilişki tiplerine içkin olduğunu düşündü. Ayrıca, iktidarın her zaman her yerde var olduğunu insanın asla onun dışında var olmadığını düşündü (Jessop, 2008: 308). Poulantzas ise, bütün toplumsal ilişkilerin bir iktidar ilişkisi olduğunu savunarak, devlet ve diğer alanlar arasındaki ilişkilerin incelenmesinde topolojik dışsallık ilişkisini reddetti (1980: 17, 26-7, 35-9. 44. 146-8. 167). Ayrıca, Poulantzas, devlet bir kez kabul edildiğinde hiçbir toplumsal fenomenin (bilgi, iktidar, dil, yazı) siyasal öncesi varlığının düşünülemeyeceğini vurguladı. Tüm toplumsal fenomenler daima sınıfsal bölünme ve devletle ilişkili olarak meydana gelirler (1980: 37, 43). Poulantzas'ın

düşüncesinde sınıfsal vurgular daha belirgin olmakla birlikte her iki düşünürde de devletin toplumu kuşattığını görüyoruz.

Poulantzas için tüm toplumsal ilişkilerin içine işleyene hâkim üretim tarzının yapısal matrisidir. Foucault, bir toplumsal oluşumda yayılmış olan mikro iktidar ilişkilerinin çokluğunu vurgulamasına rağmen, bu ilişkilerin tipik haliyle aynı iktidar tekniklerini, araçlarını ve güçlerini de içerdiğini savunmuştur. Foucault için Poulantzas'ın üretim ilişkilerinin her yeri kapladığı iddiasındaki benzer bir sorunu oluşturur. Poulantzas, tüm toplumsal ilişkileri sınıf ilişkilere indirger. Dolayısıyla, farklı toplumsal ilişki alanlarını üretim tarzı altında sınıflandırarak özgüllükleri kaybolur. Foucault ise farklı toplumsal ilişkilerin özgüllüğünün aynı iktidar tekniğinin ortak kullanımı yoluyla çözümler. Poulantzas, tüm toplumsal ilişkileri kapitalist ilişkiler olarak görürken, Foucault kapitalist ilişkileri disipliner ilişkiler biçimde tanımlar (Jessop: 2008: 309). Foucault, mücadelenin ana hedefinin şu ya da bu iktidar kavramına ya da grubuna, elitine, sınıfına değil, iktidar biçimine, tekniğine saldırmak olmuştur. Benzer şekilde Poulantzas, mücadelenin sınıf mücadeleleri olduğu, çünkü emeğin toplumsal bölüşümüne dayandıkları ve bunu değiştirmeyi hedeflediklerini savunma eğilimdedir (Jessop, 2008: 310). Poulantzas için temel referans noktası üretim ilişkileri iken, Foucault için referansa noktası iktidar teknolojisidir.

Poulantzas, Lenin'in sınıf içgüdüsü kavramsallaştırmasından hareketle fabrikada sömürüye karşı mücadelenin yapısal olarak belirlenmiş işçi sınıfının pratiklerinde kararlı tavırlar biçiminde ortaya çıktığını düşünür (1976: 16, 288). Ancak, Poulantzas'ın bu düşüncesi kendinde sınıftan kendi için sınıfa doğru bir geçişi ifade eden ekonomist ve teleolojik veya felsefi anlamda antropolojik bir

düşünceyle karıştırılmamalıdır. Poulantzas, toplumsal-imgesel bir ilişki olarak ideolojilerin gerçek deneyiminden ayrılamayacağını savunmuş ve hattâ hâkim sınıfların kendiliğinden ayaklanmalarının belirlenmelerinden ideolojinin rolünü vurgulamıştır (Jessop, 2008: 311). Direniş ideolojinin dışında olamayacağından olumsal ve "görecelidir. Poulantzas bu açıklamadan hareketle faşizmin Almanya ve İtalya özelinde yükselmesinin nedenlerini inceleyerek ortaya koymaya çalıştı.

Poulantzas, direnişin herhangi özgül iktidar ilişkileriyle ilgili bir öz olarak, bir mutlaklık olarak ve bir dışsallık olarak gören düşünceyi kabul etmez (1980: 150). Poulantzas, sınıfsal direnişi sömüren ve sömürülen, baskı yapan ve baskı yapılan sınıflar arasındaki çatışkıya dayanmayı tercih etmiştir (1980: 27, 36, 38, 44-5, 148, 174). Poulantzas, bağımlı sınıfların hâkim ideoloji tarafından bozulabileceğini ve kendi sınıfsal çıkarlarına uygun düşmeyen siyasi tutumlar içinde olabileceğini kabul eder. Bunun anlamı işçi sınıfının burjuva hâkimiyetinin ördüğü öğeler içinde farklılaşabileceğidir. Ancak, Poulantzas, Lenin'in sınıf içgüdüsü kavramsallaştırmasından hareketle, işçi sınıfının her ne kadar burjuva etkinliği altında kalsa da bazı kopmaların olabileceğini düşünür (1976: 228). Faşizmin yükselişi çerçevesinde sınıf içgüdüsünün Marksist Leninist ideolojinin dışına itilip, anarko-sendikalizm, kendiliğindencilik, şiddet kültü gibi eğilimler tarafından nitelendirilen küçük burjuva ideolojisinin etkisi altında kalmıştır (1974: 146). Poulantzas, sınıf içgüdüsünün ötesine geçmeyi başardığı ürece sınıf mücadelesinin olumsal bir nitelik taşıdığını kabul etmek zorunda kalacaktır.

Her iki düşünür arasındaki diğer paralellik toplumsal ilişkilerin makro düzeydeki göreli bilgisi ile mikro düzeydeki çeşitliliği arasında ortaya çıkan boşluğu doldurma çabalarıyla ilgilidir. Foucault, başlangıç noktası, yayılmış mikro

iktidarların ve özgül iktidar teknolojilerinin çokluğu idi. Foucault, mikro iktidarın ve özgül iktidar teknolojilerinin birinci hâkimiyet koşulu altındaki temel birliklerine ilişkin apriori yargılara karşı çıkmış ve bu bilginin devlet gibi merkezi bir kavram aracılığıyla gerçekleşebileceği yönündeki görüşü eleştirmiştir. Poulantzas, birinci hâkimiyet koşulu olarak düşündüğü emeğin toplumsal dönüşümü ve sınıf mücadelesinden yola çıkar. Foucault, mikro düzeydeki iktidarların birliğinin devlet gibi merkezi katman aracılığıyla gerçekleşebileceği yönündeki görüşü eleştirmiştir. Poulantzas, sınıf dışı iktidarın varlığını iktidar ve direnişin ikincil alanları olarak kabul etmesine rağmen, bunların sınıf mücadelesiyle eklemlenmesini vurguladı (Jessop, 2008: 312).

Poulantzas için devlet, Foucault'dan farklı olarak, hayati derece önemli rol oynar. Çünkü, devletin iktidarın uygulanmasında merkezi derecede önemli bir alan olması ve toplumun tüm diğer alanlarını kapsamasıdır. Dolayısıyla, siyasal iktidar, diğer iktidar alanlarının önemli ölçüde değiştirilmesi halinde dönüştürüldüğü zaman sınıfsal ve sınıf dışı mücadelelerde birinci derecede önem taşır (1980: 44). Poulantzas, Foucault'dan farklı olarak, makro düzeyden başlamış devletin birliğine varmış ve bu birliğin kazanılmasında devlete merkezi bir rol biçmiştir. Buraya kadar yapılan açıklamalar ışığında değerlendirildiğinde her iki düşünür arasında bir karşıtlığın varolduğu görülebilir. Ancak, daha derinlemesine bakıldığında bu karşıtlık belirsizleşir.

Poulantzas, devleti çok sayıda çeşitlendirmiş, mikro politikalar izleyen ayrı iktidar devreleri, öğeler ve aygıtlar topluluğu olarak görmeye başlamıştır. Poulantzas, devlet aygıtı içindeki sınıfsal çelişkilerin yeniden üretimini ve yapısal seçiciliğin çeşitli mekanizmalarını tanımlarken, sürekli olarak devletin izlediği politikaların

muazzam tutarsızlığına ve kaotik yapısına dikkat çeker (1980: 135-6; 1974: 229-30). Foucault, iktidarın genel sınıf hâkimiyeti ilkesinden ziyade iktidarın mikro fiziğine göre irdelenmesi gerektiğini düşündü. Poulantzas, böylesi bir mikro çeşitliliğin burjuva hâkimiyetinin mikro gerekliliğinde nasıl sonuçlandığını şöyle tanımlar: Devlet bir güçler dengesinin maddi yoğunlaşma alanı olarak kavramak, onu aynı zamanda da hem eklemlenen hem de birbirine kıyasla çelişkiler ve farklılıklar gösteren iktidar şebekelerinin kesiştiği stratejik bir alan ve bir süreç olarak kavranmalıdır. Bu stratejik alan içinde ortaya çıkan çatışmaları engelleyen genel güç hattı devlet politikasının çizgilerini belirler (Poulantzas, 1980: 136).

Bu genel güç hattı (çizgisi), devlet sisteminin kurumsal mantığından otomatik olarak çıkmaz (Jessop, 2008: 313). Devletin zirvesinde düzenlenmiş ve önceden bilinen küresel bir projenin başarılı bir uygulamasına bağlı değildir (1980: 33, 136). Devletin siyasal sınıf hâkimiyetini yeniden üretmek için ihtiyaç duyduğu strateji ve taktikler muhaliflerin karşılıklı çarpışması yoluyla ortaya çıkar (1980: 33, 135-7). Bu anlamda geçerli güç hattı, devletin kurumsal yapısı ile özgül stratejilerin ve taktiklerin çatışması arasındaki etkileşimin karmaşık bileşkesi olarak görülmelidir. Böylece, Poulantzas, devletin politikasını, hesaplayan bir özne olmaksızın bir stratejik hesaplaşma sürecine göre açıklayan stratejik nedenselliğe başvurmaktadır. Çünkü, devlet politikasının genel hattı stratejik hesaplaşmaya göre, fakat açık ve çeşitli mikro politikaların ve taktiklerin çeşitli koordinasyonu olarak, anlaşılabilir. Bu Poulantzas ve Foucault'un fikirlerini birbirlerine yakınlaştırmaktadır.

ALTINCI BÖLÜM

İLK KURAMSAL TARTIŞMALARIN ORTAYA ÇIKMASI

6. 1. Yönetici Sınıf

Miliband şirket yöneticiliği (*management*) sorununu irdelerken yönetici sınıf (*ruling class*) kavramı üzerinde yoğunlaşır. O'na göre, çağımızda ileri kapitalist toplumlarda özel mülkiyet ve denetimizmin bölüşümü ekonomik iktidarı girişimcilerden yöneticilere aktarılması bir gerçeklik olarak karşımıza çıkar. Miliband'a göre, şirket yöneticilerinin faaliyetlerinin amacı kăr etme yönünde olması bu sınıfı burjuvazinin bir parçası haline getirir. Dolayısıyla, Miliband bu sınıfı yönetici sınıf kapsamı içinde değerlendirir.

Poulantzas'ın düşüncesine göre, şirket yöneticilerinin dar anlamda mülk sahibi olarak hiçbir çıkarları yoktur, dolayısıyla da kendi çıkarları olarak kăr peşinde koşmazlar. Başka bir deyişle, şirket yöneticilerinin davranış güdüleri kăr etme yönünde değil, büyüme ya da gelişme yönündedir. Şirket yöneticilerinin faaliyetlerinin amacının kăr etme olduğu yönündeki bir düşünceden hareket ederek bu sınıfın kapitalist sınıfa mensup olduğunu iddia etmek büyük bir hata olur**.** Çünkü, faaliyetlerinin amacı kăr etmeye yönelik olmayan kapitalistler de olabilir. Örneğin küçük işletmelerde yer alan küçük burjuvazinin durumu bu şekildedir. Dolayısıyla, kār etme yönünde bir iktisadi faaliyet içinde bulunmak kapitalist sınıfa mensup olmanın göstergesi olamaz. Poulantzas, Marx'tan yaptığı bir alıntıdan hareketle kārı, "…gerçekleşen artı değeri adlandıran nesnel bir kategori" olduğunu ve kapitalist sistemin temel çelişkisinin onun toplumsal karakteri ile özel amaçları arasındaki çelişkiye indirgenemeyip, fakat aynı zamanda üretici güçlerin toplumsallaşması ile

onların özel mal edinmeleri (*approprication*) arasındaki çelişkide aranması gerektiği şeklinde tanımlar. Poulantzas'a göre, üzerinde durulması gereken nokta burasıdır: Emeğin toplumsal bir nitelik kazanması ile emek ürünü malların küçük bir azınlığın elinde toplanması (1969: 70).

Sınıfların ayrımı söz konusu olduğu zaman dikkate alınması gereken nokta sermayeye ait olan ekonomik mülkiyettir. Şirket yöneticileri ekonomik mülkiyetin yalnızca işletme yetkisini kullanır. Bu açıdan bakıldığında yöneticiler kapitalist sınıfın bir parçasını oluşturmazlar. Miliband ise, şirket yöneticilerini kâr etme güdülerine göre tanımlamakta, dolayısıyla da şirket sahipleriyle şirket yöneticilerini özdeşleştirmektedir. Böylece, şirket yöneticileri kâr etme dürtüsü temelinde tanımlanmış olmakta ve burjuvazinin bir parçası olarak düşünülmektedir. Poulantzas'a göre, yönetici sınıfın konumu belirlenirken davranış güdüleriyle değil, onların üretim sürecindeki konumları ve üretim araçlarının mülkiyetiyle olan ilişkileri dikkate alınarak tanımlanmalıdır (1969: 71-2).

Miliband, şirket yöneticilerinin davranış güdülerinden hareketle kapitalist sınıfla arasında kurduğu ilişkiyi iki farklı anlamda kullanır. Birinci anlamda, şirket yöneticilerinin davranış güdülerinden hareketle bu sınıfın kapitalist sınıfın bir parçası olduğu yönündeki iddiası dikkate alındığında, bu sınıf birlikteliğinin sahte bir birliktelik olduğu yönündeki Poulantzas'ın düşüncesiyle örtüşür. İkinci anlamda ise, kapitalist üretimin iç düzenlenmesinde yönetici sınıfın oynadığı önem dikkate alındığında bu sınıfın davranış güdülerinin önemli bir yere sahip olduğunu iddia ederek Poulantzas'ın düşüncesinden ayrılır. Bir başka deyişle, kapitalist üretimin iç düzenlenmesi noktasında bakıldığında şirket yöneticileri ile kapitalist sınıfın davranış güdülerinin aynı yönde olduğudur. Sermayenin bölümleri ve ilişkileri arasındaki

farklılıklar çağdaş kapitalizmin iktisadi ve siyasi çözümlemeleri açısından bakıldığında oldukça önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla, kapitalist üretimin iç düzenlenmesi anlamında kullanılan davranış güdüsü nosyonu şirket yöneticileri ile kapitalist sınıf üyeleri arasındaki birleşmeyi gölgelememelidir (Miliband, 1970: 55-6).

6. 2. Devlet Üyesi Seçkinler

Miliband, kapitalist sınıf mensuplarının[6] devlet aygıtına ve hükümete katıldıklarını düşünür. Böylece, Miliband, devlet aygıtının *(state aparatus*) üyeleriyle yönetici sınıf arasında kurduğu ilişkiden hareketle şu sonuca varır: (a) Devlet aygıtı üyelerinin toplumsal kökenleri itibariyle yönetici sınıfa mensup olduğuna, (b) yönetici sınıf üyeleriyle devlet aygıtı üyeleri arasında kişisel nüfus, statü ve çevre bağlarının kurulduğuna (1969: 72). Poulantzas'a göre, geliştirilen bu kuramsal çözümleme Miliband'ı ortadoks tekelci devlet kapitalizm anlayışına daha da yakınlaştırır.

Tekelci devlet kapitalizminin SBKP 22. Kongresi'nde kabul edilen tezine göre, emperyalist aşamada devlet tekelci kapitalizm ile uzlaşmış durumdadır. Tekellerin yapısı ve her geçen gün daha da büyümesi devletin kapitalizmin yeniden üretim sürecinde finans oligarşisi yanında müdahalesine yol açar. Tekelci devlet kapitalizmi tekellerin gücü ile devletin gücünü iç içe geçerek tekellerin zenginleşmesi ve işçi sınıfının mücadelesinin bastırılmasına hizmet eder. Yapılan bu tespitler çerçevesinde Poulantzas, kapitalist devletin işleyişini, tekellerle devletin iç içe geçmişliği iddiasına dayandıran tekelci devlet kapitalizmi ile burjuvaziyle aynı

[6] Ruling class ve diğer egemen sınıflar.

sınıfsal kökten gelen kişilerin devlet aygıtlarında yer almasına veya burjuvazi ve bürokrasi arasında her türlü alanda gözlenen yakın ilişkiye dayandırılarak açıklayan Miliband'ın görüşleriyle bir benzerlik kurar. Dolaysıyla, Poulantzas, Miliband'ın bu yorumunun kapitalist devletin görece özerkliğini ortadan kaldırdığı iddiasında bulunur.

Poulantzas, kapitalist sınıf üyelerinin devlet aygıtına ve hükümete katılmalarının, kapitalist devlet sorununun önemli bir bölümünü oluşturduğu kanısında değildir. Çünkü, burjuva sınıfıyla devlet arasındaki bağ nesnel bir ilişkidir. Somut toplumsal formasyondaki devletin işleviyle aynı formasyondaki egemen sınıf çıkarları (*dominant class*) arasında bir örtüşme varsa bu sistemin kendi mantığından ötürü böyledir. Yönetici sınıf üyelerinin devlet aygıtına doğrudan katılmaları neden değil bir sonuçtur (1969: 73). Miliband, kapitalist devlet işleviyle egemen sınıfın çıkarlarının örtüşmesinin temelinde yönetici sınıfların devlet aygıtlarında yer alan görevlilerle doğrudan veya dolaylı olarak kurduğu ilişkiye dayandırır.

Poulantzas'a göre, Miliband, verili bir toplumsal formasyonda kapitalist devletin bir toplumun birleştirici ve bir sistemin üretim koşullarının yeniden üretimini gerçekleştirme etmeni ve bir sosyal sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini kendi belirleyeni olduğunu görseydi, yönetici sınıfın hükümete doğrudan ya da dolaylı olarak katılmasının veya devlet aygıtı görevlileriyle girilecek ilişkinin kapitalist devletin işlevinde herhangi bir şeyi değiştirmeyeceğini görürdü (1969: 73).

Miliband, devlet aygıtında (ordu, polis, yargı ve idari bürokrasi) yer alan görevlilerin davranışlarıyla yönetici sınıf çıkarları arasında doğrudan bir ilişki kurar. Bu iddiasını iki biçimde temellendirmeye çalışır: Yüksek kademeli memurların

toplumsal kökenlerinin yönetici sınıfa dayandığını göstererek ve devlet görevlileri ile yönetici sınıf arasındaki kişisel bağı vurgulayarak. O'na göre, devlet aygıtının kollarından biri veya bir kaçının diğer kollar üzerinde açığa çıkan egemenliği, yönetici sınıfın üst düzeylerine mensup olanlarıyla girilecek doğrudan veya dolaylı ilişkiye bağlı olarak sürekli değişir. Mesela ortaya çıkan bir takım siyasi gelişmelere bağlı olarak askeri sınıfın silah harcamalarının artmasıyla birlikte bu ihtiyaca cevap vermek amacıyla yönetici sınıfın yüksek kesimleriyle ekonomik ilişki içine girilmesi askeri kolun diğer devlet aygıtın kolları üzerindeki egemenliğinin artması anlamına gelecektir. Mill de Miliband'ın devlet seçkinlerine ilişkin geliştirdiği çözümlemelerinde olduğu gibi benzer iddialarda bulunur. O'na göre, iktidarı elinde bulunduran üç temel grup vardır: devlet hiyerarşisi (bürokrasi), şirket hiyerarşisi ve ordu hiyerarşisi (1974: 11). Mill, kapitalist devletin işleyişini bu üç grup arasındaki yakın kişisel ilişkiye indirgeyerek açıklamaya çalışır. Mill'e göre, iktidar seçkinleri büyük ve önemli sonuçlara yol açacak kararları alabilecek durumdadırlar. Çünkü, bu tür insanlar modern toplumun kuruluş ve hiyerarşilerini yönetecek komuta merkezlerinde yer alırlar. Özetleyecek olursak Mill, kapitalist devletin işleyişini devlet seçkinleri ile büyük şirket sahiplerinin aralarında kurulan yakın ittifaka dayandırarak açıklamaya çalışır (Miliband, 1974: 7-8). Her iki düşünür de yapılara iktidar olma yeteneği atfediyor oluşu onları araçsalcı devlet anlayışına yaklaştırır. Poulantzas, Miliband'ın bu kuramsal çözümlemelerini çok betimleyici olduğunu düşünür. O'na göre, devletin birliği içinde yaşanan değişim üretim ilişkilerinde ortaya çıkan değişime ve sınıf mücadelesinde yaşanan gelişmelere bakarak anlaşılmalıdır. Devlet aygıtının kolları arasında ortaya çıkacak yer değiştirmeler devlet aygıtı sisteminin tümüne dayalı olarak kendi içsel birliğinin değişmesi

tarafından belirlenir; bu değişimi tetikleyen faktör ise üretim ilişkilerinde yaşanan değişime ve sınıf mücadelesinde ortaya çıkan gelişmelere bağlıdır (1969: 74-5).

Poulantzas'a göre, devlet aygıtı üyelerinin toplumsal kökenleri bakımından farklı sınıflara mensup oldukları halde özgül bir içsel birliğe göre iş görürler. Sınıfsal konumları (*situation*) onları birleştiren etmen olan sınıfsal duruma (*position*) oranla geride kalır (1969: 74). Bir başka deyişle, devlet aygıtında yer alan görevlileri birbirine bağlayan etmen devlet aygıtına ait olmaları ve nesnel işlevi olarak devletin nesnel rolünün yerine getirilmesinin gerekliliğidir. Özgül ve görece birleşmiş toplumsal bir kategori olan bürokrasi, farklı olan sınıfsal kökenleri ya da yöneticilerle olan kişisel ilişkiler nedeniyle değil, içsel birliği devletin nesnel rolünün yerine getirilmesinden kaynaklandığı için yönetici sınıfın hizmetindedir. Devletin yönetici sınıflar karşısında görece özerk olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Eğer devlet aygıtı üyelerinin toplumsal kökenlerinin yönetici sınıf mensuplarıyla olan kişisel veya sınıfsal ilişkilerden ötürü devletin rolü açıklanmaya çalışılırsa kapitalist devletin görece özerkliği ortadan kalkar. Kapitalist devletin işleyişi burjuvazi ile devlet seçkinleri arasında ortaya çıkan kişisel yakınlığın bir sonucu olmadığı gibi, sistemin çözülüşü de bu yakınlığın ortadan kalkmasının bir dayanak noktası olarak açıklanamaz. Kapitalizmin işleyişi devlet seçkinlerinin şu ya da bu sınıfla kurduğu kişisel ilişkinin yakınlık derecesine indirgenemez. Burjuvazi ve devlet seçkinleri arasındaki yakınlık farklı ülkelerde, farklı derecelerde ve farklı biçimler altında ortaya çıkabilir. Ancak, bu durum, kapitalizmin işleyişinin bir dayanak noktasını oluşturmaz. Eğer devlet seçkinleriyle burjuvazi arasında bir yakınlık varsa bu kapitalizme içkindir. Aksi takdirde tekelci devlet kapitalizm yorumunda olduğu gibi devlet burjuvazinin doğrudan bir baskı aygıtı haline gelir.

Miliband, toplumsal köken, sınıfsal konum ve ideolojik eğilimine (*disposition*) bakılmaksızın hükümetin ve devlet seçkinlerinin (bürokrasi) sistemin yapısal sınırlamalarına hedef olduklarını kabul eder. Bir başka deyişe, devletin rolünü etkileyen ve şekillendiren nesnel ilişkileri dikkate alınmasının gerekliliğini düşünür. Miliband şunu demeye getiriyor: Bu nesnel ilişkilerin belirleyiciliğinin bir sınırı olması gerekir. Aksi takdirde özneler yapının birer basit taşıyıcıları haline gelecek ve tarihsel dönüşüm süreçlerinde öznenin oynadığı etkinlik ortadan kalkacaktır. Oysaki, Poulantzas'ın nesnel ilişkilere gereğinden fazla ağırlık vermesi devletin yaptığı her şeyin en ince ayrıntılarına kadar bu nesnel ilişkiler tarafından belirlenmesiyle sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla, sistemin yapısal baskıları, devletin işlemesini sağlar ve sistemin onlara empoze ettiği politikaların sadece görevlileri ve uygulayıcıları durumuna getirmiş olur. Poulantzas'ın getirdiği tek şey yönetici sınıf kavramı yerine nesnel yapılar ve nesnel ilişkiler kavramını koymasıdır. Ancak, Miliband'a göre, Poulantzas'ın bu bakış açısı doğru olduğu kabul edilse dahi kendi iddialarının yerini alabilecek güçlü önermelere sahip olmadığını düşünür. Çünkü, yönetici sınıf sistemin hâkim bir öğesi olduğuna göre devlet seçkinlerinin bu sınıfa bağlandığı noktaya dönüyoruz (1970: 57). Bir başka deyişle, devlet yönetici sınıf eliyle onun emirlerini yerine getirmek üzere yönetilmiyor; devlet bu işlevi özerk olarak ama sistemin kendisine koyduğu nesnel ilişkiler nedeniyle yerine getirmiş oluyor. Dolaysıyla, Miliband, II. ve III. Enternasyonal'in devlete gereği kadar önem vermemesinin nedenlerini ekonomizme bağlayan Poulantzas'ın da benzer bir hatayı yapısal determinizm ya da yapısal üst determinizm biçiminde yaptığını; bunun da devlet ve sistem arasındaki diyalektik ilişkinin ele alınmasını imkânsız hale getirdiğini düşünür (1970: 57).

Miliband, sınıflı toplumlarda devletin amacının egemen olan sınıfın ekonomik çıkarlarını korumak ve bu egemen sınıfın ekonomik çıkarlarının egemenliğini sürekli olarak güvence altına almak olduğunu iddia eder. Eğer devlet seçkinleri, ileri sürüldüğü gibi, bütünüyle nesnel yapılar içinde hapsedilmiş olursa iktidara gelen sosyal demokrat parti ile faşist parti arasındaki fark ortadan kalkacaktır. Sosyal demokrat bir hükümetin devlet personelinde yapacağı herhangi bir değişimin devletin doğasını ve rolünü değiştirmeyeceğini söylemek ne kadar aşırı sol sapmaysa; bunun bir değişime yol açacağını düşünmek de o kadar sağ sapmadır (1970: 58).

Laclau, Miliband'ın yapısal üst determinizm şeklindeki eleştirisinin doğru olduğunu kabul eder. Ancak, yapısal belirlenimin, yani nesnel ilişkilerin belirleyiciliğinin devletin görece özerkliğini ortaya koymasına engel olacağı şeklindeki Miliband'ın çözümlemelerinin yanlış olduğunu düşünür. Laclau'ya göre, burjuva sınıf ve devlet arasındaki bağın nesnel niteliğiyle bu devletin göreli özerkliği arasında hiçbir uyuşmazlık yoktur.

Poulantzas kapitalist devletin görece özerkliğini iki farklı görünümü içinde inceliyor. Birincisi, ekonomi ve siyasal olan arasındaki kesin ayrım, üretim tüketim ve dolaşım arasındaki ilişki ve devletin kapitalist üretim tarzı içinde tanımı. İkincisi, sosyal formasyon ve kapitalist üretim tarzı içinde sınıfların ve sınıf mücadelesinin özgün oluşumu (1978: 71). Ekonomik düzey ve siyasal düzey ayrımı kapitalizmin değişik aşamalarına ve evrelerine bağlı olarak kapitalist devletin görece özerliğini incelememiz için gerekli çerçeveyi sağlar ve bu çerçevenin aldığı somut biçim herhangi bir zamanda geçen sınıf mücadelesinin konjonktürüne bağlıdır. Ekonomik

düzey ve siyasal düzey arasındaki ayrımın kendisi sınıfların yapısının aldığı özgül biçimden başka bir şey değildir (1978: 72).

Görece özerklik nosyonu Poulantzas'ın bakış açısından hareket edildiği takdirde yapısal bir öğe olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle, kapitalist üretim tarzına tekabül eden düzeyler arasındaki özel bir eklemlenmenin sonucudur. Bu anlamda, sistemin bütününün bir başka belirleyicisi de bu göreli özerklik olmaktadır (Laclau, 1990: 106). Görece özerklik yapısal eklemlenmenin hem bir sonucu hem de belirleyenidir. Dolayısıyla, sınıf ve devlet arasında kurulan nesnel bağ Miliband'ın iddialarının aksine devletin görece özerkliğiyle çelişmez.

Miliband, Poulantzas'ın görece özerk dediği şeyin ne kadar görece olduğu ve bu göreceliğin hangi durumlarda artıp azaldığına ilişkin tatmin edici düzeyde bir açıklamanın olmadığını düşünür. Poulantzas'ın "yapılar" ve "düzeyler" dünyasının tarihi ya da çağdaş gerçeklikle temsil ettiği noktalar o kadar az ki, somut konjonktürün siyasal analizi diye adlandırdığı şeyi yapmasına olanak tanımıyor. Bu nedenle Miliband önceki makalesinde yönelttiği yapısal üst determinizm şeklindeki eleştirisini yapısal soyutlamacılık diye değiştirir (1973: 85-6). Laclau, yapısal üst determinizm yönündeki bir eleştirinin kaçınılmaz olarak çeşitli devlet ve hükümet biçimlerine karşı bir kayıtsızlığa götüreceği yönündeki Miliband'ın düşüncesine karşı çıkar (1990: 107). Laclau'ya göre, Miliband, "görece" sıfatının bir kısıtlama oluşturacağı şeklinde yorumlamaktadır. Daha açık bir dille ifade edecek olursak Miliband, Poulantzas'a yönelik geliştirdiği yapısal üst determinizm şeklindeki tespitlerinden hareketle öznelerin yapıların birer taşıyıcısı haline geleceğini ve hükümet değişimi olsa bile gerçekte hiçbir şeyin değişmeyeceğini düşünmektedir. Laclau'ya göre, sorun ortaya bu biçimde konulduğu taktide faşist kurumlar ve

burjuva demokratik kurumlar arasındaki fark ortadan kalkacaktır. Oysaki, Poulantzas, özerkliğin göreli niteliğini bir yapısal belirlenimler durumuna ait olduğuna işaret etmekte ve özel bir öğe olarak sadece bu yapısal belirlenimler içinde özerklik kavramının işlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bütün içinde bir yapı göreli olsa bile bir özerkliğe sahip olması için bu bütünün yapılardan oluşması gerekir. Bütünü meydana getiren tek bir yapı olsaydı, o zaman özerklikten söz edilemezdi. Poulantzas, özerkliğe atfettiği göreli niteliği ile bir yapısal belirlenimler dünyasına ait olduğuna işaret etmekte ve özel bir öğesi olarak sadece yapının belirlenimi içinde özerklik kavramını işlemektedir. Poulantzas göre, sistemin birliği, temelini nesnel yapıların oluşturduğu bir birliktir ve esas sorun genel bir nesnel belirlemeden başlayarak çeşitli düzeylerin göreli özerkliği yapısal biçimde kurulmaktadır (Laclau, 1990: 108). Dolayısıyla, Poulantzas'ın göreli özerklik nosyonunun temelini nesnel yapıların oluşturduğu ve bu yapılar tarafından belirlenen düzeylerin birbirleri karşısındaki görece özerkliği çerçevesinde kavranmalıdır.

Laclau'ya göre, egemen sınıflar ile iktidarı elinde tutan gruplar arasındaki ilişkinin niteliği söz konusu olduğunda görece özerklik tartışması Poulantzas ve Miliband arasında yanlış anlaşılmadan kaynaklanan bir belirsizlik yaratmaktadır. Miliband, iktidarı elinde tutan güçlerle egemen sınıflar arasındaki bağlantıyı kuran somut ilişkiyi vurgulamaktadır; Poulantzas ise, kapitalist üretim tarzında siyasal düzeyin özerk niteliğini teorik düzeyde göstermeye çalışmaktadır (Laclau, 1990: 109).

6. 3. Devlet Aygıtları

Poulantzas ideolojik aygıtların devletin bir parçası olduğu yönündeki iddiasını şöyle temellendirmeye çalışır: (1) Devlet bir toplumsal formasyonun birliğini ve tutunumunu sağlayan ve sınıf egemenliğini koruyacak bir toplumsal sistemin üretim koşullarını yeniden üreten bir düzey olarak tanımlanıyorsa ideolojik aygıtların da bütünüyle bu işlevi yerine getirdiği açıktır. Dolayısıyla, bu aygıtları devlete ait ideolojik aygıtlar olduğunu söyleyebiliriz. (2) İdeolojik aygıtların varlığı ve işleyişi devletin baskı aygıtının bizzat kendisine bağlıdır. Çünkü, devletin ideolojik aygıtlarının üstlendiği işlevleri devletin baskı aygıtı olmadan yerine getiremezler. Kuşkusuz devletin baskı aygıtı doğrudan ideolojik aygıtların işleyişinin her evresine müdahale etmez. Ancak, devletin baskı aygıtı sürekli olarak ideolojik aygıtların işlevlerini yerine getirmesi için onların arkasında olur, onları savunur, onaylar (*sanction*) ve bu aygıtların çalışmalarını belirler. (3) Devletin biçiminde ortaya çıkan her önemli değişim sadece devletin baskı aygıtının kollarının karşılıklı ilişkilerinde yaşanan değişimi değil, aynı zamanda hem devletin ideolojik aygıtlarının kendi aralarındaki değişimi hem de baskı aygıtıyla olan ilişkilerin değişimini ifade eder. (4) Sosyalist bir devrim devlet iktidarı içinde, yani iktidar blokunu oluşturan egemen sınıflar arasında ortaya çıkan basit bir değişim olmayıp, devlet aygıtının radikal bir biçimde kapitalist sömürüye maruz kalan blok dışındaki sınıflar tarafından parçalanmasını ifade eder. Bir başka deyişle, devletin ideolojik aygıtlarının işleyişi baskı aygıtına bağlı olduğundan bir devrimci dönüşüm ideolojik aygıtların tıpkı baskı aygıtında olduğu gibi radikal bir biçimde parçalanması anlamına gelir. Ancak, devletin ideolojik aygıtlarının özerk oluşu onların baskı aygıtıyla birlikte aynı anda ortadan kalkacağı anlamına gelmez. Mesela Sovyet

Devrimi'nde baskı aygıtı radikal bir biçimde parçalanmasına rağmen ideolojik aygıtlar parçalan(a)mayıp sadece işlevleri değiştirildi. Böylece, karşı devrimci unsurlar bu aygıtlarda kendilerini saklayıp gelişebilme olanağı buldular.

Miliband, ideolojik aygıtların devlete ait aygıtlar olduğu yönündeki Poulantzas'ın çözümlemelerini kabul etmez. O'na göre, devletin gittikçe artan bir biçimde siyasal toplumsallaşma sürecine karıştığı ve bazı açılardan da fazlasıyla önemli bir işlevi üstlendiği doğrudur. Ancak, Miliband, bu kurumların bir iktidar sisteminin parçası olduklarını ve devlete bağlandıklarını onun tarafından desteklendiklerini göstermenin gerekliliği kadar, bunların devletin değil de, siyasal sistemin bir parçasını oluşturduklarını göstermekten geçtiğini düşünür. Bu kurumların devletleşme süreciyle karşı karşıya bulundukları doğrudur. Bu süreç kapitalizmin kriz koşullarında, devletin siyasal beyin yıkama sorumluluğu yüklenmesi sonucu daha da hız kazanabilir. Ancak, ilgili kurumların devlet sisteminin bir parçasını oluşturduğunu söylemek gerçekle bağdaşmaz. Eğer ideolojik aygıtları devlet aygıtının bir parçası olduğunu kabul edecek olursak ideolojik aygıtların özerkliğinin genişlediği olağan demokratik sistemler ile devlet aygıtının etkinliğinin ideolojik aygıtlara doğru genişlediği, yani bu aygıtların özerkliğinin azaldığı bunalım koşulları altında ortaya çıkan olağanüstü devlet biçimi arasındaki fark tamamıyla ortadan kalkar. İdeolojik aygıtların özerkliğinin genişlediği olağan koşullar altında bu aygıtların iktidar sistemine bağlı olma derecesi daha kolay gizlenir. Ancak, bu aygıtların iktidar sistemine bağlı olduğunu göstermenin yolu devlet sisteminin bir parçası olduğunu iddia ederek değil, ideolojik işlevlerini devlet sistemi dışında yerine getirdiklerini göstererek olmalıdır (Miliband, 1970: 59, 60).

Poulantzas, Miliband'ın yönelttiği bu eleştiriler karşısında devletin ideolojik aygıtlarının işlevini ön plana çıkarır. Poulantzas, zamanında kendisinin de aynı hataya düşerek ideolojinin yalnız fikirlerde, gelenekte ve ahlakta var olabileceğini düşünüp; ideolojinin güçlü bir biçimde kurumlarda somutlaştığını göremediğini, bu hatalı bakış açısının sonucu olarak da devlet kavramını sınırlı bir anlamda, yani devletin sadece bastırıcı (*repressive*) rolünü ön plana çıkarmasıyla sonuçlandığı yönünde bir öz eleştiri de bulunur. Poulantzas'ın düşüncesine göre, devletin işlevini baskı öğesini içeren kurumların etkinliğiyle sınırlayıp, başlıca rolü ideoloji olan Miliband'ın ifadesiyle siyasal sistem olarak adlandırdığı bu kurumları devletin dışındaki bir alanda tanımlamak büyük bir hata oluşturur (1969: 77).

Poulantzas devletin işlevini toplumun birliğini ve tutunumunu sağlayan ve egemen sınıf veya fraksiyonun ideolojik hegemonyasını kuran bir kuramsal anlayışa dayandırarak açıklar. Laclau'ya göre, Poulantzas, devletin etkinliğini her şeyi içine alacak bir biçimde genişletmiş olur. Sendikalar ve sosyal demokrat parti liderleri toplumsal formasyonun birliğini ve tutunumunu sağladığından bu örgütler birer parti örgütü liderleri de devlet memuru olduğu anlamına gelecektir. Ayrıca, sosyalist partiler de devrimi savunup savunmama noktasında devletin yanında ve devletin karşısında olma şeklinde ayrılacaktır. Dahası parti mensuplarının her birinin önünde toplumsal formasyonun birliğini ve tutunumunu savunmak veya reddetmek gibi iki farklı seçenek arasında bir tercih yapmak zorunda oldukları bir siyasi anlayışa mahkum edilecektir. Bu anlayış tarzı yapının çeşitli düzeylerine gereğinden fazla siyasal önem kazandıran tarihselci (*historisist*) sapmayı içerdiği gerekçesiyle Laclau tarafından eleştirilir (1990: 110-11). Bir başka deyişle, tarihsel gelişim süreci bilinçli öznelerin, toplumsal formasyonun birliğini ve tutunumunu savunan devlet

aygıtlarıyla, ki bunların içine reformist sosyal demokrat ve sosyalist partiler de girer, bu formasyonun birliğinin karşısında yer alan devrimci partilerin arasında yapacakları bir siyasi tercih meselesine indirgenmesi yapının çeşitli düzeylerine gereğinden fazla siyasal önem atfediliyor olması nedeniyle Laclau tarafından tarihselci bir sapmanın ürünü olarak nitelendirilir.

Laclau, devlet ve ideolojik aygıtlar arasında kurulan ilişkinin niteliği açısından bakıldığında Poulantzas ve Althusser arasında bir benzerlik olduğunu düşündüğünden eleştirilerini de Althusser'in çözümlemeleri üzerinden yürütür. Althusser, bir baskı aygıtı olarak devleti yönetici sınıfın [*ruling class* (burjuva ve büyük toprak sahibi)] kapitalist sömürüyü gerçekleştirebilmesi için işçi sınıf üzerindeki egemenliğini garanti altına alan bir mekanizma olduğu biçiminde ifade eder. Devlet aygıtının yanında, fakat onunla karıştırılmaması gereken bir de devletin ideolojik aygıtları vardır. Birincilerin işlevi şiddet, ikinciler ideoloji uygulamaktır. Devletin baskı ve ideolojik aygıtlarının kamuda veya özel alanda yer alıyor olmaları önemli değildir. Çünkü, böylesi bir ayrım burjuva hukukundan kaynaklanarak yapılır. Devlet kamu ve özel ayrımını önceler. (Althusser, 1971: 137-142-144, 145). Hiçbir sınıf devletin ideolojik aygıtlarının içinde ve üzerinde hegemonyasını uygulamadan devlet iktidarını sürekli olarak elinde tutamaz (Althusser, 2002b: 36).

Laclau bir sınıf iktidarını ideolojik aygıtlara dayandırmadan uzun süre iktidarda varlığını sürdüremeyeceği yönündeki Althusser'ın iddiasını ideolojik aygıtların devletin bir parçası sayılması için yeterli oluşu ile bu ideolojik aygıtların işlevinden hareketle toplumsal formasyonun birliğini ve tutunumunu sağladığı ve sınıf egemenliğini gerçekleştirdiği için bu aygıtların devlete ait olduğu yönündeki Poulantzas'ın iddiası arasında fark olmadığını düşünür. Bir başka deyişle, egemen

sınıf ya da fraksiyonun iktidarını sürekli kılması noktasında ideolojik aygıtların üstlendiği işlev bu aygıtları devlete ait aygıtlar haline getirir. Laclau eğer bu aygıtları devletin ideolojik aygıtları olarak kabul edecek olursak devletten ayrı bir düzey olarak söz edilmesinin imkānsız hale geleceği iddiasında bulunur. Dolayısıyla, ideolojik aygıtların işlevine verilen önem nedeniyle devletin bu aygıtlar içinde erimesiyle karşı karşıya olunduğunu düşünür. Oysaki, Miliband'ın vurguladığı gibi, sınıf iktidarı ve devlet iktidarı hem bir özerkliğe hem de bir bütünlüğe sahip olmalıdır (Laclau, 1990: 112-13).

Yapılan bu eleştiriler çerçevesinde Miliband ve Laclau'nun yanlış bir değerlendirme içinde olduklarını düşünüyorum. Devletin etkinlik alanının ideolojik aygıtları da içine alacak bir biçimde genişlemesi devletin eridiği ve dolayısıyla da devletin ayrı bir düzey olarak ele alınmasının olanaksız olduğu anlamına gelmez. Birincisi, ideolojik aygıtların işleyişi devletin baskı aygıtına bağlıdır. Devlet aygıtını ele geçirmek ideolojik aygıtların içinde ve üzerinde hegemonyanın mutlak anlamda kurabildiği anlamına gelmez. Hegemonyanın kurulmasında ideolojik aygıtlar hayati derecede önemli bir yer tutar. İktidarda bulunan sınıfın varlığını sürekli kılması baskı aygıtına dayalı olarak işleyen ideolojik aygıtlarda hegemonya kurmasına bağlıysa, devletin ayrı bir düzey olarak ele alınmasının imkānsız olduğu sonucuna varamayız Çünkü, devlet aygıtı olmadan ideolojik aygıtlarda hem yeni egemen sınıf iktidarını sürekli kılamaz hem de sömürülen sınıfların kazanımlarını koruması mümkün değildir. Sömürülen sınıflar ideolojik aygıtlarda ne kadar güçlü olursa olsun baskı aygıtını dönüştürmeden sınıf iktidarını kuramazlar. Eğer ideolojik aygıtlar tek başına belirleyici değilseler o halde devletin baskı aygıtı ayrı bir düzey olarak karşımıza çıkmaktadır. İkincisi, devlet aygıtlarının dışında kalan ekonomik aygıtta da sınıf

mücadelesi devam eder. Dolayısıyla, devletin her alanı kuşattığı biçimde düşünmek de doğru değildir. Bu noktada da devlet ayrı bir düzey olarak karşımıza çıkmaktadır. Üçüncüsü, baskı aygıtı ve ideolojik aygıtlar arasındaki ilişki diyalektik bir ilişkiye ve organik bir bütünlüğe sahiptir.

Devletin ideolojik aygıtları egemen sınıf veya fraksiyonun ideolojik hegemonyanın kurulması sürecinde her ne kadar önemli bir uğrak olsa da devlet aygıtı Laclau'nun düşüncesinin tersine bir düzey olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin etkinlik alanının ideolojik aygıtları da içine alacak bir biçimde genişlemesi devlet iktidarı ile sınıf iktidarı arasında yapılması gereken ayrımı ortadan kaldırdığı gerekçesiyle Althusser ve Poulantzas'ın çözümlemeleri eleştiri konusu edilir. Ancak, Laclau ve Miliband tarafından yöneltilen bu eleştiri devlet iktidarı ve sınıf iktidarı arasındaki ayrımı ortadan kaldırmasına neden olacak bir gerçekliğe sahip değildir.

İdeolojik aygıtların devlete ait olduğu noktasından hareketle devlet iktidarı ve sınıf iktidarı arasındaki ayrımın ortadan kalktığını iddia etmek ideolojik aygıtları tamamıyla sınıf iktidarına bağlı hale getirir. Oysaki, bu aygıtlar baskı aygıtında olduğu gibi, güçlü içsel bütünlüğe sahip değildir. Bir başka deyişle, ideolojik aygıtlar hem baskı aygıtı karşısında hem de kendi aralarında görece özerk yapıya sahiptirler. Devletin egemen sınıflar karşısındaki özerkliği olağanüstü devlet biçimleri altında daha da genişler. İdeolojik aygıtları baskı aygıtında olduğu gibi güçlü bir içsel birliğe sahip değildir. Bu durum, sömürülen sınıfları da içine alacak bir biçimde mücadele imkânı sunar. Çünkü, İdeolojik aygıtlar hem kendi içinde hem baskı aygıtıyla olan ilişkilerinde özerk oluşu farklı sosyal sınıfların iktidar mücadelesi için bir fırsat sunar. Eğer Poulantzas bu aygıtlara iktidar yeteneği atfetmiş olsaydı, aygıtlarda yer alan siyasi temsilciler aracılığıyla sınıf iktidarının kurulması da mümkün hale

gelecekti. Bu da onun başından beri hep karşı çıktığı araçsalcı devlet anlayışına geri dönmesine yol açacaktı. Oysaki, Poulantzas, bu aygıtlara iktidar yeteneği atfetmeyip, onları iktidarın yoğunlaştığı merkezler olarak düşünmektedir. Dolayısıyla, bu aygıtları Laclau ve Miliband'ın iddialarının tersine sınıf iktidarıyla bir ve aynı olduğu şeklinde yorumlamak doğru olmayacaktır.

Sonuç olarak, Laclau'nun Poulantzas ve Althusser arasında bir benzerlik kurarak devletin etkinlik alanın ideolojik aygıtları içine alacak bir biçimde genişlemesinin devlet iktidarı ve sınıf iktidarı arasındaki ayrımı ortadan kaldıracağı yönündeki iddiası temel dayanaktan yoksundur.

6. 4. Sınıf iktidarı ve Devlet İktidarı

Poulantzas'a göre, iktidar yapıların düzeylerinde yerleşmiş halde bulunmaz; iktidar bu düzeylerin bir araya gelişinin bir etkisidir ve aynı zamanda sınıf mücadelesinin düzeylerinin her birini karakterize eder (1978: 99). Dolayısıyla, iktidar kavramı yapının tek bir düzeyine uygulanamaz. Eğer devlet iktidarından söz ediyorsak bununla, yapının düzeyleriyle eklemlenmesini (*articulation*) kastedemeyiz; kastedilen şey çıkarlarına –başka bir sınıfın çıkarlarına olduğundan daha çok- devletin tekabül ettiği belli bir sınıfın iktidarıdır (1978: 100). Miliband'a göre, devlet iktidarı derken belli bir sınıfın iktidarını anlamayız. Çünkü, böylesi bir iddianın temel dayanağını oluşturan kuramsal öncüller devleti her türlü özerklikten yoksun bırakır ve belli bir sınıfın aracı haline getirir (1973: 87).

Poulantzas'a göre, devlet kurumlarının herhangi bir iktidarı yoktur. İktidar açısından bakıldığında, kurumlar iktidara sahip olan toplumsal sınıflara ilişkin olabilir; ancak, çeşitli kurumlardan oluşan iktidar merkezleri toplumsal sınıfların

iktidarının aracı, organı ya da eki (*appendice*) değildir. Çünkü, bu merkezler doğrudan doğruya iktidara indirgenemeyecek özerkliliğe ve özgüllüğe sahiptirler (1978: 115).

Miliband'a göre, devlet iktidarı sınıf iktidarının varlığının sürdürüldüğü başlıca ve nihai yoldur, ama tek yol değildir. Devletin görece özerkliği nosyonunun temelini devlet iktidarı ile egemen sınıflar arasındaki bu ayrım oluşturur. Poulantzas'ın açıklamaları kabul edilecek olunursa devlet iktidarı ile egemen sınıf arasındaki ayrım belirsizleşir. Dolayısıyla, Miliband Poulantzas'ın o çok eleştirdiği ekonomizme farklı bir yoldan vardığı sonucuna ulaşır. Poulantzas, kapitalist devletin, güçler ayrımı olarak görünen kurumsal güçlerin gerçek ilişkisini incelerken, devlet hâkimiyetinin (*soveringtly*) bölünmemiş birliğini iktidar dağılımının bir sonucu olarak tespit eder (1978: 279). Miliband, güçler ayrılığı nosyonunu kapitalist devletin bir mistifikasyonu olduğu şeklindeki Poulantzas'ın görüşünü kabul eder. Ancak, bu edimli ayrımı basit bir iktidar dağılımı olarak küçümsemek doğru olamaz (Miliband, 1973: 88).

Poulantzas, devlet iktidarı ile devlet aygıtlarını birbirinden ayırır ve devlet ile özgül yapıları iktidar kavramına indirgemez. Poulantzas'ın yapmaya çalıştığı devlet iktidarı ifadesiyle devletin çıkarlarına uygun düştüğü belli bir sınıfın iktidarını göstermeye çalışmaktır (1978: 72). Poulantzas, devlet aygıtının kendisine bir iktidar yeteneği vermeyip, bu iktidarın devlete egemen olan sınıflardan geldiğini iddia etmesi devleti egemen sınıfın doğrudan bir aracı haline getirmiş olduğu izlenimini uyandırıyor. Böylece, Miliband da devlet ile egemen sınıfları özdeş hale getirip, devletin egemen sınıflara karşı olan görece özerkliğini ortadan kaldırdığı gerekçesiyle Poulantzas'ı eleştiriyor.

Poulantzas'a göre, burjuva devlet teorisyenleri tarafından geliştirilen kurumsalcılık-işlevselciliğe göre, iktidarı tutan/veren yapılar kurumlar vardır. Toplumsal gruplar arasındaki iktidar ilişkileri bu kurumsal güçten kaynaklanır (1978: 73). Bu burjuva teorisi Marksizm içine sızdığında sınıflarların ve sınıf mücadelesinin yapılar organlar ve kurumlar karşısındaki öncelikli rolünü ortadan kaldırır. Yapıları veya kurumları iktidar kavramının kullanma alanı olarak göstermek, toplumsal formasyonun yeniden üretiminde ve dönüşümünde temel rolü bu organlara indirgemek derin bir yapısalcılık anlamına gelir. İktidar kavramını devlet aygıtına yakıştırmamak göreli özerklik kavramını ortaya koymamızı engellemez. Miliband'ın bakış açısının temelinde ampirik bakış açısı olduğundan ancak güce sahip olan bir şeyin "göreli" olabileceği sonucuna varıyor. Oysaki, kapitalist devletin görece özekliği farklı toplumsal sınıflar arasındaki çelişkili iktidar ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Son çözümlemede kapitalist toplumsal formasyonda devletin göreli özekliği sınıflar arasındaki iktidar ilişiklerinin bir sonucudur.

Kapitalist devletin siyasal olanla ekonomik olan arasındaki ayrımdan kaynaklanan kurumsal özgüllüğü vardır. Dolayısıyla, devlet iktidar blokunu oluşturan şu ya da bu sınıfın veya bütünün ortak ekonomik çıkarlarının doğrudan veya dolaysız ifadesine indirgenemez. Devlet, iktidar blokunun birliğini, ancak bir sınıf veya sınıf bölümünün egemenliği altında temsil edebilir. Dolayısıyla, Poulantzas, iktidar kavramını devlet aygıtına ve kurumlarına indirgemeyi reddeder (1978: 73).

Poulantzas devlet aygıtına kıyasla sınıf mücadelesinin önceliğini vurgulamakta ve devlet birbiriyle mücadele halinde bulunan sınıflar arasındaki iktidar ilişkilerinin bir şekillenmesi olarak düşünmektedir. Böylece, devleti, özne ve

nesne olarak gören bir kavrayışın da dışına çıkılmış olur. Nesne (*thing*) olarak devlet bir sınıf veya fraksiyonun elinde edilgen bir araç olarak hiçbir özerkliğinin bulunmadığı araçsalcı devlet anlayışına dayanır. Bir başka deyişle, devletin bir toplumsal kurum olarak özerkliği kalmaz. Tekelci devlet kapitalizm anlayışı bu görüşten hareket eder. Özne olarak devlet ise uygar toplumun akılcılaştırıcı ilkesi biçiminde kendi iradesine indirgenerek mutlak olarak düşünülmeye başlanır. Böylece, devlet, iktidarı temsil eden grubun (bürokratik seçkinler) iktidarında cisimleşmiş olur (Poulantzas, 1978: 74). Başka şekilde söyleyecek olursak devletin, toplumdaki iktidar kaynağını kendi elinde toplaması ve bunu kullanması anlamına gelir. Mesela ekonominin içinde bulunduğu bazı sorunlar neticesinde toplumda bulunan bazı akıllı adamlar bir çözüm üretiyorlar ve böylece devlet bunu benimseyerek uygular. Sonuç olarak özne durumundaki devlet karşılaştığı sorunun üstesinden gelinmiş olur.

Özne olarak veya nesne olarak hiç fark etmez her iki durumda da toplumsal sınıflar devlete dışsal olarak anlaşılmaktadır. Nesnel devlet anlayışında sınıflar devleti boyun eğdirmeye zorlarlar ya da öznel devlet sınıflara boyun eğdirir ve onları denetler. Devleti özne veya nesne olarak ele alan her iki teorik çözümleme de devlet ve egemen sınıflar karşı karşıya duran iki varlık durumundadır, ayrıca biri diğerinde olmayan güce sahiptir (Poulantzas, 1978: 74). Ya egemen sınıflar devleti, onun özgül gücünü ortadan kalkacak şekilde yutar ya da devlet direnir kendi yararına olarak egemen sınıfları gücünden yoksun bırakır. Birincisinde nesnel, ikincisinde öznel devlet anlayışı vardır. Oysaki, devlet ne bir özne ne de bir nesnedir. Poulantzas'a göre, kapitalist devlet birbiriyle mücadele halinde olan sınıflar arasındaki iktidar

ilişkilerinin biçimlenmesi sonucu ortaya çıkan ve yine bu iktidar mücadelesine göre değişen bir ilişkidir.

Sürekli dönüşüm geçiren ekonomik ve siyasal düzey ayrımı üzerinde temellenen devletin göreli özerkliği nosyonu kendi yapısında saklıdır. Poulantzas'ın devletin bir ilişki olduğu yönündeki açıklaması bu noktada ele alınmalıdır. Bu göreli özerklik çelişkilerin ve sınıf mücadelesinin sonucu olarak devletin kendi içinde ifade edildiği ölçüde devletin yapısına içkindir. Devlet hem bir çelişkiden doğmakta hem de bu çelişkilerle ve bu çelişkiler tarafından kurulmaktadır. Bürokrasinin özgül rolünü anlamamızı sağlayan işte budur: Özgül bir toplumsal kategori oluşturduğu halde sınıfların üstünde, dışında veya ötesinde duran bir grup değildir. Seçkinler grubudur, ama üyelerinin bir sınıf konumu veya üyeliği olan seçkinler (Poulantzas, 1978: 75).

Kapitalist devleti bir ilişki olarak görmek, sınıflar arasındaki yapısal çelişkilerden doğduğunu onlarla ve onlar tarafından kurulduğunu kabul etmek sınıf ayrımlarını yeniden üretecek bir kurumun (devlet) parçalı, çatlaksız bir blok olamayacağını yapısı gereği bölünmüş bulunacağı gerçeğini kabul etmek anlamına gelir. Devletin çeşitli kolları ve organları kendi aralarında büyük çelişkiler gösterirler. Devletin bu kol ve aygıtlarının her biri iktidar blokunun şu veya bu bölümünün, şu veya bu özgül rakip çıkarın konumu ve temsilcisi durumundadır. Bu bağlamda iktidar blokunun genel siyasal çıkarının kurulduğu ve devlet sisteminin tümünün yeniden üretimini garanti altına almak üzere yaptığı müdahaleler organlar ve kollar arası karmaşık ve çelişkili bir süreci ifade eder (1978: 75).

Sonuç olarak, iktidar blokunu oluşturan egemen sınıfların şu veya bu bölümü karşısında kapitalist devletin göreli özerkliği bir sınıf veya bölümün egemenliğindeki

blokun siyasal birleştirici rolü açısından gerekli olan göreli özerkliği, devletin kuruluş ve işleyiş sürecinde organların ve kollar arası çelişkilerin bir sonucu olarak görünmelidir. Bu organlar arası çelişkiler siyasal düzey ve ekonomik düzey arasındaki ayrım üzerinde temellenen sınıf ilişkilerinin şekillenmesi olarak bizzat kapitalist devletin yapısında zaten vardır, ona içkindir.

6. 5. Soyutlamacılık

Bir kavramın kuramsal özü zedelenme eğiliminde olursa bu kavramın konuşma içindeki simgesel işlevi artma eğilimi gösterir. Bunun nedeni hiçbir kavram tek başına var olamayacağı, anacak bir sistemin parçası olabileceğidir. Bir sistemi meydana getiren kavramlar arasındaki ilişki iki türlüdür: (1) Mantıki şekilde kavramları birbirine bağlayan ve bunların teorik etkinliğini vurgulayan bir ilişki. (2) Farklı kavramlar arasındaki yakınlığı betimleyen katışıksız ilişki (Laclau, 1990: 114). Laclau'ya göre, ikinci durumda söz konusu kavram sistemin parçasını oluşturmaktadır; fakat, bu sistem mantıki bir yapı değil, betimsel bir birliktir. Her kavram parçası olduğu betimsel birliği andırmakta ve bu birliğin simgesi haline dönüşmektedir. Böylece, kavramın teorik işlevi azalırken simgesel işlevi artar. Dolayısıyla, Laclau, terimlerin simgesel değerlerinin, bunların teorik yapısı üzerinde üstünlük kurduğu kavramsal yapıyı biçimcilik[7] olarak adlandırır (1990: 115).

Soyutlama yapmadan bilimsel bilgiye ulaşmak mümkün değildir; ancak, Poulantzas'ın yaptığı soyutlama düzeyi biçimcilik yönüne sapmıştır. Soyutlama sürecindeki bu biçimsel eğilim, inceleme sürecinin ilk öğeleri arasındaki karşılıklı ilişkiyi tümüyle betimsel biçimde kurmuş durumdadır. Sonuç olarak, soyutlama

[7] Laclau biçimcilik vurgusuyla epistemolojide normal olarak anlaşılan kavramların simgesel hiçbir rolünün olmadığı tümdengelimci bir sistemin tam tersi bir anlam vermiş oluyor.

sürecinin ileri aşamasında bu öğeler arasındaki mantıki bağın kurulmasını ve anlaşılmasını imkânsızlaştırmaktadır.

Poulantzas, çalışmalarına yönelik yapılan soyutlamacılık eleştirisini gereği kadar somut olgulara yer verdiği gerekçesiyle haklı bulmaz. Ayrıca, çalışmalarındaki somut olguların gösterilmesinin de kendisine yönelik yapılan soyutlamacılık eleştirisine bir cevap olamayacağının da altını çizer. Çünkü, asıl sorunun söz konusu olan somut olguların ele alış biçimindeki farklılıktan kaynaklandığını düşünür. Ampirik veya neo-pozitivist bakıştan farklı olarak somut olguların teorik aygıtlar aracılığıyla incelenmesi gerektiğini ve gerçek bir teorik çözümlemenin ancak böyle mümkün olabileceğini düşünür (1978: 65). Poulantzas çalışmalarına yönelik yapılan eleştiriyi somut olguların çözümlenmesine yeteri kadar önem verilmediği için değil de, daha çok somut olguların teorisizm (*theoreticism*) taşıyan çözümlemelerinden kaynaklandığını düşünür. Bunu da nedenini Althusser'ın etkisiyle ekonomizm ve tarihselciliğe karşı mücadele verirken ampirisizm ve neo-pozitivizmle de mücadele edilmesi gerektiğini, dolayısıyla da kendi özgül yapılarıyla düşünce sürecinde ortaya çıkan bilgi üretiminin, teorik sürecin özgüllüğünde, yapılmasından kaynaklandığını vurgular. Bir başka deyişle, Marksizmi burjuva dünya görüşünün etkisinden kurtarmak amacıyla kullandıkları teori-prtaik'in Poulantzas'ın çalışmalarında yansımış olması teorisizm sorununa neden olmuştur. Althusser'ın yönteminin etkisinde ortaya çıkan teorisizm sorununa daha yakından bakalım.

Marksist bilgi teorisine göre, bilen özne ile bilinen nesne arasında bir özdeşlik yoktur. Nesnenin bilgisi içinde yaşadığı toplumun ideolojik nesnesi içinde insana gelir. Bilgi üretim sürecinde üzerinde çalışılacak nesne söz konusu olduğunda karşımıza toplumun verili ideolojisi çıkar. Althusser'ın bilgi üretim sürecinde

"Genellemeler I" dediği şey budur. Teori üretim sonunda somut, bilimsel genellemelere ulaşılır. Bunlar da "Genellemeler III" olarak adlandırılır. "Genellemeler II" teori üretim sürecindeki belli andaki durumu ifade eder. Buna göre, gerçek olgu (*real fact*) ve pratik düşünce sürecine girmeden önce (*prior*) hem de düşünce süreci tamamlandıktan sonra vardır (1978: 66). Bir başka deyişle, somut olgu denilen şey teori üretim sürecinin öncesinde ve sonrasında vardır. Somut bilgi üretildiğinde bunun deneylemesini yapmak ve pratikle uygunluğunu ölçmek gerekir. Poulantzas'ın kendi çalışmalarına yönelik teorisizm eleştirisi de bu noktada anlam kazanır. Althusser'ın etkisiyle teorisizme aşırı vurgu yaparak teorik çalışmayı diğer pratiklerden koparıp, teorinin doğrulamasını yine teorinin kendi içinde yapılmaya çalışılmıştır. Bu teori-pratik olarak adlandırılır. Poulantzas şöyle diyor, "somut gerçek karşısında teorik sürece sımsıkı sarılarak somut gerçeğin buna nasıl müdahale ettiğini dikkate almıyorduk" (1978: 66).

Poulantzas, sunuş düzeni ve araştırma düzeni arasında bir ayrım yapar. Teorik sürecin özgüllüğü açısından, kavramların özgül biçimde birbirine bağlanmasını dikkate alması gereken teorik metni sunuş düzeniyle, gerçek doğrularla uğraşarak bu kavramların yaratılmasını sağlayan araştırma düzeni arasında bir ayrım yapılması gerekir. Poulantzas yapıtında bu ayrımı çok kesin bir şekilde ortaya koyarak sunuş düzeni içinde somut analizleri teorik süreçlerin örnekleri ve betimlemeleri şeklinde vermek durumunda çok sık yaptığını kabul eder. Poulantzas kitabındaki somut çözümlemeler sunuş düzeni ve araştırma düzeni arasındaki ayrım temelinde yapıldığı için, araştırmanın somut gerçek analizler üzerinde kurulmadığını, sadece soyut kavramlardan doğduğunu düşünür. Bu somut analizler Poulantzas tarafından teorinin örnekleri ve betimlemeleri olarak anlatıldığı için Miliband soyut

hale gelen araştırma bağlamında onları Poulantzas tarafından soyut olarak düşünüldüğü sonucuna varmıştır (1978: 66-7).

6. 6. Biçimcilik Eleştirisi ve Üretim Tarzı Tartışması

Laclau üretim tarzı kavramını incelerken Poulantzas'la bu noktada aynı düşünceleri paylaştığını düşündüğü Althusser ekolünden gelen Balibar'ı da tartışmaya dahil eder.

Poulantzas, son kertede ekonomik düzey tarafından belirlenmeyi şöyle açıklıyor: Üretim tarzı sadece genel anlamda ekonomiyi değil, aynı zamanda çeşitli yapı ve pratiklerin özgül birliğinde ortaya çıkan düzey ve kertelerin birliğini ifade eder. Bu üretim tarzı ekonomik, siyasal ve ideolojik olmak üzere çeşitli düzey ve kerteleri kapsar. Üretim tarzını karakterize eden birliğin tipi, son kertede ekonominin egemen olduğu karmaşık bir bütünü oluşturur. Belirleyici sözcüğü son kertede bu egemenlik için kullanılır. Düzeyler arasındaki ilişki basit bir ilişki değildir. İçinde egemen yapının, bölgesel yapıların düzenini, onların yerini belirleyip işlevler yükleyerek oluşturduğu ilişkiler biçimidir. Düzeyleri oluşturan ilişkiler diğer düzeylerle olan ilişkilerce üst-belirlenirler. Bütün yapının son kertede ekonomi tarafından belirlenmesi ekonominin yapıda her zaman egemen rol oynadığı anlamına gelmez. Ekonomi herhangi bir düzey ya da kerteye egemen rol yüklediği ölçüde, yani düzeylerin merkezden kopması sonucu egemenliğin el değiştirmesini düzenlediği ölçüde belirleyicidir. Mesela feodal üretim tarzında dinin egemenliği altında ideolojinin egemen rol oynaması, egemenliğin ekonominin işleviyle belirlendiğini gösterir (Poulantzas, 1978: 13-5). Ancak, feodal üretim tarzında egemenliğin ekonominin işlevi tarafından belirlenmesi kapitalist üretim tarzında

olduğu gibi ekonominin egemen role sahip olduğu anlamına gelmez. Dolayısıyla, bir üretim tarzını diğerlerinden ayıran düzeylerin özgül eklemlenmesidir.

Laclau bu ekonomik düzeyin son kertede belirleyiciliği ve toplumun ideolojik, siyasal ve ekonomik olmak üzere farklı düzeylere ayrılmış olması üzerinde durur. Yapılan açıklamada geçen üretim tarzı kavramının bütün toplumsal hayatın belirleyici etmeni olarak önceliği olduğu ve ekonomik etmenin kapitalizm öncesi tarihi süreçlerin düzenlenmesinde belirleyici rolün yakıştırılmasını bir çelişki olarak görür (Laclau, 1990: 19). Farklı bir deyişle ifade edecek olursak, feodal toplumsal formasyonda ekonomi topluma içkin durumdadır ve toplum farklı düzeyler tarafından belirlenir.

Balibar'a göre, Marx'ın genel tarih teorisinin merkezinde üretim tarzı kavramı bulunur. Bu kavram epistemolojik bir kopuşu ifade eder[8]. Marx'ın tarihsel materyalizmi bilimsel tarihsel bilginin öğelerini vermekle kalmaz, kendi ilkeleri içinde gerçek bir teorik bilim, dolayısıyla da soyut bir bilim ortaya koyar (2008: 497). Bunun anlamı, Marx'ın biliminin burjuva toplumuna ilişkin çözümlemelerle sınırlı olmayıp, farklı üretim tarzlarına tekabül eden toplumları da kapsamasıdır. Balibar, Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* adlı çalışmasının *Giriş* kısmında yer alan üretim tarzı ve ilgili kavramların (1993b: 7-18) *Kapital'in* bir ön çalışması olmakla birlikte henüz pratiğe ilişkin kavramlar olduğunu, bu kavramların, Marx tarafından artık değiştirilmiş sorunsalın içinde geldiğini, Marx'ın düşüncesinin yeni teorik kavramlara dönüştürülmesi gerekliliğini vurgular (2008: 503). Laclau ilke olarak Balibar'ın bu açıklamalarına karşı değildir; ancak, onun, siyasal ve ekonomik düzeyleri teorik kavramlar olarak kurmakta başarısız olduğunu düşünür (1990: 122).

[8] Çünkü bu kuram idealizm ilkeleriyle –ampirisizm ve dogmatizm- ilkeleriyle uyuşmaz olduğundan toplum ve tarih sorunsalını doğrudan altüst eder.

Laclau'nun itirazı da bu çerçeve de değerlendirilmelidir. Laclau'ya göre, eğer ekonomi kapitalizm öncesi dönemler için belirleyici değilse nasıl oluyor da kapitalizm öncesi dönemleri de içine alacak bir şekilde ekonominin belirleyiciliğinden söz edilebiliyor.

Laclau, Poulantzas ve Balibar'ın iddialarını dayandırdığı alıntıdan hareketle eleştirisine başlıyor: "…doğrudan üreticinin, kendi üretim araçlarına, emeğinin gerçekleştirilmesi ve geçim araçlarının üretimi için zorunlu olan gerekli maddi emek koşullarına sahip olduğu görülecektir. (…) Böyle koşullar altında, toprağın ismi sahibi için artı-emek, bürünülen biçim ne olursa olsun, onlardan ancak ekonomi-dışı baskı ile alınabilir. Bu, köle ya da plantasyon ekonomisinden, kölenin yabancı üretim koşulları altında ve bağımsız olmadan çalışmasıyla ayrılır. O halde, kişisel bağımlılık koşulları gereklidir, ne ölçüde olursa olsun kişisel özgürlük eksikliği ve toprağın bir eklentisi olarak toprağa bağlı olmak…"(Marx, 1987: 693-94).

Laclau'ya göre, Balibar, ekonomik temel ile ekonomik düzey kavramlarını üretim düzeyinin saf ve basit eş anlamlıları olarak kabul ediyor. Oysaki, Marx yapıtında geçen ekonomi kavramını ekonomik düzey ile üretim düzeyini eş anlama gelecek şekilde kullanmaz. Balibar ise ekonomik düzey ile üretim düzeyini eş anlamlı olarak ele alarak iki kavram arasındaki bu farkı gözden kaçırır. Mesela antik dönemde siyaset, feodal toplumda din belirleyici durumdadır. Kapitalizmin gelişimiyle birlikte ekonomi toplumdan özerkleşmekte kalmayıp, toplum da ekonomiye bağımlı hale gelir. Kapitalizm gelişinceye kadar ekonomik faaliyet ile toplum arasındaki ilişki toplumdan ekonomiye doğruyken; kapitalizmin gelişmesiyle birlikte bu faaliyet tersi yönde, yani ekonomiden topluma doğru gelişmeye başlar. Kapitalizm gelişinceye kadar toplum içinde ayrı bir ekonomik sisteme rastlanmaz.

Kapitalizmin gelişimiyle birlikte emek aristokratların egemenliğinden kurtulup özerkleşir. Emeğin özgürleşmesinin anlamı emeğin üretim ve tüketim araçlarından yoksun bırakılması ve emeğini satabilmesi için her türlü yasal ve töresel aidiyet durumundan kurtulup burjuvazinin egemenliği altına girmesidir. Kapitalizm öncesi feodal ve köleci toplumlarda sömürünün gerçekleşmesi için ekonominin yanında zor kullanılır. Oysaki, kapitalist toplumda sömürü üretim sürecine içkin olduğundan zor kullanılmaz. Çünkü, artı değere el koyma işlemi üretim sürecinin bir bölümünde gerçekleşir (Başkaya, 2004: 73-89).

Marx'ın ekonomik düzey ile üretim düzeyi kavramlarını bir ve aynı anlama gelecek şekilde ele almayışının nedeni kapitalizm öncesi toplumsal formasyonlarda ekonomi dışı zorun artı değere el konulması sürecinde temel belirleyici öğe olarak düşünülmesidir (Laclau, 1990: 23). Bir başka deyişle, sömürüye kapitalizm öncesi üretim tarzlarında ekonomi dışında yer alan diğer araçlarla el konulmaktadır. Dolayısıyla, ekonomik düzey ile üretim kavramı eşit olarak düşünülemez. Kapitalist olmayan toplumsal formasyonlarda üretimin ekonomi dışı zor araçlarla gerçekleşmesinin nedeni iş gücünün henüz metaya dönüşmemiş olması ve metaların mübadelesinin henüz üretim ilişkilerinin temelini oluşturmamasıdır. Bu çerçevede ekonomik düzeyin ikinci anlamı pazar ilişkilerini ifade eder. Özgür emek ve pazarın doğuşu kapitalizmin ortaya çıkışında kesin etmendir. Kapitalizm öncesi üretim tarzında da pazar ilişkisi vardır; ama, üretim alanına işlememiştir. Dolayısıyla, Poulantzas ve Balibar düşündüğü gibi ekonomi kapitalizm öncesi toplumlarda son kertede belirleyici olamaz.

Laclau'ya göre, Marx'ın yapıtlarında geçen ekonomik düzeyin iki farklı anlamı vardır. Bu kavramlar koşullu tümdengelimci anlamda kullanılmakla birlikte

farklı soyutlama düzeylerine aittirler: (1) Ekonomik düzey, mümkün olan her toplum koşullarında birini tanımladığı için tarihsel maddeciliğin daha genel teorisine aittir. Üretim düzeyi ise yalnız meta üreten toplumlara aittir. Bu iki kavram sadece soyutlama düzeyleri açsından değil, aynı zamanda birbiriyle doğrudan ilgili olmadıkları için de ayrıdırlar. (2) Ekonomik düzeyin birinci ve ikinci anlamı arasındaki fark farklı teorik yapılara ait olmasıdır. Bu iki farklı anlamda kullanılan kavramın birliği için gerekli teorik koşulları düşünmek özgül bir üretim tarzı olan kapitalist üretim tarzının özelliğinin düşünülmesindendir. Marx kapitalist üretim tarzı teorik kavramını üretirken emek sürecinin soyut koşullarıyla, meta üretiminin soyut koşullarını ayrı ayrı olarak ele almasının nedeni budur (Laclau, 190: 122).

Laclau bu açıklamalar çerçevesinde ekonomi terimini birinci anlamda üretim terimini ise ikinci anlamda kullanmayı önerir. Böylece, üretim tarzının toplumsal hayatın başka bütün düzeylerini belirlediği yönündeki tarihsel maddeciliğin temel önermesi, kapitalist olmayan üretim tarzları için bir üstünlük oluşturmayacaktır, çünkü kapitalist olmayan toplumlarda üretim ilişkilerinin temeli ekonomi dışı zora dayanır. Laclau'ya göre, Balibar ve Poulantzas, ekonomik düzey kavramını ciddi anlamda bir eleştiriden geçirip gerçek anlamda bir teorik kavram üretememişlerdir. İki kavramın belirsizliğinin neden olduğu bütünsel ve seziş yollu kavram kullanılmıştır. Sonuç olarak, Laclau'ya göre, teorik çözümleme zayıflamakta simgesel analiz artmaktadır. Tarihsel dönüşüm süreçleri farklı düzeyler arasındaki ilişki çerçevesinde anlaşılmaya çalışılırken, üretim ve ekonomi arasındaki ayrım ortaya konulmamıştır (1990: 25).

Laclau'ya göre, hangi düzeyin egemen rol olacağına yönelik bir sorunun ekonomi tarafından belirleyeceği yönündeki Poulantzas ve Balibar'ın açıklamaları da

betimsel mecazlardan öteye geçmez. Çünkü, ekonomik düzeyle siyasal düzey arasındaki ayrım kapitalizm öncesi üretim tarzları için gösterilmiş olması kapitalizm koşullarında geçerli olan toplumsal mantık kazandıran yapay bir işlev haline gelir.

Laclau, Poulantzas'a yönelik geliştirdiği eleştirilerini Althusser ve Balibar üzerinden yürütmeye çalışır. Bunun nedeni Poulantzas'ın Althusserci akım içinde yer aldığına ve onlarla aynı düşünceleri paylaştığına inanmasıdır. Oysaki, Poulantzas, kendini Althussercı akım içinde görmemekle birlikte kendisine bu akım üzerinden yöneltilen eleştirileri de kabul etmez.

Poulantzas kendisine yöneltilen iddialara karşı ilk iş olarak Althusserci akımla arasında olan farklılığı göstermeye çalışır. Poulantzas'a göre, Althusser bir toplumsal formasyonu oluşturan farklı kertelerin önsel (a priori) olarak bütün toplum biçimleri için geçerli saymakta dolayısıyla da biçimciliğe düşmektedir. Laclau da haklı olarak ekonomik düzeyi tek anlamlı kerte olarak kabul etmekte, yani ekonomiyi bütün üretim tarzları için aynı anlam ve içeriğe sahip bir kerte olarak düşünüldüğü gerekçesiyle Poulantzas'ı eleştirmektedir. Oysaki, Poulantzas, bu üretim tarzlarını düzeylerin sonal olarak (*a posteriori*) birleşmesinin bir sonucu olarak düşünür. Dolayısıyla da bu farklı kertelerin farklı üretim tarzlarının ortak niteliği olmayacağını, sadece kapitalist toplumsal formasyona özgü olduklarını düşünür (Poulantzas, 1978: 77). Balibar da yazılarında bütün üretim tarzları için değişmez öğelerden oluşmuş kendi içinde ekonomik kerte fikri vardır. Bu bakış açısı tarihi sürecin temel işlevini gören, kendi kendini yenileyebilen bir ekonomik kerteyi gerekli kılmaktadır (1978: 77-8). Balibar'ı geriye dönük olarak genel bir ekonomik üretim tarzları teorisi kurma çabasına yönelten şey de budur. Balibar'ın teorisinde, üretim tarzı kavramının ekonomik alan içinde sınırlı olduğuna işaret etmek gerekir.

Bu düşünce Balibar'ı analojik olarak diğer kerteleri de aynı şekilde görmesine yol açtı. Diğer kertelerde bir üretim tarzından diğerine değişmeyen ve ancak sonradan birleşen öğelerden oluşur. Bütün bu kerteler önceden belirlenmiş öğeler olarak birbirleriyle olan ilişkilerde özerktirler. Bu kerteler farklı üretim tarzlarında aynı anlamı taşıyormuş gibi değişmeden var olurlar. Ayrıca, Balibar, sınıf mücadelesinin toplumsal ilişkilerin yeniden üretimindeki ve dönüşümündeki rolünü kavrayamaz. Poulantzas'a göre, bu yanlışın temelinde de üretim tarzı ve toplumsal formasyon arasındaki derin ayrımın dikkate alınmaması yatar (1978: 78).

Poulantzas ise, üretim tarzı terimiyle genel olarak ekonomik kerteyi kastetmiyor, bu üretim tarzını çeşitli yapıların ve pratiklerin özgül bir bileşeni olarak düşünüyor. Özetleyecek olursak;

Birincisi, Poulantzas, Balibar'ın yapmaya çalıştığı gibi farklı kertelerin aynı kalması koşuluyla çeşitli üretim tarzlarında geçerli olan genel bir teori kurmaktan sakındı. Poulantzas'ın kurmaya çalıştığı teori kapitalist devletin teorisi olacağını ve kapitalizm koşullarında ortaya çıkan devletin öteki üretim tarzlarında ortaya çıkan devletlerden farklı bir anlama ve işleve sahip olduğunu gösterir. Ayrıca, üretim tarzı ve toplumsal formasyon arasında ayrım yapması, konjonktür kavramına ve sınıf mücadelesine verdiği önem kapitalist devletin farklı biçimlerini sınıflandırıcı bir tiplemesini (*taxinomic typology*[9]) yapmasına engel oldu. Fakat yine de bu biçimcilik Poulantzas üzerinde etkili oldu: Tıpkı Balibar'ın tüm üretim tarzları için geçerli olacak bir ekonomik kerte çözümlemesinde olduğu gibi genel bir siyasal kerteye dayalı bir çözümlemenin yapılabileceğini düşündü; ama farklı üretim tarzları

[9] Poulantzas sınıflandırıcı tiplemeyle kastettiği şey kapitalist devletin farklı biçimlerini devletin özünün/doğasının basit, birleştirici somutlamaları (combinatory concretization) olarak tanımlıyor.

arasındaki derin farklılıklardan ötürü bunun yapılmasının imkansız olduğu sonucuna ulaştı (1978: 79, 80).

İkincisi, Poulantzas, üretim tarzı ile toplumsal formasyonu birbirinden ayırıp çözümlemelerini somut toplumsal formasyon üzerinde yoğunlaştırdığı halde yine de bu biçimcilik yüzünden somut toplumsal formasyonları, soyutta var olan ve kendi kendini yeniden üreten üretim tarzlarının somutlaşması/mekana oturması biçiminde düşünmesine neden oldu (1978: 80). Başka bir deyişle, Poulantzas, üretim tarzı ile toplumsal formasyonu ayrı soyutlama düzeyleri olarak ele aldığı halde, somut toplumsal formasyonlarda görülen oluşumları, soyut bir kapitalist devlet modelinin, somut ampirik koşulları içinde somutlaşması olarak düşündü. Oysaki, soyut bir modelin somutta cisimleşmesi değil, kapitalist devletin bir ilişki olması sonucu, var olan somut konjonktürdeki sınıf mücadelesine göre aldığı biçimler göz önünde bulundurulmalıydı. Kapitalist devlet biçimleri içinde konjonktürü ve sınıf mücadelesini hesaba katmadan genel teori inşa etmek biçimcilik ve soyut yapısalcılık anlamına gelir (1978: 80-1).

Üçüncüsü, Poulantzas, kapitalist devletin göreli özerkliğinin ardında yatan kapitalist üretim tarzını tanımlamaya çalıştı ve farklı düzeylerin ayrımı gibi konular üzerinde durdu. Balibar ise, tüm üretim tarzlarındaki kertelerin özerkliğinin kapitalizmde yer aldığı biçimden farklı olmadığını düşündü. Poulantzas'ın hatası kapitalist devlete özgü bu özerkliğin değişik biçimlerde ve farklı derecelerde de olsa, kapitalizm öncesi toplumsal oluşumlarda da olduğunu düşünmesiydi (1978: 81).

Dördüncüsü, Kapitalizme özgü siyasal düzey ve ekonomik düzey ayrımı içinde düzeyler birbirinden bir ölçüde kopmuş birbirine sızmayan şekilde algılanmasına yol açtı. Bu anlamda Poulantzas ilk çalışmalarına yönelik yapılan

biçimcilik eleştirisini kabul eder. Balibar da ise, ekonomik düzey kendi kendini yeniden üretir ve kendi kendini düzenler. Poulantzas'a göre, günümüzde devletin ekonomik rolün statüsünü ve işleyişini siyasal kerte ve ekonomik kerte ayrımını terk etmeden kavranmalıdır. Poulantzas son yapıtında sınıfların sırf ekonomik düzey tarafından belirlenemeyeceğini siyasal ve ideolojik sınıf belirlenimlerinin aynı zamanda üretim ilişkilerinin ekonomik sınıf belirleniminin içinde olduğunu göstermeye çalışır (1978: 81).

Beşincisi, Poulantzas ilk çalışmasında yapılar ve sınıf pratikleri arasında bir ayrım yapar. Bu ayrım yapısalcı bir sapma içerdiği gerekçesiyle eleştirilir. Onun böylesi bir ayrım yapmasının nedeni tam tersi bir amaca yöneliktir, yani yapısalcı karşıtı olduğunu göstermeye çalışmaktır. Şöyle ki, Poulantzas, nesnel olarak belirlendiği halde (yapılar) toplumsal sınıfların "ontolojik" ve "ominalist" varlıkları olmadığını, sadece sınıf mücadelesi içinde ve onun aracılığıyla var olduğunu (pratikler) ileri sürer. Toplumun farklı sosyal sınıflara bölünmüş olması zorunlu olarak sınıf mücadelesi anlamına gelir; çünkü sınıf mücadelesinden söz etmeden sınıflardan söz edemeyiz Buna rağmen: yapıların ve pratiklerin ontolojik olarak iki alan oluşturduğu biçiminde yorumlanmasına neden oldu. Dolayısıyla, sınıfların tanınması sürecinde sınıf mücadelesinin önemini göstermeye çalışılması bu yapıların, sınıf mücadelesine dışsal olduğu şeklinde düşünülmesine yol açtı.

Poulantzas toplumsal sınıflarla ilgili olarak, toplumsal işbölümünün bulunduğu bütün bir alanı kaplayan tek bir alan olarak sınıf pratiklerinden söz ediyor; fakat bu sınıf pratikleri içinde, belli bir konjonktürde yapısal sınıf belirlenmesini ve sınıf tutumunu ayrıştırıyor (1978: 81-2).

6. 7. Geçerli Etki

Aristoteles felsefesinde Hegel'i derinden etkileyen öğreti "potansiyel" ile "edimlik" arasında yapılan ayrımda kendini gösterir. Bu terimler Hegel felsefesinde "örtük" ve "belirtik" ya da "kendinde" olanla "kendi için" olanda ortaya çıkar (Stace, 1976: 48-9). Aristoteles ve Hegel sistemleri evrim sistemine ve gelişmenin özelliği konusunda da aynı kavramlara dayanırlar. Onların felsefesine göre, gelişme, yepyeni bir şeyin ortaya çıkması anlamına gelmez. Aristoteles için gelişme potansiyel varlıktan edimli varlığa doğru geçiştir. Hegel için ise, gelişme örtükten belirtiğe doğru bir geçiştir (Stace, 1998: 51-2). Her iki felsefeci de evrimci bir düşünceye sahiptir. Evrimci düşünce yeni bir şey otaya koymaz. Ancak, devrimci düşünce, devrim sonrasında yeni bir şeyin ortaya çıkacağına dayanır. Poulantzas da haklı olarak şunu demeye getiriyor, eğer Marksizm devrimci bir dünya görüşüyse o halde Marksizm içine sızmış halde bulunan Hegelci kalıntıların ayıklanması gerekir.

Poulantzas, kendinde sınıf ve kendi için sınıf nosyonlarını Marksizm içine sızmış Hegelci kalıntılar olduğu gerekçesiyle onları eleştirir. Poulantzas, bir sınıf bir toplumsal formasyon içinde ayrı ve özerk bir sınıf ve toplumsal bir güç olarak şu koşullar altında ele alınabileceğini düşünür: "*Bir sınıfın -toplumsal bir güç olarak- özerk ve ayrık bir sınıf biçiminde var olabilmesinin ancak o sınıfın ekonomik varlığının üretim ilişkileri ile bağlantılarının o toplumsal oluşumdaki diğer düzeylere özgül bir varlık olarak yansımasıyla mümkün olur"* (Poulantzas, 1978: 78). Özgül bir varlığın ortaya çıkmasıyla kastedilen şey üretim ilişkileriyle ilişkinin ve üretim süreci içindeki yerin diğer düzeyler üzerinde geçerli etkiler şeklinde yansımasıdır.

Geçerli etkiler denen şey ise, üretim sürecindeki yerin başka düzeylere yansıması sonucu yeni öğeler meydana getirmesidir (Poulantzas, 1978: 79).

Miliband, bu çözümlemeleri, bir sınıfın olaylar üzerinde önemli bir etkisi olduğu zaman önemli bir belirginlik kazanması şeklinde yorumlanabilse de, Poulantzas'ın "ekonomik mücadelenin egemenliğinin siyasal mücadele üzerinde geçerli etkilerin olmadığı anlamına gelmez" (Poulantzas, 1978: 83) şeklindeki bir başka açıklaması bu yorumu tehlikeye soktuğunu düşünür. Poulantzas'ın işçi sınıfının ekonomik alanda yürüttüğü mücadelenin siyasal düzeyde etkilerinin olmayacağı anlamına gelmez şeklindeki açıklaması Miliband tarafından ekonomizm olarak değerlendirilir. Miliband şu sonuca varıyor: Bir sınıf geçerli etkiler yarattığı ölçüde ayrı ve özerk bir sınıf sayılırken, bir başka anda ise bu geçerli etkiler etkisiz olabiliyor (Miliband, 1973: 86). Bir başka deyişle, geçerli etkilerin etkisi belirleyiciliğiyle ölçülüyor.

Miliband'ın bu değerlendirmesi Poulantzas'ı ekonomizme mahkûm etmeye yönelik yeterli düzeyde kanıt oluşturmaz. Poulantzas sınıf tanımını yaparken sadece üretim ilişkileri noktasından hareket etmiyor aynı zamanda sınıf olma karakterini siyasal etkiler düzeyiyle bir araya getirerek açıklıyor. Poulantzas şunu demeye getiriyor, sınıf kavramı Marksizm içinde Hegelci bir kalıntı olarak gördüğü kendinde ve kendi için nosyonlarına dayanarak tanımlanırsa Louis Bonaparte dönemindeki orta köylülüğün siyasal düzeyde yarattığı etkileri anlayamayız. Poulantzas'ın yapmaya çalıştığı kapitalizmin temel sınıfları dışında kalan diğer sınıfların hangi koşullar altında bir sınıf olabildiklerini ortaya koymaktır. Louis Bonaparte'ın iktisadi alanda burjuvazinin çıkarlarını temsil etmesine karşın; iktidarını orta köylünün siyasal düzeyde bir toplumsal güç olarak ortaya çıkmasına dayandırır. Bismark tipi Bonapartizm de ise Alman orta köylüsü feodal belirlenimden kurtulup, kendini aynı tarzda bir toplumsal güç olarak orta çıkamamıştır.

Poulantzas tarafından geliştirilen bu çözümlemeler özünde kapitalist bir toplumda temel olmayan sınıfların (köylülük ve küçük burjuvazi) hangi koşullar altında belirleyici bir sınıf olabileceği sorusuyla ilgilidir. Kapitalist bir toplumda temel olmayan sınıflar belli düzeyde politik davranışlar geliştirerek belirleyici bir sınıf olabilirler.

Ayrıca, Poulantzas, geçerli etkiler kavramını kapitalizmin temel sınıfı olan işçi sınıfı çerçevesinde de değerlendirir. Devrimci siyasal örgütü ve ideolojisi olmasa bile işçi sınıfının özerk ve belirgin bir sınıf olarak siyasal ve ideolojik düzeylerde yarattığı geçerli etkiler sayesinde halā var olmaya devam edeceğini düşünür. Devrimci dönüşümü gerçekleştirecek güçlü bir siyasi örgütünün inşa edil(e)mediği ve bir ideolojinin geliştirilemediği koşullarda bile sosyal demokrasi ve reformizm geçerli etkiler açısından önemli bir göstergedir. Geçerli etkilerin göstergesi olan reformizm ve sosyal demokrasinin yükseliş koşullarında bile işçi sınıfı sistemin içinde eriyip gitmemiş halā bir sınıf olarak var olmaya devam etmiştir (1978: 69). İşçi sınıfının etkisinin reformizm ve sosyal demokrasi biçiminde ortaya koyduğu koşullarda dahi Poulantzas tarafından geçerli etkiler biçiminde yorumlanması, tarihselci anlayışta beliren henüz devrimci bir bilinçlenme aşamasına ulaşmamış ve dolayısıyla devrimci bir dönüşümü sağlayabilecek durumunda olmayan kendinde sınıf ile devrimci bir bilinçlenme aşamasını ifade eden kendi için sınıf ayrımın temelden reddi anlamına gelir.

6. 8. Burjuva Demokratik Devlet

Poulantzas kapitalist devletin burjuva demokratik biçimlerine yönelik bazı eleştiriler getirir: (1) Burjuva partilerinin işleyişini devlet müdahalesine dayandığını; (2) Bonapartizmi, kapitalist devletin demokratik biçimin bir karakteristiğini

yansıttığını; (3) yürütmenin egemenliğine tekabül eden meşruiyet biçimlerinin parlamenter esaslara dayalı demokratik sistemlerden daha az halka yakın olmadığı şeklinde iddialarda bulunur.

Poulantzas'a göre, burjuva sınıfının ve onun farklı bölümlerinin temsilcileri durumunda bulunan siyasal partilerin örgütleyici rolünü oynamaları mümkün değildir. Genel olarak burjuva partileri var olan toplumsal ilişkileri sürdürmek amacıyla bu sınıfların örgütleyicisi olmak gibi özerklik gerektiren bir görevi yerine getirmekle tam bir başarısızlık içindedirler. Dolayısıyla bu rol devlete düşer; ama devlet bu rolü doğrudan yerine getirmez. Devlet bu rolü yerine getirmesi için partilere yardım eder. Böylece, işçi sınıfını temsil eden siyasi partilerle yarışabilmeleri için gerekli koşulları sağlamış olur (1978: 299). Miliband bunun tam tersi görüşündedir. Devletin burjuva demokratik biçimi altında kitlelerin örgütlenmesi rolünü yerine getiren güç siyasi partilerdir; ancak, bunalım koşullarında bu partilerin siyasal görevlerini yerine getirmedeki güçsüzlüklerini aşmak amacıyla devlet bu rolü kendi üstüne alır (Miliband, 1973: 90). Miliband'a göre, Poulantzas'ın kapitalist devletin demokratik biçimini küçümseyen bir başka iddiası da onun bonapartist devlet biçimiyle olan ilişkisidir. Bu konunun daha berrak bir biçimde tartışılabilmesi için Poulantzas'ın iddialarını dayandırdığı klasik metinlere başvurmak gerekiyor.

Engels'in 13 Nisan 1866 tarihli Marx'a gönderdiği mektupta şöyle yazıyordu: 'Modern burjuvazinin gerçek dini Bonapartizm olduğuna göre (…) Alman burjuvazisi biraz direttikten sonra, bu genel oy darbesine boyun eğecek. …İngiltere'de olduğu gibi burjuvazinin çıkarları doğrultusunda (…) toplumun ve

devletin yönetimini devralmaya hazır bir oligarşiden yoksun oldukça da Bonapartist bir yarı-diktatörlük normal biçimdir" (Marx ve-Engels, 2003: 207).

Engels 18 Brumaire'in Almanca baskıya önsözünde şöyle yazıyordu: …Fransa, Büyük Devriminde, feodalizmi yıktı ve burjuvazinin egemenliğine, Avrupa'da başka hiçbir ülkenin ulaşamadığı katıksız klasik bir özellik verdi (Marx, 1990: 11).

Poulantzas, yukarıda yapılan alıntılardan hareketle Bonapartist rejimi kapitalist devlet tipinin bir karakteristiği olarak işlevini iktidar blokunu yeniden kuran ve hegemonik sınıf ya da fraksiyonun sınıf egemenliğini sağlayan hakiki (*intristic*) birliğe ve görece özerkliğe sahip olağanüstü bir devlet biçimi olarak değerlendirir (1978: 302).

Miliband, Bonapartizmi burjuvazinin bir dini olduğu yönündeki yoruma şiddetle karşı çıkar. O'na göre, Bonapartizm, yürütme gücünün aşırı şişmesi ve sivil toplumda yer alan tüm siyasal güçlerin zorla etkisizleştirilmesi anlamına geldiğine göre, burjuvazinin dini olması mümkün değildir. Burjuvazinin bonapartist tarzda bir rejimin altında siyasal dengesizlik koşulları artar, toplumsal düzen ve bu düzenin parçası olan hâkimiyet sistemini sürdürmek büyük bir tehdit haline gelir (Miliband, 1973: 91). Miliband'ın kaygısı Bonapartizmi kapitalist devlet tipinin bir karakteristiği olarak kabul edecek olursak bir olağanüstü devlet biçimi olan Bonapartizm ile burjuva demokratik biçim arasındaki fark tamamen ortadan kalmış olacaktır. Oysaki, iki devlet biçimi arasında gerçekçi bir ayrımın olmadığını söylemek mümkün değildir.

Poulantzas, parlamenter meşruiyet ile yürütmenin egemenliğine tekabül eden diğer meşruiyet biçimleriyle kıyaslandığında halka daha yakın olmadığını düşünür.

Dolaysıyla, Poulantzas, siyasal demokrasinin halk egemenliğinin (*soveriegnh*) klasik parlamenter sistemde ve Bonapartist yarı diktatörlüklerde aynı şekilde dile geldiğini vurgular (1978: 312).

Miliband'a göre, meşruiyet ya da halka yakın olma gibi kıstaslar temelinde yapılacak değerlendirmeler kapitalist devletin farklı biçimleri arasındaki gerçek farkı veya benzerliği ortaya çıkarmamıza olanak sağlamaz. Olağan parlamenter biçimlerde yer yer Bonapartist tarza uygun baskılar uygulandığı bir gerçektir. Ancak, bu durum, kapitalist devletin bonapartizmin dini olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Laclau da bonapartizm sorunuyla ilgili olarak, Marx ve Engels'in hiçbir zaman bunu bütün devlet biçimlerine özgü bir olgu olarak kabul etmedikleri yönündeki Miliband'ın düşüncesine destek verir.

YEDİNCİ BÖLÜM

OLAĞANÜSTÜ DEVLET BİÇİMLERİ: FAŞİZM VE ASKERİ DİKTATÖRLÜKLER

7. 1. Emperyalizm ve Ekonomizm

Schmitt'in düşüncesine göre, insan doğal olarak tehlikeli ve dinamik bir yapıya sahiptir. İnsanın kötülük yapma eğilimi onu sürekli dinamik kılar. Bu nedenle kötülük ortadan kaldırılması gereken bir nitelik değildir. Schmitt, insanın kötü ve tehlikeli oluşunu yine insanın doğası gereği ciddi oluşuyla ilişkilendirir. İnsanın kötülüğü düşmanlığın devamlılığını sağladığından, bu durum politik olanın devamlılığını garanti etmektedir. Düşmanın bertaraf edilme savaşı, devletin kuruluşunun ve idame edilmesinin maddi temelini oluşturur. İnsan doğasının yok edilemez kötülüğü, düşmanın her daim varlığı üzerinden şekillenen Devlet otoritesini zorunlu hale getirir. Toplumda en üstün güç olarak devlet dost-düşman savaşında, düşmanı bertaraf etmek zorundadır. Eğer toplumsal çatışma toplumun türdeş olmamasından kaynaklanıyorsa, Devlet'in amacı da türdeşliğin neden olduğu bu çatışmaya son vermek olmalıdır (Bezci. 2006: 119-120).

Schmitt'e göre, insan doğasının kötü olduğunu unutan liberalizm, bireyciliği yüceltmekte ve onu toplum üzerine yerleştirmektedir. Oysaki, insan doğası gereği kötü olduğundan kendi içinde kaosu barındırmaktadır. Liberal düşünceye göre, bireyin otonom biçiminde konumlanışı ve özgürlük için savaşı, egemen güç olarak devleti yok etmedikçe gerçekleşemez. İnsanın toplum öncesi iyi olduğunu kabul etmek, dost-düşman ayrımı üzerine oturan politik olanı gereksiz kılmaktadır. Bu çerçeve de ele alındığında liberalizm, toplum içinde olduğu kadar devletler arasında

da çatışmayı yok etmeye çalıştığından Devleti zayıflatmayı hedef alır. Oysa devlet insanların egemenlik gereksinimlerini aşkın ve meşru bir otorite olarak karşılamaktadır (Bezci, 2006: 121). Liberalizmin bireyselcilik anlayışı, devletin politik olanın tekeline sahip olmasını aşındırmaktadır. Schmitt, bireyi devlet karşısında otonom biçiminde konumlandıran her düşünceye karşıdır. Schmitt'in kuramsal çözümlemeleri, bir tarafta devleti siyasal birliğin tarihsel bir formu olduğu yönündeki düşünce ile diğer tarafta devletin ortadan kalmasını bir tehdit olarak gören düşünce arasında bir ikiliği yansıtmaktadır (Çelebi, 2008: 15).

Schmitt'e göre, birey ile devlet arasındaki birliği ortadan kaldıran liberal düşüncenin bir başka boyutu özel olan ile kamusal olan ayrımına dayanmasıdır. Schmitt bu ayrımı modern bireysel ve vicdan özgürlüğünün hukukileşmesi sonucu, bireyin hak sahibi olmasına karşı Devlet'in dışa ait bir güç olarak kavranışının bir görünümü olduğunu düşünür.

Schmitt, kamusal olan ile özel olan arasındaki ayrıma ilişkin tarihsel olarak yaptığı değerlendirmelerinde, bir ülke kralının kendi tebaasının mezhebini belirleme hakkına sahip olmasını dile getiren ilkenin kamusal alanda geçerli olduğunu belirtir. Vicdana özgü dokunulmaz inanç ise tebaa ile insan ayrımına dayanır. Bu çerçevede düşünüldüğün de insan olmak Devlet'ten bağımsız özgürlük alanına sahip olmak anlamına gelir (Bezci, 2006: 123). Bu da kamusal olan ile özel olan arasındaki ayrımın sınırını gösterir.

Schmitt, liberal düşüncenin Devlet-toplum karşıtlığından hareketle, toplumun kendini belirleme, düzenleme hakkına ve özgürlüğün geliştirilmesine yaptığı vurgudan farklı olarak, Devlet-toplum birliğini savunur. O'na göre, devlet-toplum ayrımı çoğulcu toplumsal güçlere karşı devletin otonomi kazanması demektir. Özel

alandaki parçalanmışlık zamanla kamusal bir görünüm kazanır. Toplumdaki parçalanmışlık devletin alanına doğru genişlediğinden Devlet'in politik birliği ve güvenliği zarar görür (Bezci, 2006: 123-24). Bireyi devletin karşısına koyan liberal düşünce ile devleti toplumun politik birliği olarak gören Schmitt'in düşüncesi arasında büyük bir fark vardır.

Schmitt, demokrasi ile liberalizm arasında da ayrım yapar. Demokrasi, halkın türdeşliğinden politik birliğine giden yolun liberal ilkelerle değil, temsil kavramı çerçevesinde kurulan ilkelerle bağdaşabilir. O'na göre, demokrasi, yöneten ve yönetilen özdeşliği olarak kavranmalıdır (Bezci, 2006: 125). Kısacası, O'nun demokrasi anlayışı merkezinde devlet olan liberalizmin olmadığı bir düşünceyi esas alır.

Schmitt, eğer demokrasi toplumun türdeşliğine dayanıyorsa, politik güç sahibi olan bu türdeşliği tehdit eden yabancıyı, yani benzer töze sahip olmayanı politik olandan uzak kılmalı ya da gerektiğinde yok edebilmelidir. Modern parlamentolar, artık bu nevi bir güce sahip değildir. Parlamentonun plüralist parçalanmışlıklarını aşarak, halkın birliğini, politik bir bütün olarak gerçekleştirebilecek olan tek kişi, yine halkın politik bütünlüğünün temsilcisi olan lider dir. Weimar Anayasası Devlet ile halkın politik iradesi arasındaki bağın Devlet Başkanı tarafından kurulmasına imkân sunmaktadır. Schmitt'e göre, bu yöndeki bir değişim yürütme organının etkinliğinin artırılmasıyla olanaklı hale getirilebilir. Schmitt'in düşüncesine göre, yürütme organının etkisinin artırılmasının geri planında yatan asıl neden, endüstri işçilerinin Almanya'nın içinde bulunduğu yeni koşullara adaptasyonunun burjuva parlamenter sisteme dayalı yöntemlerle gerçekleşmesinin

imkânsız olmasıdır (Bezci, 2006: 142). Kısacası, lider, halkı politik parçalanmışlığından kurtarıp, politik bütünlüğünü kendi şahsında inşa eden kişidir.

Yürütme organının yasama organını kapsayacak şekilde etkisinin genişletilmesi 1. Dünya Savaşı dönemi boyunca, savaşa katılan ülkelerin büyük bir bölümünde kullanılmıştır (Agamben, 2005: 21). Sonuçları açısından somut bir örnek oluşturan Weimer Anayasası'nın çeşitli maddeleri dikkate alındığında Reich Başkanı güvenlik ve kamu düzeninin yeniden tesisi için gerekli önemler alabileceği belirtilmişti. Bu amaçla temel haklar bütünüyle ya da kısmen askıya alınabilir. Bu Anayasa 250'den fazla olağanüstü hal ilan edip, çeşitli kararnameler çıkartılıp bunların uygulanmasına yasal zemin oluşturmuştur (Agamben, 2005: 24). Çok daha önemlisi, Hitler iktidar gelir gelmez "*Halkın ve Devletin Korunması Kararı*'nı" ilan ederek Weimer Anayasası'nın kişisel özgürlüklerle ilgili tüm maddelerini askıya alabilmiştir. Söz konusu olan bu Karar hiçbir zaman yürürlükten kaldırılmadığı gibi on iki yıl boyunca da varlığını sürdürdü (Agamben, 2005: 8).

Schmitt'in "egemen olağanüstü hale karar veren kişidir" (2002: 13) şeklindeki ifadesi de bu çerçevede ele alınarak değerlendirilmelidir. Aralıksız on iki yıl boyunca yürürlükte kalan olağanüstü hal uygulaması herhangi bir olağanüstü kararnamesi veya sıkıyönetim halleri değil, söz konusu olağanüstü hal, mevcut hukukta ön görülmeyen hal, ancak son derece tehlikeli, devletin varlığını tehdit edecek bir durum alarak tanımlanabilir. Bu durum egemenliğe ilişkin soruyu gündeme getirir. Benzer uygulamalardan farklı olarak söz konusu olan bu olağanüstü hal uygulamalarında acil bir durumun ne zaman söz konusu olacağı kesin olarak belirlenebilir, ne de böyle biri durumda nelerin meydana gelebileceği önceden kestirilebilir. O nedenle olağanüstü halde hukuk devleti anlayışına uygun bir yetkiye

yer yoktur. Böyle bir durumda anayasa kimin müdahaleye yetkili olduğunu belirleyebilir. Bu eylem hiçbir kontrole tabi değildir (Schmitt, 2002: 14). Olağanüstü hal uygulamaları devlet otoritesinin özünü en net şekilde ortaya koyar (Schmitt, 2002: 20).

Schmitt'e göre, lider devletin idamesi adına yasal olandan vazgeçse de, halkın politik birliğinin temsilcisi oluşu meşruiyetini ortadan kaldırmasına engel olur (Bezci, 2006: 146). İktidarın "eşit şans" ilkesine uygun olarak el değiştirmesi devletin idamesi açısından yeteri kadar güvence yaratmamamsı nedeniyle liderin müdahalesi yeteri kadar yasal olmasa da, bazı müdahalelerde bulunabilir. Yasal olana inanç, yasayı yapılana olan güvenden kaynaklanır. Dolayısıyla, meşru bir lider de parlamento kadar yoktan yasa irad etmeye muktedirdir (Bezci, 2006: 147).

Devlet Başkanı, somut düzenin korunmasından başka hiç bir şey ile sınırlandırılamaz. Halkın politik birliğinin temsilcisi olan Devlet Başkanı'nın aldığı kararların yargı tarafından denetlenmesi muhaldir. Anayasanın bekçisi olan Devlet Başkanı normatif olanı aşma hakkına sahiptir. Bunun anlamı, hukukun korunması için hukukun hâkimiyeti altında bulunmamak demektir (Bezci, 2006: 158). Bu bağlamda totaliter devlet her şeye kadir devlet biçiminde tanımlanabilir.

Schmitt, Nazi ideolojisinin egemenliği altında şekillenen devlet'in hukuki ve felsefi alandaki uygulamalarının düşünsel temellerini oluşturmuştur. Schmitt düşüncelerini insanın doğası gereği kötü bir varlık olduğu yönündeki, hiçbir şekilde bilimsel verilere dayanmayan bir varsayımdan hareketle geliştirmiştir. Bu tespitler O'nun Devlete ilişkin geliştirdiği kuramsal çözümlemelerinin temel dayanak noktasını oluşturur. Bireyin ortadan kaldırılamayan doğası gereği kötülüğü onu sürekli dinamik kılar. Bireyin değiştirilemez bu niteliği hem devletin varlık nedenini

açıklar hem de onun sürekliliğini garanti eder. Schmitt, toplumsal çokluğun parçalanmışlığının parlamenter sisteme dayalı yöntemler aracılığıyla üstesinden gelinemeyeceğini, aksine bu parçalanmışlığın zamanla devleti zayıflatacağını düşünür. Toplumun siyasal birliğinin Devletle temsil edilmesi, bölünemez olan liderin kişiliğinde ifade bulmasıyla gerçekleşebilir. Dolayısıyla, Schmitt'in liberalizminden arındırılmış demokrasi anlayışı toplumun siyasal birliğinin temsilcisi durumundaki liderin kişiliğinde kendini gösterir.

Poulantzas, analizlerini bir toplumsal oluşumu meydana getiren farklı düzeyler arasındaki ilişkilerden hareketle inceler. Bu çerçeve düşünüldüğünde Poulantzas, faşizmin analizini insan doğasına ilişkin bir takım varsayımlardan hareketle değil, maddi ilişkilerin ortaya çıkardığı görünümün ardındaki gerçeğin sınıf mücadelesinin dolayımının etkilerinden hareketle yapmaya çalışır.

Poulantzas'ın düşüncesine göre, Lenin'in emperyalizm tanımı, faşizmin iktidar oluş nedenlerinin anlaşılması açısından hayati derecede önemli bir yer tutar. Her şeyden önce, faşizm, emperyalist aşamada ortaya çıkmış tarihsel bir olgudur. Emperyalizmi sırf ekonomik alana indirgeyip, siyasal ve ideolojik olanı ekonominin tek yönlü belirlenimine bağımlı kılarak açıklamak büyük bir hata olur. Bu hatalı bakış, Lenin sonrası Komintern'de faşizme yönelik geliştirilen kuramsal düzeydeki çözümlemelerin büyük bir çoğunluğunda kendini gösterir. Böylece, sınıf mücadelesinin sırf ekonomik çerçevede değerlendirilip, tarihsel dönüşüm süreçlerinde taşıdığı önemin yadsınmasıyla sonuçlanır. Poulantzas, Lenin'in emperyalizme ilişkin yaptığı tanımın sırf ekonomik alana dayalı çözümlemelerle sınırlı olmayıp, aynı zamanda siyasal ve ideolojik olanın özgüllüğüne de vurgu yaptığını düşünür. Böylece, Poulantzas, üstyapının önemine ilişkin yaptığı vurguyla,

tekelci kapitalizm aşamasındaki devletin yeni işlevine önem kazandırmış olur. Artık, siyasal ve ideolojik olan ekonominin basit bir yansıması olmaktan çıkıp, ekonomik olanla karşılıklı etkileşim içinde özgül ve özerk bir yapıya kavuşmuş olur.

Faşizmin gelişimi ve faşizmin iktidar oluşu gibi tarihsel olaylar sınıf temelli çözümlemelerden psikolojik çözümlemelere (Reich, 2002) kadar çok farklı kuramsal eğilimler çerçevesinde bir dizi incelemeye tâbi tutulmuştur. Bu kuramsal çözümlemeler arasında benzerlik olduğu kadar farklılıklar da göze çarpar.

1930'ların faşist dönemini anlamaya yönelik en popüler açıklamalar büyük ölçüde Marksist kuramsal gelenek çerçevesinde geliştirilen düşünceler temelinde yapılmıştır. Ancak, bu kuramsal çözümlemeler kendi içinde tutarlı bir bütün oluşturmaktan uzaktır. Bu çözümlemeler içinde en popüler olanı, *"faşizmi finans kapitalizminin en gerici en şoven ve en emperyalist unsurlarının açık terörist diktatörlüğü*" şeklinde yapılan tanımlama olmuştur (Dimitrov, 2007: 11). Marksist düşünceye sahip olanların bir kısmı faşizmi, endüstriyel sermayesine hizmet eden anti-komünist ve anti-sendikacı saldırı müfrezeleri olduğu yönündeki düşünceyi benimserlerken, bir kısmı da faşizmi, "Bonapartizmin" ve "Sezarizmin" farklı biçimi olduğu yönündeki düşünceyi geliştirirler (Vincent, 2007: 229).

Lenin'in katıldığı Komintern'in ilk dört kongresinde Faşizme yönelik yapılan tespitlerin oldukça yetersiz düzeyde kaldığını söyleyebiliriz. Faşizmin gelişiminin nedenlerini, nasıl iktidar olduğunu, sınıf karakterini ve faşizmin toplumsal boyutunu anlamamıza yardımcı olacak daha birçok soruyu açıklığa kavuşturmaktan oldukça uzaktır. Ancak, bu kuramsal düzeydeki yetersizlik, Komintern'de faşizme yönelik kayda değer hiçbir tespitin yapılmadığı biçiminde de yorumlanmamalıdır. 28 Haziran 1921 tarihli Komintern'in İtalya'da faşizmin gelişimi üzerine yaptığı

değerlendirmelerde, İtalyan proletaryasının kendisini reformist çizgiden ayırmaması sonucu gerçek bir devrimci parti haline gelememiş olmasını ve emperyalist savaş sonrasında İtalya'nın içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik koşulların devrimci bir durum yaratmış olmasına rağmen, devrimci bir iradeyi geliştirememiş olması yönünde eleştiriyordu (Dilber, 2002: 221, 240-41).

5 Aralık 1922 tarihli Komintern'de kabul edilen "*Taktikleri Üzerine Tezler*" adlı bildiride şu görüşlere yer veriliyordu: Burjuvazinin proletaryaya karşı siyasal saldırısı, sermayenin ekonomik alandaki saldırısına sıkı sıkıya bağlıdır, bunun en şiddetli ifadesi uluslararası faşizmdir. Her geçen gün daha da artan yoksulluğun kitleleri devrimcileştirmesi sonucu olarak, kamu görevlileri dahil olmak üzere orta sınıfları tedirgin etmekte, burjuvazinin kendi bürokrasisine duyduğu güven azalmakta ve devlet aygıtının kurulu düzeni eski yöntemlerle sürdürmesine izin vermemektedir (Dilber, 2002: 300).

Komintern'de faşizme yönelik yapılan bu sınırlı tespitlerden çıkarılabilecek en olası sonuçlar şöyle özetlenebilir. Birincisi, savaş sonrasında siyasi, sosyal ve ekonomik alanda ortaya çıkan yıkımın sadece işçi sınıfı için değil, orta sınıfları da içine alacak geniş bir kesimi tedirgin etmekte ve kapitalist devletin varlığını olağan yöntemlerle sürdürülmesinin imkânsızlığını ortaya koymaktadır. İkincisi, burjuvazinin uluslararası alandaki saldırganlığı ile faşizm arasında bir ilişki kurulmakta ve böylece emperyalizm ile faşizm arasındaki ilişkiye işaret edilmektedir. Üçüncüsü, proletaryayı öncülük edecek devrimci bir partinin yokluğuna vurgu yapılmaktadır.

Komintern'de faşizmin gelişim nedenleri ile emperyalizm arasında kurulan ilişkinin doğruluğu üzerine Poulantzas'ın da dahil olduğu geniş bir kesim tarafından

benimsenen ortak bir kabul söz konusudur (1974: 27; Togliatti, 1989: 30; Troçki, 1993: 20). O kadar ki Poulantzas, Horkheimer'ın kapitalizm ile faşizm arasında kurduğu ilişkinin (Slater, 1998: 49) faşizmi gelişim nedenlerini anlamak için yeterli bir ölçüt olmadığını, doğrusunun "emperyalizm" ile faşizm arasındaki ilişkide aranması gerekliliğine işaret eder.

Poulantzas'ın üzerinde ısrarla durduğu nokta, Lenin'in geliştirdiği emperyalist zincir ve çeşitli halkaların göreli zayıflığının emperyalist zincirdeki tuttuğu yer ile kastedilmeye çalışılanın tam olarak anlaşılmamış olmasıdır (1974: 36). Eğer Poulantzas ve Lenin'in düşündüğü gibi, faşizm, kapitalizmin daha ileri bir aşaması olan emperyalist aşamada ortaya çıkmış tarihsel bir olguysa, bu aşamayı karakterize eden genel özellikleri ana hatlarıyla ortaya çıkarmak ve faşizmle olan ilişkisini, farklı sosyal sınıfların birbiriyle olan çelişkileri temelinde göstermek gerekecektir.

Sanayinin olağanüstü gelişmesi ve üretimin gitgide daha büyük işletmeler içinde hızla yoğunlaşması süreci, kapitalizmin en belirgin özelliklerinden birini oluşturur. Sermayenin hızla yoğunlaşması sermayenin organik bileşimindeki artışın hem sonucu hem sebebidir. Daha iyi üretim şartlarında üretim yapmak için sabit sermayelerini bir araya getirme ihtiyacından doğan sanayi yoğunlaşması küçük bir kesime büyük imkânlar sağlar. Böylece, büyük sermayenin pazarda her geçen gün daha da artan etkisi küçük fabrika sahiplerinin yok olmasına neden olur. En yüksek gelişme düzeyine ulaşmış kapitalizmin bir diğer özelliği de kapitalistler arasında kurulacak olan birleşmelerdir. Ortalama kâr oranının düşmesini önlemek amacıyla serbest rekabetin sınırlamanın yolu olan fiyatları düşürmek suretiyle aralarında rekabete girmemelerini öngören antantlar yaparlar (Mandel, 2008b: 361).

Sermayenin yoğunlaşması hem tekele yol açmakta, hem de işletmelerin büyük miktarlarda yatırım yapma zorunluluğunu doğurmaktadır. Ancak, yeni yatırım yapmak daha ileri düzeydeki üretim araçlarına ve daha büyük pazar gereksinimine ihtiyaç duyacağından işletmelerin kuruluşunu güçleştirir. Emek üretkenliğinin artması ve sermaye yoğunlaşmasının doğurduğu dev işletmelere ayak uydurmak isteyen her yeni işletme öyle bir üretim fazlası yaratmalıdır ki, kârlı satışları ancak talepte meydana gelecek artışla elde edilebilir olsun. Bankalar da emperyalist aşamada daha da gelişip güçlendikçe az sayıdaki kurumlarda yoğunlaştıkça, sıradan arcılar olmaktan çıkıp, çok sayıdaki ülkenin hammadde kaynaklarının ve üretim araçlarının çoğunun, burjuvazinin farklı kesimlerinin sermayelerini elinde bulunduran tekeller haline gelirler. Bankaların emperyalist dönemde değişen bu yeni yapısı artık eskiden olduğu gibi basit aracı rolde yetinemeyeceği açıktır. Lenin bu yeni durumu şöyle ifade ediyor: *'Üretimin yoğunlaşması (...) tekeller, sanayinin ve bankaların kaynaşması ya da iç içe girmesi işte mali sermayenin tarihi..."* Bu süreç önce iç pazarın paylaşılmasına sonra da dünya pazarlarının paylaşılmasına neden olur. Böylece sanayileşmiş kapitalist ülkelerde muazzam miktarlarda biriken sermaye fazlası oluşmaya başlar. Biriken bu sermaye fazlasının iç piyasada kullanılması mümkün değildir. Dolayısıyla emperyalist ülkeler geri kalmış ülkelere sermaye ihracatı yoluyla kârlarını artırmaya yönelirler. Emperyalist dönem kapitalist serbest rekabetin yerine tekellerin geçtiği bir dönemdir. Lenin, kapitalizmin ileri aşaması olarak ifade ettiği emperyalizmi şöyle ifade etmektedir: (1) Üretimde ve sermayede görülen yoğunlaşma; (2) banka sermayesi ile sanayi sermayesinin kaynaşması; (3) sermaye ihracı; (4) uluslararası tekelci kapitalist birliklerin oluşumu; (5) dünya pazarlarının paylaşımının tamamlanmış olması (1992b: 19, 21, 23, 25-26, 35, 70-71).

Poulantzas'a göre, Lenin'in emperyalizme ilişkin yaptığı iktisadi çözümlemeleri kapitalist sistemin bütününü yeniden düzenlenmesini ve bunun sonuncunda da "ideolojik" ve "siyasal" düzeylerde ortaya çıkan derin değişimlerin yaşanmasını ifade eder (1974: 30). Dolayısıyla, Lenin'in emperyalizme ilişkin geliştirdiği kuramsal çözümlemeleri her ne kadar iktisadi verilerle örülmüş olsa da, siyasal ve ideolojik düzeylerde ortaya çıkan çelişkilerin öneminin yadsıdığı anlamına gelmez. Lenin emperyalizmi karakterize eden özellikleri değerlendirilirken, mali oligarşinin toplum üzerinde artan baskısına, serbest rekabetin ortadan kalması sonucu her alanda yükselen gericiliğe ve uluslararası baskının artması yönünde yaptığı tespitleri; siyasi ve ideolojik düzeylerde açığa çıkan çelişkilerin vurgulanması açısından oldukça önemlidir (1992b: 134). Bu nedenle Poulantzas, Lenin'in emperyalizm ilişkin tanımını sadece iktisadi alanda ortaya çıkan değişimlerle sınırlamanın büyük bir hata olduğunu düşünür.

Poulantzas'a göre, emperyalist aşamada ortaya çıkan iktisadi, siyasi ve ideolojik düzeylerde yaşanan değişim hem her ulusal toplumsal formasyonu, hem uluslararası alandaki toplumsal ilişkileri, hem de bu iki kesim arasındaki toplumsal ilişkileri aynı zamanda belirler. Farklı düzeylerde ortaya çıkan değişimin ulusal toplumsal formasyondaki görünümü tekelci kapitalizm biçiminde ortaya çıkar. Burada belirleyici olan temel olgu kapitalist devletin yeni işlevidir. Devletin bu işlevinin anlamı yeni görevlerinin ortaya çıkması ve müdahale alanının genişlemesidir. Emperyalist aşamada kapitalist devletin siyasal ve ideolojik düzeylerde ortaya çıkan yeni işlevi, iktisadi alanda yaşanan değişimin bir sonucudur. Poulantzas, emperyalist aşamadaki devletin müdahale alanının genişlemesini sırf iktisadi alandaki etkinliğe indirgeyen anlayışı kabul etmez. Kapitalist devletin

müdahale alanının genişlemesi iktisadi alandaki etkinliğe indirgeyerek açıklamak emperyalist aşamada devletin yeni işlevinin bir göstergesi olamaz. Çünkü, devletin iktisadi alana müdahalesi az ya da çok her dönem var olan bir eğilimdir. Poulantzas, devlet müdahalesinin genişlemesini genelde tekelci kapitalizm evresindeki emperyalizmi tanımlamak için yapılan kullanımından farklı olarak tekelci kapitalizm öncesi dönemi de içine alacak bir biçimde, yani bütün bir emperyalist evreye özgü bir devlet işlevini ifade etmek için kullanır. Böylece, Poulantzas, devlet müdahalesini iktisadi alandaki etkinlik derecesine indirgeyen bir anlayışın rekabetçi kapitalist aşamadaki klasik emperyalizm ile tekelci kapitalizm aşamasındaki emperyalizmi birbirinden ayırmak için yeterli bir ölçüt olamayacağını düşünür. Poulantzas devlet müdahalesini tekelci kapitalizm öncesi dönemi de içine alan bütün bir emperyalizmi kapsayacak bir biçimde genişletmesinin anlamı devletin iktisadi bir işlev üstlenmediği hiçbir aşamaya sahip olmadığını düşünmesidir. Poulantzas, aynı üretim tarzı içinde bir aşamadan farklı bir aşamaya, bir başka deyişle rekabetçi kapitalist aşamadan tekelci kapitalist aşamaya geçişte siyasal ve ideolojik düzeylerde ortaya çıkan derin değişimin, modern emperyalist aşamadaki devletin işlevinde açığa çıkan ayırt edici en temel özellik olduğunu düşünür.

Bu nedenle Poulantzas, Almanya ve İtalya özelinden hareketle faşizm olgusunun, devletin aynı üretim tarzı içinde bir evreden diğer bir evreye geçişte siyasal ve ideolojik düzeylerde orta çıkan değişim içinde değerlendirilerek kavranabileceğini düşünür. Bir başka ifadeyle, kapitalist üretim tarzının en yüksek aşamasını ifade eden emperyalist aşamada devletin yeni işlevinde açığa çıkan müdahalecilik, bir aşamadan öteki aşamaya geçişte devletin siyasal işlevinde ortaya

çıkan değişimlerle birleşir. İşte faşizm durumu devletin emperyalist aşamadaki yeni işlevi geçiş evresindeki özel işlevinin birleştiği noktada kavranabilir (1974: 32).

Poulantzas'a göre, "iktisadi", "siyasi" ve "ideolojik" düzeylerde ortaya çıkan değişimi ulusal formasyonda olduğu gibi uluslararası alana da uygulamak gerekir. Bunun için de iki egemen öğeden hareket edilmelidir: Emperyalist zincir ve bu zincirin halkalarının eşitsiz gelişimi (1974: 35). Bu öğeler Lenin'in düşünce sistematiği içinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte, sosyalist devrim stratejisinin yönünü de biçimlendirir. Dolayısıyla, bu öğelerle Poulantzas'ın ne kastettiğine geçmeden önce, bu öğelerin Lenin'in düşünce sistematiği içindeki kuramsal statüsünün belirlenmesi gerekir.

1847 Dünya ticaret bunalımı Şubat ve Mart Devrimlerinin[10] gelişmesinde önemli rol oynamıştı. Marx ve Engels 1848-50 yılları arasındaki siyasi gelişmelere bakarak proleter devrimler çağının başladığını düşündüler: 'biz, o günün koşulları içinde, büyük ve kesin kavgaların başlamış olduğundan ve bu kavgayı uzun süreli ve seçeneklerle dolu bir tek devrimci dönemde gerekeceğinden (…) ancak proletaryanın son zaferi ile sonuçlanabileceğinden kuşkulanamazdık" (Marx, 1996b: 11). Avrupa'da burjuva devrimlerinin gelişmesi kapitalizmin temel sınıfları arasındaki çatışkıyı derinleştirecek, bu da, işçi sınıfı öncülüğündeki sosyalist bir devrime kaçınılmaz hale getirecekti. Beklentiler hiç de umulduğu gibi olmadı. 1848 yılının ortalarında başlayan ve 1850'lerde doruğa ulaşan sanayideki göreli gelişme burjuva devrimlerinin yozlaşmasına neden oldu. Louis Bonapart tarafından gerçekleştirilen hükümet darbesiyle birlikte, devrimci dönem o an için sona erdi. Marx'ın Avrupa'daki burjuva devrimlerinin gelişmesinin proleter devrimlere yol açacağı

[10] 24 Şubat 1848 Fransız Devrimi, 13 Mart Viyana'da ve 18 Mart Berlin'de yaşananlar.

yönündeki öngörüsü doğru çıkmadı. Lenin, Marx'ın başladığını zannettiği proleter devrimler çağını farklı bir aşmada –emperyalist aşamada- yeniden formüle etmeye çalıştı. İşte Lenin'in düşüncelerinin özgünlüğü burada kendini gösterir. Kapitalizmin farklı ülkelerde eşit olmayan bir biçimde gelişiyor olması, sosyalist bir devrimi aynı anda tüm ülkelerde gerçekleşmesini olanaksız hale getirmiştir (Lenin, 1992c: 56-7). Dolayısıyla, sosyalist bir devrim ekonominin gelişmişlik seviyesine bağlı olmayıp, emperyalist zincirin en zayıf halkasını oluşturan ülkelerde gerçekleşecekti.

Poulantzas, Lenin'in emperyalist aşamada geliştirdiği en zayıf halka teorisinin yanlış bir yoruma dayalı olarak sırf ekonominin gelişmişlik seviyesiyle ilişkilendirilip, kapitalistleşme sürecinin henüz başında olan ülkeler için kullanıldığını düşünüyordu. Yapılan bu yanlış yorumun sonucu olarak Lenin'in zayıf halka teorisi ekonomizme indirgenip, siyasal ve ideolojik düzeylerde ortaya çıkan çelişkiler dikkate alınmadan dar bir çerçeveye hapsedilmiş oluyordu. İşte Poulantzas'ın itirazı da bu noktada anlam kazanır. Lenin, Rusya'yı emperyalist zincirin en zayıf halkası olarak açıklarken, kuramsal çözümlemelerini sırf iktisadi öğelere dayandırarak yapmaz, aynı zamanda siyasal ve ideolojik düzeylerde ortaya çıkan çelişkilerin birikimini de göz önünde bulundurur.

Rusya'nın, emperyalist zincirin eşitsiz gelişiminin en zayıf halkasını oluşturmasının anlamı, iktisadi, siyasi ve ideolojik düzeylerde ortaya çıkan çelişkilerin birikmiş halinin bir sonucudur. Bir başka ifadeyle, Rusya'da geniş bir alana yayılmış farklı üretim biçimlerinin bulunması, Çarlık Devleti'nin içinde bulunduğu çöküntü durumu ve ideolojik bunalımın yaratmış olduğu etkiler, çelişkilerin farklı düzeylerde eşitsiz bir biçimde gelişmesine yol açmıştı (Poulantzas, 1974: 35). Farklı düzeylerde açığa çıkan çelişkilerin birikimi Rusya'yı emperyalist

zincirin en zayıf halkası haline getirmişti. Bu zinciri bir arada tutan bağların sadece iktisadi bağlardan ibaret olmadığı açıktı. Lenin, zayıf halka teorisiyle sırf ekonomik açıdan daha zayıf bir ülkeyi vurgulayıp, böyle bir ülkede sosyalist devrimin gerçekleşmesini daha yüksek bir olasılık olarak görseydi, ısrarla Rusya'nın kapitalist bir ülke haline geldiğini ispatlamaya çalışmazdı (Lenin, 1988: 27). Oysaki Lenin, Rusya'nın kendine özgü köy komün yapısından ötürü kapitalizmin gelişmesinin mümkün olamayacağını, geçmişin feodalizmi ile geleceğin komünizmi arasında doğrudan bir ilişki kuran ve dolayısıyla da devrimci bir dönüşümün batıdan farklı olarak işçi sınıfının öncülüğüyle değil de, köylünün öncülüğüyle gerçekleşeceğini düşünen *Narodniklere* karşı Rusya'da kapitalizmin hâkim üretim tarzı haline geldiğini her alanda göstermeye çalışmıştı (Carr, 2002: 19; Cliff, 2002: 25; Stalin, 1998: 195). Dolayısıyla, Lenin, bir yandan Rusya'nın kapitalist bir ülke haline geldiğini ispatlayıp, sosyalist bir devrimde işçi sınıfının görevlerini göstermeye çalışırken; diğer taraftan da kapitalizmin daha az geliştiği bir ülkede devrimin gerçekleşeceğini düşünmesi mümkün olamazdı. Poulantzas'a göre, Lenin'in farklı düzeylerde açığa çıkan çelişkilerin üst üste birikmesi çerçevesinde geliştirdiği zayıf halka teorisi emperyalist zinciri keşfetmesine ve II. Enternasyonal'de yaygın olan ekonomizmden tam anlamıyla kopmasına neden olmuştur.

Bu yüzden tekelci kapitalizm aşamasında her ulusal formasyon içinde devletin belirleyici işlevi, emperyalist zincirin oluşumunun en önemli öğesini açığa çıkarmaktadır: "mali sermaye." Emperyalist aşamada ulusal formasyondaki siyasalın yeni işlevi, uluslararası alanda da yeni bir işlev oluşturmaktadır: "hegemonya kurma". Bunun anlamı toprak ele geçirmek, rekabeti zayıflatmak ve rakibinin hegemonyasını kırmaktır (1974: 35).

Mali sermayeyi açığa çıkarmak, iktisadi düzeyde ortaya çıkan çelişkileri tüm yönleriyle anlamaktır. Bunun anlamı, sadece banka sermayesini ve onun sanayiciler tarafından kullanımını değil, onun tekellerle olan birleşimini ifade etmektedir. Tekelci büyük bankalar ile tekelci sanayi gruplarının kaynaşmasından oluşan mali sermaye bir kez oluştu mu, sosyal hayatın bütün alanlarına nüfus eder (Lefebvre, 1975: 347–48). Poulantzas'ın emperyalist zincirin en önemli öğesini oluşturduğunu düşündüğü mali sermaye ile kastedilen şey, iktisadi düzeyde ortaya çıkan değişimlerin yanında onun sosyal boyutuyla birlikte ele alınmasıdır.

Poulantzas'ın emperyalist aşamada hegemonya değişimiyle kastettiği şey, siyasal ve ideolojik düzeyler ortaya çıkan değişimdir. Bu konuyla ilgili olarak Seewzy'nin yaptığı açıklamalar öğretici olabilir. "Milliyetçilik", feodal toplumun ayrımcılık ve gericiliğine karşı yükselen burjuvazinin iktisadi ve kültürel özgürlük amacının bir ifadesiydi; militarizm ise, milliyetçiliğin bu amacına ulaşması için kaçınılmaz olarak kullandığı bir amaçtı. Emperyalizmi karakterize eden dönemde "ulusal şeref" ve "üstünlük" duyguları geliştirilmeden diğer uluslar karşısında başarılı olunması mümkün değildi (2007: 306–7). Emperyalizmin koşulları altında faşizmin en uç sınırını oluşturan ırkçılığın, yabancı düşmanlığının, güçlü devlet ve yayılmacık gibi öğelerin gelişmesi; milliyetçilik ve militarizmin iç içe geçmişliğinin radikal bir biçimde dışa vurumunu ifade ediyordu. Poulantzas'ın da pek haklı olarak vurguladığı gibi diğer uluslar üzerinde hegemonya kurmak, siyasal ve ideolojik düzeyde yaşanan bu değişim sayesinde gerçekleşebilirdi.

Şimdi de, farklı dönemlerde, farklı biçimler altında ve farklı gerekçelere dayandırılarak yapılan emperyalizme ilişkin yorumların tarihsel olguları ele alış biçimini Marksist kuramsal gelenek içinde yol açtığı hatalı sonuçların Poulantzas'ın

düşünce sistematiği açısından bakarak inceleyelim. Poulantzas'ın III. Enternasyonal'e yönelttiği en temel eleştiri hem sağ'a, hem de sol'a dönüşlere yön veren genel bir çizginin ekonomizme dayanması ve bunun sonucu olarak da kitle bağından yoksun olmasıdır.

Komintern'de faşizme yönelik yapılan ilk tespitler ekonomin gelişmişlik düzeyi ile olgular arasında doğrudan ilişkinin kurulmasıyla sınırlıydı. İtalya'da faşizmin iktidarı sanayinin henüz kapitalizmin daha ileri aşamasında olduğu ülkelerdeki gelişmişlik düzeyine ulaşmadığı, yarı tarıma dayalı ilişkilerin hâkim olduğu bir ülkede başarılı olmuştu. Dolayısıyla, kapitalist gelişme süreci içinde sanayisini daha ileri gelişme düzeyine ulaşmış olan Almanya'da ise faşizmin iktidar olması mümkün değildi (Poulantzas, 1974: 37). Bu kuramsal çözümlemenin anlamı şuydu, Rusya'da sosyalist bir devrimin başarısı sanayileşmemiş bir ülkenin emperyalist zincirdeki en zayıf halkayı oluşturmasıyla açıklanıyorsa, aynı şekilde de faşizmin başarısı veya başarısızlığı da ekonominin gelişmişlik düzeyi ile ilişkilendiriliyordu. Bu kavrayış tarzı ekonomizme dayalı kuramsal çözümlemelerin evrimci biçime dayalı yorumlanmasından başka bir şey değildi.

Faşizm İtalya'dan sonra Almanya'da da iktidar olunca tersi yönde düşünceler geliştirilmeye başlandı. Bu defa da faşizmin iktidara geliş nedenleri, önceki düşünceden farklı olarak, sanayi alanındaki gelişmişlik düzeyiyle açıklanmaya çalışıldı. Faşizmin iktidara geliş nedenlerini sanayi alanındaki gelişmişlik düzeyiyle temellendirmesinin anlamı, toplumsal-iktisadi yapının doğrusal bir çizgide ilerlemesi sonucu, mekanik bir biçimde kaçınılmaz olarak çöküşe giden sürece yol açacaktı. Böylece, üretim ilişkileri ve üretici güçler arasındaki çelişkilerin daha da artması

kapitalizmin çöküşünü doğuracaktı. İşte faşizmin yükselişi de kapitalizmin bu kaçınılmaz bir biçimde gelişen çöküş anına bir cevap olarak ortaya çıkmıştı.

Poulantzas'a göre, Almanya ve İtaya halkalarının emperyalist zincirdeki zayıflığı ne geri kalmışlığın bir sonucu, ne de sanayi alanındaki ilerlemişliğin bir göstergesiydi (1974: 39). Lenin, kapitalizmin en yüksek tarihsel aşaması olan emperyalizmi karakterize eden şeyin asalaklık ve çürüme olduğunu söylerken; emperyalizmi bir geçiş kapitalizmi, yani can çekişen kapitalizm olarak betimlemişti (1992b: 141-42). Lenin'in bu düşüncesi emperyalizmin iktisadi açıdan kapitalizmin daha ileri aşamasını ifade ettiği için zorunlu olarak çökeceği anlamına gelmediği gibi, faşizm de kapitalizmin bu çöküş anında kurtarıcı bir güç olarak ortaya çıkmış değildi.

Ekonomizmin yol açtığı iki önemli sonuçtan biri sınıf mücadelesinin öneminin yadsınması, bir diğeri de kitle bağının yokluğudur. Oysaki, Poulantzas'ın Marx'tan yaptığı alıntıda belirttiği gibi "son çözümlemede, ekonomik süreç, önceliği elinde tutan sınıf mücadelesi tarafından üst belirlenir" derken toplumsal hareketlilik mutlak anlamda ekonomiye indirgenemeyeceği gibi, sınıf mücadelesi de mutlak anlamda ekonomiye bağlı olmadığını göstermeye çalışır (1974: 40). Ekonomik kadastrofizmin III. Komintern tarafından temellendirilip, siyasal olanın ekonominin basit bir yansıması haline getirilişine daha yakından bakalım.

Kapitalizm geliştikçe sermayenin organik bileşiminde[11] bir artış ortaya çıkar. Bunun nedeni, değişen sermayenin, değişmeyen sermayeye oranla daha geriden ilerlemesidir. Başka bir ifadeyle, hammadde kitlesiyle, makinelerin ve donanımın miktarında meydana gelen artışın, işçi sınıfının artışının gerisinde kalmaktadır. Bu

[11] Sabit Sermaye (s) :Değişen Sermaye (d)=Sermayenin Organik Bileşimi

nedenle sermayenin organik bileşiminde ortaya çıkan bir artış, kâr oranlarının[12] düşmesine yol açar (Nikitin, 1979: 115). Kâr oranlarında meydana gelen düşüş burjuvazinin gelirlerinde bir azalmaya, dolayısıyla da iktisadi düzeyde bir bunalıma neden olacağından kapitalizmin çöküşüne giden süreci kaçınılmaz hale getirir. Kapitalizmin çöküşünü, kâr oranlarındaki düşüş sonrası büyük bir iktisadi bunalıma dayandırılması ya sosyalist bir devrime yol açacağı, ya da faşizmin iktidarıyla sonuçlanacağı yönündeki düşünce ekonomik kadastrofizmden başka bir şey değildir.

Sermayenin organik bileşiminin artması kâr oranlarının düşmesine neden olacağı yönündeki Marksist geleneğe dayalı geliştirilen kuramsal çözümleme doğru olmakla birlikte, Komintern'in bu kuramsal çözümlemeleri faşizmi anlamak için bir dayanak noktası haline getirmesi yanlıştır. Şöyle ki kâr oranın düşmesi kâr kitlesinin de aynı oranda düşeceği anlamına gelmez (Nikitin, 1979: 115–16). Kâr oranında düşme eğilimi ortaya çıkmasına rağmen kâr kitlesinde bir artış sağlanabilir. Dolayısıyla kâr oranındaki düşüşün sosyalist bir devrimi tetikleyeceği veya faşist bir iktidara yol açacağı yönünde bir ekonomik kadastrofizmi düşünmek hatalı olur.

Sermayenin organik bileşimindeki artışın neden olduğu kâr oranın düşme eğilimi bir dizi önlemin devreye girmesiyle hafifletilebilir: "Mutlak artı değer" ve "nispi artı değer." Poulantzas kâr oranının düşmesini artı değer oranın[13] yükselmesiyle birleşir derken kastettiği şey budur (1974: 41). Kâr oranının düşme eğilimine karşı burjuvazi sömürü oranını artırmak zorunda kalacaktır, bunun için de, işçi ücretlerini aynı düzeyde tutmak koşuluyla çalışma saatlerini daha da artıracak, böylece kâr oranındaki düşme eğilimi biraz olsun hafiflemiş olacaktır (Eaton, 1980: 104). Tüm bu uygulamalar sıkı bir denetim ve disiplin: Ağır para cezalarının kesimi;

[12] Art Değer (a): Sabit Sermaye (s)+Değişen Sermaye (d) = Kâr Oranı
[13] Artı değer (a):Değişen sermaye(d)= Artı değer oranı

Ücret ödeme yöntemi: Parça başına ücret vermek; İkna yöntemleri: Bazı ek ödenekler verilmesi; gibi daha birçok faktörün başarılı olmasıyla mümkün olabilir (Eaton, 1980: 106-108). Düşen kâr oranları karşısında artı değer oranın artırılmasının bir başka yöntemi de ileri düzeydeki teknolojinin üretime uygulanmasıdır. İş gücü süreci ve ücretler aynı kaldığı halde gerekli emek zamanı kısalır; ancak ek emek zamanı artar (Nikitin, 1979: 84-5). Nispi artı değer teknolojik ilerleme ve bilimsel buluşlardan ileri gelen üretkenliğin ortasında doğar (Eaton, 1980: 109). Görüldüğü üzere mutlak artı değerin ve nispi artı değerin başarılı olması sırf iktisadi düzeyde alınacak önlemlerle sınırlı olmayıp, siyasi ve ideolojik düzeylerdeki uygulamaların başarısına bağlıdır.

Sonuç olarak, Poulantzas'ın, Lenin'in emperyalizm tanımlamasından hareketle vardığı en önemli sonuçlar şöyle özetlenebilir. Kapitalizmin tarihsel açıdan daha ileri bir aşamasını ifade eden emperyalizmi sırf iktisadi düzeyde ortaya çıkan değişimlere bakarak açıklanamaz. Emperyalizm; kapitalist aşamadaki iktisadi, siyasi ve ideolojik düzeylerde açığa çıkan çelişkilerin üst üste birikimin bir sonucudur. Farklı düzeylerde ortaya çıkan bu değişim ulusal formasyonu, uluslararası alanı ve her ikisini aynı anda belirler. Ulusal formasyondaki iktisadi değişimin görünümü tekelci kapitalizm biçimini alırken; siyasi düzeydeki değişim müdahaleci devlet biçimini alır. Devletin ulusal formasyondaki en önemli işlevi emperyalist zincirin en önemli öğesi olan mali sermayeyi açığa çıkarmak; ikincisi ise, hegemonya kurmaktır.

7. 2. Siyasal Bunalım

Faşizm, yukarıda ifade edildiği üzere, kapitalist gelişimin daha ileri bir aşamasını ifade eden emperyalist aşamada ortaya çıkmış tarihsel bir olgudur. Ancak,

faşizme ilişkin geliştirilen kuramsal çözümlemeleri sırf kapitalist gelişimin daha ileri bir aşamasına dayandırarak açıklamak tek başına yeterli ölçüt olamaz. Bir başka ifadeyle, emperyalist aşama zorunlu ve kaçınılmaz olarak faşizmin iktidarına yol açacağı anlamına gelmez. Aksi takdirde Almanya ve İtalya dışında kalan diğer emperyalist ülkelerde faşizmin gelişmemesinin nedenlerini anlamak mümkün olmayacaktı. Poulantzas'ın düşüncesine göre faşizm, özgül bir sınıf savaşı konjonktürüne tekabül eder ve bir devlet biçimi ve yönetim biçimi olarak kapitalist devletin uç sınırını oluşturur. Bunun anlamı faşizm koşullarında sınıf mücadelesinin geçtiği konjonktürün özgül bir biçim almasıdır (Poulantzas, 1974: 53). Bir başka ifadeyle, faşizmin iktidarına yol açan "siyasal bunalım", emperyalist aşamada belli bir konjonktür altında ortaya çıkan sınıf mücadelesini karakterize eden bir dizi özgül nitelik tarafından oluşturulur. Faşizmin gelişiminin nedenleri, belli bir konjonktür altında ortaya çıkan siyasal bunalıma dayandırılarak incelenmesi Troçki, Gramsci ve Thalheimer başta olmak üzere farklı düşünürler tarafından farklı biçimlerde ele alınarak yapılmıştır. Bu düşünürlerin faşizme ilişkin geliştirdikleri önermeleri "*18 Brumairei"* adlı çalışmaya dayandırarak yapmaları onların ortak paydasını oluşturur. Dolayısıyla, Marx'ın bu çalışmasında yer alan kuramsal çözümlemelerin bilinmesini zorunlu hale getirir.

III. Napolyon, burjuva parlamenter sistemin doğal işleyişinin tıkanmasına neden olduğu siyasal bunalımdan yaralanarak, 2 Aralık 1851'de gerçekleştirdiği bir hükümet darbesi sonucu iktidara gelir. Bu iktidar 1848–1851 yılları arasında yoğunlaşan sınıf mücadelesinin ortaya çıkardığı farklı olguların bir bileşkesini yansıtır.

Fransız burjuvazisi tarihin belli aşamasındaki sosyal varlığını sürekli kılabilmek için siyasal iktidarını gözden çıkarır ve kendisini yürütme gücünün iktidarına bağımlı hale getirir. Yürütme gücü toplumun bedenini bir zar gibi sarar. Buna rağmen devlet tamamıyla toplumdan bağımsız bir aygıt olmuş gibi görünür. Bonapartist iktidar küçük toprak sahibi köylülerin çok büyük bir bölümünün desteğini almış olsa da, toplumdan bağımsız olan bir yürütme gücü görünümü altında burjuva toplumunun güvenliğini sağlamaya çalışır. Böylece Bonapartist iktidar özerkleşmiş bir yürütme gücünün etkinliğine dayalı olarak burjuvazinin maddi gücünü korumaya ve onun siyasal gücünü yeniden yaratmayı hedefler (Marx, 1990a: 117, 134–5, 148, 187). Marx'ın yaptığı bu açıklamalarından hareketle Bonapartizme ilişkin şu çıkarsamalar en olası sonuçlar gibi görünmektedir. 1) Bonapartizm, iki temel sınıfın birbirine üstün gelemediği, sınıf iktidarında bir boşluk doğduğu bir denge durumunda ortaya çıkan ve kapitalizmin gelişiminin önündeki tüm engelleri kaldırma yönünde bir işlev üstlenen rejim biçimidir. 2) Bonapartizm, burjuvazinin toplumsal iktidarını sürekli kılmak için siyasal iktidarından ödün vermesidir. 3) Bonapartizm, yürüme organının egemen sınıfın somut denetiminden kurtulup özerk bir siyasal rol üstlendiği iktidar biçimidir. 4) Bonapartizm, köylülerin desteğinin yanında genel anlamda orta sınıfların ve kısmen de olsa küçük burjuva etkisi altında buluna işçilerin desteğine dayanır. 5) Bonapartizm, burjuvazinin güçsüz olduğu koşullarda devlet aygıtını büyütüp güçlendirmeye hizmet eder. 6) Bonapartizm, iç savaşın gündemde olduğu durumlarda ortaya çıkar. 7) Bonapartizm, bir denge ve aynı zamanda geçiş rejimidir; dolayısıyla kalıcı ve bağımsız temellere sahip bir devlet örgütlenmesi olamaz (Yurtsever, 2006: 150–53).

Thalheimer, Marx'ın Bonapartist diktatörlüğe ilişkin geliştirdiği çözümlemeleri faşizmi de içine alacak bir biçimde genişletmeye çalışır. Ancak, onun bu yönelimi faşist ve Bonapartist devlet biçimleri arasında birebir ilişki kurduğu anlamına gelmez. Thalheimer'ın, ortaya çıkan Bonapartist iktidar biçiminden hareketle faşizme yönelik geliştirdiği düşünceleri şöyle özetlenebilir. Bonapartizm, yükselen proleter devrimi karşısında başta burjuvazi olmak üzere toplumun diğer sosyal sınıflarının kendisini büyük tehdit altında hissettiği bir anda burjuvazinin sosyal hâkimiyetini sürdürebilmek için ortaya çıkan özerkleşmiş yürütme gücüne dayalı burjuva devlet iktidarının en son biçimidir. Bir başka ifadeyle, Bonapartizm, proletaryanın devrimci yükselişi karşısında burjuvazinin kendisini savunup sosyal hâkimiyetini güvence altına alma ihtiyacı sonucu ortaya çıkmış olan burjuva devlet iktidarının özgül bir biçimidir. Bonapartist diktatörlüğün benzer bir başka biçimi de faşist devlet biçimi alması şeklinde ortaya çıkar. Her iki devlet biçiminin de ortak noktaları: 1) Sermayenin açık diktatörlüğüne dayalı bir rejimi kurmaları, 2) yürütme gücünü özerkleştirmeleri; burjuvazinin siyasi hakimiyetini yok edip, bütün diğer sınıfları yürütme gücüne tâbi kılmaları, 3) burjuvazi ve tüm özel mülkiyet sahiplerinin başta işçi sınıf olmak üzere kapitalizmin sömürüsü altında bulunan tüm öteki sınıflar üzerinde hakimiyet kurmalarıdır (1999: 37, 49).

Tasca da tıpkı Thalheimer gibi faşist iktidar biçimi ile Bonapartizmin ortaya çıkardığı iktidar biçimi arasında doğrudan bir ilişki kurmaz. O'na göre, faşizm savaş sonrası dönemin kendine özgü koşullarının ortaya çıkardığı bir tarihsel olgu olmakla birlikte, faşizmin gelişimini hazırlayan şartların temelini iktisadi düzeyde ortaya çıkan bunalım oluşturur. Ancak, bu ekonomik bunalım sıradan bir bunalım olmayıp, genel anlamda bir ekonomik bunalım olduğundan sosyal sorunların da gelişmesine

neden olur. Böylece, bir araya gelen üç faktör faşizmi anlamamıza yardımcı olur: 1) Sınıf savaşımının keskinleşmesi, 2) sınıf savaşımının siyasal bir nitelik kazanması, 3) karşı karşıya buluna güçler arasında nispi bir denge durumunun ortaya çıkması (1999: 120–23).

Bauer'e göre ise, burjuvazinin sınıf egemenliğinin tehlikeye girdiğini hissettiği anda işçi sınıfına karşı demokrasi dışı unsurlarla bir ittifak içine girer. Bir süre sonra da bu demokrasi karşıtı unsurların diktatörlüğüne boyun eğmek durumunda kalır. İşte faşist diktatörlük sınıfsal ağırlıkların kendine özgü belirli bir dengeyi oluşturduğu bir esnada ortaya çıkar (1999: 104–5).

Poulantzas, Thalheimer'ın faşizme ilişkin geliştirdiği kuramsal çözümlemelerde geçen denge (*equlibrium*) kavramının uzlaşmaz çelişkiyi meydana getiren iki "eşit güç" arasında ortaya çıkan bir dengenin oluşması biçiminde kullanıldığına işaret eder. Ayrıca, Tasca ve Bauer'in denge kavramsallaştırmasının da Thalheimer'ın kullanımından farklı olmadığını düşünür. Oysaki Marksist klasiklerde geçen denge kavramının kullanımı "eşit olmayan" iki güç arasında ortaya çıkan güç ilişkilerinin göreli denge durumunu alması biçiminde kullanılmıştır. Dolayısıyla, iki güç arasında ortaya çıkan denge kavramının kuramsal statüsü Thalheimer ve O'nu izleyenlerin faşizm çözümlemelerinde farklı bir anlam kazanır. Troçki bu nokta da anlamlı olabilecek önemli vurgular yapar: "Uzlaşmaz kampların arasında bir güç dengesinin oluşması bu dengenin eşit güçler arasında oluştuğunu göstermez" (1993: 282–83). Troçki'nin bu değerlendirmesi O'nu Poulantzas'ın düşüncelerine bir nebze de olsa yaklaştırır. Ancak, Troçki, faşizmin gelişim nedenlerini işçi sınıfının radikalleşmesi sonucu burjuvazinin ürkmesine ve proleterleşmekten korkan küçük burjuvazinin faşizmi desteklemesine (1993: 451)

dayandırarak yaptığı açıklamaları, sınıf mücadelesinin özgüllüğünü yadsıdığı gerekçesiyle Poulantzas tarafından eleştirilir.

Gramsci'nin değerlendirmelerinde ise, durum görece daha farklıdır. Gramsci'nin kuramsal örgüsü içinde geçen Sezarizm kavramsallaştırması çatışan kuvvetlerin büyük bir felaketliyle sonuçlanacak olan iki güç arasında ortaya çıkan denge durumunu ifade eder. Çatışan bu iki kuvvetin birbirleri karşısında bir üstünlük sağlayamadıkları denge durumunda dışarıdan bir üçüncü kuvvetin gelmesiyle birlikte iki kuvvetten geriye ne kaldıysa onu boyunduruk altına alır ve kendi iktidarını kurar. Ancak, Sezarizm her zaman ve her koşulda aynı tarihsel anlamı taşımaz. Sezarizm, çatışan kuvvetlerden ilerici olan tarafın hedeflerine hizmet ediyorsa ilericidir, eğer gerici olan tarafın hedeflerine hizmet ediyorsa gerici bir iktidar olarak kavranmalıdır. I. ve III. Napolyon darbeleri altında ortaya çıkan farklı iktidar biçimleri de yapılan bu değerlendirmeler çerçevesinde düşünülmelidir. Klasik Sezarizmi meydana getiren farklı iktidar biçimlerinin kendi aralarında ortaya çıkan farklılıkta olduğu kadar bu iktidar biçimlerinin Çağdaş Sezarizmi[14] oluşturan iktidar biçimiyle de aralarında farklılık vardır. 1799 ile 1851 yıllarında ortaya çıkan hükümet darbelerinde çatışan her iki kuvvet ayrı ve karşı olmakla birlikte birbiriyle kaynaşmaz ve ilerleyen süreçte özümsenemez değildir. I. Napolyon tarafından gerçekleştirilen hükümet darbesi nitel ve nicel açıdan bakıldığında bir devlet tipinden farklı bir devlet tipine doğu geçişte tarihsel bir aşamayı ifade eder. III. Napolyon döneminin Sezarizmi ise bir devlet tipinden farklı bir devlet tipine geçiş olmayıp aynı devlet tipinin kesintisiz bir çizgi üzerindeki evrimini ifade eder. Çağdaş Sezarizmin Klasik Sezarizminden farkı ise çatışan kuvvetler arasında ortaya çıkacak denge unsurunun büyük bir kavgadan sonra

[14] Bunu faşizm olarak da düşünebiliriz.

bile olsa çatışan güçler arasında kaynaşması ve birleşmesi, Klasik Sezarizmden farklı olarak, hiçbir zaman gerçekleşmez (Gramsci, 1997: 283–87). Gramsci'nin siyasal bunalıma ilişkin geliştirdiği çözümlemeler, Thalheimer'ın çözümlemesinde geçen eşit derecede bulunan iki temel gücün birbirlerine üstünlük sağlayamadığı basit bir denge durumu olmayıp, iki güç arasında geçen mücadelenin her iki güç için de yıkımdan başka bir şey doğurmadığı ve bir katastrofik bir geleceği sunan özel bir denge durumunu ifade eder. Bir başka ifadeyle, çatışan temel kuvvetler arasında öyle bir görece denge durumu oluşur ki, çatışma her iki tarafın da felaketine neden olacak bir biçimde sonuçlanır. Çatışmaya bir üçüncü gücün karışmasıyla birlikte iki güçten geriye ne kaldıysa ona boyun eğdirir ve onu kendi egemenliği altına alır.

Poulantzas'a göre, eşit güçler arasında ortaya çıkan denge unsuru, genel denge bunalımı ve katastrofik denge bunalımı gibi siyasal bunalımların özgül bir çeşididir. Faşizm ise güçler arasında ortaya çıkan bir dengeye dayalı olarak gelişen siyasal bunalım türlerine tekabül etmez. Faşizm, sınıf mücadelesinin kendine özgü konjonktüründe siyasal bunalımın genel bir karakteristiğine sahip olmasına rağmen, tamamen özgül bir siyasal bunalımın özel bir karakteristiğini ifade eder. Siyasal bunalımın yol açtığı olağanüstü devlet biçimi sınıf mücadelesinin geçtiği alanın özel niteliği içinde ortaya çıkar. Siyasal bunalım kurumsal sistem içindeki çatlaklarla birlikte gelir. Kurumsal bunalım sınıf mücadelelerini etkilemesine rağmen, onun bir sonucudur. Kurumlar toplumsal düzeyde ortaya çıkan çatışkıyı belirlemez, ama sınıf mücadelesi devlet aygıtları içinde geçen değişimi yönlendirir (1974: 62-3). Bu noktadan sonra belli bir konjonktür altında geçen özgül bir sınıf mücadelesinin faşizmin gelişiminde belirleyici rol oynayan özgül bir siyasal bunalımın ortaya

çıkardığı etkileri Poulantzas'ın düşünce sistematiği açısından bakarak değerlendirmeye çalışalım.

Faşistleşme süreci ve faşizmin yükselişi iktidar bloğunu oluşturan egemen sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasında geçen iç çelişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu süreç belli bir konjonktür altında geçen özgül sınıf mücadelesinin neden olduğu özgül bir siyasal bunalıma tekabül eder. Bu siyasal bunalım siyasal egemenlik ilişkileri içinde ortaya çıkan "sınıf ittifakı" ve "sınıf fraksiyonu" temelinde düşünüldüğü sürece kavranabilir. İktidar bloğu siyasal egemenliği elinde tutan egemen sınıflar ve onların fraksiyonları arasında ortaya çıkan sınıf ittifakı temelinde oluşur. Kapitalizmin egemen olduğu somut toplumsal formasyonlarda ortaya çıkan siyasal egemenlik tek bir sınıf veya fraksiyonun elinde değildir. Siyasal egemenlik iktidar bloğunu oluşturan egemen sınıflar ve onların fraksiyonları arasında dağılmış durumdadır. Egemen sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasında ortaya çıkan çelişkiler devletin ve rejimin özelliklerini karakterize eden en önemli faktördür (Poulantzas, 1974: 75).

İktidar bloğuna dayalı olarak ortaya çıkan sınıf ittifakı, egemen sınıf veya fraksiyonun kendi hegemonyasını diğer egemen sınıflar üzerinde kurmayı başarabildiği sürece istikrarlı bir görünüm alır. İktidar bloğu içerisinde yer alan egemen sınıf veya fraksiyonun hegemonyasını diğer egemen sınıflar üzerinde kurmayı başarmış olması eşit olmayan güçler arasındaki sınıf ittifakının kurulduğunu gösterir. Bu sınıf ittifakı, iktidar bloğunu oluşturan egemen sınıflar ve onların fraksiyonları arasında geçen hegemonya mücadelesinden ötürü çelişkili bir ittifaktır. İktidar bloğu içindeki egemen sınıf veya fraksiyonun kendi hegemonyasını diğerleri üzerinde kurmayı başardığı anda dahi egemen sınıflar arasında süren hegemonya

mücadelesi belli bir konjonktürün kendine özgü koşulları altında farklı biçimlerde de olsa devam eder.

İktidar bloğu içindeki egemen sınıf veya onun fraksiyonunun gerek kendi siyasal örgütlenme yöntemiyle, gerek demokratik parlamenter sistemin sunduğu olanaklar aracılığıyla egemen sınıflar ve fraksiyonlar üzerinde kendi hegemonyasını empoze edemez duruma gelmesi bir hegemonya bunalımını meydana getirir (Poulantzas, 1974: 72). İşte Almanya ve İtalya özelinde ortaya çıkan faşistleşme süreci böyle bir siyasal bunalım anında ortaya çıkmıştır.

İktidar bloğu içinde yer alan sınıf veya fraksiyonun diğer egemen sınıflar üzerinde kendi hegemonyasını başarıyla kuramaması sonucu iktidar bloğunun tamamen ve yeniden düzenlenmesi ihtiyacını ortaya çıkarır. İktidar bloğunda ortaya çıkan hegemonya bunalımının anlamı ne Thalheimer'ın çözümlemelerinde geçen eşit güçler arasında ortaya çıkan bir denge durumuna, ne de Gramsci'nin güçler arasında ortaya çıkan katastrofik bir denge anına tekabül eder.

İktidar bloğunun yeniden düzenlenmesinin anlamı iktidar bloğunu oluşturan egemen sınıflar ve onların fraksiyonları arasında ortaya çıkan güç ilişkilerinin değişimini ve sahip oldukları güçlerin ağırlıklarının her birine yeniden dağılımını ifade eder. İşte faşizm, iktidar bloğu içindeki yeni bir sınıf fraksiyonunun kendi hegemonyasını faşizm aracılığıyla diğerleri üzerinde kurmayı başardığı bir ana tekabül eder. Poulantzas'a göre, faşistleşme sürecinin başlaması iktidar bloğu içinde yeni bir hegemonya kurma sürecinin farklı evrelerini ortaya çıkarır. Birincisi, iktidar bloğu içinde hegemonyanın henüz olmadığı, dolayısıyla da hegemonya istikrarsızlığının açık olarak ortaya çıktığı bir evre. İkincisi, iktidar bloğu içerisinde yer alan egemen sınıflar ve sınıf fraksiyonlarının hegemonya kurmakta başarısız

kaldıkları, yani hegemonya yetersizliğinin ortaya çıktığı evre. Sonuncusu, iktidar bloğu içindeki fraksiyonun siyasal hegemonyasının faşizm tarafından kurulduğu evre (1974: 73).

Faşizmin konjonktürü ve faşistleşme süreci ayrıca temsili parti bunalımına tekabül eder. Egemen sınıflar ile siyasi partileri arasında ortaya çıkan kopukluk, "temsil biçimi" ve "örgütlenme" ilişkilerinde bir kopukluk meydana getirir. Faşistleşme süreciyle birlikte bir tarafta yönetici sınıflar ve sınıf fraksiyonları diğer tarafta da devlet aygıtları arasındaki ilişkiler siyasal partiler aracılığıyla eski yöntemlerle sürdürülemez hale gelir (Poulantzas, 1974: 74).

Egemen sınıflar ve sınıf fraksiyonları ile devlet aygıtları arasında kurulan ilişkilerin demokratik parlamenter sisteme dayalı yöntemler aracılığıyla sürdürülemiyor olmasının iki önemli sonucu vardır. Birincisi, faşist partiyi oluşturan çekirdeğin daha militarist güçlere dayandırılarak yeniden düzenlenir. Böylece, faşist partiler siyasal açıdan yeniden düzenlenerek çekirdeğini özel milis güçlerin oluşturduğu ve baskı grupları ile yarı resmi şebekelere dayalı olarak yeniden örgütlendiği farklı biçimler altında ortaya çıkar.

İkincisi, devlet aygıtının[15] rolünün büyümesidir. Biçimsel hükümetin devre dışı kalması ve kurulu hukuki sistemin yıkılması sonucu "gerçek iktidarın" parlamentodan devlet aygıtlarında[16] yer alan kliklere doğru aktarılması şeklinde sonuçlanır. Bourderon'un dediği gibi, paramiliter ve militer kuruluşlar faşist partilerin ayırt edici özsel niteliğini oluşturur (1989: 138).

Poulantzas, Bolşevik Devrimi öncesi ortaya çıkan biçimsel iktidar ve gerçek iktidar arsındaki özgül çarpıklığı ifade etmek için kullanılan ikili iktidar kavramı ile

[15] Polis, asker, mahkemeler.
[16] Devletin baskı aygıtı ve devletin ideolojik aygıtları.

faşizm öncesi ortaya çıkan fiili durum arasında bir benzerlik kurmaya çalışır. Bir başka ifadeyle, sosyalizmin ve faşizmin iktidarları öncesinde ortaya çıkan fiili durumu benzer biçimde özgül bir siyasal bunalımı yansıttığını düşünür. Poulantzas, her ne kadar sosyalist ve faşist iktidarlar öncesi dönemlerde ortaya çıkan fiili durum arasında bir benzerlik kurmuş olsa da, bu benzerlik düşünüldüğü gibi o kadar açık değildir. Şubat Devrimi tamamen kendiliğinden ve plansız bir biçimde ortaya çıkar (Cliff, 1994: 105). Bu beklenmedik gelişme karşısında Bolşevikler tarafından yayınlanan ilk bildiri bir kurucu meclisin oluşması gerekliliği şeklindedir (Liebman, 1980: 142). Hemen akabinde Petrograd fabrikasında İşçi Vekilleri Sovyet'i için seçimler düzenlenir. Daha devrim nihai zaferine ulaşmadan Petrograd Sovyet'i doğmuş durumdadır. Artık, ikili iktidar, yani birbirinden ayrı iki hükümet ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bir tarafta geçici hükümetin temsil ettiği burjuva hükümeti diğer tarafta ise proletarya ve köylülerin temsil edildiği Sovyet iktidarı vardır (Carr, 2002: 83). Farklılığı yaratan durum Rusya'da gerçek iktidara tekabül eden Sovyet iktidarı devletin tamamıyla dışındaki bir alanda –fabrikalarda- gerçekleştirilen başarılı bir örgütlenme neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu yeni iktidar bloğunun oluşturduğu sınıf ittifakı işçi sınıf ve köylüler tarafından oluşturulur. Daha sonraki süreçte 1905'ten beri savunulan proletarya ve köylülüğün öncülüğündeki milli demokratik devrim stratejisinden tamamıyla ayrılıp, gerçekleştirilen bir ayaklanma neticesinde iki farklı iktidarın kendine özgü yöntemlerle kaynaştığı bir sosyalist devrim gerçekleşir (Stalin, 1998: 228). Faşistleşme sürecinin ortaya çıkardığı gerçek iktidar ise, devletin dışındaki bir alan da değil, eski iktidar bloğunun içindeki egemen sınıflar arasında yaşanan bir değişimle ortaya çıkar. Bir başka ifadeyle, faşist iktidar, iktidar bloğu içinde ortaya çıkan hegemonya bunalımının neden olduğu yeni bir sınıf

veya fraksiyonun öncülük ettiği ve kendi hegemonyasını diğer egemen sınıflar üzerinde kurmayı başarmasıyla gerçekleşir. Dolayısıyla, faşizm ile sosyalizmin iktidarları öncesi dönemlerde ortaya çıkan fiili durum nitelik açsından farklı olduklarından birbiriyle kıyaslanmaları doğru değildir.

Temsil biçimlerde ortaya çıkan bunalımın bir başka görünümü de yasama ve yürütme ilişkilerinde yaşanan dönüşümün parlamenter sistemin egemen olduğu devletten yürütmenin egemen olduğu güçlü bir devlete doğru geçişte kendini gösterir. Yürütmenin egemenliğine doğru bir dönüşümün yaşanıyor olması rekabetçi kapitalizmin liberal devlet biçiminden, tekelci kapitalizmin müdahaleci devlet biçimine doğru bir geçişi ifade eder. Tekelci kapitalizm aşamasında ortaya çıkan gerçek ve biçimsel iktidar arasındaki çarpıklık temsil ilişkilerinde yaşanan kopukluğu karakterize eden en önemli göstergedir. Temsil eden ve temsil edilen arasında ortaya çıkan bu kopukluğun "örgütlenme" ilişkileri üzerinde de görünür düzeyde etkisi olur. İktidar bloğunu oluşturan egemen sınıfların ve onların fraksiyonlarının siyasi partilerle arasındaki bağların kopukluğu her geçen gün daha da derinleşir. Böylece siyasal partiler temsil ettikleri sınıfların ve fraksiyonların siyasal çıkarlarını korumada ve hegemonyalarını kurmada yardımcı olamaz hale gelirler.

Faşizm konjonktürü egemen durumda bulunan ideolojinin bunalımına tekabül eder. Poulantzas, ortaya çıkan bu ideolojik bunalımı iki biçimde değerlendirir: Özel ve genel ideolojik bunalım. Birincisi, hegemonik durumda bulunan egemen sınıfın ideolojisinin somut toplumsal formasyon içerisindeki yetersizliğinin yol açtığı bunalım. Egemen durumda bulunan sınıfın ideolojisinin işlevi diğer sınıfları siyasal açıdan kendine bağımlı hale getirmek ve onları kendi ideolojisi karşısında ikinci durumda tutmaktır. Somut toplumsal formasyon içinde egemen ideoloji tek başına

bulunmaz, diğer sosyal sınıflara ait gerçek ideolojik alt gruplarla bir arada varlığını sürdürür. Egemen sınıfın ideolojisi, ideolojik alt grupları kendi ideolojisi içinde özümsemeyi başardığı sürece egemenliğini etkili bir biçimde kurup sürdürebilir. Ancak, egemen ideoloji başarılı olamadığı takdirde, yani ideolojik alt-gruplar egemen ideoloji tarafından özümsenemeyip, egemen ideoloji karşısında güçlü bir alternatif ideoloji olma konumunu sürdürürlerse egemen sınıfın ideolojisinde bir bunalıma neden olurlar (1974: 76). İkincisi, farklı nedenlere dayalı olarak hem egemen durumdaki sınıfın ideolojisinde, hem de ezilen sınıfların ideolojisinde aynı anda ortaya çıkan ideolojik bunalım somut toplumsal formasyon içinde genel bir ideolojik bunalıma neden olur. Poulantzas'ın düşüncesine göre, faşizm döneminde ortaya çıkan egemen sınıfın ideolojik bunalımını karakterize eden özgül nitelik genel bir ideolojik bunalıma tekabül eder. Bunun sonucu olarak iktidar bloğunu oluşturan hegemonik sınıf veya fraksiyon daha fazla egemenliğini sürdüremez hale gelir. Bunun en önemli sonucu, burjuvazinin siyasal temsilcileri ve onun ideolojik temsilcileriyle arasında kurulan bağın kopmasıdır. Böylece, burjuvazinin resmi ve resmi olmayan ideolojik sözcüleri faşizmi doğrudan veya dolaylı olarak savunmaya başlarlar (1974: 77).

Mao'nun sınıfların mevzilenmesine ilişkin olarak "savunma" ve "saldırı" karşıtlığı temelindeki geliştirdiği stratejik çözümlemeleri Poulantzas'ın faşizme ilişkin kuramsal önermelerinin geliştirmesinde önemli bir dayanak noktasını oluşturmaktadır.

Mao'nun askeri ve siyasi düzeydeki kuramsal çözümlemeleri şu sekiz aşamalardan oluşur: Etkin ve edilgen savunma, kuşatma ve ezme seferleri ile mücadele için hazırlık, stratejik geri çekilme, stratejik karşı saldırı, kıtaların toplamı,

hareketli savaş, çabuk sonuçlu savaş, imha savaşı (Mao, 1979: 125). Saldırı ve savunma karşıtlığına dayalı olarak yapılan ayrım, sınıf mücadelenin nesnel aşamalarını kapsar; bu da mevcut güçler arasındaki ilişiklerin nesnel faktörlerinin bütününe bağlıdır. Strateji bu aşamaların temelini oluşturur. Poulantzas, Mao'nun saldırı ve savunma karşıtlığı temelinde geliştirdiği düşüncelerinden hareketle faşistleşme sürecini burjuvazinin bir bölümünün saldırı aşaması ile saldırı stratejisine; işçi sınıfının ise savunma aşamasına geçtiği döneme tekabül ettiğini düşünür (1974: 79). O'na göre, faşistleşme sürecinin öncesi ve sonrasının ana hatları şöyle ortaya konabilir: Mücadele sonrası işçi sınıfının ve kitlelerin hücumunun başarısızlığıyla sonuçlanması ve mevcut güçler arasında görece denge durumunun ortaya çıkması (1974: 80). Mücadeleyi oluşturan güçler arasında görece denge durumunun ortaya çıkması karşı güçlerin durulgan halini ifade etmediği gibi keskinleşen sınıf mücadelesinin devam ettiğini gösterir. Dolayısıyla, Poulantzas'ın kullandığı görece denge durumu eşit güçler arasında ortaya çıkan bir denge durumunu ifade etmez. Burjuvazi ezilen sınıflar karşısındaki avantajlı konumunu korur ve saldırı için hazırlık yapar.

Troçki'nin işçi sınıfının savunmada bulunduğu yönündeki açıklamaları Poulantzas'ın düşünceleriyle her ne kadar bir benzerlik içinde görünse de, birçok açıdan farklılıkları da vardır (2000a: 90–1). Poulantzas'a göre, Troçki'nin hatası mücadele halinde bulunan sınıflar arasında ortaya çıkan denge durumu ile işçi hareketinin savunma evresi arasında bir özdeşlik kurması ve denge durumunun sona ermesiyle birlikte işçi sınıfının saldırı evresine denk düştüğünü düşünmesidir. Oysaki, savunma ve saldırı evreleri denge dönemini izleyen faşistleşme süreciyle birlikte başlar. Burjuvazinin işçi sınıfı üzerinde yoğunlaşan saldırısı da faşistleşme

sürecine tekabül eder. Faşistleşme sürecinin savunma ve saldırı evrelerinin hiçbirinde işçi sınıf saldırı durumunda değildir.

Poulantzas'ın üzerinde durduğu bir diğer önemli husus egemen sınıflar ile faşist parti ve faşist devlet arasında ortaya çıkan ilişki olmuştur. Komintern'de kabul edilen Dimitrov'un görüşü şöyleydi: *"Faşizm, finans kapitalin en gerici, en şoven en emperyalist unsurlarının açık terörcü diktatörlüğüdür*" (2005: 87). Poulantzas'a göre, temsili demokratik parlamenter sisteme dayalı liberal devletin karşıtı olan faşist devlet, tekelci büyük sermayenin tek başına devlete el koyması şeklinde yapılan açıklamalar kabul edildiği takdirde bunun analitik düzeyde iki önemli sonucu olacaktır: Devleti araçsalcı bir anlayışa indirgemek; diğeri de faşist devleti, iktidar bloğu ve onun içindeki hegemonik durumda bulunan fraksiyondan görece özerkliğini yadsımak (1974: 83). Ayrıca, bir yandan faşist devleti finans kapitalin açık terörcü diktatörlüğü olarak niteleyip diğer taraftan da faşist devleti, proletaryanın bir kesimi, köylünün ve küçük burjuvazinin desteğini aldığını iddia etmek büyük hata olur (1974: 88). Poulantzas'a göre, eğer faşist devlet finans kapitalin açık terörist diktatörlüğünü ifade ediyorsa o zaman parti-devlet bütünleşmesini kabul etmek gerekecektir; yok eğer faşist devlet finans kapitalin yanında diğer sosyal sınıfların çelişkili çıkarlarını da temsil ediyorsa o zaman parti-devlet bütünleşmesini imkânsız hale gelecektir.

Poulantzas, faşist parti ile burjuvazi arasında ortaya çıkan ilişkinin sadece örgütsel niteliğinin ön plana çıkarılıp, yani askeri yönüne vurgu yapılmasını eleştirir. O'na göre, faşistleşme sürecinde faşist partinin askeri görünümü siyasal süreç tarafından sürekli olarak belirlenir ve son aşama hariç olma şartıyla siyasal süreç her zaman egemen rolü elinde tutar (1974: 84). Poulantzas, faşist partinin siyasi yönüne

yaptığı vurgu oldukça önemlidir; ancak yapılan bu vurgu özgün bir kuramsal katkı sağladığı anlamına gelmez.

Dimitrov, faşist partinin kitlesi üzerine şu tespitlerde bulunur: Faşizm, tüm toplumu temsil ediyormuş gibi ortaya çıkar; anti kapitalist bir söylemle toplumun geniş bir kesiminin desteğini alıp sömürüyü maskeler ve demagojiyi başarıyla uygular (1996: 14–15). Bu açıklamaların gösterdiği üzere faşist partinin basit bir askeri örgütlenme oluşturmayıp toplum içinde geniş bir kitle tabanına sahip olduğu gerçeği kabul edilmelidir.

Tüm faşistleşme süreci boyunca ve faşizmin iktidarı sonrasında faşist parti ve faşist devlet karakteristik olarak hem iktidar bloğunu oluşturan egemen sınıflara karşı, hem de hegemonyasını kurduğu tekelci fraksiyonuna karşı görece özerk bir yapıya bürünür. Jelev, devlet ve faşist parti arasındaki ilişki hususunda Poulantzas'dan çok farklı düşünür. Jelev'e göre, faşist parti üyelerinin devlet aygıtına sızması, devlet görevlileri gibi maaş almaları, devlet aygıtlarını denetlemeleri; devlet ve parti merkez gücünün aynı kişiler elinde olması, birbirine benzeyen devlet ve parti kollarının birleşmesi kısacası partinin devlet aygıtları üzerindeki doğrudan ya da dolaylı kuşatıcı etkisi parti ve devlet bütünleşmesinin evrensel göstergesidir (1994: 81-2). Poulantzas'a göre, faşist partinin ve faşist devletin görece özerklik kazanmasının iki nedeni vardır: İktidar bloğu içinde bulunan ve somut toplumsal formasyonun bütününde ortaya çıkan çelişkilerin neden olduğu siyasal bunalımın üstesinden gelmek (1974: 85). Birincisi, İktidar bloğu içinde yer alan sınıflar ve onların fraksiyonları arasında meydana gelen çelişkilerin[17] iktidar bloğunu yeniden örgütlemek ve tekelci büyük sermaye fraksiyonunun hegemonyasını yeniden kurma

[17] Bu çelişkiler iç siyasal bunalımdan ötürü ortaya çıkar.

işlevini devletin görece özerkliği sayesinde gerçekleşir. İkincisi, iktidar bloğunu oluşturan egemen sınıflar ve onların fraksiyonları ile ezilen sınıflar arasında ortaya çıkan çelişkilerin, yani somut toplumsal formasyonun bütününü saran siyasal bunalımdan ve faşizm ve baskı altındaki sınıflar arasındaki karmaşık ilişkilerden kaynaklanır (1974: 86). Hem iktidar bloğu içindeki egemen sınıflar ve fraksiyonların arasındaki çelişkilerin, hem de iktidar bloğu ve dışındaki ezilen sınıflar arasında ortaya çıkan çelişkilerin, somut toplumsal formasyon içinde neden olduğu genelleşmiş siyasal bunalım görece özerklik alana daha da genişlemiş olan faşist devlet sayesinde yeni bir iktidar bloğunun oluşumuna elverişli bir zemin sağlar.

Poulantzas'ın anlatımında geçen "görece özerklik" tanımı ile iki temel sosyal sınıfın arasındaki dengeye dayalı olarak ortaya çıkan Bonapartist devletin "görece özerklik" tanımı arasında büyük farklılıklar vardır. Birincisi, Poulantzas'ın kavrayışında devletin görece özerk bir nitelik kazanmasının anlamı, devletin sınıf mücadelesinden ayrı bir uğrak olmadığıdır. İkincisi, dönüşümsüzlük noktasına kadar faşist parti ile büyük sermaye arasında ittifak kurulur. Bu süre içinde faşist parti bir kitle partisi haline gelme yönünde çok büyük başarılar sağlar. Bonapartist devlet biçiminde güçlü ve etkili bir kitle partisi yoktur. Üçüncüsü, faşist parti aracılığıyla büyük sermayenin tekelci fraksiyonu ile küçük burjuvazi arasında çelişkili bir ittifak kurulur. Faşizmin iktidarının ilk dönemlerinde bu uzlaşma siyaseti bozulur. Tekelci sermaye hegemonyasını kurma yönünde politikaları sürdürür. Küçük burjuvazi ise, faşist parti ve devlet aygıtlarının yeniden düzenlenmesi sayesinde yönetici sınıf konumuna gelir. Bonapartist devlet biçiminde ise uzlaşmalar süreklidir. Dördüncüsü, stabilizasyon döneminde tekelci büyük burjuvazi hegemonyasını kurar ve küçük burjuvazi yerine yönetici sınıf haline gelir. Bonapartist devlet biçiminde, faşizminden

farklı olarak, egemen sınıf ile yönetici sınıf özdeş değildir. Beşincisi, faşizmin izlemiş olduğu siyaset büyük sermayenin çıkarlarıyla ters düşer ve kendisi için de sonun başlangıcı olur (1974: 86-8).

7. 3. İşçi Sınıf ve Faşizm

1. Dünya savaşı sonrasında Almanya ve İtalya'da devrimci bir durum başlar. Avrupa'nın farklı yerlerinde devrimci durumlar konjonktürünün olması anlamında devrim gündemdedir. Rusya'da sosyalizmin zaferi Almanya ve İtalya'da sosyalist bir devrimin gerçekleştirilebileceği yönündeki umutları canlandırmış olsa da, her iki ülkede de iktidar olamamış ve işçi sınıfının siyasal açıdan büyük bir yıkımıyla sonuçlanmıştır. İşçi sınıfının 1920''de İtalya'da 1923''de Almanya'daki yenilgisi görece stabilizasyon dönemine denk düşer ve bu bozgun tüm stabilizasyon dönemi boyunca devam eder. Tüm faşistleşme süreci boyunca işçi sınıfının konumu bu yenilgi temelinde anlaşılabilir. Oysaki Komintern'de geliştirilen tezlerde işçi sınıfının yenilgisi hiçbir zaman kabul edilmemiştir (1974: 139). Poulantzas'ın stabilizasyon dönemiyle kastettiği şey burjuvazinin gücünü her geçen gün artırması, işçi sınıfının ve kitlelerin daha da zayıflamasıdır, yani stabilizasyon dönemi sınıflar arasında ortaya çıkan bir denge durumunu ifade etmez. Her stabilizasyon dönemi bozgun dönemi olmayabilir. Mesela Mao'nun kuramsal çözümlemelerinde vurguladığı gibi işçi sınıfının durumunu sağlamlaştırdığı ve saldırıya hazırlandığı bir stabilizasyon dönemi de bulunabilir (1970: 167).

Faşistleşme öncesi içinde bulunulan dönem, Mao'nun tarif ettiği gibi, işçi sınıfının burjuvaziye karşı saldırı için hazırlık yaptığı bir döneme tekabül etmez. İşçi sınıfı ve halk; burjuvazi karşısında güç kaybetmeye devam eder. İşçi sınıfının

yenilgisine tekabül eden stabilizasyon dönemi boyunca işçi örgütlerinin yeterli düzeyde bilince ve stratejiye sahip olmaması burjuvaziyi daha da güçlendirir (1974: 140). Benzer tespitler Lenin öncesi ve sonrası Komintern'de de yapılmıştır. Lenin, komünist partinin en önemli görevlerinden birinin uluslararası faşizme karşı direnişi örgütlemek ve faşizme karşı işçi sınıfına öncülük etmek olduğunu belirtiyor; Dimitrov, faşizmin iktidara gelişini işçi sınıfının kendi içinde bölünmesine ve örgütlü bir güç oluşturamamasına bağlıyor; Togliatti ise faşizmin iktidarını, işçi sınıfının bilinçlenme düzeyindeki eksikliğe ve örgütten yoksun olması şeklinde belirtiyordu (Dilber, 2002: 301; Dimitrov, 1996: 21; Togliatti, 1989: 32).

Poulantzas'ın düşüncesine göre, stabilizasyon döneminin öyle bir dönüm noktası vardır ki, faşistleşme sürecine denk düşer. Bu süreç. burjuvazinin "saldırıya" işçi sınıfın "savunmaya" geçtiği bir dönemdir. Gramsci'nin iddia ettiği gibi sınıf mücadelesini oluşturan taraflardan birinin, ya da her ikisinin tamamıyla ortadan kalktığı katastrofik bir dönemi ifade etmez (1997: 283).

İşçi sınıfı siyasal hedeflerine ulaşmadaki başarısızlıklarına rağmen yine de bazı iktisadi ve siyasi düzeylerde bazı kazanımlar elde etmeyi başarmıştır. İşçi sınıfının sınırlı düzeydeki bu kazanımları faşistleşme sürecinin başlarına kadar ortadan kaldırılamamış, ancak burjuvazinin bunalımının artması sonucu artık kabul edilemez hale gelmiştir. İşçi sınıfının kazanımlarının dayandığı güçler dengesi burjuvazi lehine değişmek zorundadır. Güç ilişkilerindeki her değişiklik karşıt tarafların işgal ettikleri yerlerin yeniden düzenlemesini ve yeniden dağılımını ifade eder. Poulantzas'ın düşüncesine göre, burjuvazinin işçi sınıfına karşı izlediği temel strateji şudur: Bunalımın dayandığı mevcut güç dengesini değiştirmek ve güç dengesinde meydana gelen değişimden sonra karşı saldırıya geçmek. Burjuvazinin

işçi sınıfına karşı böyle bir strateji uygulamadaki amacı, (1) sınıf mücadelesinin gerçek alanını gizlemek, (2) işçi sınıfını oyalamak, (3) kendini güçlü hissettiği yerde savaşa başlamak. Burjuvazi, faşistleşme sürecinin ilerleyen dönemlerinde işçi sınıfının elde ettiği bu sınırlı düzeydeki kazanımlarına karşı saldırıya geçer. Saldırının amacı, (1) işçi sınıfının örgütlü yapısını parçalamak, (2) işçi sınıfı üzerindeki sömürüyü daha artırmak, (3) işçi sınıfının iktisadi ve siyasi düzeylerdeki kazanımlarını yok etmek (1974: 141).

İşçi sınıfının faşistleşme süreci boyunca burjuvazi karşısında aldığı yenilginin bazı önemli sonuçları vardır. Poulantzas'ın düşüncesine göre, sınıf mücadelesinin faşistleşme süreci boyunca siyasal bir nitelik kazanması burjuvazinin kendi iç mücadelesi ve işçi sınıfına karşı yürüttüğü mücadele için geçerliyken; işçi sınıfının burjuvaziye karşı yürüttüğü sınıf mücadelesi iktisadi alanla sınırlıdır. İktisadi mücadelenin işçi sınıfı mücadelesinde daha ağır basması daha önceki siyasi mücadeleden devralınan farklı eylem biçimleri altında ortaya çıkar: Toplu gösteriler ve fabrika işgalleri (1974: 142).

Faşistleşme süreci boyunca işçi sınıfının ideolojik bunalımının aldığı farklı biçimler devrimci örgütlerin bunalımına yol açar. İşçi sınıfının ideolojik bunalım biçimlerinin yarattığı en önemli sonuçlar: Parti aygıtı ile işçi sınıfı arasındaki bağın kopması ve ortaya çıkan temsili bunalımın devrimci partilerin bölünmesine neden olmasıdır (Poulantzas, 1974:143). Devrimci örgütlerin geniş kitlelere ideolojik düzeyde yön veremiyor oluşunun yarattığı ideolojik boşluk, burjuva ve küçük burjuva ideolojisinin aldığı farklı biçimler tarafından doldurulur. İşçi sınıfının içinde bulunduğu ideolojik bunalım koşullarında burjuva ideolojisinin yaratmış olduğu etki, işçi sınıfının ideolojisinin üzerinde "sendikalizm" ve "reformizm" biçimleri altında

ortaya çıkar. Böylece, tüm faşistleşme süreci boyunca sosyal demokrat parti ve sendikalizmin yarattığı etki işçi sınıfının ideolojisi içinde yayılmaya devam eder. Lenin de sendikal hareket içinde "reformizm" ve "anarşizm" adı altında ortaya çıkan farklı siyasi eğilimleri işçi sınıfı ideolojisi üzerindeki küçük burjuva ideolojik etkisi olarak niteler (1982: 427).

Burjuva ve küçük burjuva ideolojilerinin her ikisinin de bunalım içinde olmasına karşın, küçük burjuva ideolojisinin kitle üzerindeki yansıması bunalım koşullarında daha farklı görünümler altında ortaya çıkar: antikapitalizm. Bu nedenle işçi sınıfı ideolojisi içinde daha kolay yayılma olanağı bulur. Küçük burjuva ideolojisinin bunalım koşullarında ortaya çıkan antikapitalist vurgusu işçi sınıfı ideolojisi içine sızar ve onu kendi ideolojik etkisi altına almayı başarır. Küçük burjuva ideolojisinin işçi sınıfı ideolojisi içinde ortaya çıkan özgül biçimleri vardır. Birincisi, işçi sınıfının devrimci örgütü hem kendi siyasal hedeflerini dikkate almaz, hem de kapitalist sistemin varlığını sürdürmek için gerekli olan siyasal baskı mekanizmalarını önemsemez, onun yerine Anarko sendikalizmi ön plana çıkarır. Bu durumun işçi sınıfı ideolojisi içinde almış olduğu özgül biçim anarşizmdir. Lenin, Poulantzas'dan çok daha önce, işçi örgütleri içinde partisiz örgüt sloganını atan Anarko-sendikalist harekete karşı çıkmış, bu hareketin devrimci örgütler içinde yayılmasına karşı kararlı ve etkili bir mücadele sürdürülmesi gerekliliğini ısrarla vurgulamıştı (Lenin, 1998: 161). İkincisi, örgütlü mücadelenin kitleler açısından taşıdığı önemi dikkate almadan doğrudan ve kendiliğinden eylemin önemini vurgular. Üçüncüsü, çok daha geniş kitlelere dayalı bir siyasal mücadele sürdürmek yerine küçük burjuva kökenli bir azınlığın şiddetine dayalı darbeci-devrimciliği savunur (1974: 145).

Küçük burjuva ideolojisinin işçi sınıfı ideolojisi üzerinde yaratmış olduğu etkilerin en önemli sonucu siyasal mücadeleyi edilgenleştirip onu etkisiz kılma şeklinde olmuştur. İşçi sınıfı ideolojisi üzerinde yaratılan bu pasif etki, toplumun tüm diğer ezilen kesimlerini de içine alacak bir biçimde genişler. Bir başka ifadeyle, başta işçi sınıf olmak üzere, toplumun ezilen diğer farklı katmanları küçük burjuva ideolojisinin etkisi altıda sosyalist bir dönüşümü gerçekleştirebilecek devrimci bir güç olmaktan çıkarlar. Faşizmin farklı sosyal sınıflara hitap eden eklektik ideolojisinin koşullandırdığı faşist demagojinin toplum üzerindeki etkili içeriği, işçi sınıfının ideolojisinin içine sızmış olan küçük burjuva ideolojisinin toplumu pasifleştirme ve etkisizleştirme yönündeki rolüne büyük katkı sağlar. Böylece, küçük burjuva ideolojisinin toplum üzerindeki etkisi faşist popülist söylemin yaratmış olduğu etkiyle birleşerek daha da belirgin hale gelir.

Poulantzas, küçük burjuva ideolojisinin işçi sınıfı ideolojisi içine sızmasının ortaya çıkardığı sonuçları "kendiliğindencilik", "anarşizm" ve "darbeci devrimcilik" biçiminde özetler. İşçi sınıfı ideolojisi içinde açığa çıkan bu sonuçlar Komintern tarafından "*sol komünizm*" olduğu gerekçesiyle mahkûm edilmişti. Oysaki Lenin, çalışmasına da adını verdiği "*sol komünizm*" vurgusunun başta siyasal parlamentarizm olmak üzere legal yöntemi devrimci mücadelenin her aşamasından dışlayan Alman Komünist Partisi'ne karşı yöneltmişti (1991: 51–2). Poulantzas da pek haklı olarak sol-komünizm vurgusunun Marksist-Leninist ideoloji içindeki bir sapmayı göstermek için kullanıldığını; Komintern'in sol komünizm vurgusunun ise, işçi sınıfı ideolojisiyle hiçbir ilgisi olmayan tamamıyla küçük burjuva ideolojisine özgü yanılsamaları göstermek amacıyla kullanıldığından ötürü eleştirmiştir.

Poulantzas'ın üzerinde durduğu bir diğer önemli husus, işçi sınıfı üzerinde sosyal demokrasinin etkisinin niteliksel olarak genişlemesi ve sosyal demokrasisinin faşizm karşısındaki siyasal çizgisinin ne yönde geliştiğidir. Poulantzas'ın işaret ettiği noktadan hareket edildiği takdirde iki nokta üzerinde durmamız gerekecektir: 1) Sosyal demokrasinin etkisinin sürmesinin hem sosyal demokrasinin doğasına hem işlevine hem de faşistleşme sürecinin özel konjonktürüne bakmak, 2) faşizmin gelişiminde sosyal demokrasinin nesnel sorumluluğuna işaret etmek. Faşistleşme süreci boyunca sosyal demokrasiye ilişkin geliştirilen belli başlı kuramsal çözümlemelerin ortaya çıktığını görüyoruz. Bunlar içinde en belirgin olanı Stalin'in "sosyal faşizm" düşüncesidir. Bu tezin en belirgin özelliği sosyal demokrasinin faşizmin bir kanadı olduğu yönündeki düşüncedir: "Faşizm, burjuvazinin savaş örgütüdür, sosyal demokrasinin aktif desteğine dayanmaktadır. Sosyal Demokrasi nesnel olarak, faşizmin ılımlı kanadıdır.(…) Bu örgütlenmeler birbirlerini dışlamıyor, aksine tamamlıyorlar" (Weber, 1979: 83). Aslında Stalin'den önce de bu düşünceleri benzer şekilde dile getirenler olmuştu. Zinovyev, sosyal demokrasinin faşizmin bir kanadı haline geldiğini; Ercoli, sosyal demokrasi ile faşizm arasında ideolojik açıdan bazı birlik noktalarının olduğunu düşündüler (Yarkın, 1991: 27, 65). Poulantzas, Stalin tarafından geliştirilen sosyal faşizm tezinin iki şekilde yorumlanabileceğini düşünür. Birincisi, sosyal demokrasi ve faşizm arasında bir karışma ve eriyip kaynaşma söz konusudur. Dolayısıyla, faşizm ve sosyal demokrasinin büyük sermaye diktatörlüğünün iki ayrı görünümü olduğu anlamına gelmektedir. İkincisi, faşizm ve sosyal demokrasi aynı şey olmakla birlikte burjuvazinin farklı dönemlerde ve farklı koşullar altında ortaya çıkan sorunlarının üstesinden gelebilme adına iki ideolojiden en uygun olanı tercih etmektedir. Stalin tarafından geliştirilen sosyal

faşizm tezine dayalı Poulantzas'ın birinci yorumu genel kabul gördüğü taktirde çıkarılabilecek en olası sonuçlar şöyle özetlenebilir. Birincisi, faşist devlet biçimi ve özgül rejimi ile burjuvazinin diğer devlet biçimleri arasındaki farklılık tamamen ortadan kalkmış durumdadır. Böylece demokratik esaslara dayalı parlamenter sistem ile faşist sistem arasındaki farklılık silikleşmekte, her ikisi de özdeş hale getirilerek, sosyal demokrasi hareketi büyük sermayenin diktatörlüğüne indirgenmektedir (1974: 149). İkincisi, faşist hareketin kitle temeli olamayacağı düşünüldüğünden, bu kitle sosyal demokrat hareketin kitle temeline ve siyasal niteliğine dayandırılarak açıklanmaktadır. Üçüncüsü, kitle tabanı, sınıfsal temsil açısından ve burjuvazi karşısında oynadığı rol açısından bu iki durum birbiriyle bağlantılıdır (1974: 150).

Komintern'de sosyal demokrasiye yönelik yapılan yorumlar Lenin'in işçi aristokrasisine yönelik geliştirdiği kuramsal çözümlemelere dayandırarak yapılır. Lenin'in işçi aristokrasisine yönelik geliştirdiği çözümlemeleri Komintern'de sosyal demokrasinin sırf iktisadi bir olgu olduğu yönündeki düşüncelerin temel dayanak noktasını oluşturur. Bu düşünceye göre, sosyal demokrat hareketi yaratan toplumsal güç emperyalist yayılma sonrası elde edilen kârlardan pay alan işçi aristokrasisinin iktisadi düzeydeki etkinliğine indirgenmiş durumdadır. Dolayısıyla, kârların düşüşüne neden olacak bir iktisadi bunalım zaten toplumsal dayanaktan yoksun sosyal demokrat hareketin de sonunu getirecektir. İşçi aristokrasisi kitlesi dışındaki işçi sınıfının sosyal demokrasi tabanı dikkate alınmamakta, bazen de sosyal demokrasinin işçi sınıfının ideolojisi üzerinde bir yanılsaması olduğu biçiminde değerlendirilip, ideolojinin önemi küçümsenir. Bu yoruma dayalı olarak faşistleşme süreciyle birlikte işçi sınıfı üzerinde yoğunlaşan baskılar sonucu işçilerin gerçeği görerek, sosyal demokrat hareketten kopacağı ve bu hareketin kendiliğinden

çökeceği sonucuna varılır. Komintern içerisinde faşizm ve sosyal demokrasiye yönelik yapılan çözümlemeler belli bir konjonktür altında geçen sınıf mücadelesinin yarattığı etkinin dikkate alınmamamsına; ekonomizme dayandırılarak yapılan yorumlar çerçevesinde siyasal ve ideolojik olanın önemsenmemesine yol açar.

Poulantzas, Komintern'de yapılan yorumlardan farklı olarak, devrimci dönemler dışında sosyal demokrat hareketin her zaman bir kitle tabanına sahip olduğunu düşünür. Bunun nedeni burjuva ve küçük burjuva ideolojilerinin işçi sınıfı ideolojisi üzerinde oluşturduğu etkiden kaynaklanır. Genel anlamda burjuvazi egemenliğini sadece örgütlü fiziki baskı ile sürdüremez, aynı zamanda toplumun rızasını da almak zorundadır. Kapitalist sistemin varlığını sürdürmesi için gerekli olan bu zorunluluk burjuva ideolojisinin işçi sınıfının ideolojisinin içine sızarak onu etki altına almasıyla gerçekleşir. Burjuva ideolojisinin işçi sınıf ideolojisi içine sızması devletin ideolojik aygıtlarının bir kısmını oluşturan sosyal demokrat partiler aracılığıyla yerine getirilir. Olağan toplumsal koşullar altında sosyal demokrat partinin devletin bir ideolojik aygıtı olarak üstlendiği siyasi rolü yerine getirme yönündeki çabası, işçi sınıfına yönelik sürdürülen burjuva siyasetine tekabül eder (1974: 151).

Ancak, bir siyasi hareket olarak sosyal demokrat parti, her ne kadar burjuva ideolojisini işçi sınıfının ideolojisi içinde varlığını sürdüren olağan kapitalist devletin bir ideolojik aygıtı durumunda konumlanmış olsa da, bu hareketin dayandığı bir kitle ve o kitlenin dikkate alınmak zorunda olan siyasi ve ekonomik talepleri vardır. Dolayısıyla, burjuva ideolojisinin işçi sınıfı ideolojisiyle girdiği karşılıklı etkileşimden ötürü, burjuvazinin sosyal demokrat politikalarda açığa çıkan yansıması farklı biçimler altında kendini gösterir. Sosyal demokrat parti, burjuva ve küçük

burjuva ideolojisini işçi sınıf ideolojisi içine sızmak gibi, kendi varlığının bağlı olduğu kurumsal işlevi tehlikeye atarak temsil ettiği kitlenin taleplerini dikkate almak zorunda kalır. Yoksa, sosyal demokrat hareketin varlığını sürekli kılması kitle üzerinde yaratılan bir ideolojik yanılsamaya bağlı değildir. Böylece, işçi sınıfı ve burjuvazinin çıkarlarının uzlaştırılmaya çalışıldığı bir siyasetin yürütülmesi gerekliliği sosyal demokrat parti tarafından yerine getirilir. Bu da burjuvazi tarafından kabul edilebilen bir siyasi çizgidir. Son çözümlemede sosyal demokrat hareket, burjuva ideolojisinin işçi sınıf ideolojisi üzerindeki bir yansıması olarak ortaya çıkmış olsa da, bu partinin temsil ettiği kitlenin siyasi ve ekonomik taleplerinin dikkate alınma zorunluluğu, onun mutlak anlamda burjuva ideolojisinin bir taşıyıcısı olduğu yönündeki iddiayı tamamıyla geçersiz kılar.

Faşist ideolojinin oluşturduğu olağanüstü devlet biçimi ve özgül rejimi burjuvazinin bazı politikalarıyla uyum içindedir. Faşizm, devletin ideolojik aygıtlarını ve baskı aygıtını yeniden örgütleyerek, sosyal demokrat hareketin kurumsal işlevini geçersiz kılar ve onu ortadan kaldırır. Devletin baskı aygıtı ve ideolojik aygıtlarının henüz faşizm tarafından bir dönüşüme uğratılmadığı olağan toplumsal koşullar altında, burjuva ve küçük burjuva ideolojisinin işçi sınıfı ideolojisi içinde sosyal demokrasi biçimi altında varlığını sürdürür ve burjuva ile işçi sınıfı arasında uzlaşma siyasetini gerçekleştirme yönündeki kurumsal işlevini yerine getirir. Ancak, devletim tüm aygıtlarının faşizm tarafından yeniden örgütlendiği olağanüstü koşullarda ise, sosyal demokrasi, burjuva siyasetini sürdürecek bir işleve sahip olmadığından kendisi de ortadan kalkar. Olağanüstü koşullar altında işçi sınıfına karşı örgütlü mücadele ve fiziki baskı yöntemlerini uygulayarak burjuva egemenliğini korumak ve sürdürmek mümkün değildir. Dolayısıyla, işçi sınıfının

örgütlü yapısının tamamıyla ortadan kaldırılması gerekir. Bunu sosyal demokrat hareket tarafından gerçekleştirilmesi mümkün değildir. İşçi sınıfına karşı bu görevi; örgütlü yapısı, kitle tabanı ve ideolojik rolü sosyal demokrat partiden tamamıyla farklı olan bir örgütlenme yerine getirebilir: faşizm. Poulantzas'ın faşizm ve sosyal demokrasi arasındaki ilişkiye yönelik olarak çıkardığı sonuçlar şöyle özetlenebilir: (1) Faşizm ve sosyal demokrasi hiçbir şekilde birbiriyle bağdaştırılamaz, (2) her iki ideoloji de aynı devlet biçimi içinde aynı yeri işgal edemez, (3) her iki ideolojinin de işçi sınıfı üzerinde yoğunlaşan fiziki baskısı, ideolojik etkisi ve örgütsel biçimleri aynı olamaz (1974: 153).

Poulantzas'ın karşı çıktığı bir başka husus burjuvazinin belirli dönemlerde ve belirli koşullar altında karşılaştığı sorunların üstesinden gelebilmek için ya sosyal demokrasiyi, ya da faşizmi uygulayacağı yönündeki düşünceye dayanan sosyal faşizm tezinin ikinci yorumu. Burjuvazinin son çare olarak iki ideolojiden birinin geçerli olacağı yönündeki düşüncesi faşist devlet biçimi ile demokratik esaslara dayalı parlamenter devlet biçiminin bir ve aynı olarak ele alınmasının bir sonucudur. Böylece, her iki devlet biçiminin de doğrusal bir hat üzerinde organik ilişkiye dayalı olarak değerlendirilmesi şeklinde sonuçlanır. Bu düşüncenin doğruluğu kabul edilecek olursa, önce sosyal demokrasi ve sonrasında da faşizmin iktidar olması gerekecektir. Bir başka ifadeyle, faşizm, burjuvazinin olağan toplumsal koşullar altında karşılaştığı sorunların üstesinden gelememesinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Poulantzas'a göre, bu kuramsal çözümlemeyi geçersiz kılan en açık gösterge, büyük sermayenin sosyal demokrat partiye dayalı olarak bir sınıf ittifakını savunduğunu gösteren yeterli düzeyde bir kanıtın olmamasıdır. Sınıf işbirliği orta sermayenin büyük sermayeye kabul ettirdiği bir çözüm olmuştur. Bir başka ifadeyle,

sosyal demokrat hareket olağan koşullar altında dahi büyük sermayenin sınıf işbirliğini geliştirme yönündeki çabasının odağını oluşturmaz. Diğeri ise faşistleşme sürecinin başlangıcı işçi sınıfının yenilgisine ve burjuvazinin saldırısına tekabül ettiğinden ötürü, faşizmi işçi sınıfının devrimci yükselişine karşı burjuvazinin radikal bir çıkışı olarak değerlendirmek doğru olamaz (1974: 154).

17 Temmuz 1921 tarihli *"Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi'nin Bütün Ülkelerin Proletaryasına Çağrısı*" başlıklı bildirisinde işçi kitlelerinin gündelik ihtiyaçları için mücadele ederek burjuvaziye karşı "birleşik proleter cephesi" oluşturularak, burjuvazinin ayakta kalmasına yardım eden proletarya içindeki bölünmelerin ancak bu politik strateji sayesinde üstesinden gelinebileceğini işaret ediyordu. Aralık 1921'de Komintern'de birleşik cephe sloganı teyit edilerek benimsenir. 5 Aralık 1922 tarihli IV. Kongre'de alınan kararlarda geçen birleşik cephe taktiği komünistlerin öteki parti ve gruplarda bulunan tüm işçilerle birlikte burjuvaziye karşı işçi sınıfının acil ve temel çıkarlarını savunmak amacıyla bir araya gelme yönündeki kararlılığının bir göstergesidir (Diber, 2002: 233, 305, 310). Kısacası Komintern'deki Birleşik Cephe politikasının anlamı sadece kapitalist saldırıya daha etkin bir biçimde direnme aracı olmayıp, aynı zamanda geniş kitleler ile bağlarını güçlendireceği, kitleleri devrimci bir politika yönünde etkileyeceği, onları reformistlerin etkisinden kurtararak gelecek savaşlarda saldırı için hazırlanacağı düşünüldü (Claudin, 1990a: 196).

Her ne kadar kitlelere doğru sloganı benimseyip bu çerçevede işçi sınıfının birleşik cephe stratejisi yürütüleceği kabul edilmiş olsa da, daha sonraki süreçte yapılan Kongrelerde birleşik cephe stratejisinden kısmen de olsa geri adım atıldığı gözlemlenecektir. Birleşik Cephe stratejisinden geri adım atılmasının nedeni sosyal

demokrasi ile faşizmin bazen bir bütün olarak ele alındığı, bazen de ikisinden birinin geçerli olduğu, dolayısıyla da sosyal demokrat tabanın dışarıda bırakıldığı dar bir örgütlenme temelinde şekillenen bir stratejinin geliştirilmesi yönündeki politikaların hâkim olmaya başlamış olmasıdır. Birleşik Cephe stratejisi 2 Ağustos 1935 tarihli VII. Kongre'de geliştirilen "antifaşist birleşik cephe" stratejisi altında yeniden ortaya çıkar gibi gözükür. Bu stratejinin ana hatları şöyle özetlenebilir: 1) Faşist saldırıyı geri püskürtmek ve işçi sınıfının siyasi ağırlığını artırmak, 2) anarşist ve örgütsüz işçiler üzerinde olduğu kadar faşist demagojinin etkisi altındaki geniş kitleleri kazanmak, 3) emekçi halkın bütün diğer tabakaları üzerinde köylülük, şehir küçük burjuvazi ve aydın kesimi üzerinde etki sağlamak, 4) sadece kendi ülkelerinin emekçileri şahsında değil ezilen halkların, sömürgelerin ve yarı sömürgelerin şahsında da müttefik kazanmak (Dimitrov, 1996: 35–7). Böylece, proletaryanın sosyal demokrat partiler, reformist sendikalar ve diğer işçi örgütleriyle girişileceği işbirliğinin yanında, emekçi köylüler ile küçük burjuvaziyi içine alacak bir biçimde anti-faşist halk cephesini genişletir. Poulantzas, antifaşist halk cephesi temelinde geliştirilen stratejinin yanlışlığını şöyle ortaya koyuyor: 1) Antifaşist ittifakı liberal burjuvaziyi de içine alacak bir biçimde genişletilmesi, 2) komünistlerin küçük burjuva ve köylü içindeki kitle çalışmalarını az önemseyip, bu sınıfların kendi partilerini kurmasını ön plana çıkarılması, 3) komünist mücadelenin enternasyonal niteliğinden sıyrılıp ulusal bir nitelik kazandırılması, 4) halk cephesine daha fazla önem verilmesi (1974: 164).

Poulantzas'a göre, faşist partinin ve iktidardaki faşizmin ikili bir yönü vardır: Fiziksel örgütlü baskı ve ideolojik işlev (1974: 165). Faşizm siyasal kitle hareketi içinde örgütlenirken, baskı öğesi de her zaman onun ideolojik işlevinin yönetimi

altında varlığını sürdürür. İdeolojinin baskıyı da içine alarak toplum üzerinde genişleyen bu kuşatıcı etkisi faşizm iktidara geldikten sonra da devam eder. Faşist ideolojinin toplum üzerinde yoğunlaşan bu baskısı faşist ideoloji içinde varlığını sürdüren küçük burjuva ideolojisine özgü anti-kapitalist vurgunun farklı sosyal sınıflar üzerinde yaratmış olduğu etki sayesinde daha geniş kesimleri de etkisi altına almayı başarır. Olağanüstü toplumsal koşullar altında küçük burjuva ideolojisine özgü anti-kapitalist vurgunun faşist ideoloji içinde almış olduğu farklı biçimin dışa vurumu "korporatizm" şeklinde ortaya çıkar.

Korporatist ideoloji, kapitalizme geçiş sürecinde toplumun farklı düzeylerinde meydana gelen yıkımın olumsuz etkilerini yaşayan ve bu sorunların üstesinden gelemeyen feodal döneme özgü sınıfların, geçmişe yönelik olarak bazı mistik inanç temelinde geliştirdikleri özlemleri gerçekleştirebilmeleri için bir fırsat yaratmış gibi görünür. Poulantzas Korporatist ideolojinin etkilerini şöyle ifade ediyor: Birincisi, feodal ideolojinin ataerkil niteliğine dayalı kurulan bir mistik topluluk sayesinde kırsal alanda ortaya çıkan sınıf baskısı ve sömürüsü gizlenir. İkincisi, feodal döneme özgü bir toplumsal dayanışmayı ifade eden lonca örgütlenmesi farklı biçimler altında ortaya çıkar. Üçüncüsü, işçi sınıfının iktidarı ele geçirme, mülkiyenin ortadan kalkması gibi bazı antikapitalist söyleme dayalı özlemlerin korporatist ideoloji altında çarpıtılmış biçimde ortaya çıkarır. Dördüncüsü, devletin kurumları arasında bir uzlaşmanın savunulmasına dayanır (1974: 166).

Sonuç olarak iktidardaki faşizm, örgütlü fiziksel baskının yanında, devletin ideolojik aygıtlarının yeniden örgütlenmesi sayesinde işçi sınıfını siyasi açıdan etkisizleştirir ve böylece işçi sınıf üzeride her geçen gün daha da yoğunlaşan

sömürüyü sürekli hale getirme imkânına kavuşur. Fakat Poulantzas'ın düşüncesine göre, faşizm, sadece işçi sınıfının etkisizleştirilmesi anlamına gelmez. Faşizm, işsizliği büyük ölçüde azaltması sonucu toplumun desteğini kazanması; proleterleşmekten korkan küçük burjuvazi için bir kurtarıcı vazifesi görmesi; ayrıca, işçi sınıfının iktidarı ele geçirme, mülkiyeti kaldırma, yönetimi saf dışı etme ve otoriteyi kaldırma gibi özlemlerinin çarpıtılmış bir ifadesini yansıtır.

Laclau; Poulantzas'ın faşizmin iktidar oluş nedenlerini, sırf ekonomizmin neden olduğu sorunlara indirgeyerek açıklamasının yeterli bir ölçüt olmadığını, sorunun nedenlerinin ortaya konulması gerekliliği üzerinde durur. Laclau'ya göre, 1) sosyalist politik söylem öyle yapılaşmıştı ki, sınıfsal olmayan herhangi bir adlandırmayı ilke olarak dışlıyordu. 2) İşçi hareketi gelişme aşamasında, burjuvazinin ideolojik etkisine açık olduğundan, kendi dışında kalanlar arasında bir çizgi çekmek durumundaydı. Böylece, yaygın popüler adlandırmalardan koptu. 3) Yaygın popüler ideolojiler teşhir edilmedi. Eğer bu yapılabilmiş olsaydı, sınıfsal bir ideolojinin inşa edilmesini engelleyemeyeceklerdi. Bu teşhirin özgün mekanizması her türlü yaygın popüler içeriği, rakip sınıfların ideolojisinin bir öğesi olarak göstermekti. 4) Popüler demokratik mücadelenin özerkliği dışlandı.

Sonuç olarak küçük burjuvazinin isyanı[18] sosyalist politik söyleme eklemlenerek toplumun daha geniş kesimleri kapsayacak bir sınıf ideolojisi geliştirilebilmiş olsaydı faşizm engellenebilirdi.

[18] Laclau bunu küçük burjuva jakobenizmi olarak adlandırıyor.

7. 4. Küçük Burjuvazi

Poulantzas, küçük burjuvaziye ilişkin bir sınıf tanımı yaparken, üretim ilişkilerinin tek başına yeterli bir ölçüt olamayacağını düşünür. Küçük burjuvazi üretim ilişkileri içerisinde "siyasal" ve "ideolojik" düzeylerde geçerli etkiler "*Pertinent effects"* yarattığı sürece, bir toplumsal güç oluşturma yeteneğinden bahsedilebilir. Küçük burjuvazi diye adlandırılan sınıfın, üretim sürecindeki konumlanışı açısından değerlendirilecek iki ana gruba sahip olmasına rağmen, küçük burjuvaziden tek bir sınıf olarak söz edilmesinin nedeni, bu sınıfın siyasal ve ideolojik düzeylerde yaratmış olduğu aynı etkileri göz önünde bulundurularak değerlendiriyor olmasıdır. Küçük burjuvazi siyasal ve ideolojik düzeylerde yaratmış olduğu aynı etkiler çerçevesinde değerlendirildiği sürece bir sınıftan söz edilebilir (1974: 237). Poulantzas kuramsal çözümlemelerinde küçük burjuvaziyi bir sınıf olarak tanımlarken üretim ilişkileri dışında, siyasal ve ideolojik düzeylerde yaratmış olduğu aynı etkiler temelinde ele alarak değerlendirir. Laclau, küçük burjuvazinin ekonomik düzeydeki farklı konumlanışlarına rağmen ortak bir özellik sergilediğini düşünür: "*O topluluktaki üretim ilişkilerinden kopuklukları"* (1998: 123-24). Bunun anlamı şudur, küçük burjuvazinin egemen blokla olan çelişkisi hâkim üretim ilişkileri düzeyinde değil, somut toplumsal formasyondaki egemenlik sistemini oluşturan siyasal ve ideolojik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan çelişkilerde gerçekleşiyor olmasıdır. Poulantzas ve Laclau, küçük burjuvaziyi tanımlarken siyasal ve ideolojik düzeylere dikkat çekiyor olmaları her iki düşünürün de aynı noktalara vurgu yaptığı biçiminde yorumlanmamalıdır. Poulantzas, küçük burjuvaziyi tanımlarken, siyasal ve ideolojik düzeylerde yaratılan etkilere dikkat çeker, ancak her çelişkinin bir sınıf çelişkisi olduğunu düşündüğünden bu çelişkileri de birer sınıf çelişkisi olarak ele alır.

Laclau ise küçük burjuvaziyi hâkim üretim ilişkilerden kopukluğu ile siyasal ve ideolojik düzeylerde açığa çıkan çelişkileri üzerinden tanımlar. Siyasal ve ideolojik düzeylerde ortaya çıkan her çelişki –Poulantzas'ın düşündüğünün tam tersi olarak- sınıf çelişkisi değildir; bu çelişkiler, "popüler demokratik adlandırmaları oluştururlar." Laclau, popüler demokratik adlandırmaların özgül ve özerkliğinin üzerinde durmamamsı sonucu; onun, bu adlandırmaların bir ideolojinin bileşenlerini meydana getirerek, sınıf söylemi haline gelebileceği gerçeğini görmemesine yol açar. Laclau'nun bu iddiasının dayanağını oluşturan en somut örnek faşizmidir.

Poulantzas, küçük burjuvazinin salt kapitalist üretim tarzına ait bir sosyal sınıf olmadığını iki temel faktöre dayandırarak açıklamaya çalışır: Kapitalist toplumsal formasyon içinde farklı üretim tarzlarının aynı anda varlığını sürdürmesine ve feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçiş sonrasında da basit meta üretimine özgü yapıların hâlâ varlığını sürdürüyor olmasına (1974: 238). Demek ki kapitalist toplumsal formasyon içinde bulunan küçük burjuvazinin tarihsel kökleri feodal toplumsal örgütlenme içinde yer alır. Dolayısıyla, küçük burjuvazinin sınıf karakteri sırf kapitalizmin temel sosyal sınıflarını karakterize eden özgül niteliklere dayandırılarak açıklanamaz.

Tekelci kapitalizmin gelişmesi ve yaygınlaşması sonucu olarak üretici olmayan ücretli iş gören yeni bir sınıf ortaya çıkar: Yeni küçük burjuvazi. Klasik küçük burjuvaziden farklı olarak yeni küçük burjuvazi mal ve artı değer üretmez. Bankalarda, sigortalarda, satış bölümlerinde çalışan yeni küçük burjuvazinin bir bölümünü oluşturan bu kesim, artı değerin gerçekleşmesine katkıda bulunur. Yeni küçük burjuvazinin kamu sektöründe çalışanlardan oluşan diğer bir kesimi ise, artı değerin üretim koşullarının yeniden üretiminin sağlanmasında etkilidir. Yeni küçük

burjuvazi artı değer üretmez, sırf emek güçlerini satarlar. Dolayısıyla, onların sömürüsü artı değerin üretilmesine dayalı olarak değil, artı emeğe el konulmasıyla gerçekleşir.

Kapitalist sosyal formasyon içinde gerçek sınıf ideolojisini temsil eden iki temel sosyal sınıf vardır: proletarya ve burjuvazi. İdeolojik açıdan bütün tutarlılık ve görece sistematik yapı kapitalizmin bu iki temel sosyal sınıfında mevcuttur. Bu iki temel sosyal sınıfın sahip olduğu belirgin özellikler kadar olmasa da, küçük burjuva ideolojik alt-bütününün de aynı özelliklere sahip olduğundan söz edilebilir (Poulantzas, 1974: 240).

Küçük burjuvazi alt-bütünü, kendi özgül sınıf durumunda, egemen burjuva ideolojisini ve işçi sınıfının ideolojisinin bileşenlerini oluşturan öğeleri kendi özgül ideolojik unsurlarının köklerine ekler. Küçük burjuvazinin sınıf konumu, işçi sınıfı ve egemen sınıftan ödünç aldığı ideolojileri kendi özlemlerine cevap verecek bir biçimde dışa vurur. Küçük burjuvazi her ne kadar kapitalizmin temel sınıflarının ideolojik etkilerini kendi ideolojisi içinde saklasa da, bu sınıflara karşı bazı çekinceleri yok değildir. Küçük burjuvazinin bu korkularının başında bir tarafta burjuvazinin sahip olduğu ekonomik güç karşısında ezilmek, diğer taraftan da proleterleşme korkusu gelir. Küçük burjuvazinin tekelci burjuvazinin baskısı altında tepkisel olarak ortaya çıkan ideolojik düzeyde bazı sonuçları vardır. 1) Antikapitalist bir vurgu temelinde geliştirilen büyük tekel karşıtlığı, fırsat eşitliği ve rekabete karşı olma gibi ideolojik söylemler son çözümlemede statükonun korunmasına yönelik bir siyasetin geliştirilmesine hizmet eder. 2) Küçük burjuvazi, büyük burjuvazinin ekonomik baskısı altında eziliyor olsa da, onun ideolojisinin çekiciliği dünya görüşünün çekiciliğinden kendini alıkoyamaz. Böylece, küçük burjuva

bireyselciliğini yükselişe dayalı olarak mevcut düzeni değiştirmeksizin, eski elitlerin yerine kendi içinden çıkardığı yeni elitlerin alması gerekliliğini dayatır. 3) Küçük burjuvazinin ekonomik alandaki tecrit edilmişliği ve kapitalizmin temel sınıflarıyla olan çatışkısı yüzünden devletin, sınıflar üstü bir siyasi birim olduğu yönündeki küçük burjuva ideolojik söylemin gelişmesine yol açar. Burjuvazinin sahip olduğu ekonomik gücün ağır baskısını üzerinde hisseden küçük burjuvazi, kendini devletle özdeşleştirir. Böylece, devleti kendi devleti kendisini de devletin direği olarak görür (1974: 242).

Üretken olmayan ücretli emekçiler de üzerlerinde hissettikleri ağır ekonomik baskıdan ötürü ideolojik düzeyde benzer etkiler yaratır. Onlar da kurulu düzende radikal bir deyişim olmaksızın sosyal devletin önemini ön plana çıkararak ücretlerde olsun vergi sisteminde olsun yapılacak bazı değişiklikler sayesinde toplumsal adaletin sağlanabileceğini düşünürler. Eğitim alanında yapılacak bazı düzenlemelerle de iyi bir öğrenim görme olanağına kavuşacaklarından, sahip olacakları bu avantajlı konum, onları burjuva statüsüne yükselmek için bir fırsat yaratmış olacaktır.

Yeni küçük burjuvazi de tıpkı klasik küçük burjuvazide olduğu gibi ekonomik alandaki yalıtılmışlığın bir sonucu olarak kendini devletle özdeş olarak görür. Ancak, devletle kendini özdeş olarak görme durumu üretici olmayan ücretlilerde çok daha belirgindir. Çünkü, devlet aygıtları kendine özgü iç ideolojiler ürettiklerinden bu aygıtlarda çalışanlar da iç ideolojik etkilere sürekli maruz kalırlar. Ekonomik alanda tecrit edilmişliğin bir sonucu olarak ortaya çıkan devletin sınıflar üstü ve tarafsız olduğu yönündeki ideolojik söylem, devlet aygıtlarında üretilen iç ideolojilerin yarattığı etkilerle birleşerek devlete tapma noktasına kadar varır.

Kuşkusuz, devlet aygıtlarını karakterize eden bürokratik ve hiyerarşik yapı da devleti bir kült haline getiren faşist ideolojinin gelişmesi için uygun bir zemin yaratır.

Küçük burjuvazi, tıpkı ideolojik düzeyde olduğu gibi siyasal düzeyde de ortak etkiler yaratır. Küçük burjuvazinin siyasal düzeyde yarattığı ortak etkileri ne burjuvazinin, ne de proletaryanın sahip olduğu siyasal düzeydeki çıkarlarının bir parçasını oluşturmaması, ortak olumsuz etkiler olarak nitelenir. Bunun anlamı şudur: Küçük burjuvaziyi meydana getiren gruplar, kapitalizmin temel sınıfları gibi uzun bir dönem boyunca sürdürebilecekleri istikrarlı siyasal çıkarlara sahip olmamalarıdır. Küçük burjuvazinin ideolojik düzeyde yarattıkları ortak etkiler yanında gelişen siyasal düzeydeki ortak etkiler de şöyle özetlenebilir. Birincisi, uzun süre varlığını sürdürebilecekleri özgül bir siyasi parti kurmaları mümkün değildir. İkincisi, devleti, burjuvazinin sınıfsal çıkarlarından ayrı bir uğrak olarak konumlandırmaları devletin tarafsız olduğu algısının gelişmesine ve devlete verilen desteğin sürekli olmasına yol açar. Bu destek, son çözümlemede burjuvaziye verilen dolaylı destek anlamına gelir. Üçüncüsü, siyasal ve ideolojik düzeylerde yaratılan ortak etkiler normal toplumsal koşullarda olduğu kadar olağan üstü toplumsal koşullarda da aynı işlevi görür. Dördüncüsü, küçük burjuvaziyi meydana getiren grupların ekonomik düzeyde farklı konumlanışları siyasi ve ideolojik düzeylerde yaratmış oldukları aynı ortak etkiler temelinde bir sınıf olarak ele alınmaları için yeterli bir ölçüt olarak görünse de, sınıf mücadelesinin değişen konjonktür altında bazen proletaryaya bazen de burjuvazinin yanında yer alırlar (1974: 243).

Somut toplumsal formasyonda iktidar bloğunu oluşturan egemen sınıfların arasında geçen iktidar mücadelesinin yol açtığı hegemonya bunalımı küçük burjuvazinin yanında diğer sosyal sınıfları da etkiler. Sadece iktidar bloğu içinde

ortaya çıkan hegemonya bunalımının yarattığı siyasal etkiler değil, aynı zamanda işçi sınıfı ve burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesinin neden olduğu genelleşmiş siyasi bunalım da küçük burjuvazinin etkilenmesine yol açar. Kısacası, hem iktidar bloğunu oluşturan egemen sınıflar arasında geçen iktidar mücadelesinin neden olduğu siyasi bunalım, hem de iktidar bloğunu oluşturan egemen sınıflarla işçi sınıfı arasında geçen iktidar mücadelesinin neden olduğu genelleşmiş siyasi bunalım, küçük burjuvazinin siyasi bunalımına yol açar. Ortaya çıkan bu siyasi bunalım boyunca, küçük burjuvaziyi oluşturan gruplar, birbirinden çok farklı siyasi yönelimler içinde aktif olarak yer alırlar. Bunun nedeni, kapitalizmin temel sınıfları gibi ekonomik düzeydeki konumlanışlarına göre kendi içinde bir bütün olarak tanımlanmalarının mümkün olmayışıdır. Dolayısıyla, da küçük burjuvazi istikrarlı ve sürekli bir siyasi tavır geliştiremezler.

Stabilizasyon öncesi dönemi boyunca proletarya ve burjuvazi arasında ortaya çıkan siyasi bunalımda küçük burjuvazi proletaryaya doğrudan destek verir. Stabilizasyon döneminde işçi sınıfının yenilgisi ve komünist partilerin küçük burjuvaziye ilişkin kapsamlı politikalarının olmayışı onları sosyal demokrat partinin politikalarına yaklaştırır. Ancak, bu partilerin de küçük burjuvaziyi kucaklayacak, onların özlemlerine cevap verecek yeterli düzeyde politikalar geliştirememiş olmaları küçük burjuvaziyi farklı siyasi arayışlara yöneltir.

Faşistleşmeyle birlikte egemen sınıf ve fraksiyonları arasında ortaya çıkan hegemonya bunalımının derinleşmesi, aynı zamanda burjuva partileriyle aralarında yaşanan bir siyasi temsil bunalımını da ortaya çıkarır. Burjuva partileri her ne kadar küçük burjuva unsurları siyasi alanda temsil etme yönünde bir eğilim göstermiş olsalar da, bu partilerin egemen sınıflarla olan bağlarının zamanla kopması

neticesinde küçük burjuva unsurları üzerindeki siyasi etkilerinin de kaybetmelerine neden olur. Burjuva partileri ile egemen sınıflar arasındaki siyasi temsil bağının kopması, bu partilerin siyasi alandaki etkinliklerini de azaltarak küçük burjuvaziyi daha radikal siyasi arayışlara yöneltir. Böylece, bir yanda komünist ve sosyal demokrat partilerin küçük burjuvaziyi kucaklayacak daha kapsamlı politikaları geliştirememiş olmaları, diğer yanda da burjuva partilerinin siyasi alandaki etkinliklerinin ortadan kalkması, küçük burjuva unsurları tek çare olarak faşist partiye yönelmesiyle sonuçlandırır.

Faşist parti hiçbir siyasi partinin yapamadığını yaparak verdiği destek ve sunduğu olanaklar sayesinde küçük burjuvaziyi bir toplumsal güç haline getirmeyi başarır. Poulantzas, küçük burjuvazi ve faşist parti arasında kurulan temsil ilişkisini iki anlamda kullanır. Birinci anlamda, faşistleşme sürecinin ilk evresinde faşist parti küçük burjuvazinin siyasal çıkarlarını etkin bir biçimde savunur. Dönüşümsüzlük noktasından sonra ise, faşist parti burjuvazinin gerçek çıkarlarını temsil eder duruma gelir. İkinci anlamda, faşist parti, küçük burjuvazinin gerçek temsilcisi olmasının yanında, sahip olduğu etkin örgütsel bağları ve ideolojik söylemi onu diğer burjuva partilerinden ayırır (1974: 249).

Küçük burjuvazinin faşist parti çatısı altında örgütlenmesi, burjuvaziyle aralarındaki çıkarların mutlak olarak örtüştüğü anlamına gelmez. Büyük burjuvazi, faşist partinin çatısı altında kurulan bu çelişkili ittifak içinde görece özerk bir yapıya sahiptir. Küçük burjuvazi ve burjuvazi arasında kurulan bu çelişkili ittifak, tüm faşistleşme süreci boyunca siyasi mücadeleye yansıyacak şekilde kendini gösterir. Faşist partinin sahip olduğu eklektik ideoloji, küçük burjuvazi ve burjuva arasındaki sınıf ittifakının kurulmasında, bu partiye çok büyük avantajlar sağlar. Çünkü,

eklektik ideolojiye sahip bir siyasi partinin söylemlerinde ortaya çıkan belirsizlik farklı sosyal sınıflar üzerinde kuşatıcı bir etki yapar. Bu da birbiriyle uzlaşması mümkün görünmeyen, farklı sosyal sınıflar için kurtarıcı bir etki yaratır. Küçük burjuvazi ve burjuvazi arasında oluşturulan çelişkili sınıf ittifak, küçük burjuvazinin iktidar fetişizmi sayesinde devam eder. Küçük burjuvazinin büyük sermayenin çıkarlarına olan bağlılığı temelinde şekillenen çelişkili sınıf ittifakı, kendini açığa vermeyecek bir şekilde faşist devlet biçimi altında sürüp gider.

Bir toplumsal formasyonda ortaya çıkan genelleşmiş ideolojik bunalım egemen sınıfın ideolojik bunalımından kaynaklanır. Küçük burjuvazi, burjuva ideolojisinin ideallerini, kendi özlemlerine cevap verecek bir biçimde kendi ideolojisi içinde sakladığından, genelleşmiş bir ideolojik bunalım aynı zamanda küçük burjuvazinin ideolojik bunalımına tekabül eder. Poulantzas, genelleşmiş ideolojik bunalımın küçük burjuvazinin isyanıyla birleşmesinin ortaya çıkardığı sonuçları şöyle özetler: Birincisi, ne anlama geldiği tam olarak belirsiz bir antikapitalist söylem örtük bir biçimde yükselişe geçer; ikincisi, küçük burjuvazi, işçi sınıfının ideolojik düzeydeki parçalanmışlığını avantaja dönüştürerek onu kendi ideolojisinin bileşenlerine ekler; üçüncüsü, burjuva ideolojisinin bileşenlerini oluşturan farklı öğeler küçük burjuvazin özlemlerine cevap verecek farklı bir biçim altında yükselişe geçeler (Poulantzas, 1974: 251).

Faşizmin iktidara gelmesiyle birlikte küçük burjuvazi alt-bütünü kendini yenileyerek egemen burjuvazinin yerini almaya başlar. Böylece, burjuvazinin bir egemen sınıf olarak hem kendisi, hem de işçi sınıfı için üstlendiği ideolojik ve siyasi rolü küçük burjuvazi yerine getirir. Fakat, küçük burjuva alt-bütününün egemen ideoloji durumuna gelmesi, burjuva ideolojisinin ortadan kalktığı veya sınıflar

üzerindeki etkisinin azaldığı anlamına gelmez; bilakis küçük burjuva alt bütünü, burjuva ideolojisinin bileşenlerini oluşturan bazı öğeleri kendi sınıfsal özlemlerine cevap verecek bir biçimde kendi ideolojisi içinde muhafaza eder. Bir başka ifadeyle, burjuva ideolojisi, egemen ideoloji durumunda bulunan küçük burjuva ideolojisi içinde farklı bir biçim altında varlığını sürdürür. Küçük burjuvazinin emperyalist ideolojiye hizmet etmesi bu çerçevede değerlendirilmelidir. Dolayısıyla, küçük burjuvazi bir yandan ideolojik egemenliğini sürdürürken, diğer yandan da burjuvaziye özgü emperyalist ideolojiye dolaylı bir biçimde hizmet ediyor olması, faşist ideolojinin özgül karakteristiğini yansıtan tipik bir göstergedir (1974: 252).

Faşizm esnasında burjuva ideolojisi içinde yer alan büyük sermayeye özgü emperyalist ideolojik söylem, egemen durumda bulunan küçük burjuvazinin ideolojisi aracılığıyla, liberal burjuva ideolojisi üzerinde baskın duruma gelmeyi başarır. Olağan koşullar altında büyük sermayeye özgü emperyalist ideolojinin hedefleri ile küçük burjuvazinin sosyal devlet vurgusu çelişkili bir durum alırken; olağanüstü toplumsal koşullar altında ise, küçük burjuva ideolojisinin aldığı biçimler –iktidar fetişizmi, güçlü devlet, saldırganlık, milliyetçilik, lidere tapınma, korporatizm, otoriterizm- büyük sermayenin emperyalist ideolojik söylemiyle örtüşür. Poulantzas'ın pek haklı olarak vurguladığı gibi, olağanüstü toplumsal koşullar altında isyan durumunda bulunan küçük burjuvazinin ideolojisi ile büyük sermayenin emperyalist ideolojik söylemi arasındaki ortak özellik, faşist devletin üstlendiği rolde kendini gösterir (1974: 253).

Faşist ideoloji, burjuvaziye özgü emperyalist ideolojik söylemle büyük ölçüde örtüşse de, faşist ideoloji asıl olarak üzerinde serpildiği ulusal kültürün geleneği içinde yükselir. Burjuvaziye özgü emperyalist ideolojik söylemle faşist ideoloji

arasında doğrudan bir ilişki kurulmasının nedeni, burjuvazi ile küçük burjuvazi arasında ideolojik düzeyde bir ilişkinin kurulmuş olmasından kaynaklanır. Bir başka ifadeyle, büyük burjuvazinin küçük burjuva ideolojisi içine sızmış halde bulunan ideolojik öğeleri toplumun geniş bir kesimi tarafından taşıyıcısı haline gelerek, faşist ideolojinin örgütlü yapısı sayesinde toplumsal bir güç haline gelmeyi başarır. Büyük burjuvazi ile küçük burjuvazi arasındaki ideolojik ilişkide kendini gösteren çelişki, faşist ideolojinin en büyük iç çelişkisini yansıtır. Her iki ideoloji arasında kurulan bu çelişkili sınıf ittifakı faşizmin iç çelişkilerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Bunun en belirgin göstergesi büyük burjuvazinin emperyalist ideolojik söylemi ile küçük burjuvazinin ideolojisini oluşturan farklı öğeler arasındaki çelişkinin antikapitalist vurgu ve aşırı zenginliğe verilen tepkide kendini göstermesidir. Küçük burjuva ideolojisi içine sızmış halde bulunan büyük burjuvazinin ideolojik söyleminin dışa vurumu, küçük burjuvazinin özlemlerine cevap verecek farklı bir biçim altında ortaya çıkması, iki ideoloji arasında çelişkili noktalar olduğu kadar ortak noktaların da varlığına işaret eder. Küçük burjuva ideolojisinin çarpıtılmış bir biçim altında dışa vurulmuş hali hem büyük burjuvaziyle hem de faşist ideolojiyle uyum içindedir.

Poulantzas her iki ideoloji[19] arasında ortaya çıkan benzerlikleri şöyle göstermeye çalışır. 1) Tekelci kapitalizm aşamasında büyük sermayenin ihtiyaç duyduğu güçlü devlet ile isyan halinde bulunan küçük burjuvazinin iktidar fetişizminin aldığı farklı biçimler altında ortaya çıkan otoriter hiyerarşik yapı, milliyetçilik ve lidere tapma gibi ideolojik öğeler arasında bir uyum vardır. Küçük burjuva ideolojisinin bileşenlerini oluşturan bu öğeler ancak güçlü bir devletin ikâme

[19] Küçük burjuvazi ve büyük burjuvazi

edilmesiyle gerçekleşebilir. Bu noktada faşist ideolojinin her iki sosyal sınıf için taşıdığı önem doğrudan veya dolaylı olarak büyük önem kazanır. Bourderon'nun düşüncesine göre, bağımsız ve sonsuz bir gerçeklik biçiminde tanımlanan "ulus", faşist ideolojinin bileşeni içinde önemli bir yere sahiptir. Ulus; bireyler, gruplar ve sınıflar olsun hepsinin üstünde, onlarla karşılaştırılamaz, çünkü hepsi ona bağımlıdır. Ulusa atfedilen bu sonsuzluk nosyonu ona ırkçılığın verdiği salt biyolojik temel tarafından daha da keskin bir biçim alır (1989: 15). Irkın biyolojik üstünlüğü temelinde yükselen ulus vurgusu ancak güçlü bir devletin ikamesiyle gerçekleşebilmesi hem küçük burjuvazinin hem de büyük burjuvazinin ideolojik öğeleriyle büyük uyum içindedir. 2) Küçük burjuvazi, bir dizi yasal düzenlemeler yapılmasının devletle arasında olan ilişkiyi zorlaştıracağını düşündüğünden, liderin emirlerinin birer kural ve yasal gerçeklik kazanmasını öngören faşist ideolojik argümana büyük sempatiyle bakar. Liberal burjuva ideolojisine özgü yasal siyasal rejimden, büyük burjuvazinin emperyalist ideolojisiyle uyum içindeki ekonomik teknokratizme doğru bir kayma, burjuva ideolojisi içindeki egemenlik alanında yaşanan bir değişimi gösterir. Egemenlik alanında yaşanan yasal siyasal düzenden ekonomik teknokratizme doğru bir değişim, küçük burjuvazinin hukuk karşıtlığı yönündeki ideolojik eğilimiyle örtüşür. Faşizm de aynı şekilde liberal ideolojiden nefret eder. Bunun nedenlerini Bourderon şöyle özetliyor birincisi, liberal devletin Marksizmin gelişimi için uygun bir zemin hazırlıyor olmasına; ikincisi, siyasal erk birbiriyle çatışan gruplar arasında dağıtıldığından ulusun gerçekliğin yadsımasına; üçüncüsü, tek bir gerçeklik olduğuna göre seçimin yapılmasının gereksizliğine; dördüncüsü, ilkesel bir birlik yerine özel çıkarların özerkliğini geçiren parlamentarizm sürekli bir ahlak bozukluğunu ifade ediyor olmasına duyulan genel

bir kabule dayandırır (1989: 76). Sonuç olarak, liberal devlet böler oysaki faşizmin güçlü bir devlete ihtiyacı vardı. 3) Irkçı ideoloji, küçük burjuvazinin, burjuva egemenliğini yıkmaya yönelik siyasal girişimiyle bir gerçeklik kazanır. Burjuva egemenliğinin, küçük burjuva ideolojik zemininde biçimlenen ırkçı söylem tarafından tehdit edilmesi büyük burjuvazinin, orta ölçekli sermayenin siyasal temsilciliğini ve hegemonyasını kırma yönündeki girişimiyle örtüşür. Böylece, büyük burjuvazinin içinde farklı ırklardan gelen sermayedarların tasfiye edilmesi için uygun bir zemin yaratmış olur. Bourderon'nun vurguladığı gibi yayılmacılık da ırk üstünlüğüne dayalı düşünceyle bir gerçeklik kazanır (1989: 64). 4) Küçük burjuvazinin antikapitalist ideolojik söylem çerçevesinde geliştirdiği aşırı zengin kesimlere karşı verilen büyük tepki ve sömüren Yahudilere duyulan nefret siyaseti, büyük burjuvazinin emperyalist politikalarıyla uyum içindedir. Kapitalizme karşı duyulan nefret Moore'un belirttiği gibi hem kapitalizmin kırsal ekonomi alanına girip buradaki eski düzeni sarsmasının hem de kapitalist endüstrinin rekabetçi evre sonrası dönemin yarattığı gerginliklerin bir ürünüdür (2003: 518–19). Dolayısıyla, emperyalist aşamada kapitalizmin kırsalda yoksul köylü üzerinde, şehirde küçük burjuva üzerindeki yıkıcı etkiler neticesinde faşizmin antikapitalist vurgusu başta küçük burjuva üzerinde toplumun diğer kesimleri üzerinde büyük çekim alanı yaratır. İşçilerin sömürüsüne yönelik yapılan vurgular ise kişisel bir soruna indirgenip, ahlaki çerçevede ele alınır (Bourderon, 1989: 24). Amaç, emek-sermeye arasındaki çelişkiyi sözde ortadan kaldırmaktır. 5) Küçük burjuvazinin, sınıf mücadelesini yadsıyan, toprak ve kan bağını dayalı bir birlikteliği ön plana çıkaran mistik milliyetçiliği ile sınıf mücadelesine dayalı bir siyasetin yürütülmesine başından beri karşı olan büyük burjuva ideolojisi arasında bir uyum vardır. 6) Küçük burjuvazinin, ayrımcılığa karşı

laik düşünceyi ön plan çıkarması, kilisenin sahip olduğu büyük toprak mülkiyetine ve orta sermaye ile yakınlığına karşı olan büyük burjuvazinin politikalarıyla uyum içindedir. 7) Küçük burjuvazinin sınıf mücadelesinin yadsıyan ideolojisi, toplumsal bütün arayışı temelinde ataerkil esaslara dayalı aile kavramını ön plana çıkarması, büyük burjuvazinin emperyalist ideolojisinin ihtiyaç duyduğu otoriter hiyerarşik esaslara dayalı örgütlenmiş bir toplum arayışı için büyük fırsat sunar. 8) Küçük burjuva ideolojisi temelinde gelişen devlet destekli eğitim politikalarının savunulması; tekelci kapitalizm aşamasında ihtiyaç duyulan uygun nitelikteki emek gücünün oluşturulması büyük burjuva ideolojisinin beklentileriyle uyum içindedir. Faşist ideoloji de aynı şekilde devlet eğitimine büyük önem verir. Bourderon'nun vurguladığı gibi faşist ideolojinin şekillendirdiği devlet kurumları tarafından verilen eğitim ulusal bilincin oluşması yönünde son derece önemli bir yere sahiptir (1989: 23). 9) Küçük burjuvazi kendi sınıf ideolojisine ve ideolojik görevlilere sahip olmadığından onun isyanı, burjuvazinin organik ideolojik görevlilerine karşı yürür. Küçük burjuvazinin bu isyanının ideolojiye karşı bir tavır biçiminde gelişmesi, burjuvazinin teknokratik yönüne denk düşer. 10) Korporatizmin, sınıf mücadelesini özel bir biçimde yadsıyan ve orta sermayenin büyük sermayeye bağlı kalarak otoriter biçimde örgütlenmesi, büyük sermayenin ideolojisiyle uyum içindedir. (1974: 255–56). Faşist ideolojinin öğesini oluşturan korporatizm ulusal dayanışmanın güçlendirilmesi açısından oldukça önemli bir yer tutar. Çünkü, korporatizm toplumsal sınıfların birbirleriyle olan mücadelelerinin yadsındığı, onun yerine sınıflar arasındaki dayanışmanın ön plana çıkarıldığı bir düşünceyi hayata geçirir (Bourderon, 1989: 21–2). Faşist ideoloji korporatizmin disiplinli örgütlenme anlayışı sayesinde sınıf mücadelesini son vereceğini düşünür. Üreticiler organik bir bütün

oluşturduklarından her çalışan bulunduğu konumu kabullenmek durumunda kalacak, dolayısıyla da sınıf mücadelesi de sözde ortan kaldırılmış olacaktır. Guérin de benzer şekilde faşizmin, küçük burjuvazi ve onun etkisi altındaki işçilere yönelik en önemli politik faaliyeti olduğunu düşünür (1975: 130). Birincisi, bu politika, küçük burjuvaziyi proleterleşmekten kurtarma vaadinde bulunur. Ancak, bunu emek-sermaye arasındaki çatışkıyı yok ederek değil, onları birleştirerek yapar. İkincisi, korporatizm, geleneksel küçük burjuvazinin proleterleşme korkusuna karşı, Ortaçağ'da geçerli olan lonca tarzında bir örgütlenmenin umudunu verir. Üçüncüsü, küçük burjuvazinin farklı katmanlarının modern toplumun siyasal anlamda temsil kurumu olan parlamentoya girmesinin zorluğu karşısında, farklı meslek kollarının korporatizmin çatısı altında temsil edilme olanağını bulabilmesi küçük burjuvaziyi rahatlatır (Guérin, 1975: 131).

Poulantzas'ın düşüncesine göre, bir ideolojiyi çözümlemek o ideolojiyi meydana getiren kurucu öğelerinin sınıf aidiyetlerini ortaya çıkararak mümkün olabilir. Poulantzas'ın kuramsal matrisine göre küçük burjuvazi, kapitalizmi oluşturan temel sosyal sınıfların sahip olduğu gibi kendine özgü saf ideolojileri olmadığından sürekli olarak bu temel sınıfların ideolojik öğelerinin etkisine maruz kalırlar. Küçük burjuva ideolojisi içine sızarak farklı bir biçim altında varlığını sürdüren güçlü ulus devlet, milliyetçilik, ırk üstünlüğü, Yahudi karşıtlığı, militarizm, elitizm… gibi farklı ideolojik öğelerin tekelci burjuvaziye özgü emperyalist ideolojiyle bir araya gelerek örtüşmesinin nedeni her iki ideolojinin de sahip olduğu ortak öğelerin varlığına dayandırılarak açıklanır. Poulantzas'ın bu görüşlerinin tamamlayıcısı durumunda bulunan bir başka görüş ise toplumsal sınıfların saf, zorunlu veya paradikmatik ideolojilere sahip olmalarıdır. Bir başka ifadeyle,

Marksizm-Leninizm işçi sınıfına özgü bir ideolojiyi oluştururken; liberalizm ve emperyalizm ise kapitalist gelişimin farklı aşamalarına tekabül eden burjuva ideolojilerini meydana getirir (Laclau, 1998: 100).

Poulantzas'ın ideoloji anlayışının ikinci yönü somut tarihi ideolojilerin – faşizm- türdeş olmayan ideolojilerin bir karışımı olduğu yönündeki düşünceye dayanmasıdır. Bu anlayış çerçevesinde Poulantzas, faşist ideolojinin birleşik ve tek biçimli olarak kitlelere farksız bir biçimde seslenen faşist bir söylemin olabileceği yönündeki bir düşünceyi kabul etmez (Macciocchi, 1979: 79). Poulantzas bu iddiasını destekler nitelikteki Togliatti'nin şu düşüncelerini sahiplenir: "Faşist ideoloji bir dizi heterojen ideolojiyi içerir (…) Emekçi yığınlar üzerinde diktatörlük kurma savaşındaki çeşitli hizipleri bir araya getirmeye ve bu amaca yönelik geniş bir hareket yaratmaya hizmet eder *(*Togliatti, 1989: 36).

Poulantzas'ın ideoloji anlayışının üçüncü yönü ideolojinin yaşadığı dönüşümüdür. Dönüşmüş halde bulunan feodal ideoloji ile tekelci burjuva ideolojisinin örtüşmesi de her iki ideolojideki ortak öğelere dayandırılarak açıklanır. Bir başka deyişle, Almanya'da güçlü bir liberal burjuva geleneğe sahip olmadığından aristokratların dönüşmüş ideolojisiyle tekelci burjuvaziye özgü ideolojik öğeleri çakışırken; İtalya'da ise, liberal burjuva ideolojisi içinde faşizme ilişkin bulunan ideolojik öğeler yaygınlık kazanır. Poulantzas'a göre, ideolojide yaşanan değişim hiçbir zaman bir ideolojinin karakteristik öğelerinin sınıf aidiyetlerini değiştireceği anlamına gelmez. Bir başka ifadeyle, dönüşmüş halde bulunan feodal ideolojik öğelerinin burjuva ideolojisiyle çakışabilir. Bu durum, hiçbir zaman, dönüşmüş feodal ideolojinin bir burjuva ideolojisi haline gelebileceği biçiminde yorumlanmamalıdır. Dönüşmüş halde bulunan feodal ideolojinin temel öğeleri

itibarıyla feodal olmaya devam ederler. (Laclau, 1998: 102). Poulantzas, ideolojik öğelerin sınıf aidiyetlerine hiç dokunmadan bırakır. Bir başka ifadeyle, "milliyetçilik" bir burjuva ideolojik öğeyi oluştururken, "militarizm" ve "otoriterizm" dönüşmüş feodal ideoloji ve burjuva ideolojisine özgü öğeleri meydana getirirler.

Poulantzas, Radek'in Almanya'da *Versay Antlaşması'na* karşı milliyetçi mücadele yürütmesinin sosyal şovenizmin gelişmesine neden olacağı gerekçesiyle Lenin tarafından karşı çıkılmış olmasını, her ideolojik öğenin sınıfsal aidiyeti olduğu yönündeki düşüncelerine temel dayanak olarak gösterir (1974: 270). Poulantzas, Lenin'in bu siyasi tavrını, milliyetçiliği burjuvaziye özgü saf bir ideolojik öğe olarak ele alıp sosyalist bir dönüşüme izin vermeyeceği biçiminde yorumlayarak her türlü milliyetçi ajitasyonu burjuvaziye karşı bir taviz olarak değerlendirir.

Lenin'in, Polonya ve Ukrayna'nın geleceğine yönelik siyasi tavrı da Poulantzas'ın yukarıdaki iddialarına temel dayanak olarak gösterilebilir. Lenin, Polonya'nın sosyalist Rusya'nın bir parçası olarak kalması gerektiği yönündeki Rosa'nın düşüncelerine (1998: 74–9) karşı, Polonya'nın bağımsız bir ulus olması gerekliliğini savunur (Lenin, 1998: 70). Aynı şekilde Ukrayna'nın da bağımsız bir ulus olarak Rusya'ya karşı desteklenmesi gerektiğini düşünür; aksi taktirde Rus milliyetçiliğinin gelişmesine neden olacaktır (Lenin, 1998: 71).

Lenin'in her üç örnekte de gözlenen bu siyasi tavrı milliyetçiğin bir burjuva ideolojik öğesi olduğu biçimindeki yorumlarını desteklemeye elverişli bir dayanak noktası olarak sunulsa da, milliyetçiliğin genel anlamda ve her koşul altında aynı biçimde yorumlanabileceği anlamına gelmez. Şöyle ki Lenin, iki farklı milliyetçilik arasında bir ayrım yapar: Batılı emperyalist ülkelerdeki gerici milliyetçilik ile

emperyalist ülkelerin sömürüsü altında bulunan ülkelerdeki ilerici milliyetçilik. Azgelişmiş ülkelerde güçlü bir proletarya olmadığından bu ülkelerde bağımsızlık mücadelesi burjuva sınıfının önderliğinde olmalıdır. Dolayısıyla, sömürü altında bulunan az gelişmiş ülke burjuvazisinin emperyalist ülke burjuvazisine karşı yürüteceği mücadele daha ileri bir aşamayı ifade ettiğinden desteklenmelidir: "Proletarya, eşitliği ve ulusal devlet kurma hakkı eşitliğini tanırken, bütün ulusların proleterlerinin birliğine pek büyük değer verir ve her ulusal istemi, her ulusun ayrılma hakkını, işçilerin sınıf savaşımı açısından değerlendirir" (Lenin, 1998: 69). Lenin'in iki farklı milliyetçilik tanımı birbirinden kopuk mekanik bir ayrımı ifade etmez.

Ezen ve ezilen ülke proletaryasının amacı uluslar arasında eşit düzeydeki hakları savunmak ve sınıf mücadelesini geliştirmek olmalıdır. Burjuvaziye verilecek destek bu çerçevede değerlendirilmelidir. Tüm proletaryanın çıkarları ortak olmasına rağmen farklı burjuvazinin farklı çıkarları olduğundan gelişmiş ülke burjuvazisi az gelişmiş ülke burjuvazisine karşı avantajlı konumunu sürdürmek isteyecektir. Dolayısıyla, az gelişmiş ülke burjuvazisinin milliyetçilik temelinde yürüttüğü bağımsızlık mücadelesi tüm proletarya tarafından desteklenmelidir. Ancak, bu desteğin her zaman ve her koşulda kayıtsız bir biçimde verileceği anlamına gelmez. Emperyalist ülkelere karşı yürütülen mücadele bir süre sonra az gelişmiş ülke burjuvazisinin öz çıkarlarına hizmet etmeye başlayıp kendi proletaryasına karşı tavır alınırsa bu destek verilmez: "...ezilen ülke burjuvazisi kendi öz burjuva milliyetçiliğinin çıkarlarını savunuyorsa, biz ona karşıyız. "Ezen ulusun ayrıcalıklarına ve zulmüne karşı savaşırız, ama ezilen ulusun kendisi için ayrıcalıklar sağlama yolunda çabalarına destek olmayız" (Lenin, 1998: 69). Tüm bu

açıklamalardan sonra tekrar başa dönecek olursak Lenin'in milliyetçilik tanımı Poulantzas'ın düşündüğü gibi sırf burjuvaziye özgü bir ideolojik öğe olduğundan sosyalist bir dönüşüme izin vermeyeceği biçiminde yorumlamak yanlış olacaktır.

Laclau, Poulantzas'ın, somut düzeyde bulunan ideolojik öğelerin tamamının sınıfsal aidiyetleri olduğu yönündeki bu kuramsal çözümlemelerin keyfi olduğunu düşünür. Çünkü, Poulantzas, araştırma nesnesini kuramsal olarak inşa etmekte başarısız olmakta kalmayıp, nesnenin ampirik bilgisini varsaymakta ve doğal sınıflandırma bu bilgi üzerinde yürümektedir. Laclau'nun düşüncesine göre, Poulantzas'ın, bir sınıf ideolojisinin karakteristiğini oluşturduğunu düşündüğü öğelerin görünümleri tek başlarına ele alındıklarında her zaman bir sınıfın "saf ideolojisini" oluşturacağı yönünde bir gösterge yoktur. Dolayısıyla, Laclau, kendi başına ele alınan ideolojik öğelerin her zaman ve zorunlu olarak sınıfsal ifadeler olamayacağını ve bu öğelerin bir araya gelerek bir sınıfsal söylemi oluşturdukları sürece bir sınıf ideolojisinden söz edilebileceğini düşünür (1998: 104–6). Laclau'nun bu düşüncelerine daha yakından bakalım.

Yukarıda değinildiği üzere Marksist kuramsal gelenek içinde en genel anlamıyla sınıf kavramı üretim sürecindeki yeri ve üretim araçları karşısındaki konumlanışına göre tanımlanır. Üretim tarzı düzeyinde oluşturulan burjuvazi ve proletarya arasındaki sınıf mücadelesi iki sosyal sınıf arasındaki antagonistik bir ilişkiyi ifade eder. Örneğin artı-değer kavramı iki sosyal sınıf arasındaki hem çelişkiyi hem de ilişkiyi gösterir. Bir başka ifadeyle, artı değerin üretimi iki sosyal sınıf arasındaki ilişkinin antagonist bir ilişki olarak kurulmasına neden olur. Laclau, bu kuramsal çözümlemeden hareketle iki sonuca ulaşıyor: 1) Kapitalizmin iki temel sınıfının arasında geçen mücadelenin dışında sınıflar yoktur, 2) iki sınıf arasındaki

antagonizmayı anlaşılır hale getiren çözümleme düzeyi üretim tarzı düzeyidir (1998: 113). Laclau'nun sınıf mücadelesine ilişkin olarak yaptığı bu çıkarsamaları daha soyut düzeydeki bir çözümlemeyi ifade eder.

Laclau, sınıf mücadelesi kavramını, üretim tarzı düzeyi dışındaki farklı bir düzeyde geçen başka tür bir antagonizmaya uyarlar. Bir başka ifadeyle, sınıf mücadelesini somut bir toplumsal formasyonu karakterize eden bütün egemen durumda bulunan siyasal ve ideolojik ilişkileri göz önüne alındığında daha anlaşılır hale geldiği düzey. Bu somut düzeyde yer alan ezilenler, köylüler, küçük burjuvazi ve işçiler gibi sosyal sınıflar sürekli mücadele halinde bulunurlar. Fakat, sınıflar arasındaki bu çelişkili durum, doğrudan bir sınıf mücadelesinden söz edilebileceği anlamına gelmez. Dolayısıyla, farklı soyutlama düzeylerinde bulunan anatagonistik ilişkileri birbirinden ayırmak gerekir. 1) Soyut düzeyde yapılan çözümlemelerden farklı olarak somut düzeydeki antagonizma sınıfları sınıflar olarak (kendileri olarak) kurmaz. Bir başka ifadeyle, somut düzeydeki "sınıfların tamamı" üretim düzeyinde olduğu gibi kurulamaz. 2) Her iki antagonizma da somut ve soyut düzeylerdeki farklı çözümlemelere dayandırılarak anlaşılabilir.

Laclau'nun düşüncesine göre, sınıf mücadelesinin anlamı sınıfları sınıflar olarak kuran mücadeledir ve her çelişki sınıf çelişkisi değildir, fakat her çelişki sınıf mücadelesi tarafından üst belirlenir (1998: 114). Bunun anlamı, ikinci düzeydeki antagonizmanın soyut düzeyde yapılan çözümlemelerdeki sınıf mücadelesine indirgenemeyeceğidir. Somut düzeyde yer alan antagonizmalar sınıf antagonizmaları değilse, bu sınıfların ifade ettikleri ideolojiler de sınıf ideolojileri olamazlar. Somut düzeydeki antagonizmalar aracılığıyla ezilen halk kesimleri kendilerini bir sınıf olarak değil, egemen durumda bulunan iktidar bloğuna karşı ötekiler biçiminde

kurarlar. Üretim tarzı düzeyindeki birinci çelişki "sınıf" çelişkisi olarak adlandırılıyorsa, daha somut düzeyde bulunan ikinci çelişki "halk" çelişkisi olarak adlandırılır. Dolayısıyla, birinci çelişki sınıf mücadelesinin geçtiği alandır; ikincisi ise popüler demokratik mücadele alanıdır (Laclau, 1998: 105).

Üretim tarzı düzeyindeki sınıf çelişkisi ile toplumsal formasyon düzeyindeki halk çelişkisi farklı düzeylerdeki iki egemen çelişkiyi ifade eder. Üretim ilişkileri bir toplumsal formasyonda her zaman son çözümlemede belirleyici rol oynar. Bu da, üretim ilişkileri temelinde tanımlanan sınıf mücadelesinin, siyasal ve ideolojik düzeylerde tanımlanan popüler demokratik mücadeleye göre önceliğini gösterir. Sınıf mücadelesinin bu önceliği popüler demokratik ideolojilerin kendisini sınıf ideolojisi söyleminden asla ayrı kılmaz, bilâkis sınıf mücadelesinin belirlediği ideolojik söylemlere eklemlenerek ortaya çıkarlar (Laclau, 1998: 117).

İdeolojik düzeyde geçen sınıf mücadelesi, antagonistik sınıfların popüler demokratik çağırmaları (adlandırmaları) kendi ideolojik söylemlerine eklemlenme mücadelesinden ibarettir. Popüler demokratik ideolojilerin hiçbiri sınıfsal içeriğe sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda da ideolojik sınıf mücadelesi alanını da oluştururlar. Somut toplumsal formasyonda her sınıf ideolojik düzeyde hem "sınıf" olarak hem "halk" olarak mücadele eder ve kendi sınıfsal çıkarlarını halkın çıkarları gibi sunarak sınıfsal ideolojik söylemlerine uygunluk oluşturmaya çalışırlar. Sınıfsal olmayan popüler demokratik adlandırmaların sınıf mücadelesinin belirlediği ideolojiler tarafından üst belirlenmesi, bu popüler demokratik adlandırmaların bir sınıf ideolojik söylemi içerisinde bütünleştirmeyi içerir. Bu bütünleşme içinde adlandırmaların yoğunlaştığı öznenin çağrılmasıdır.

İdeolojiler özneleri üreten bir pratik olduğundan, bütünleşme de içinde kısmi adlandırmaların yoğunlaştığı öznelerin adlandırmalarıdır. Fakat sınıflar aynı adlandırmaları antagonistlik ideolojik söylemler halinde bütünleştirmek için mücadele ettiklerine göre bu yoğunlaşma süreci hiçbir zaman tamamlanmış olmayacaktır. Poulantzas ise, saf sınıfsal ideolojilerin hiçbir zaman değişmeyeceğini düşünür. Laclau, ideolojilerin dönüşümünü de şöyle ifade *eder*: "Öznelerin üretimi ve söylemlerin sınıf mücadelesiyle eklemlenmesi doğrultusunda*"* (1998: 118). Laclau, popüler demokratik adlandırmaların sınıfsal niteliğe sahip olmadığından sınıfsal ideolojik söylemlere eklemlenebildikleri sürece sınıf ifadesini oluşturacağını düşünür. Poulantzas'ın kuramsal düzeydeki yetersizliği özerk popüler demokratik mücadele alanını görmememsi ve her ideolojik öğede de bir sınıf aidiyeti aramasıdır. Popüler demokratik adlandırmaların farklı bir ideolojik söylem biçiminde eklemlenmesinin açık kanıtı faşizmindir.

Laclau'nun bu tespitlerinden sonra şu sonuçlara ulaşabiliriz. Sınıf belirlenimi alanı daralmış, ancak sınıf mücadelesi alanı genişlemiştir. Çünkü, burjuva ideolojisinin kapsamı içine giren ve sosyalist bir dönüşüme izin vermediği düşünülen birçok öğe ve adlandırma dışarıda bırakılmıştır. Onlar Poulantzas'ın kuramsal çözümlemelerinden farklı olarak birbiriyle eklemlenerek bir sınıfın ideolojik söylemini oluşturabilirler.

7. 5. Köylülük

Poulantzas, tarımda yer alan farklı sosyal sınıfların ayırt edilmesinde genel olarak dört temel ölçütün kullanıldığını ileri sürer: 1) Biçimsel hukuki mülkiyet, 2) gelirin miktarı, 3) tarımsal birimin pazar ilişkisi, 4) teknik ölçütler. Fakat,

Poulantzas, tarımsal alanda yer alan farklı sosyal sınıfların belirlenmesinde bu kıstasların yeterli ölçüt olamayacağını düşünür. Bunun için kırsaldaki farklı üretim tarzları tarafından sergilenen karakteristik üretim ilişkilerine bakılmasını ve bunun da söz konusu üretim ilişkilerini yöneten ikili ilişki yoluyla yapılması gerekliliği üzerinde durur. Burada geçen ikili ilişkiyle kastedilen şey: Çalışmayanın toprakla olan ilişkisi, yani sahiplik ilişkisi ve asıl işçinin toprakla olan ilişkisi. Her üretim tarzı ve biçiminde bu ikili ilişkinin birleşimi ekonomik birimin ve çiftliğin belirli çeşidi içinde cisimleşir. Verili bir toplumsal formasyonda yer alan endüstri ve tarım alanları farklı üretim tarzları ve biçimlerden oluşur. Bunun en önemli sonucu tarımsal girişimin asıl biçimlerinin, somut toplumsal formasyonun kendi özgül tarihsel gelişimine uygun olarak, üretimin farklı biçimlerinin veya tarzlarının somut birleşiminden ötürü katışık olmalarıdır (1974: 272).

Poulantzas'ın amacı somut toplumsal formasyon içinde yer alan tarımsal girişimin ana biçimlerini ortaya çıkarmaktır. Poulantzas'ın kuramsal çözümlemelerinde tarihsel gelişim önemli bir yer tuttuğu halde, çözümlemelerini daha yüksek düzeydeki bir soyutlamadan hareketle yapmaya çalışır. Poulantzas, tarıma dayalı teşebbüsün başlıca biçimlerini şöyle formüle eder. 1) Feodal türden büyük toprak mülkiyetine dayalı tarımsal birim: Toprak sahibi tam anlamıyla ekonomik güce sahiptir. 2) Kapitalist toprak mülkiyetine dayalı tarımsal birim: Kapitalist mülkiyete dayalıdır ve mülk sahibi ekonomik gücü elinde tutar. 3) Kiracı çiftçiliğe dayalı tarımsal birim: Küçük çaplı mülkiyete dayalıdır; büyük, orta ve küçük çiftçileri kapsar ve ekonomik güç kiracıların elindedir. 4) Küçük mülkiyete dayalı tarımsal birim (1974: 274).

Poulantzas, tarımsal girişimin başlıca biçimlerinin belirlenmesinin gerekli olduğunu düşünmekle birlikte, tarımsal girişimin farklı biçimlerinde ortaya çıkan sınıf ve fraksiyonların saptanmasında yeterli ölçüt olamayacağı kanısındadır. Bir toplumsal formasyon, yukarıda tanımlanan tarımsal birim biçimlerini katışıksız üretim tarzlarına ve onların eğilimlerinin tarihi akış içinde birleşmelerinin genel görece soyut biçimlerine göre, karmaşık şekilde birleştirir. Burada iki temel sosyal sınıf ortaya çıkar: Tarımsal birimin her biçiminde "çalışmayan sömürücüler" ve "çalışan sömürülenler." Poulantzas kullandığı üretim ilişkileri ve "gerçek ekonomik denetim" ölçütleri sayesinde, soyut düzeydeki farklı tarımsal birim biçimlerine dayalı olan kategorileri "somut bir toplumsal formasyonda bir ve aynı sınıf içinde yeniden gruplandırır. Bir başka ifadeyle, soyut düzeydeki tarımsal birimin farklı biçimlerine tekabül eden kategoriler daha somut düzeydeki farklı üretim birimlerinde çalışan ve çalışmayan kategoriler biçiminde yeniden gruplandırılmış olur. Böylece, somut toplumsal formasyon içinde birbirine zıt iki sosyal sınıf ortaya çıkar. Somut toplumsal formasyonda yer alan kategorilerin bir ve aynı sınıf içinde yeniden gruplanmasıyla ortaya çıkan iki zıt sınıfın, soyut düzeydeki çözümlemelere dayalı olarak gelişen tarımsal birimin farklı biçimlerinde ortaya çıkan sınıflara ait olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Dolayısıyla, Poulantzas, bu sınıfları sınıf fraksiyonlarına ayıran temel ölçütün "ideolojik" ve "siyasal" düzeydeki farklılıklarda ortaya çıktığını düşünür (1974: 275). İdeolojik ve siyasal düzeydeki ilişkiler sınıfları farklı fraksiyonlara bölme bakımından değil, aynı zamanda fraksiyonların çevresinde sınıfları yeniden gruplayıp kutuplaştıran bir etmen olarak onları yerleştirmesi ve tanımlanması bakımından da ayrıca önemlidir.

Poulantzas; Almanya ve İtalya özelinden hareketle geliştirdiği bu kuramsal çözümlemelere dayalı olarak şu sonuçlara ulaşır. 1) Büyük toprak mülkiyeti: yarı feodal toprak aristokrasisi, büyük mülk sahibi kapitalistler ve rantiye kapitalistleri. 2) Zengin ve yukarı orta köylülük: zengin köylüler. 3) Orta köylülük: orta çiftçiler ve orta toprak sahipleri. 4) Fakir ve aşağı orta köylülük: küçük toprak sahipleri, küçük çiftçiler. 5) Gerçek tarım emekçileri (1974: 278). Poulantzas farklı tarımsal üretim biçimleri ve burada yer alan sosyal sınıfları belirleyerek kırsal alanda gelişen faşizmi anlamaya çalışır.

Faşist ideolojinin, kapitalizmin tehdit ettiği kent küçük burjuvazisinin farklı katmanlarına çekici geldiği çoğu defa vurgulanan bir gerçektir. Almanya'da kırsal alandaki tutuculuğa kentsel bir taban hazırlama yönündeki çabaları Nazilerden çok önceleri başlayan bir eğilim olmuştur. Özellikle de Alman aristokratlarının kendi denetiminde bulunmayan küçük çiftlik bölgelerinin desteğini kazanmak amacıyla kurdukları "Tarımcılar Birliği" Nazi öğretisi için önemli bir dayanak noktası oluşturmuştur (Moore, 2003: 519). I. Dünya Savaş sonrası Almanya ve İtalya kırsalında iktisadi anlamda bir bunalım ortaya çıkar. Faşistleşme süreci ve faşizm dönemleri tarımın bütününü etkileyen iktisadi bunalıma tekabül eder. Tekelci kapitalizmin egemenliği altında süren temsil ilişkisinin temelden etkilenmesi sonucu yoksul köylülük ve tarım emekçileri üzerinde siyasal ve ideolojik düzeyde derin etkiler yaratır. Başta yoksul köylülük ve tarım işçileri olmak üzere tarımsal kesimin diğer yoksul sınıflarının[20] bir kısmı sosyal demokrat ve komünist partilere yönelse de, bu siyasi partilerin tıpkı küçük burjuva üzerindeki ideolojik yetersizliğinde görüldüğü gibi, kırsaldaki yoksul kesimleri de kucaklayacak politikalar

[20] Küçük toprak sahipleri ve kiracılar.

geliştirememiş olmaları tarımsal kesimde yer alan yoksul sınıfların hızlı bir biçimde kaybedilmesine yol açar.

Kapitalist toplumlarda yer alan köylü sınıfları ve fraksiyonların kendine özgü sınıf ideolojileri yoktur.[21] Dolayısıyla, tarımsal alana dayalı olan bu sınıflar kapitalizmin iki temel sınıfını oluşturan işçi sınıfı ve burjuvaziye ait ideolojilere eğilim gösterip onları kendi yaşam koşullarına adapte etmeye çalışırlar (Poulantzas, 1974: 279). Tarım proletaryası daha çok işçi sınıfının ideolojisine yatkın eğilim gösterir. Küçük mülkiyet ve küçük çiftçi küçük burjuva ideolojisine eğilimlidir. Orta köylülük kent küçük burjuvazisi ile zengin köylülüğün ideolojilerine yönelir. Kırsal bölgelerde yer alan geniş halk sınıflarının kendine özgü ideolojilerinin olmaması ve tarım ile sanayi arasında yaşanan çelişkiler nedeniyle büyük toprak sahiplerinin ideolojik etkilerine maruz kalırlar. Büyük toprak mülkiyetinin güçlü ideolojik etkisi kırsaldaki halk kesimleri üzerinde özgül biçimler altında ortaya çıkar. Kırsaldaki egemen sınıf ve fraksiyonlar geniş köylü katmanlarını sanayiye ve kentlere karşı birleştirir (1974: 280). Ancak, bu durum, zannedildiğinden çok daha dolambaçlı bir süreçtir. Feodalizmden kapitalizme geçişte burjuvazi ve aristokrasi arasında yaşanan çelişkide ifadesini bulan feodal ideolojik söylem, vaktiyle gelişmekte olan burjuva ideolojisine karşı kullanılmıştı. Anakronikleşmiş bir dönemin geleneklerini ifade eden simgeler, imgeler ve temalar farklı bir dönemde ve farklı koşullar altında yeniden önem kazanmaya başlar; böylece, büyük toprak sahipleri kırsal kesimde kendi ideolojisinden yoksun bulunan halk sınıflarını etkisi altına almayı başarır. Bu da faşist ideolojinin kırsalda yer alan geniş halk kesimleri üzerindeki etkisini artırabilmek için uygun bir zemin sağlamış olur. Poulantzas, büyük toprak

[21] Büyük toprak sahiplerinin fraksiyonları hariç

sahiplerinin kırsalda yer alan geniş halk kesimlerini kendi ideolojik etkisi altına almaya çalışması ile Marx'ın vaktiyle aristokratların burjuvaziye karşı geliştirdiği siyaset biçimini nitelemek amacıyla kullandığı "feodal sosyalizm" arasında bir benzerlik kurmaya çalışır. Şöyle ki aristokrasi, burjuva siyasetinin yıkıcı etkilerine karşı sözde işçi sınıfının çıkarlarının yanında yer almayı tercih eder. Böylece, işçi sınıfı başta olmak üzere kapitalizmin ezdiği geniş halk kesimlerinin desteğini alıp, burjuvaziye karşı sınıfsal konumunu koruyabilecektir. Oysaki, aristokrasi, gelişmekte olan modern toplumu ve onun türevi olan proletarya ve burjuvazinin yeni toplumdaki rollerini kavrayamamış, dolayısıyla da feodal ideolojiye özgü söylemlerle burjuva siyasetinin üstesinden gelebileceğini düşünmüştür. Marx, kapitalizmin feodal döneme özgü farklı sosyal sınıflar üzeride yarattığı büyük ekonomik yıkımın, feodal döneme özgü politik söylemlerle üstesinden gelme yönündeki çabaları feodal sosyalizm olarak adlandırır (1991: 140-42).

Kır proletaryası ve kent proletaryası burjuvazisi isyan durumundaki kent küçük burjuvazisinin ideolojik etkisi altınadır. Kır proletaryası kent küçük burjuvazisinin etkisine diğer sosyal sınıflardan çok daha fazla açıktır. Çünkü, kent küçük burjuvazisinin başkaldırı şekli ile kır proletaryasının yaşam koşullarındaki kararsızlığı onları aynı noktada birleştirir. Dolayısıyla, faşizm, kent küçük burjuvazisinin kırlarda aldığı özel biçim ile büyük toprak sahiplerinin dayanışma ve toprağa bağlılık gibi feodal döneme özgü ideolojik temaları, kendi ideolojik öğeleriyle çakıştığından halkı sömürmekte zorluk çekmez. Faşist ideolojinin bileşenlerinden birini oluşturan korporatist öğe de kırsal alandaki sömürüye işlevsel bir nitelik kazandırır. Feodalizme özgü kan bağı, toprağa bağlılık, kişisel sadakat gibi temalar, kırsal alana özgü faşist ideolojinin bileşeni içinde yer alarak, kırsaldaki halk

kesimleri üzerinde etkili olma yönünde büyük fırsat sağlar. Poulantzas'a göre, kırsal faşizmin özgüllüğü küçük burjuva ideolojisi ile feodal ideolojisinin kalıntılarının bu şekilde birleşip kaynaşmasında saklıdır. Kır nüfusunun faşist hareket için her geçen gün daha da önem kazanmasının nedenleri, kırın faşizm için taşıdığı önem kavranmadan anlaşılamaz. Moore'un vurguladığı gibi, özgür insanın özgür toprağı biçiminde ülküleştirilmiş romantik köylü imgesi Nazi hareketi için her geçen gün daha da önem kazanır. Toprağın bir geçim aracı olmanın ötesinde ona bağlılığı ve vatan denilen şeyin duygusal yüklemlerini taşıyan bir nesne olması Nazi politikalarıyla büyük uyum içindedir (2003: 520-22). Ancak, tekelci kapitalizmin ideolojik biçimlerinin çok daha belirgin olduğu kent faşizmi, kır faşizminden bazı noktalarda ayrılır. Poulantzas'ın kırlarda yer alan sınıflara yönelik geliştirdiği bu kuramsal çözümlemeler kır ve kent faşizminin aynı olduğu anlamına gelmez. Kır faşizminin özgüllüğü kent küçük burjuvazinin kırsalda aldığı özgül biçimler ile feodal ideolojiye özgü düşüncelerin bileşiminden oluşurken; kent faşizmi ise, tekelci kapitalizmin özelliklerini yansıtır. Faşizm kırsal bölgelerden çok büyük destek almasına rağmen, faşist partiler içinde taşıdığı etki her zaman ikinci planda kalmıştır. İtalya'da faşizmin iktidarından sonra Almanya'daki Nazi iktidarına kadar olan süreç içinde Avrupa'nın çeşitli yerlerinde farklı faşist hareketler ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerden Macaristan, Romanya, Avusturya ve Finlandiya''daki faşist hareketler büyük ölçüde kırsal kesime dayalı olarak gelişmiş olsa da (Nolte, 1980: 67-71), Faşizm Poulantzas'ın düşündüğü gibi özünde kentsel bir olgudur.

Kırlar iki önemli çelişkiye dayanır: Toprak mülkiyeti ile kırsal alandaki halk sınıfları arasındaki baş çelişki ve tarım sektörü ile tekelci kapitalizm arasındaki çelişki. Faşizm kırsal alanda yaşanan bu çelişkiyi bir avantaja dönüştürerek kendini

güçlendirmeye çalışır. Kırda faşizmin güçlenmesi, köy küçük burjuvazisinin büyük toprak sahiplerine olan tepkisinden çok, tarım sektöründe yaşanan kapitalistleşmenin geniş halk kesimleri üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin bir sonucudur. Antikapitalist vurgu bu nedenle önemlidir. Dolayısıyla, faşizm ikinci çelişkiye dayanarak birinci çelişkiyi maskeler (1974: 281). Başka bir deyişle, faşizm, kır-kent arasında ortaya çıkan çelişkiye dayanarak kırdaki çelişki maskeleniş olur. Faşizm, köylünün birliği, toprağa bağlı topluluk gibi feodal döneme özgü mitosları kullanarak kentlerde ve kırlardaki halk sınıfları arasındaki dayanışmayı ortadan kaldırır (1974: 282). Böylece, faşizm, biryandan ikinci çelişkiyi muhafaza ederek, kır-kent halk sınıfları arasındaki dayanışmanın gerçekleşmesi için uygun zemini ortadan kaldırır, diğer taraftan da feodal topluma özgü mitosları kullanarak kırlardaki temel çelişkiyi maskelemeyi ve kendini tüm kırsal nüfusun koruyucusu biçiminde sunmayı başarır. Faşizm kırlarda zengin ve orta köylülüğün bir kısmını, yoksul köylülüğün büyük bir bölümünü ve tarım işçilerinin bir kısmının desteğini alsa da, faşizm, kırlarda büyük toprak mülkiyetine dayalı olduğu ve kentlerde tekelci kapitalizmi temsil ettiği gerçeği hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir.[22]

Faşizm son çözümlemede kentlerde tekelci kapitalizmi, kırlarda büyük mülkiyeti temsil ediyor oluşu kırlarda gelişmekte olan kapitalistleşmenin bir sonucudur. Kapitalistleşmenin kent dışı alana doğru genişlemesinin sonucu olarak küçük mülkiyetin başlangıçta sömürülmesine zamanla da mülksüzleşmesine yol açar. Fakat, faşizm bunu doğrudan değil, dolaylı olarak gerçekleştirir. Toprağın bölüşülmesine ilişkin küçük köylüye verilen sözler yerine getirilmez, ancak toprağın satın alınması, daha verimi hale getirilmesi ve işgal edilmesi gibi faşizme özgü

[22] Orta zenginlerde buna eklenebilir.

yöntemlerle bazı sonuçlar elde edilir. Faşizme özgü uygulamaların en önemli iki sonucu küçük mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla birlikte kapitalizmin kırsala doğru genişleme fırsatı bulmuş olması ve yoksul köylülüğün yerini alan orta zengin toprak sahipleri ile fraksiyonların faşizmin hedefleri için sağlam bir toplumsal taban yaratmış olmasıdır (1974: 284).

7. 6. Askeri Diktatörlük

Poulantzas'ın düşüncesine göre, faşist devlet kapitalist devlet tipine ait bir olağanüstü devlet biçimidir (1974: 310).

Özgül bir devlet biçimi olan faşist devlet ile emperyalist aşamaya tekabül eden ve farklı sosyal formasyonlarda yer alan olağan devlet biçimleri arasında bir değerlendirme yapıldığında bazı benzerlik ve farklılık noktalarının olduğunu söyleyebiliriz. (1) Faşist devlet emperyalist aşamaya tekabül eden ve benzer bunalımlar göstermeyen olağan devlet biçimlerinden farklı olarak özgül bir siyasi-ideolojik bunalımın üstesinden gelmek zorundadır. (2) Faşist devlet üstesinden gelmek zorunda olduğu özgül bir siyasi-ideolojik bunalımın yanında, emperyalist aşamaya özgü bazı işlevleri de yerine getirmek zorunda kalışı onun olağan devlet biçimleriyle arasındaki benzerliğini gösterir (1974: 310).

Faşist devletin dışında kalan kapitalist devlet tipine ait farklı olağanüstü devlet biçimleri de vardır. Askeri diktatörlük tıpkı faşist devlet gibi kapitalist devlet tipine ait olan olağanüstü bir devlet biçimidir. Kapitalist devlet tipine özgü faşist ve askeri diktatörlük gibi olağanüstü devlet biçimlerinin özgül rejimleri arasında da bazı benzerlik ve farklılık noktaları vardır. (1) Askeri diktatörlükler ve Bonapartizm gibi olağanüstü devlet biçimlerinin aldığı özgül rejimler kapitalizme dayalı toplumsal

formasyonlardaki benzer yapılara *(similar nature*) tekabül ettiği sürece faşist devlet biçiminin özgül rejimiyle ortak özellikler taşırlar. (2) Faşist devlet biçimleri özgül bir siyasal-ideolojik bunalıma ve özgül sınıf ilişkilerine tekabül ettiği sürece diğer olağanüstü devletlere özgü rejim biçimlerinden farklılıklar gösterirler (1974: 310). Dolayısıyla, faşist devletler özgül bir rejim biçimini ifade ettikleri sürece faşizm dışında kalan diğer olağanüstü rejim biçimlerinden ayrılırlar. Demek ki, hem olağan ve olağanüstü devlet biçimleri arasında hem de farklı olağanüstü devlet biçimlerinin kendi arasında dikkate alınması gereken bazı benzerlik ve farklılık noktaları vardır.

Kapitalist devlet tipine özgü farklı devlet biçimlerini ayırt etmemize olanak sunan iki temel ölçüt kullanılır: Somut toplumsal formasyonda geçen sınıf mücadelesinin genel karakteristiği ile belli bir konjonktür altında geçen siyasal sınıf mücadelesinin aldığı somut biçim. Bu ölçütlere dayalı olarak kapitalist devlet tipine ait olağan ve olağanüstü devlet biçimlerinin ayırt edilmesi şu şekilde gerçekleşir: (1) Devletin iktisadi ve toplumsal ilişkiler üzerinde ortaya çıkan müdahale biçimleri ile devletin egemen sınıflar karşısındaki görece özerkliğinin aldığı özgül biçim. (2) Devletin baskı aygıtı ve ideolojik aygıtlarının işlevleri, aldığı özgül biçimler ve bu iki temel aygıt aralarındaki ilişkiler. (3) Devlet aygıtı içindeki kolların birbirleriyle olan genel ilişkisi. (4) Devletin ideolojik aygıtları arasındaki genel ilişki.

Kapitalist devlet biçimlerine özgü olağan ve olağanüstü rejimlerin ayırt edilmesinde kullanılan ölçütler şöyle özetlenebilir: (1) Devlet biçiminin genel karakterini sunma derecesine, (2) bu karakterin aldığı özel biçimlere, baskı aygıtı ve ideolojik aygıtların hem kendi aralarında hem de birbirleri arasında ortaya çıkan somut ilişkilere[23] bakılarak (Poulantzas, 1974: 311). Kapitalist devlet tipine ait

[23] Poulantzas tarafından geliştirilen bu ölçütler olağanüstü siyasal rejimler ve olağanüstü devlet biçimi için de geçerlidir.

olağanüstü devlet biçimlerini karakterize eden genel özellikler Poulantzas tarafından geliştirilen bu önermeler ışığında incelenecektir.

Kapitalist devlet tipine ait olağan ve olağanüstü devlet biçimlerinin ayırt edilmesinde dikkate alınması gereken birinci ölçüt, devlet müdahalesinin aldığı özel biçimidir. Kapitalist devlet tipine ait olağanüstü devlet biçimleri sadece sahip oldukları iktidar anlamında değil, olağanüstü devletin sahip olduğu kurumların aldığı özgül biçimler anlamında da olağanüstü bir niteliğe sahiptirler (1974: 313). Bir olağanüstü devlet biçimi olan faşist devlet bu çerçevede kavranmalıdır. Faşist devletin ayırt edici en önemli iki özelliği: (1) Ekonomik alanın politikadan görece ayrılığı, (2) devletin egemen sınıflar ve fraksiyonlar karşısındaki görece özerkliğinin daha da genişlemesi.

Özgül bir siyasal-ideolojik bunalım dönemlerinde ortaya çıkan olağanüstü devlet biçimleri üretici güçlerin sosyalizasyonu karşısında bozulan sistemi yeniden kurmak ve adaptasyonunu sağlamak amacıyla ekonomik alana müdahalede bulunurlar. Bu müdahale ile benzer bunalımlar yaşamamış olan diğer olağan devlet biçimlerinin ekonomik alana yaptığı müdahaleler arasında ortaya çıkan benzerlikler kapitalist devlet tipine özgü iki farklı devlet biçiminin ortak noktalarını yansıtır. Çünkü, her iki devlet biçimi altında da ekonomik alana müdahale devam eder.

19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesinde görülen bu artış kapitalizmin işleyiş tarzında önemli değişikliklere yol açar. Tekelci sanayi sermayesinin tekelci banka sermayesiyle iç içe geçerek finans sermayesini meydana getirir. Sermaye ihracı ve uluslararası karteller aracılığıyla finans kapitalin temsilcileri dünyayı aralarında paylaşırlar (STMA, 1989b: 427-29). Kapitalist devlet, finans oligarşisinin elinde ülke içinde bir baskı

aygıtı olmanın yanında diğer ülkelerin emekçi kitlelerini sömürme uğruna giriştikleri mücadelenin bir aracı haline gelir (Sweezy, 2008: 314-15). Olağan devlet biçimi altında ortaya çıkan devlet müdahalesi, 1930 dünya ticaret bunalımı sonrası fabrikalarda seri üretim tekniklerinin devreye girmesiyle adlandırılan fordist üretim teknikleri ve refah devleti politikaları çerçevesinde daha da önem kazanarak devam eder (Hall ve Jacques, 1995: 31-2). Emperyalist aşamada olağan devlet biçimi altında ortaya çıkan benzer devlet müdahaleleri olağanüstü devlet biçimi altında da görülür.

Poulantzas'a göre, bir olağanüstü devlet biçimi olan faşist devleti olağan devlet biçimi olan tekelci devlet biçiminden ayıran unsur, devletin ekonomik alana müdahale etme derecesi değil, müdahalenin aldığı özgül biçimidir. Özgül bir siyasal-ideolojik bunalıma tekabül eden olağanüstü devletler güç ilişkilerinde yaşanan değişim sonunda ortaya çıkan görece özerkliğinin aldığı özgül biçim sayesinde sistemin yeniden inşasını gerçekleştirme sürecinde önemli bir işlevi üslenirler. Olağanüstü devletin egemen sınıf ve fraksiyonları karşısında aldığı görece özerkliği sayesinde hegemonyayı yeniden örgütleyip, iktidar blokunun yeniden kurulmasında başarılı olduğu sürece sistemi güvence altına almayı başarır. Bu da, faşist devletin görece özerkliğinin aldığı özgül biçim sayesinde yerine getirilir. Dolayısıyla, olağanüstü devletin görece özerkliği hegemonyayı yeniden örgütleme ve iktidar blokunu kurma sürecinde aldığı özgül müdahale biçimi olağan kapitalist devletin ekonomik alana müdahale etme biçiminden ayrılır. Olağanüstü devlet bu işlevini yerine getirirken destek sınıfları (*supporting classes*) bir toplumsal güç olarak ortaya çıkarlar. Faşist devletin dışında kalan diğer olağanüstü devlet biçimlerinin aldığı görece özerklik, siyasal bunalımın belli türlerini karakterize eden normal veya kadastrofik güç dengesine dayalı olarak ortaya çıkarlar (1974: 314). Emperyalizmin

güncel aşamasında ortaya çıkan ve özgül bir siyasal-ideolojik bunalıma tekabül eden askeri diktatörlük rejimleri tıpkı faşizm de olduğu gibi kapitalist devlet tipine ait olağanüstü devlet biçimleridirler.

Emperyalizmin güncel aşamasında ortaya çıkan askeri diktatörlükler altındaki devlet müdahalesinin aldığı özel biçimlerin nasıl gerçekleştiğine ilişkin bir değerlendirmede bulunmadan önce bu devletlerin emperyalizme olan bağımlılık ilişkilerini karakterize eden tarihsel olguların kavranması konumuz açısından önemlidir.

Olağanüstü devlet müdahalesinin aldığı özgül biçimlerin yansımaları faşizm dışında kalan diğer olağanüstü devlet biçimlerinde, yani emperyalizmin güncel aşamasında ortaya çıkan farklı askeri diktatörlükler altındaki rejimlerde de görülebilir. Emperyalizmin güncel aşamasında Yunanistan, İspanya ve Portekiz'de beliren askeri diktatörlükleri karakterize ettiği özgül rejimlerin Avrupa ülkeleri ile olan ilişkilerden hareketle kavranması mümkündür. Askeri diktatörlük altındaki bu ülkelerin ekonomik ve toplumsal yapıları itibariyle Avrupa'nın bir parçası haline gelmiş durumdadır. Poulantzas'a göre, bu ülkelerde yaşanan siyasi gelişmeleri azgelişmişlik fikrine dayandırarak açıklamak doğru olmaz. Çünkü, bu ülkeler, farklı derecelerde de olsa emperyalizme –Amerika ve Avrupa- bağımlı olan ülkelerdir. Bu ülkelerin emperyalizme olan bağımlılıklarını karakterize eden iki temel etmen vardır: (1) İlkel sermaye birikimini gerçekleşmiş olmaları, (2) yerli sermaye birikimini zamanında gerçekleştirememiş olmalarıdır (Poulantzas, 1981: 7). Birinci etmen Yunanistan, İspanya ve Portekiz gibi askeri diktatörlük altındaki olağanüstü rejimlerin emperyalizme bağımlı olan diğer ülkelerle aralarındaki farklılığına işaret ederken; ikinci etmen ise bu farklılığı ortadan kaldırır. Bir başka deyişle, yerli

sermaye birikimini gerçekleştirilememiş olmaları emperyalizme bağlı diğer ülkeleri karakterize eden ortak noktayı oluşturur.

Emperyalizmin ilk aşamasında bağımlı ülkelere yapılan sermaye ihracatı, hammaddelerin denetimi ve pazarın genişlemesiyle sınırlıydı. Bağımlı ülkelere yapılan sermaye ihracatı karşısında hammaddeler kontrol altında tutulmakta ve sanayi ürünleri daha da genişleyen pazar sayesinde yeni alıcılar bulmaktadır. Yaşanan bu iktisadi süreç bağımlı ülkelerin sanayileşmesini engellemekte ve emperyalist merkezlere olan bağımlılığı daha da artırmaktadır. Emperyalizmin bu ilk aşamasında bağımlı ülkelerle emperyalist ülkeler arasındaki farkı karakterize eden en önemli öğe sanayi ve tarım alanları arasındaki ayrışmadır. Çünkü, bağımlı ülkelere yapılan sermaye ihracatı sanayi dışı üretimi teşvik etmekte dolayısıyla da geleneksel yapıların tasfiyesi olanaksızlaşmaktadır.

Sanayileşmedeki gecikmenin farklı sosyal sınıflar üzerinde yarattığı etkiler şöyle özetlenebilir: (1) İç içe geçmiş farklı üretim tarzlarının tasfiye edilememesinin sonucu olarak büyük bir köylü nüfusu ile sayıca güçsüz ve siyasi ağırlığı olmayan işçi sınıfının varlığını sürdürmesi, (2) geleneksel küçük burjuvazinin (küçük çaplı üretici ve ticaret erbabı) etkinliğinin devam etmesi, (3) devlet aygıtında görevli bulunan bürokrasinin siyasi ağırlığının artması, (4) büyük toprak mülkiyetinin geleneksel etkisini muhafaza etmesi, (5) ekonomik temelleri zayıf komprador burjuvazinin hem büyük toprak mülkiyetiyle aralarında oluşturduğu oligarşik ittifak hem de yabancı sermaye ile olan birlikteliğinin ulusal sınırlar içinde yarattığı kısmi güçlü etki (Poulantzas, 1981: 8). Yabancı sermayenin ticari ve mali yönden ülke içine sızması komprador burjuvazinin ekonomik ve siyasi alandaki etkinliğini daha da belirgin hale getirecektir.

Emperyalizmin güncel aşaması birçok alanda farklı uygulamaları da peşinde getirir. Bu aşamada emperyalist devletler sermaye ihracatı sayesinde hammaddenin kontrolü ve pazarın genişletmesine dayalı bir işlevi muhafaza ederken, aynı zamanda da ana işlevi olarak emeğin doğrudan sömürüsünü gerçekleştirirler. Kâr oranında ortaya çıkan düşme eğilimi emperyalizmin güncel aşamasında yeniden yükselmesi için yeni fırsatlar sunar. Düşen kâr oranının yükselmesi emeğin uluslararası alanda sömürüsünün gerçekleşmesi anlamına gelir. (1) Emeğin üretkenliğinin artırılması teknolojik alanda sağlanan ilerlemelerin üretime adapte edilmesi nispi artı değerin artırılmasıyla sonuçlanır. (2) Üretimi emek gücünü daha ucuz olduğu ülkelere kaydırırlar. Böylece, bağımlı ülkelerdeki emek gücü emperyalizme bağımlı ülkelerin kontrolü altına girer. Yaşanan bu sürecin bağımlı ülkelerin ekonomilerinde bazı sonuçlar ortaya çıkarır: Üretken ve imalat sanayisi üzerinde yabancı sermayenin etkisi artar. Çokuluslu şirketlerin bağımlı ülkelerin ekonomileri üzerinde artan etkilerin en önemli sonucu küresel ölçekte kapitalist bir sosyalleşmenin yaşanmasıdır. Emperyalist ve bağımlı ülkeler arasındaki ayrım sanayi ve tarıma dayalı ölçütlerle açıklanamaz. Artık, emperyalist merkezlere olan bağımlılığın damgasını vuran yeni etken yabancı sermayenin koruyuculuğu ve teşviki altında bir sanayileşmenin ortaya çıkmasıdır. Bu üç ülkede ortaya çıkan bağımlı sanayileşmenin en önemli özellikleri: (1) Düşük teknolojiye dayalı bir sanayileşmenin ortaya çıkması, (2) emeğin üretkenliği düşük düzeyde tutulması, (3) artı değer dayalı olarak yapılan kazancın yurt dışına aktarılması, (4) yetişmiş vasıflı emek gücü emperyalist merkezlere ihraç edilirken, daha düşük kalifiyeli emek gücünün muhafaza edilmesi şeklindedir (Poulantzas, 1981: 9-10).

Farklı rejim tarzlarının ve siyasi kurumların geçirdiği değişiklikler incelenirken kapitalizmin içinde bulunduğu aşamayı da dikkate almak gerekir. Ancak, bu durum, dış faktörün önceliğine yapılan bir vurgu biçiminde anlaşılmamalıdır. Dış faktörlerin yarattığı etkiler, rejimlerin ve onların evrimlerinin tek açıklaması olan sınıf mücadelesinin durumunu, sınıfların yapı değişimini ve sosyal politik güçleri belirlediği ölçüde payı vardır. Soyut bir düzeyde yapılan çözümlemeden hareketle bağımlı bir devlet tipinden bahsedebiliriz. Bu bağımlı devlet tipinin ortaya çıktığı ülkeler emperyalizmin dayattığı genel dönüşümlere uyduğu sürece olağan devlet biçimleriyle bazı benzerlikler gösterirler ve emperyalizmin güncel aşamasında payına düşen işlevleri yerine getirirler. Bu işlevleri olağan rejimler altında geçerli olan devlet müdahalesiyle sürdürmek mümkün olmadığı durumlarda devletin özel müdahale biçimleri ortaya çıkar. Devletin aldığı somut görünüm ne olursa olsun faşist, askeri veya demokratik cumhuriyet olsun bu toplumun iç dinamiklerine bağlıdır. Bu bağlamda devletin faşist, askeri veya burjuva demokrasisi olacağı geniş kitleler için pek fazla önemli değildir. Çünkü, özünde hepsi aynı işlevi yerine getirdiğinden burjuva diktatörlüğü adı verilen egemenlik biçimi olarak da tanımlanırlar. Sonuç olarak iç ve dış faktörler arasında ilişki mekanik bir ilişki olmayıp diyalektik bir ilişkidir. Poulantzas'ın iç faktörlerin önceliğine yaptığı vurgunun anlamı emperyalizmin dışında kalan ülkelerin kendine özgü iç çelişkileriyle özdeşleştirildiği sürece etki yapabilmesidir. Dolayısıyla, bağımlı ülkelerde ortaya çıkan siyasi altüst oluşları emperyalizmin tek yönlü etkisine bağlı olarak açıklanamaz (Poulantzas, 1981: 16).

Poulantzas'ın kuramsal çözümlemelerinden hareketle askeri diktatörlüklerin ortaya çıkış nedenlerini şöyle formüle edebiliriz: İlkel sermaye birikimlni

gerçekleştirmiş olmalarına rağmen zamanında gelişemeyen yerli sermayenin temelini oluşturduğu tarihsel faktörlerin karakterize ettiği emperyalist metropollere olan bağımlılık ilişkisi ve buna bağlı olarak gelişen iktidar bloku içindeki güç ilişkilerinin sarsılması ve blok dışındaki sömürülen sınıflarla olan ilişkinin bir süre sonra olağan rejimler altındaki benzer devlet müdahaleleriyle sürdürülemez hale gelmesi olağanüstü rejimlerdeki devlet müdahalesinin aldığı özel biçimleri ortaya çıkarır. Poulantzas, bu üç devletin toplumsal pratiğinden hareketle geliştirdiği kuramsal çözümlemelerinde şu sonuçlara dikkat çeker: Burjuvazinin farklı fraksiyonlarının yoğunlaşmış mücadelelerinin iktidar bloku içindeki hegemonya istikrarsızlığının yaratmış olduğu bunalım askeri diktatörlük altındaki rejimin müdahalesi aracılığıyla Amerikan çıkarlarının savunucusu durumunda bulunan komprador burjuvazinin hegemonyasının kurulması şeklinde sonuçlanır[24] (Poulantzas, 1981: 23). Askeri diktatörlük rejimlerinin ortaya çıkardığı bu üç olağanüstü devlet müdahalesinin aldığı özel biçimleri şöyle özetleyebiliriz: (1) Emperyalizmle olan bağımlılık ilişkilerinin daha da derinleşmesine neden olan yabancı sermaye yatırımları özel bir önem kazanır ve geçmiş dönemle kıyaslandığında çok daha desteklenir. (2) Bağımlı ülkelerin sömürüsü emperyalizme bağımlı diğer ülkelerin sömürüsü için de bir basamak olarak kullanılır. (3) Yabancı sermayenin teşvikini artırmak amacıyla vergi muafiyeti getirilir; kârların dış transferi, tekel ayrıcalıkları, sermayeye yüksek oranda krediler sağlanır ve gerçek bir hukuki denetime tabi tutulmazlar. (4) İşçi sınıfının

[24] Daha sonraki süreçte iktidar bloku içerisinde yaşanan bunalımın Avrupa sermayesine bağlı yerli sermaye lehine devrilmesi blok içindeki güç dengelerinin değişmesine neden olur. Fakat, iktidar bloku içerisindeki güç ilişkilerinin yerli sermaye lehine değişimi Amerikan çıkarlarına karşı bir darbe biçiminde yorumlanmamalıdır. Çünkü, Amerika ve Avrupa arasındaki ilişki çelişkili bir ilişki değildir. Dolayısıyla, iktidar bloku içindeki egemen sınıflardan birinin ve diğerinin lehine yaşanan bir güç değişimi bağımlılık sorununu ortadan kaldırmaz.

grev hakkı ortadan kaldırılır ve geniş kitlelere örgütlenme yasağı getirilir (Poulantzas, 1981: 18).

Bu üç ülke özelinden hareketle askeri diktatörlük rejimlerini iktidar bloku içerisindeki komprador burjuvazinin hegemonyasını kurmaya yönelik bir girişimin sonucu olarak da düşünebiliriz. Bu ülkelerdeki sanayileşme süreci yabancı sermayenin yatırım yapmasına dayalı olarak geliştiğinden bağımlı bir sanayileşmedir. Bu bağımlı gelişme süreci ülke burjuvazisinde yeni bir fraksiyonun ortaya çıkmasına yol açar: yerli burjuvazi (*Domestic Bourgeous*). Bu burjuvazi komprador burjuvazi kadar olmasa da yabancı sermayeye bağımlı olmadığı anlamına gelemez. Dolayısıyla, yerli burjuvazinin yürüttüğü mücadele antiemperyalist biçimde düşünülmemelidir. Ancak, yabancı sermaye ile yerli burjuvazi arasında da çok büyük çelişkiler vardır. Son çözümlemede yerli burjuvazi de sömürücü bir sınıftır, komprador burjuvazi kadar olmasa da, artı değerden pay alır. İç pazarı korumak, yabancı sermayeye karşı rekabeti kolaylaştırmak amacıyla devlet müdahalesine büyük ihtiyaç duyar. Yerli burjuvazi devletin müdahalesiyle pazar imkânlarını artırmak ve ihracatı geliştirmek ister. Böylece, iktidar bloku içindeki yerli burjuvazi ile komprador burjuvazi arasındaki hegemonya mücadelesi daha da derinleşerek devam eder. Diktatörlük rejimi her ne kadar küçük burjuvazi öncülüğünde yıkılmış olsa da arzu edilen şey devletin küçük burjuva çıkarlarına yönelik müdahalelerde bulunmasıdır (Poulantzas, 1981: 32-3, 37). Devlet olağan ve olağanüstü koşullar altında her zaman farklı derecelerde de olsa egemen sınıflar lehine müdahalelerde bulunur. Ancak, devlet müdahalesinin gerekliliği blok içindeki hegemonya krizine tekabül etmesiyle birlikte olağanüstü koşullar altında özgül bir biçim alır.

İkincisi, olağanüstü devlet biçimi baskı aygıtı ile ideolojik aygıtlar arasındaki ilişkilerin radikal bir değişimine tekabül eder. Poulantzas, totaliter devlet ile kurumsal çoğulcu demokratik devlet arasında ortaya çıkan farkı o ana kadar geliştirilen çözümlemelerden farklı bir kuramsal çerçeveye oturtmaya çalışır (1974: 314). Şöyle ki, siyasi olan ile siyasi olmayan arasında yapılan ayrım kamusal alan ile özel alan arasındaki ayrımla örtüşür. Kamusal hayat ile özel hayat arasındaki ayrımın nasıl çizileceği yönündeki bir arayışa, modern siyaset biliminin üzerinde durduğu temel sorulardan birini oluşturur. Siyasi olan ile siyasi olmayan arasında yapılan ayrım sivil toplum ile devlet arasındaki ayrıma denk düşer. Devlet kurumları (hükümet, polis, ordu, sosyal güvenlik) topluluk hayatının kolektif örgütlenmesinden sorumlu olması anlamında kamusal olarak nitelendirilir. Sivil toplum ise devletin dışında kalan özel kurumların yer aldığı bir bütündür. Alternatif bir başka ayrım ise siyasi ile kişisel veya kamusal alan ile kişisel alan arasında yapılır. Bu ikinci ayrıma göre sivil toplum her ne kadar devletin dışında kalan ayrı bir uğrak olarak düşünülse de, kamuya açık alenen faaliyet gösteren toplumun katıldığı kamusal niteliğe sahip bir dizi kurumu kapsar. Dolayısıyla, bu ayrımın şekillendirdiği düşünce kabul edildiği takdirde siyasi olan ekonomik faaliyeti de içine alacak bir biçimde daha da genişlemiş olur (Heywood, 2008: 8-10). Sivil toplum/devlet veya kamusal alan/kişisel alan arasındaki ayrıma dayandırılarak yapılan birçok kuramsal çözümleme demokratik devlet ve olağanüstü devlet biçimlerini birbirinden ayırt etmenin temel dayanak noktasını oluşturur. Poulantzas'ın çözümlemelerini dayandırdığı temel problematik yukarıda yapılan her iki ayrımdan temelde farklıdır. Çünkü, Poulantzas, devletin etkinliğini sadece kamusal niteliğe sahip kurumlarla sınırlı tutmayıp, aynı zamanda özel kurumları ve aileyi de içine alacak bir biçimde

genişletir. Böylece, etkinliği çok daha genişlemiş olan devlet bir tarafta baskı aygıtı, diğer tarafta ideolojik aygıtlardan oluşan iki temel çatıdan oluşmuş olur.

Aron, bu iki devlet biçimi arasındaki farkı şöyle açıklıyor: (1) Tek parti hakimiyeti ile ideolojik hakimiyetin sürdürülmesi ve partinin de bu egemenliğin bir ifadesi olması, (2) bürokrasinin başarıyla uyguladığı merkezileşmiş planlamanın hayata geçirilmesi, (3) toplum içinde fark gözetme ilkesini meydana getiren güçlü bir bürokratik hiyerarşinin söz sahibi olması (1976: 326). Devletin dışında kalan bir güç yoktur, buna izin verilmez. Bir başka deyişle, demokratik Batı toplumlarında olduğu gibi birbirinden ayrılan, birbirine muhalefet eden ve rekabet halinde olan gruplar ve sınıflar yoktur.

Friedrich ve Brzezinski'ye göre, totaliter bir düzeni tanımlayan temel unsurlar şöyle özetlenebilir: Birincisi, toplumu oluşturan bireylerin bağlı olmak zorunda oldukları resmi bir ideoloji; ikincisi, tek bir kişinin yönetimi altında toplumun belli bir kısmının üye olduğu kitle partisinin yönetimi; üçüncüsü, rejim düşmanlarına karşı gizli polisi örgütü; dördüncüsü, kitle iletişim araçlarının kontrolü; beşincisi, teknolojinin denetimi; altıncısı, ekonominin merkezden denetimi ve yönetimi (1964: 13-14).

Giovanni'ye göre ise, totaliter devleti belirleyen başlıca özellik topyekun etkileme ve kapsayıcı olmasıdır. Her şeyi yeniden kuran, her şeyi kapsayan ve binyıllık barış ve esenlik dönemi ön gören bir niteliğe sahip olması totaliter sistemin en önemli özelliğini oluşturur (1996: 220-21). Görüldüğü üzere, Aron'un merkezden yönetilen ekonomi gibi nitelemeleri, totaliter sistemin belirleyici özelliklerini oluşturmaz. Bunlar ancak totaliter yayılışın kapsamı için bir ölçüt veya gösterge

olabilir. Ne resmi bir ideolojinin topluma zorla kabul ettirilmesi ne de onun yoğunluğu totaliter sistemin ayırt edici özelliğini oluşturur.

Linz totaliter sisteme yönelik geliştirilen tanımlamaları genel olarak şöyle özetliyor: Devlet ve toplum arasındaki sınırın ortadan kalkması ve toplumun siyasal örgütler, genellikle parti ve onun yarı kuruluşları tarafından topyekun siyasallaştırılması (2008: 34). Linz totaliter sistemlerin tanımlanmasında kullanılan bu ölçütlerin geçerli olamayacağını düşünür: Totaliter sistemi demokratik hükümetlerden ayıran bu ölçütün tam olarak gerçekleşmesi olası değildir; dolayısıyla, toplumla devlet arasındaki gerginlik sorunu bu sistemlerde hafiflemiş olmakla birlikte, büsbütün ortadan kalkmamıştır. Bireye biçim verilmesi, ideolojiyi vatandaş kitlesinde içselleştirilmesi, yani insanın yaratılması uzak bir olasılıktır (2008: 35).

Linz bir sistemin totaliter olması için gerekli koşulları şöyle ifade ediyor: "Bir ideoloji; kitlesel bir tek parti ile diğer harekete geçirici örgütler; iktidarın, geniş bir seçici çevreye hesap verme durumunda olmayan ve iktidardan kurumlaşmış barışçı yöntemlerle uzaklaştırılmayan bir kişide ve yardımcılarında veya küçük bir grupta toplanmış olması." Özetleyecek olursak totaliter sistemde monist bir iktidar sistemi mevcuttur; tekelci, özerk ve fikren geliştirilmiş bir ideoloji vardır; vatandaşların siyasal görevlere ve kolektif sosyal görevlere katılmaları ve bu amaçla aktif bir hareketlilik içinde olmaları özendirilir (2008: 35, 38). Demek ki, Linz, Aron'un yorumundan farklı olarak, tek parti ve onun ideolojik egemenliğine dayalı olarak kurulmuş siyasal sistemlerin zorunlu olarak totaliter olamayacağı gibi, serbestçe kurulmuş partiler arasında dürüst bir iktidar yarışmasının mevcut olduğu hiçbir sistemin totaliter olarak adlandırılamayacağına işaret eder.

Poulantzas ve Linz, olağanüstü devlet biçimleri ile olağan devlet biçimleri arasında yapılan ayrımın sivil toplumu oluşturan bireyler ile devlet arasındaki özerk kurumların varlığına indirgeyerek yapılan açıklamanın doğru olamayacağı noktasında birleşirler. Ancak, Poulantzas ve Linz'in iddialarını dayandırdıkları temel gerekçeler birbirinden çok farklıdır.

Poulantzas'a göre, bu kurumlar, hangi devlet biçimi altında olursa olsun devletin ideolojik aygıtlarını oluştururlar. Bu aygıtlar hangi devlet biçimi altında olursa olsun az ya da çok hiç fark etmez temel işlevleri toplumun birliğini ve tutunumunu sağlayıp, iktidar blokunu oluşturan egemen sınıflar veya fraksiyonlar içinde bir tanesinin hegemonyasını kurmaktır. Dolayısıyla, totaliter devlet ile çoğulcu demokratik devlet arasındaki ayrım sivil toplum ile devlet arasındaki kurumların özerk olup olmaması noktasından hareketle açıklanamaz (1974: 315). Bir başka deyişle, totaliter devletin ayırt edici özelliği sivil toplum ile devlet arasında yer alan özerk kurumların bu niteliklerini yitirip siyasal bir niteliğe bürünmeleri kurumsal çoğulcu demokratik devlet ile totaliter devlet arasındaki farklılığın temelini oluşturmaz. Çünkü, bu kurumlar, her iki durumda da toplumun birliğini ve tutunumunu sağlayan, iktidar blokunu güvence altına alan ve sınıf veya fraksiyonun hegemonyasını kuran devlet aygıtları işlevini görürler.

Yukarıda ifade edildiği üzere totalitarizme yönelik geliştirilen genel eğilim sivil toplumu oluşturan bireyler ile devlet arasındaki kurumların özerk olup olmaması noktasından hareketle tanımlanıp; totaliter devlet ile çoğulcu kurumsal demokratik devlet arasındaki farka işaret edilir. Oysaki, Poulantzas, bu aracı kurumların hukuki statüsünü değil de, işlevlerini ön plana çıkardığından iki devlet biçimi arasındaki farklılığa değil de, benzerliğe ulaşır.

Ancak, Poulantzas tarafından geliştirilen bu kuramsal çözümleme totaliter devlet biçimi ile çoğulcu kurumsal devlet biçimi arasında hiçbir farkın olmadığı biçiminde yorumlanmamalıdır. Her iki devlet biçimi altında işleyen ideolojik aygıtların özerk olup olmamasına dayandırılarak yapılan kamu ve özel statü arasındaki ayrım hukuki alanda şekillenir. İdeolojik aygıtların olağanüstü veya olağan devlet biçimi altında hukuki ifadesini bulan kamu ve özel statüye dayalı olarak yapılan ayrım, faşist devlet biçimini olağan devlet biçiminden ayıran ölçüt olamaz. Demek ki, devletin ideolojik aygıtlarının özerk olup olmaması çerçevesinde yapılan hukuki ayrım totaliter devleti çoğulcu kurumsal demokratik devletten ayıran ölçüt olarak düşünülemez.

Olağanüstü devletin egemenliği altında işleyen ideolojik aygıtların hukuki düzeyde ifadesi olan özel statüyü yitirip kamu statüsü niteliği kazanması ideolojik aygıtların özerkliğini yitirmesini ifade eder. Hukuki alanda yaşanan bu değişim devletin ideolojik aygıtları ile devletin baskı aygıtı arasındaki ilişkinin radikal bir değişime uğraması anlamına gelir. Devlet aygıtları arasında yaşanan bu radikal değişimin olağanüstü devlet biçimi altında ortaya çıkardığı en önemli sonuç ideolojik aygıtların özerkliğinin sınırlandırılarak devletin etkinlik alanının daha da genişlemesidir. İdeolojik aygıtların bu sınırlanışı iki faktöre bağlı olarak gerçekleşir: (1) Siyasal bunalım esnasında sınıfların iktidarla olan ilişkisine ve hegemonyanın yeniden örgütlenmesine, (2) siyasal ve ideolojik bunalımın ortaya çıkmasıyla birlikte ideolojinin özgül müdahalesinin halk üzerinde artan baskısına. Bu iki faktöre daha yakından bakalım.

Birinci durumda, olağan devlet biçimi altında bulunan ideolojik aygıtların görece özerkliği iktidar blokunu oluşturan egemen sınıflar ve fraksiyonların

ideolojileri ile blok dışında kalan geniş kitlelerin ideolojilerini ifade etmenin özgül bir yolunu sunar. Blok dışında yer alan sınıflar sınırlı da olsa kendi ideolojilerini devletin ideolojik aygıtlarında ifade etme olanağına sahiptirler. Olağanüstü devlet altında bulunan ideolojik aygıtlar blok içindeki hegemonyanın yeniden örgütlenmesi sürecinde önemli rol oynarlar. Böylece, blok içinde hegemonyasını yeniden kurmaya çalışan sınıf veya fraksiyon egemen durumda bulunan kol veya aygıt aracılığıyla devlet sistemini bütünüyle kontrol altına almaya çalışır. Poulantzas'a göre, ordu burjuvazinin kendiliğinden siyasi partisi işlevini gördüğü için resmi siyasi partilerin askeri diktatörlüğe dayalı rejimler tarafından yasaklansa bile burjuvazi içerisindeki farklı eğilimler arasındaki iktidar mücadelesi ordu içinde de devam eder (1981: 26). Olağanüstü devletin olağan devlet biçimiyle kıyaslandığında hegemonik sınıf veya fraksiyonu karşısındaki görece özerkliği daha da genişlemesine karşın ideolojik aygıtların özerkliğinin ise devletin artan etkinliği tarafından sınırlandırılıyor oluşu bir çelişki biçiminde yorumlanmamalıdır. Çünkü, kapitalist devlet tipine ait farklı devlet biçimleri son çözümlemede egemen sınıfların devletidirler. Ancak, devlet bu işlevini özerkliği olağanüstü devlet biçimi altında daha da genişlemiş bir şekilde yerine getirir. Bir başka deyişle, olağanüstü devlet, iktidar blokunu yeniden örgütlemek, güçlendirmek ve hegemonyayı kurma yönündeki işlevlerini bir tarafta egemen sınıflarla arasındaki özerkliğini daha da genişlemiş bir biçimde koruyarak, diğer taraftan da ideolojik aygıtların özerkliğini sınırlayarak yerine getirmeye çalışır.

İkinci durumda, olağanüstü devletin toplum üzerinde genişleyen baskısı ideolojinin "özel" müdahalesiyle yürür. Olağanüstü devlet biçimi altında veya kurumsal demokratik esaslara dayalı örgütlenmiş devlet biçiminde fiziki baskı hukuki temele dayalı bir çerçevede sınıf mücadelesinin yükselen etkisi karşısında

kurtarıcı bir işleve sahiptir. Bir başka deyişle, kapitalist devlet tipine ait farklı devlet biçimleri altında süren sınıf mücadelesinin yarattığı baskı karşısında ortaya çıkan sorunların üstesinden gelebilmek için hukuk baskının meşrulaştırıcı bir ideolojik aracı olması açısından önemli bir işleve sahiptir. Ancak, olağan devlet biçimi altında bulunan ideolojinin, tıpkı olağanüstü devlet biçimi altındaki işleyişinde olduğu gibi, baskının toplum üzerinde daha da yoğunlaşan etkisini meşrulaştırıcı bir işlevi yerine getirmeye başlaması kurumsal demokratik devletin temellerini sarsar. Böylece, olağanüstü devlet biçimi altında ideolojinin işlevinin toplum üzerinde genişleyen baskıyı meşrulaştırıcı "özel" müdahalesinin aldığı özgül biçim olağan devlet biçimi altındaki ideolojinin işlevinden ayrılır.

Kısacası, olağan devlet biçiminin olağanüstü devlet biçiminden ayırt edici özelliği, hukukun toplum üzerinde artan fiziki baskıyı yasaklaması değildir. Çünkü, hukuk, her iki devlet biçimi altında da baskıyı meşrulaştırıcı bir işleve sahiptir. Oysaki, ideolojinin olağan devlet biçimi altında baskıyı meşrulaştıran "özel" müdahale biçiminin kurumsal bir niteliğe sahip olmaması onu olağanüstü devlet biçiminden ayırır.

İdeolojinin olağanüstü devlet biçimi altında baskıyı meşrulaştırıcı özel müdahalesinin kurumsal bir nitelik kazanması, ideolojik aygıtların görece özerkliğinin sınırlanmasının tek nedeni değildir. İdeolojik aygıtların görece özerkliğinin sınırlıyor oluşu iki gerekçeye dayanır: özgül siyasal-ideolojik bunalımın ortaya çıkmasına ve egemen ideolojiyi yeniden örgütlemesine. Bu iki faktör ideolojik aygıtların sınırlanmasının en önemli nedenlerini oluşturur (1974: 317).

Olağan devlet biçimi altında ortaya çıkan egemen ideoloji egemen sınıfın organik ideolojik görevlileri tarafından hazırlanır ve siyasal temsilciler aracılığıyla da

egemen sınıfların çıkarlarıyla birleştirilerek hayata geçirilir. Poulantzas'ın geliştirdiği bu kuramsal çözümlemenin temel öncül kavramlarından birini oluşturan organik ideolojik görevliler ile Gramsci'nin aydınlara ilişkin geliştirdiği organik aydın kavramsallaştırması arasında çok büyük benzerlikler vardır. Hatta Poulantzas'ın bu düşüncesi Gramsci'nin yeni bir aydın tasarımının uzantısı olduğu biçiminde de yorumlanabilir. Poulantzas'a yeniden dönmek kaydıyla Gramsci'nin kuramsal çözümlemelerinde geçen aydın tartışmasına daha yakından bakmak faydalı olacaktır.

Aydın tanımı genel olarak aklın üstün yetilerine sahip veya sahip olduğu düşünülen kişi diye tanımlanır (Crehan, 2006: 191). Bunu biraz daha açalım: Kültürel-düşünsel uğrak, üstyapısal kertede aydının kendini konumlandırdığı ayrıcalıklı toplumsal mekândır. Bu durumda, yapısal kertedeki üretim sürecinin değişik uğrakları ve alanları, aydınlarla ilgili kuramsal çözümlemenin dışında tutulur. Aydınlar, yapısal ilişkiler bütünlüğünden uzaklaştırılarak "sıradan" insanların olağan varoluş tarzlarının uzanamayacağı bir aşkınlık statüsüne yerleştirilir (Yetiş, 2002: 2).

Gramsci, aydın kavramının ne olduğunu sorgulayarak işe başlar (1998: 8). Ona göre, bütün insani etkinlik zihinsel süreçle dolayımlanarak somut koşulları yaratıyorsa salt düşünsel etkinlik ölçüt alındığında herkes aydın olarak nitelendirilir (Yetiş, 2002: 4). Gramsci'nin geleneksel aydın tanımından farklı olarak geliştirdiği kuramsal çözümlemeleri radikal bir kopuşu ifade eder ve bu yeni aydın tanımı onun tasarımı içinde farklı bir statüye kavuşur. Aydını aydın yapan şey üstün bir zekası olması değil, toplumda bilgi üretme ve bilgiyi diğerlerine yayma sorumluluğuna sahip olmasıdır (Crehan, 2006: 191). Düşündükleri sürece her insan aydındır; ama, toplumdaki her insan aydının sahip olduğu işleve sahip olamaz (Gramsci, 1998: 9). Gramsci'nin geleneksel aydın tanımı bilgiyi diğerlerine yayma sorumluluğu ve daha

az oranda olsa da belli bir dünyayı algılama biçiminin devamını sağlama sorumluluğu olan herkesi kapsayacak biçimde genişletir (Crehan, 2006: 192).

Gramsci'ye göre, her yeni sosyal sınıf kendi gelişimiyle birlikte aydınını da yaratır. Bu aydınlar yeni sosyal sınıfa bağlı olarak gelişen organik aydınlardır (1998: 9). Organik aydınlar belli bir sınıfla köklü ve yapısal ilişkileri olan aydınlardır (Crehan, 2006: 199). Aydınlar, egemen sınıfın toplumsal hegemonya ve siyasal hükümete ait işlevlerini yürüten vekillerdir. Dolayısıyla, aydınlar tarafından üslenilen işlevlerin iki yönü vardır: rıza ve şiddet (Gramsci, 1998: 12). Buradaki birinci işlev sosyal hegemonyanın kazanılması ile ilgiliyken, siyasal yönetim rıza gösterilmediğinde şiddet uygulanmasıyla ilgilidir (Crehan, 2006: 200; Yetiş, 2002: 8). Organik aydınlar aydın kategorisinin ilk bölümünü oluşturuyorsa geleneksel aydınlar da ikinci bölümünü oluşturur. Eski tarihsel blok içerisindeki egemen sınıfın organik aydınlarıdır. Kendilerini sınıfların ya da sınıf kesimlerinin dışında ya da üstünde tutan geleneksel aydın kategorisinin ikinci tipik örneğini oluşturur (Yetiş, 2002: 10).

Poulantzas'ın organik ideolojik görevliler kavramsallaştırması ile Gramsci'nin organik aydın tasarımı, egemen sınıf ya da fraksiyonun ideolojik hegemonyasının kurulması sürecinde oynadıkları rol dikkate alındığında her iki düşünürün de aynı sonuca vardıklarını görüyoruz.

Kapitalist devlet tipine ait her iki devlet biçimi altında devlet aygıtları kendi özel iç ideolojilere (*internal ideologies*) sahiptirler. Fakat, siyasal/ideolojik bunalım koşullarına tekabül etmeyen olağan devlet biçimleri altında bu özel iç ideolojiler egemen ideolojilerden ayrılırlar. Devlet aygıtlarında ortaya çıkan iç ideolojiler ve onların alt (*sub*) ideolojileri arasında ortaya çıkan çelişkiler hem bu aygıtlar arasında

bir uyumsuzluğa hem de bu iç ideolojilerin organik ideolojik temsilciler tarafından geliştirilen egemen ideoloji ile onun dışında kalan diğer ideolojilerle çelişmesi devletin ideolojik aygıtlarının göreli özerkliğini meydana getirir (Poulantzas, 1974: 317). Bir başka deyişle, devletin ideolojik aygıtlarının görece özerkliği bu aygıtlarda yer alan özel iç ideolojilerin ve onların alt ideolojilerinin hem kendi içindeki çelişkilerin hem de egemen ideoloji ve onun dışında kalan diğer ideolojiler arasında ortaya çıkan çelişkilerin bir sonucudur.

Olağanüstü devlet biçiminde ise egemen sınıf veya fraksiyonun siyasal temsilcileri ve ideolojik sözcüleri arasındaki bağ kopar. Yaşanan bu ideolojik kopukluk durumunda aygıtlardaki özel iç ideoloji ile toplumdaki egemen ideoloji kesişir. Böylece, devlet aygıtlarının tümü iç ideolojiye tabi duruma gelir. Bu egemen ideoloji diğer aygıtlara egemen olan kolda veya aygıttaki iç ideoloji altında iş görmeye başlar. İdeolojinin olağanüstü devlet aygıtlarında açığa çıkan bu yeni işlevi hegemonik sınıfın ideolojik hegemonyasını yeniden örgütlemektir. Ancak, bu durum, ideolojik aygıtların hem devlet aygıtı karşısındaki görece özerkliğini hem de ideolojik aygıtların kendi aralarındaki özerkliğini devletin etkinliğinin genişlemesinin sonucu olarak kaybeder.

Üçüncüsü, egemen kolun veya aygıtın yer değiştirmesidir. Yukarıda vurgulandığı üzere olağanüstü devletin biçimi ideolojik aygıtlar ile baskı aygıtı arasındaki ilişkinin radikal bir biçimde değişimi tarafından belirlenir. Baskı aygıtı ve ideolojik aygıtlar arasında yaşanan güç ilişkilerinin değişimi çerçevesinde –aygıtın veya kolun- birinin veya diğerinin egemen durumda olması olağanüstü devlet biçiminin rejimini belirler. Devlet sistemi içinde sınıf iktidarının dağılımı ve güç ilişkilerinin değişimi baskı aygıtı ve ideolojik aygıtlardan birinin veya diğerinin

egemenliği altında sağlanır (1974: 318). Bu egemen olma durumu farklı olağanüstü devlet biçimleri altında farklı devlet aygıtları veya kollarından birinin egemenliği altında gerçekleşir. Askeri diktatörlük rejimi altında ordu, Bonapartizm rejimi altında sivil idare; faşist rejim altında ise, siyasi parti ön plana çıkar. İdeolojik aygıtlarda faşizmin ilk dönemlerinde parti, diktatörlük rejimlerinde kilise egemen durumdadır.

Olağan devlet biçimlerine ait devlet aygıtı devletin ideolojik aygıtları üzerindeki egemenliğini belli veya belirsiz bir biçimde sürdürdüğü gibi, olağanüstü devlet biçimi altındaki ideolojik aygıtlar da egemen sınıfın ideolojik hegemonyasını yeniden örgütlemek amacıyla tüm devlet sistemi üzerinde egemenliğini kurabilir. Yukarıda yapılan bu açıklamalar ışığında olağanüstü devlet biçimine ait iki temel niteliğin tespit edilmesi gerekir. (1) Devletin baskı aygıtı ve ideolojik aygıtlarından birinin veya diğerinin egemen durumda olmasına rağmen bu egemenliğin kendini dışa vurum biçimlerini, yani görünümlerini birbirinden ayırmak gerekir. Bir kolun veya aygıtın egemenliği altında ortaya çıkan görünüm değişik egemenlik biçimleri altında belirebilir. Bir olağanüstü devlet biçimi olan diktatörlük rejiminin yönetimi altında hakim durumda bulunan ordu ve idari aygıt baskı aygıtları olmalarına rağmen ideoloji görünümü altında işleyebilir. (2) Baskı aygıtının egemen durumundaki kolun görünümünde bir değişim olmasa da ideoloji bu görünüm altında ikincil duruma sahip olabilir (1974: 318).

Dördüncüsü, hukuki alanda yaşanan değişimdir. Kapitalist devlet tipine ait olağan devletin yasal sisteminde meydana gelen niteliksel bir değişimden hareketle meşru devlet ve polis devleti ayrımı yapılır. Böylece, liberal devlet ile olağanüstü devlet biçimleri arasındaki sınır çizilmiş olur. Poulantzas, olağanüstü devleti liberal devlet biçiminden ayırt ederken bu ayrımı daha gerçekçi kılacak ölçütlerin

kullanılması gerektiğini düşünür. Çünkü, liberal devlet ile faşist devlet kapitalist gelişmenin farklı tarihsel aşamalarına tekabül eden farklı devlet biçimleridirler. Başka bir deyişle, liberal devlet rekabetçi kapitalizm aşamasına tekabül ederken, faşist devlet kapitalist gelişmenin farklı bir aşamasına –emperyalist aşamaya- tekabül eder. Dolayısıyla, iki farklı devlet biçiminin kıyaslanması tarihsel açıdan bakıldığında uygun değildir. Kapitalist gelişimin tekelci aşamasına uygun düşen faşist devlet ile müdahaleci devlet biçimlerinin kıyaslanması tarihsel açıdan bakıldığında daha doğru görünmektedir. Dolayısıyla, olağan devlet biçimlerinin ortak özelliklerini karakterize eden yasal sistemin özellikleri açıklanmalı daha sonra da aynı tarihsel aşamaya tekabül eden –tekelci kapitalist aşama- müdahaleci devlet ve faşist devlet biçimleri arasındaki benzerlikler gösterilmelidir.

Yasal sistem mülkiyet ve mübadele (*exhange*) ilişkilerini kendi yoluyla onaylamakta ve üretim koşullarının yeniden üretimini sağlamaktadır. Ayrıca, yasal sistem siyasal sınıf mücadelesi içinde hareket ettiğinden siyasal role sahiptir.

Olağan devlet biçimi altında yasal sistem siyasal sınıf yönetimini sürekli kılmakta ve onaylamaktadır. Yasal sistem ideolojik açıdan bakıldığında sınıf mücadelesini maskeler. Hukuk ise bunu farklı yollardan yerine getirir. (1) Hukuk, verili bir iktidar blokunu oluşturan egemen sınıflar ve fraksiyonların devlet aygıtları içindeki ilişkilerini düzenler ve bu sınıflar içinden bir tanesinin ideolojik hegemonyasını kurar. (2) Hukuk, egemen sınıfların altındaki diğer sınıflar arasındaki ilişkileri da örgütler. (3) Hukuk kitleler üzerindeki fiziksel baskıyı örgütler ve onaylar. (4) Hukuk, devlet iktidarının uygulamasını, yani devlet aygıtlarının müdahalesini sınırlar (1974: 321). Olağan devlet biçimi altında örgütlü yasal sistemin devlet aygıtlarının işleyişini sınırlaması birey ile devlet, özel ile kamu arasındaki

ayrımın temelini oluşturduğunu düşünmekle haklıdırlar. Hukukun koyduğu bu sınırlamalar sınıf egemenliğinin halk kitlelerinin mücadelesi tarafından sınırlandırılmasını ifade eder. Hukukun egemen sınıfların veya fraksiyonların denetiminde olan farklı devlet aygıtlarının her birinin müdahale sınırını belirliyor olması iktidar bloku içindeki güç ilişiklerinin dağılımını yansıtır. Hukukun egemen sınıfların ve fraksiyonların elinde tuttuğu devlet aygıtlarını sınırlaması yasama, yürütme ve yargı arasındaki ayrılığın temelini oluşturur (1974: 322).

Hukukun olağanüstü devlet biçimi altındaki siyasal işleyiş biçimi değişir. (1) Hukuk bir düzenleme ortaya koymaz; olağanüstü devleti niteleyen şey kuralların çiğnenmesi ve işleyiş kurallarının ortaya koymamasıdır. Dolayısıyla, olağanüstü devlet keyfi bir rejimdir. Kuralların çiğnenmesi faşist devlet biçimi altında şefin keyfi iradesinde açığa çıkar. Kural yokluğunun nedenlerini şöyle ifade edebiliriz. Olağanüstü devletin tekabül ettiği özgül siyasal ve ideolojik bunalım temel güçler arasında ortaya çıkan bir dengeyi yansıtır. Güçler dengesini yeniden düzenlemek ve sisteme belli konjonktür altında istikrar kazandırmak için araya girmesi, yani devletin kurallar ile sınırlandırılmayan serbest bir hareket alanına sahip olması gerekir (1974: 322). İşte olağanüstü devletin hegemonyayı yeniden kurmak ve iktidar blokunu yeniden örgütlemek için egemen sınıflar karşısında görece özerkliğini yeniden kazanması bundandır. (2) Hukuk bir sınır koymaz. Olağanüstü devlet biçimi altında iktidar bloku içindeki hegemonik sınıf veya fraksiyonun diğer egemen sınıflar tarafından sınırlanması bir şey değiştirmez. Çünkü bu sınırlama, hukuk tarafından belirlenmiş bir sınırlama değildir. Dolayısıyla, hukuk bir sınırlama koymadığından birey ile devlet, özel ile kamu arasındaki ayrım büyük ölçüde belirginliğini yitirir. Özel alan devletin müdahalesine açık hale gelir (1974: 323). Olağanüstü devlet

biçimi altında yaşanan bu gelişmeler adliye üzerinde de önemli etkileri ortaya çıkarır. Egemen kola veya aygıta tabi hale gelir. Böylece, hukukun olağanüstü devlet altında dönüşümü sağlanmış olur.

Beşincisi, oy verme ilişkilerinde ortaya çıkan değişimdir. Seçim sistemi kapitalist devletin olağan biçimleri altında iktidar blokunun içinde yaşanan güç ilişkilerine uygun olarak siyasal partiler aracılığıyla devlet aygıtları içinde dolaşımına imkan sunar (1974: 305). Siyasi partiler, burjuvazinin siyasi örgütlenmesinin ayrıcalıklı bir aracı olsalar da, tek aracı değildirler. Burjuva partileri işçi partilerinin işçi sınıfı için gördükleri devrimci işlevi görmezler. Siyasi partiler iktidar blokunu oluşturan egemen sınıflar için ayrıcalıklı bir araca sahip olmakla birlikte devlet aygıtları ve dallarından büyük destek alırlar. Dolayısıyla, devlet, egemen sınıfların örgütleyici gücünü oluşturur. Ancak, devlet sadece egemen sınıflar için değil, halk sınıfları açısından da örgütleyici rol oynar. Böylece, devlet, blok dışında kalan halk kesimlerinin bir kısmının desteğini alarak burjuva iktidarının desteklenmesini sağlarlar. Büyük ölçüde küçük burjuva ve küçük toprak sahiplerinden oluşan bu kesim kendi özerk partisini kurma yeteneğine sahip olmadığından devlet bu alana el atar (Poulantzas, 1981: 81). Somut toplumsal formasyonda yer alan iktidar blokunun içindeki egemen sınıflar arasında geçen güç mücadelesinde birinin diğerleri üzerinde hegemonya kuramaması belli bir konjonktür altındaki hegemonya bunalımının uzantısı olan olağanüstü devlet biçimini ortaya çıkarır. Seçim ilkelerinin devre dışı bırakılması, iktidar blokunun bozguna uğraması ve temsili parti bunalımı gibi olağanüstü devlet biçimi altında ortaya çıkan hegemonya bunalımının farklı görünümleri devlet sistemi (devletin baskı ve ideolojik aygıtları) içindeki güç

ilişkilerinin yeniden örgütlenmesinin bir zorunluluğu olarak geleneksel temsili sistemden farklı bir temsili örgütlenmeyi ön plana çıkarır.

Olağan devlet biçimleri altında siyasi partiler birer devlet aygıtıdırlar. Söz konusu olan özgür rekabet ne işçi sınıfı ve geniş kitleler için ne de iktidar blokunu oluşturan egemen sınıflar için geçerlidir. Çünkü, iktidar bloku kendi iktidarını devlet aygıtları aracılığıyla örgütler, dolayısıyla siyasi partiler bu süreçte önemli bir işlevi yerine getirdiğinden devlet aygıtlarının bir parçasını oluştururlar (1974: 325). Bir başka deyişle, devletin olağan biçimleri altında –devrimci partiler hariç- iktidar bloku içinde hegemonik durumda olan sınıf veya fraksiyon tarafından belirlenen partilerin rolü devlet aygıtları tarafından sınırlandırılır. (1) Halk için özgür rekabet yoktur. Egemen sınıfların sahip oldukları olanakların çok azına sahiptirler ve ideolojik aygıtlar egemen ideolojiyi topluma belletmeye çalışırlar. (2) İktidar örgütlenmesinin bir aracı olan siyasi partiler devlet aygıtları tarafından sınırlanırlar.

Söz konusu rekabet olağanüstü devletin altındaki iktidar bloku içindeki egemen sınıflar arasında özgül bir biçimde devam eder. Dimitrov'un düşüncesine göre, siyasi partiler burjuva fraksiyonunun bir örgütleyicisidir, dolayısıyla devlet aygıtı olamazlar. Faşizm egemen sınıflar arasındaki çelişkileri yok edemediğinden siyasi partileri kapatarak sorunun (sınıf mücadelesinin) üstesinden gelebilir. Poulantzas ise partilerin yasaklanması veya kapatılması iktidar bloku içindeki fraksiyonların iktidardan atıldığı anlamına gelmez; bilakis, iktidar mücadelesi devlet aygıtlarında farklı biçimlerde devam eder. Dolayısıyla, siyasi partiler Dimitrov'un iddia ettiği gibi iktidara katılmanın tek örgütlü gücünü ifade etmez.

Olağanüstü devlet biçimi altında seçim sisteminin dondurulması siyasal partilerin iktidara ulaşmanın örgütlü bir aracı olmaktan çıkar. Devletin ideolojik

aygıtlarında sınıf mücadelesi her zaman devam eder. Bu aygıtlar sınıf mücadelesinin geçtiği alan olduğu için geniş kitlelere mücadele olanağı sunar. Olağanüstü devlet biçimi altında seçim ilkesinin kaldırılması devletin ideolojik aygıtlarını etkiler. Bu aygıtlarda görev dağılımı yukarıdan aşağıya doğru atama yoluyla yapıldığından katı bir bürokratikleşmeyi meydana getirir. Böylece, devletin yapısı hantallaşmaya başlar. Olağan devlet biçimi altındaki geleneksel siyasal partiler yerini korporatist esaslara dayalı örgütlenmiş temsil sistemine bırakırlar (1974: 327). Böylece, kapitalizmin sömürüsü altında bulunan geniş halk kitlelerinin egemen sınıfa boyun eğmeleri için uygun zemin yaratılmış olur.

Müdahaleci devlette yürütmenin yasama organı üzerindeki etkisinin ideolojik aygıtlarda özelde siyasi partiler üzerinde ortaya çıktığını görüyoruz. Böylece, yasama organının gerilemeye başlaması tekelci sermayenin parlamenter sistem aracılığıyla hegemonyasını kurmasını güçleştirir. Bu siyasi gelişmeler seçim sisteminin değişmesini kaçınılmaz hale getirir. Bu açıdan bakıldığında faşist devlet ile müdahaleci devlet biçimleri arasında benzerlikler ortaya çıkar. (1) Her iki devlet biçiminde de temsil sisteminde değişim yaşanır. Yürütmenin etkisi artar. (2) Her iki devlet biçiminde de egemen sınıflar veya fraksiyonlar özgül temsil sistemi altında hegemonya kurmaya çalışırlar. Her iki devlet biçimi arasındaki fark ise siyasi partiler ile sınıflar arasındaki temsil bağının kopması ve seçim ilkelerinin ortadan kalkmasıdır. Ancak, Poulantzas, olağanüstü devletin yine de olağan devlete benzer bir meşruiyet temeline sahip olduğunu düşünür. Bu meşruiyet temelleri çoğu defa liderin kişiliğinde ortaya çıkar, bazen de plebisit veya referandum aracılığıyla gerçekleşir (1974: 327).

Altıncısı, olağanüstü devletin en tipik özelliği yüksek derecede bürokratikleşme göstermesidir. Bürokratikleşme kendi iç ideolojisinin egemenliği altındaki devlet aygıtının işleviyle ilgilidir. Bu durum, küçük burjuvazinin devlet aygıtlarında etkili olmasının bir sonucu olarak ortaya çıkar (1974: 327). Her kapitalist devlet biçimi az ya da çok fark etmez belli derecede bürokratikleşme eğilimi gösterir. (1) Sosyal bir güç olarak ortaya çıkan küçük burjuvazi devlet aygıtları içine sızarak hantal bir bürokratik yapının oluşmasına sebebiyet verir. Böylece, destekçi sınıf (supporting class) durumunda bulunan küçük burjuvazi devlet aygıtının iç ideolojisi üzerinde etkiye sahip olmaya başlar. (2) Olağan devlet altındaki geleneksel seçim sisteminin ortadan kaldırılmasına neden olur (1974: 328).

Yedincisi, devlet aygıtlarının merkezileşmesi ve iç çelişkilerin artması sonucu paralel şebekeler ve aktarım şeritleri (belts) temelinde bir örgütlenme ortaya çıkar. Olağanüstü devlet biçimi altındaki devlet aygıtlarının aralarındaki ilişkilerin radikal değişimi sonucu yeniden örgütlenmesi iktidarın merkezileşmesine sonuçlanır. Böylece, ideolojik aygıtların görece özerkliğinin sınırlandırılmasına ve bu aygıtlar arasında yeni egemen ilişkilerin doğmasına yol açar. Sınıf mücadelesinin olağanüstü devlet biçimi altında farklı bir biçimde devam ediyor olması farklı nedenlere bağlıdır: (1) Özgül bir siyasal ve ideolojik bunalıma tekabül ediyor olmasına, (2) siyasal açıdan dağılmış iktidar blokunun içindeki güç ilişkilerinin ve hegemonyanın yeniden örgütlenmesine, (3) küçük burjuvazinin toplumsal bir güç haline gelmesine, (4) siyasal ve ideolojik bunalıma tekabül eden temel güçler arasında ortaya çıkan bir dengenin oluşmasına (1974: 328).

Kapitalist devletin olağan biçimleri altında ortaya çıkan iktidar bloku içindeki sınıf çelişkileri ve iktidarın dolaşımı kolların ve aygıtların yetki alanlarını belirleyen

mevzuat tarafından yönetilir. İktidarın uzmanlaşmış aygıtlar tarafından örgütleniyor olması olağan devlet altındaki iktidarı olağanüstü devlet altındaki iktidardan ayıran temel özelliği meydana getirir (1974: 328). Olağanüstü devlet biçimi altında iktidar şebekeleri ve aktarım şeritleri durumundaki aygıtlar ve kollar karakteristik olarak farklı derecelerde paralel olarak tek bir noktada iç içe geçerler. Fakat, aygıtlar ve kollar arasındaki ilişkinin aldığı bu yeni durum kendini açığa vermez. Çünkü, bu yeni durum, devlet aygıtları arasında yaşanan özgül çelişkilerin bir sonucudur. Olağanüstü devletin iç çelişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkan birleşme, merkezileşme baskı grupları arasındaki mücadelenin bir sonucudur. Devlet aygıtlarında devam eden sınıf mücadelesinin yarattığı özgül çelişkilerin aldığı özgül biçim devlete geniş bir müdahale imkanı sunar. Böylece, olağanüstü devlet sınıf mücadelesinin etkisizleştirilmesi sürecinde güç ilişkilerinin değişimi ve hegemonyanın özel rolünün yeniden örgütlenmesi için hareket serbestliği kazanır (1974: 329). (1) İktidar şebekelerinin paralelliği ve aktarım şebekelerinin tek bir noktada birleşmesi asıl (*actual*) iktidar aktarımının hızlı bir şekilde yer değiştirmesine olanak sunar. Bu değişim sürekli olmakla birlikte gerçek (*real*) ve biçimsel iktidarın merkezinde gerçekleşmez; biçimsel ve gerçek iktidarın aktarım şeritlerinde meydana gelir. (2) Olağanüstü devletin dayandığı hegemonik sınıf veya fraksiyonun hegemonyası tehdit altına girmesiyle devlet aygıtları içinden birinin egemenliği altında yeniden kontrolü sağlanır. (3) İktidarın olağanüstü devlet biçimi altında özgül biçimde örgütlenmesi devletin müdahale etmesi ve hegemonyayı yeniden örgütlemesi için uygun olanak sağlar. (4) Paralel iktidar şebekeleri ve aktarım şeridi durumundaki devlet aygıtı ve kollarının tek bir noktada birleşmesi aygıtlar arasındaki ilişkilerde saklıdır. Böylece, olağanüstü devlet altındaki sınıf veya

fraksiyonun gerçek hegemonyası hem halk kitlelerinden hem de iktidar bloku içindeki diğer egemen sınıflardan saklanabilmesi için uygun bir zemin sağlamış olur (1974: 330).

Son olarak kapitalist devlet tipine özgü bir olağanüstü devlet biçimi olan askeri diktatörlük rejimlerinin yıkılışı Yunanistan, İspanya ve Portekiz özelinde ortaya çıkan toplumsal pratikten hareketle anlamaya çalışalım. Poulantzas'a göre, diktatörlüğün yıkılışının gerisinde yatan en önemli etkenler sınıflar arasında ortaya çıkan ilişkilerin değişime uğraması ve sınıf mücadelesinde yaşanan belirgin bir yükseliştir. Emperyalizme olan bağımlılığın aldığı yeni biçimler ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan bağımlı sanayileşmenin kendini farklı sosyal sınıflar üzerinde etkisini hissettirir. Kırsal kesimlerden şehirlere doğru genişleyen göçlerle birlikte işçi sınıfının sayısı her geçen gün daha da artar. Ayrıca, teknik elemanlardan oluşan yeni küçük burjuvazi ile küçük imalatçı ve ticaret erbabı olan küçük burjuvazinin sayısında da büyük artış gözlenir. Sınıf mücadelesinin yaygınlaşmasının en önemli göstergesi işsizliktir. Artan bu işsizlik bağımlı kapitalizmin yapısal bir sonucudur (Poulantzas, 1981: 55).

Poulantzas'ın en önemli tespitlerinden biri kent küçük burjuvazinin bir kısmının diktatörlüğe karşı yürütülen mücadeleye destek vermesidir. Bunun yanında beyaz yakalılar olarak adlandırılan yeni küçük burjuvazi ile işçi sınıfının öznel sınıf konumu da kesişir. Sınıf konumları arasında ortaya çıkan bu kesişme resmi milliyetçiliğin dışında kalan bir milliyetçilik temelinde ortaya çıkar. Yeni küçük burjuvazinin diktatörlük karşıtı mücadeleye dahil oluşu devlet aygıtları personeli ile silahlı kuvvetler üzerinde etkiler yaratır. Küçük burjuvazinin diktatörlük karşıtı mücadeleye dahil oluşu yerli burjuvazinin önderliği altında gerçekleşir. Yerli

burjuvazi ile komprador burjuvazi arasındaki derin çelişkiler küçük burjuva milliyetçiliğinin kolaylıkla sömürülmesine ve küçük burjuvazinin sınıf konumu açısından duyarlı olduğu konuların çok rahat kullanılmasına fırsat sağlar. Yerli burjuvazi ile proletarya arasında kurulan İttifak küçük burjuvazinin tüm tereddütlerini ortadan kaldırmış dolayısıyla diktatörlüğe karşı kitlesel bir mücadelenin gelişmesine yol açmıştır (Poulantzas, 1981: 57). Almanya ve İtalya'da ortaya çıkan faşist rejimlerden farklı olarak küçük burjuvazinin verdiği destek askeri diktatörlüğün yıkılmasında önemli bir etkiye sahiptir. Askeri diktatörlük rejimlerinin yıkılışını tetikleyen dinamik –işgal sonucu yıkılan faşist rejimlerden farklı olarak- o ülkelerin kendi iç çelişkileri belirleyici rol oynamıştır (Poulantzas, 1981: 60). Başlangıçta diktatörlüğe verilen halk desteği zamanla diktatörlüğe karşı sürekli direniş biçimini alır. Faşist rejimlerde ise büyük bir halk direnişi görülmez. Askeri diktatörlük altındaki rejimler kendilerini halk nezdinde meşru bir zemine oturtacak ve kitleleri harekete geçirecek mekanizmalar geliştirememiştir. Dolayısıyla, askeri diktatörlüklerde devlet ve halk arasındaki kopukluk çok belirgindir. Oysaki, faşizm altındaki rejimlerde kitle seferberliği sağlayacak ve rejimin ideolojik propagandasını yapacak güçlü parti örgütü ve faşist sendikalar geliştirilmiştir (1981: 62).

Poulantzas'ın getirdiği en önemli eleştirilerden biri sınıf mücadelesinin devlet aygıtlarında yarattığı etkilerin dikkate alınmamış olması olağanüstü devlet biçimlerinin anlaşılmasını imkânsız hale getirmiştir. Devlet, geniş halk kitlelerinin oluşturduğu sivil toplumdan ayrı bir uğrak olarak ele alınıp, kendi içinde yekpare bir bütün olarak düşünülmüştür. Böylece, sistemin yıkılışı da halkın cepheden vereceği bir isyan umuduna bağlanmıştır. Poulantzas'a göre, sorun ortaya bu biçimde konulduğun taktirde sınıf mücadelesinin yarattığı etkiler devletin dışında kalan bir

alanda düşünülecektir. Bir başka deyişle, sınıf mücadelesi devlete yansımayacaktır. Dolayısıyla, devlet, sınıf mücadelesinin dışında bu mücadeleden hiçbir şekilde etkilenmeyen tarafsız bir uğrak haline gelecektir. Oysaki, faşist rejimlerde ve askeri diktatörlüklerde geniş halk mücadelesinin yaratığı etkiler devlet aygıtlarında büyük çelişkiler yaratır.

Poulantzas'a göre, askeri diktatörlük rejimlerinde halk mücadelesinin yarattığı etkilerin devlet aygıtlarında ortaya çıkardığı iç çelişkiler geniş halk kitlelilerinin devlet aygıtlarında seferber edildiği faşist rejimlerden çok daha belirgindir (1981: 63). Yöneten ve yönetilen sınıflar arasındaki çelişkiler faşist rejimlerden farklı olarak askeri diktatörlüklerde çok daha belirgin olmasına rağmen halk kitlelerinin ağırlığının içinde olmadıkları devlet aygıtının nasıl etkilediği cevaplanması gereken önemli bir sorudur.

Poulantzas'a göre, devlet, sivil toplumun dışında duran kendi içinde akılcılık öğesi taşıyan ne bir öze ne de hakim sınıflar tarafından istenildiği gibi kullanılan bir araçtır. Ona göre, devlet bir ilişkidir. Sermaye başından beri emek/sermaye çelişkisini kendi içinde taşıyorsa sınıf çelişkileri de devletin içinde gerçekleşir. Çünkü, devlet tarafsız bir uğrak olmayıp, bir sınıf devleti olduğundan bu sınıf çelişkilerini de kendi içinde yeniden üretir. Sınıf çelişkileri özgül bir şeklide devletin içindeki iç çelişkiler olarak dışa vurulmuş olur. Devlet kendi içinde yekpare bir bütün değildir. Devlet egemen sınıf veya fraksiyonların çıkarlarını temsil eden görünümünün bir bölünmezliği vardır. Ancak, devletin bu bölünmezliği egemen sınıfların çıkarlarının temsilcisi olarak kendi içinde çatlaksız yekpare bir blok oluşturduğu anlamına gelmez.

Her burjuva devletinde olduğu gibi askeri diktatörlüklerde de halk sınıflarıyla egemen sınıflar arasında gelişen çelişkiler derinleşerek devlet aygıtlarında devam eder. Bu çelişkiler son çözümlemede halk sınıflarının sömürülmesi ve hakimiyet altına alınması için uygulanan farklı taktiklerin bir sonucudur. Faşist aygıtlarda siyasi aygıtların tekelleşmesi sonucu işçi sınıfı ve burjuvazi arasındaki çelişkiler demokratik rejimlerde olduğu gibi çeşitli aygıtlara dağılmaz, tek siyasi aygıt üzerinde yoğunlaşır. Böylece, faşist devlet siyasi aygıt durumunda bulunan parti içinde kitleleri seferber ederek kendi içindeki çelişkileri rejimin varlığını tehlikeye sokacak bir hesaplaşmaya izin vermeden düzene sokmak için fırsat yakalamış olur (1981: 64-5). Poulantzas'a göre, askeri diktatörlükte geniş halk kesimlerinin devlet aygıtlarında seferber edilmesi diye bir şey olmadığından bu anlamda faşizmle arasında bir benzerlik yoktur. İşçi sınıfı askeri diktatörlük koşulları altında yoğunlaşan baskıların üstesinden gelmek amacıyla yürüttüğü mücadelenin yansımaları devlet aygıtlarında ortaya çıkar. Askeri rejimin halk sınıflarının mücadelesini bastırmak amacıyla yürüttüğü siyasal ve ideolojik baskı politikalarını artırdığı ölçüde sınıf çelişkileri daha da derinleşir. Askeri rejim ya denetim altında devrilir ya da askeri rejimle bütünleşmemiş demokratik harekete göz yumulur (1981: 66).

Poulantzas'ın geliştirdiği bu çözümlemelerinin gerisinde sadece devlet aygıtlarında bulunun lider kesim değil, aynı zamanda bu lider hiyerarşisi altında yer alan ordu ve devlet idaresinin alt ve orta kademeli görevlileri de önemli rol oynar. Bu kesimler küçük burjuva konumundadırlar ve burjuva etkisinden ayırt edilirler. Poulantzas şunu vurgulamaya çalışıyor: Halk kitlelerinin yürüttüğü mücadele devlet aygıtlarındaki alt ve orta tabakaları etkilediği sürece sınıf mücadelesine önem kazandırır. Bu da askeri diktatörlüğün yıkılmasına giden süreçte önemli bir aşamadır.

Devlet aygıtlarındaki alt ve orta tabakalar halk kitlelilerinin yürüttüğü mücadelelerden etkilendiği ölçüde lider tabakalar ile aralarındaki kopukluk devlet aygıtlarında içsel çelişkilere yol açar. Halk kitlelerinin diktatörlüğe karşı yürüttüğü mücadele kendisini bir bütün gibi ortaya koysa da yarattığı etki devlet aygıtlarında aynı derecede ortaya çıkmaz. Şöyle ki, işçi sınıfının mücadelesi devlet aygıtlarında yer alan orta ve alt tabakaları daha uzaktan etkilerken, küçük burjuvazinin mücadelesi daha etkilidir. Özetle söyleyecek olursak, askeri diktatörlüklerin iç çelişkilerinde ortaya çıkan en belirgin tırmanış halk kitlelerinin mücadelesinin devlet aygıtlarındaki kararsız unsurları kendine çekmeye çalıştığı ve bu yönde başarılı olduğu sürece kitle mücadelesi rejimi yıkma yönünde büyük mesafe almış olur.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

AVRUPA'DA YENİ SOL HAREKETLER

8. 1. Tarihsel ve Kuramsal Arka Plan

1960'lı yılların sonlarına doğru dünyanın çok farklı yerlerinde kurulu düzeni tehdit eden ve birbirinden çok farklı siyasi düşüncelerden beslenen geniş çaplı öğrenci ayaklanmaları ortaya çıkmaya başladı. Dönemin siyasi hareketliliği içinde yer aldığı farklı öğrenci birlikleri toplumsal muhalefetin en dinamik kesimlerini oluşturmakla birlikte, sınıf mücadelesinin doğrudan olmayan, ancak farklı bir alanda ortaya çıkmış yeni bir muhalefet biçimine işaret etmekteydi. İşçilerin farklı fabrikalarda sürdürdüğü Mayıs 68 genel grevi sadece sanayi işçilerinin geleneksel kesimlerinin değil, sınıf mücadelesinin daha olağan bir seyir izlediği verili toplumsal koşullar altında kendilerini uzman veya orta sınıf olarak tanımladığı geniş bir muhalif kesimi de kapsamaktaydı (Barker, 2010: 40). Böylece, emeğin piyasa şartlarına uygun bir biçimde pazarlanması temelinde siyaset yapan geleneksel sendikal muhalefetten farklı olarak iktidar ve egemenliğe ilişkin daha temel sorunları gündeme taşıyan bu geniş erimli grev hareketleri, öğrenci hareketlerinin öncülük ettiği veya etkilediği toplumsal muhalefetin çeşitli düzeyleriyle büyük ölçüde iç içe geçmiş durumdaydı (Barker, 2010: 40-41; Abendroth, 1992: 206). Eğitim, spor, eğlence ve kitle iletişim araçlarının tümü bu süreçten etkilenmişti. İktidar ve egemenliğin meşruiyet temellerinin sorgulanması ve dönüştürülmesi temelinde şekillenen toplumsal muhalefetin belirlediği ve savunuculuğunu yaptığı bu ana ilke esas alındığında işçi ve öğrenci hareketleri arasında keskin bir ayrım yapmak

olanaksızdı. Hattâ muhalefetin somut bir görünüm aldığı sokak gösterilerinde, grevlerde ve boykotlarda işçi ve öğrenci hareketlerinin oluşturduğu farklı muhalif kesimlerin birbirine eklemlenmesi çok kolay olabilmekteydi. Toplumsal muhalefetin çok farklı kesimlerinin öğrenci hareketleriyle birlikte doruk noktasına ulaştığı toplumsal bir gerçekti, ancak bu muhalif hareketler sınıf mücadelesinin ortaya çıkardığı genel grevin dolayımlarının dışında ele alınamayacak kadar da sınıfsal bir niteliğe sahipti. Bir başka ifadeyle, Mayıs 1968 hareketi Avrupa genelinde ortaya çıkan geniş erimli sınıf mücadelelerinin çeşitli düzeylerde ortaya çıkardığı bunalımın (Abendroth, 1992: 185-206) Fransa'nın kendi özgül gelişimi içinde beliren işçi-öğrenci muhalefetinin diyalektik bir sonucu olarak da görülebilirdi.

Toplumu oluşturan farklı muhalif kesimlerinin öğrenci birliklerinin öncülüğünde gelişen ve bir dünya görüşü olarak toplum genelinde yaygınlık kazanan bu protestoların mevcut düzen karşısında somut bir tehdit haline gelmeye başlaması yeni bir şey değildi. Sınırlı olmakla birlikte önceki yıllarda da benzer öğrenci hareketleri farklı siyasi etkinlikler altında kendini göstermişti. Çin ve Küba devrimlerinin başarıya ulaşmasında da, öğrencilerin rolü azımsanamayacak kadar büyüktü. Mayıs 1968'deki toplumsal hareketleri önceki yıllarda ortaya çıkan gençlik hareketlerinden ayırt eden yanı, yalnızca üçüncü dünya ülkelerinde belirmiş olmasıyla değil, aynı zamanda ikinci ve birinci dünya diye ifade edilen, tarihsel gelişimi ve kültürel yapısı birbirinden çok farklı ülkelerde aynı anda ortaya çıkmış olması dikkat çekiciydi. Farklı ülkelerde aynı anda ortaya çıkan çeşitli gençlik hareketlerini belirginleştiren ortak özelliği sadece kapitalizmin ve sosyalizmin birbirinden çok farklı somut örneklerin bileşenlerinde ortaya çıkan deneyimin şekillendirdiği toplumsal pratikten hareketle idealize edilen dünya görüşüne karşı

olmakla kalmayıp, aynı zamanda otoritenin şekillendirdiği her türlü egemenlik ilişkisini reddediyor olmasıydı (Kurlansky, 2008: 1-2; Fraser, 2008: 9-10). Ayrıca, Mayıs 1968 gençlik hareketinin karakterize ettiği Avrupa radikalizminin geliştirdiği devrimci söylem büyük ölçüde Batılı olmayan anti-emperyalist nitelikteki farklı devrimci mücadelelerin pratiklerinde somutlaşan deneyimden hareketle şekillenmekteydi. Dolayısıyla, Mayıs 68 ruhuna, toplumun birbirinden çok farklı siyasi görüşlere sahip muhalif kesimleri kapsayabilecek bir canlılık kazandıran bu enternasyonalizm vurgusu, Batılı olmayan farklı devrimci hareketlerden ve Amerika'nın devrim karşıtı eylemlerine duyulan öfkeden esinleniyordu (Elly, 2008: 604). Avrupa'da, Mayıs 1968 gençlik hareketleri ve sonraki yıllarda ortaya çıkan toplumsal mücadeleler, öğrencilerin ve gençlerin farklılığına, kadın hareketine, çevre hareketine, kültürel, ırksal ve çoğulculuk hareketine, toplumsal mücadeleye dair geleneksel kavrayışı, işçi mücadelesinden başlayarak yenileme girişimine muazzam bir güç kattı (Guattori ve Negri, 1990: 28). 1980'li yılların başlarında, Ekim Devrimi'nin yarattığı siyasal ve ideolojik etkiyle birlikte gelişen ve bir dünya görüşü olarak Avrupa'nın ve dünyanın daha birçok yerinde genel kabul görmeye başlayan Lenin ve Stalin'in ideolojik etkisi altındaki Marksist dünya görüşünden çok farklı düşüncelere sahip olan ve Avrupa Komünizminin şekillenmesinde önemli etkileri görülen, kendilerini yeni hakiki sosyalizm, demokratik sosyalizm veya radikal demokrasi biçiminde adlandıran çok farklı siyasi hareketler gelişmeye başladı.

Yirminci yüzyılın son çeyreğine doğru Avrupa'da gelişmeye başlayan bu siyasi hareketin düşünsel boyutunu karakterize eden en temel özelliği temel yapının üstyapıyı tek yönlü belirlenimini esas alan "ekonomizm" anlayışı ile "sınıf indirgemeciliği" anlayışını reddediyor olmasıdır. Bu hareketin düşünsel boyutunu

şekillendiren ikinci özelliği ideoloji ve politikayı her türlü toplumsal temelden, özellikle de her türlü sınıfsal dayanaktan kopartarak özerkleştirmesidir. Böylece, bu siyasi hareket, kendisini ekonomik koşulların zorunlu olarak siyasal güçleri doğuracağı ve işçi sınıfının kapitalist üretim tarzı içindeki sınıfsal konumu nedeniyle kaçınılmaz olarak sosyalist mücadeleyi yürütmek zorunda kalacağı şeklindeki geleneksel Marksist düşünceden farklı olarak, ekonomi ile siyasal düzeyler arasında bir zorunlu uygunluk ilişkisinin olamayacağını ve dolayısıyla yürütülen sosyalist mücadele ekseninde işçi sınıfının ayrıcalıklı hiçbir konuma sahip olamayacağı yönündeki düşünceye dayandırmış olur. Artık, işçi sınıfı, kapitalist üretim tarzının şekillendirdiği sınıflı toplumdan sosyalist topluma doğru dönüşümü sağlayacak yegâne devrimci özne olmaktan çıkmış durumdadır. Sınıf mücadelesi ile politika arasındaki her ilişki olumsaldır. Ekonomik ve siyasal ilişkiler ekonomik ilişkilerden özerktir ve aposteriori olarak siyasal terimlere tercüme edilebilecek ekonomik sınıf çıkarları diye bir şey söz konusu değildir (Wood, 1992: 22). Daha açık bir ifadeyle, ekonomi ile siyaset arasında zorunlu bir uygunluk ilişkisi yoktur. Bu iki düzey arasındaki ilişki rastlantısal bir ilişki, yani ne zorunlu ne de olanaksız olan, olabilir de olmayabilir bir ilişkidir (Akarsu, 1994: 136; Cevizci, 2000: 700). Toplumda yürütülen her siyasi mücadele ekonominin gelişmişlik düzeyine uygun düşmek zorunda değildir. Daha açık bir ifadeyle, verili bir somut toplumsal formasyon içinde gelişen sınıf mücadelesi ile ekonominin gelişmişlik düzeyi arasında zorunlu bir uygunluk ilişkisi yoktur. Dolayısıyla, toplumda yürütülen mücadelelerden herhangi biri kendisini diğer(i)leri karşısında ayrıcalıklı bir konuma yükseltecek üstünlüğe sahip olamaz. Önemli olan o andaki temel toplumsal çelişkiyi yakalamak ve toplumda süregelen diğer mücadeleleri ona eklemlemektir. Üçüncüsü, sınıfsal

çıkarlarla değil, evrensel nitelikteki insansal değerlerin akılcı olmasına dayalı çekiciliğiyle ve sosyalist düzenin akla yatkın oluşuyla hareket eden bir sosyalist hareket, ekonomik sınıfsal koşullardan görece veya mutlak anlamda özerk siyasal güçlerle kurulabilir (Wood, 1992: 22). Böylece, işçi sınıfı sosyalist projenin merkezinden uzaklaştırılmakta, sınıfsal çatışkıların yerini ideoloji ve söyleme ilişkin ayrılıklara bırakmaktadır. Dördüncüsü, işçi sınıf ile sosyalizm arasında zorunlu uygunluk ilişkisi reddedilmektedir. Beşincisi, sosyalist hareketin oluşumu sınıftan bağımsızdır ve ekonomik (sınıfsal) koşullardan az çok özerk olan bir sosyalist politika inşa edilebilir. Sınıfsal bağlantıları ve aralarındaki ilişkiler ne olursa olsun, ideolojik ve siyasal bağları birbirine bağlanabilen ve harekete geçirilebilen popüler öğelerden kurulmuş siyasal güç, ideolojik ve siyasal düzlemde oluşup örgütlenebilir. Daha açık bir ifadeyle, sınıfsal bir temele dayalı olmayan halkçı hareketler birbirine ne kadar karşı olursa olsunlar birbiriyle eklemlenip, siyasal ve ideolojik düzlemde bir güç haline gelebilirler. Sosyalizme uygun düşen hedefler sınıfsal çıkarlar açısından tanımlanan dar maddi amaçlar olmayıp, sınıfı mücadelesini aşan evrensel insan erekleridirler (Wood, 1992: 23). Altıncısı, sosyalizm her düzeyde ortaya çıkan eşitsizliğin ve baskının birçok biçimine karşı çeşitli direnişleri bir araya getiren demokratik mücadelenin oluşturduğu bir çokluk olarak kavranmalıdır. Yedincisi, sosyalist mücadele bir yanda rasyonel insansal erekler ile maddi çıkarlar arasında kurulan maddi karşıtlığa dayanır (Wood, 1992: 25).

Özetleyecek olursak, işçi sınıfı sosyalist mücadelede hiçbir ayrıcalıklı konuma sahip değildir, bu sınıfın içinde bulunduğu durum, sosyalist politikanın herhangi bir sınıfa göre daha kolay ortaya çıkmasını sağlamaz. Bu hareket içinde bazı düşünürler daha da ileri giderek geleneksel işçi sınıfının diğer sosyal sınıflara

göre sosyalist politika üretmesinin çok daha zor olduğunu savunur. Çünkü, bu sınıfın sınıfsal karakteri toplumsal dönüşümü sağlayacak olan devrimci mücadelenin karşısında konumlanıp, reformist ve ekonomist yönde eğilim taşımaya elverişlidir.

Gorz'un kuramsal düzeyde çıkış noktası, toplumun sosyalist geleceğinin çalışmanın ortadan kalkmasında yattığını düşünmektedir. O'na göre, birinci nokta, işçi etkinliği hiçbir iktidar içermemektedir. Oysa, toplumsal etkinliği bir iktidar kaynağı olmayan sınıfın iktidara yükselme olanağı yoktur ve kendinde bu yönde bir eğilim hissetmez. İkinci nokta, emek artık, emekçiye özgü olan bir etkinlik değildir. Emek ister fabrikada, ister hizmet kesiminde kullanıyor olsun büyük çoğunlukla pasifleştirilmiş, önceden programlaşmış bir aygıtın çalışmasına tümüyle bağımlı kılınmış kişisel girişime yer bırakmayan bir etkinliktir (Gorz, 1980: 72). Bu nedenle Gorz'a göre, emekçinin işiyle ve üretim sürecindeki işleviyle özdeşleşemeyeceğini düşünür. O'na göre, sosyalist programın hedefi olan çalışmanın ortadan kalkması, kitlesel işsizliğin azalması şeklinde mi, yoksa zamanın özgürleşmesiyle mi mümkün olacağı yönünde bir soruyla şekillenmektedir (Wood, 1992: 37).

Gorz'a göre, işçi sınıfı sınıfsal konumu itibariyle sosyalist anlamda bir toplumsal dönüşümü sağlayacak bir özne olamaz. Çünkü, kapitalizmin var ettiği bir sınıf olan işçi sınıfı kendisini işiyle ve sermayenin üretici mantığıyla özdeşleştirmiş durumdadır. Daha açık olarak, işçi sınıfı sermayenin bir kopyasıdır. Sermayenin rasyonelliğini sağlamaktan başka bir işlev görmeyen yürürlükteki üretici güçlere çıkarlarıyla yetenekleriyle ve becerileriyle işlerlik sağlayan bir sınıf durumundadır. Ayrıca, işçi sınıfı emek sürecinin biçim ve yapısı nedeniyle gücü parçalanmış olan bir sınıftır. Bu yüzden toplumsal dönüşümü sağlayacak olan itici güç kapitalist üretim ilişkilerinin damgasını taşımayan, işçi sınıfının dışında yer alan bir gruptan

kaynaklanmak zorundadır. Çalışmayı yaşamın boşa harcanmasına neden olan dışarıdan dayatılmış bir yükümlülük olarak algıladıkları için işçileri ve işi kendilerine mal etmek yerine, onları ortadan kaldırmayı amaç edinen insanlardan oluşan bir topluluk olmalıdır (Gorz, 1980: 73-9).

Gorz, çağdaş kapitalizmin emek süreci ve bu sürecin işçi sınıfı üzerine olan etkileri üretim ilişkilerinde değil de, yani sömürünün özgül biçimlerinde değil de, teknik bir süreç olan çalışma sürecinde arama eğilimindedir. Daha açık bir ifadeyle, Gorz, toplumun sosyalist anlamda dönüşümüne işçi sınıfının öncülük edemeyeceğini düşünür. Fakat, Gorz, işçi sınıfının yerine toplumsal dönüşümü sağlayacak olan hiçbir devrimci özne önermemektedir. Avrupa'da yeni sol'un şekillenmesinde önemli etkileri görülen, kendisini radikal demokrasi hareketi temelinde konumlandıran bir diğer düşünür de Laclau dur.

Laclau, küçük burjuvazinin işçi sınıfının bir parçası olmadığı şeklindeki Poulantzas'ın düşüncesine karşın, küçük burjuvazinin sınıfsal konumunun ikincil dereceden önemli olduğunu saptayarak şu tespitlerde bulunur. Verili bir somut toplumsal oluşumda ortaya çıkan her antagonizma bir sınıf antagonizması değildir. Dolayısıyla, ideolojilerin tamamı da sınıf ideolojisi olarak konumlandırılamaz. Ezilen kesimler sınıf dışı antagonizmalar aracılığıyla kendilerini bir sınıf olarak değil, iktidar blokuna karşı ötekileri oluşturacak bir biçimde kurarlar. Üretim tarzı düzeyinde ifade bulan birinci çelişki ideolojik düzeyde failleri (*agent*) sınıf olarak adlandırılmasıyla ifade ediliyorsa, bu ikinci çelişki de, faillerin halk olarak adlandırılması şeklinde ortaya çıkar (1998: 115).

Laclau'ya göre, bu çelişkiler eşit düzeyde değildir. Önemli çelişkiler olarak ifade edilen sınıf çelişkileri egemen durumda bulunan üretim ilişkileri düzeyinde

ortaya çıkarken, diğer çelişkiler ise siyasal ve ideolojik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkarlar. Onların halk olarak taşıdıkları kimlik sınıf olarak taşıdıkları kimlikten çok daha önemlidir (Laclau, 11998: 14-16). Daha açık olarak söyleyecek olursak, soyut düzeyde ifadenin bir sonucu olarak üretim tarzı düzeyinde ortaya çıkan sınıf çelişkisi egemen çelişkiyken, somut toplumsal oluşum düzeyinde de halk/iktidar bloku çelişkisi egemen çelişki olarak ortaya çıkar. Laclau, bir tarafta üretim tarzına dayalı olarak sınıf mücadelesinin ortaya çıkardığı ideoloji ile diğer tarafta popüler demokratik adlandırmaların ortaya çıkardığı ideoloji arasındaki ilişkinin niteliği üzerinde yoğunlaşır.

Burjuvazi ve proletarya arasındaki sınıf mücadelesi, popüler demokratik adlandırmaları meydana getiren bu guruplar üzerinde yürütülen ideolojik savaş halini alır. Çünkü, kapitalizmin bu iki temel rakip sınıfı ideolojik araçlar kullanarak kendi yanına çekmeye çalışır.

Wood'a göre, Poulantzas'ın yeni küçük burjuva kuramı, Laclau'nun sınıfsal çelişkileri ideolojik bölünmelerle etkisizleştirmesi, Marx'ın sınıf ve sınıf mücadelesi anlayışından az ya çok geri adım atma anlamına gelir (2006: 80). Tüm bu argümanlar Marx'ın üretim ile sömürü, emek ile sermaye karşıtlığının şekillendirdiği Marksist teori ve pratiğinden uzaklaşma anlamına gelir. Laclau, sınıfsal açıdan bakıldığında tarafsız olduğunu düşündüğü demokratik adlandırmaların genişletilerek sosyalizmin kurulabileceğini düşünür (Wood, 2006: 85).

Laclau ve Mouffe'un düşüncesindeki teorik kopuş sınıf kimliğinin parçalanması şeklinde ifade bulmaktadır. O'na göre, yeni toplumsal hareketler 2. Dünya savaşı sonrası kurulan ve giderek sağlamlaşan hegemonik formasyonun bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu hegemonik formasyon otomatik montaj hattı, sosyal

devlet ve kitle iletişimi üçlüsüne dayanır. Bu üçlü yapı giderek yaygınlaşan bir metalaşma, bürokratikleşme, kültürel kitleselleşme anlamına gelir. Bu süreç eski antagonizmaların yayılmasına ve yenilerinin oluşmasına yol açar. Toplum, insan faaliyetlerinin tüm üretimlerinin birer meta haline geldiği, ihtiyaçlarının bir bölümünün yalnızca piyasa yoluyla giderildiği bir pazar durumudur (Savran, 2004a: 108).

Toplumun metalaşması, devletin toplum alanı üzerinde artan müdahalesinin bir sonucu olarak toplumun bürokratikleşmesiyle birlikte, yeni egemenlik ilişkileri ortaya çıkmıştır. Yeni antagonizmalar, üretim ilişkilerinden kaynaklandıkları ölçüde sınıfsal değildir; bunlar kapitalist yaşam biçimlerinin yayılmasının üretimci gelişme tarzlarının ve bürokratikleşmesinin bir arada yol açtığı antagonizmalardır (Savran, 2004a: 109).

Çağdaş toplumda antagonizmalar çok çeşitli ve çok sayıda alana yayılmasının temelinde, metalaşmanın üretim alanının ötesine, bürokratikleşmenin de devletin dışına taşması yatar. Dolayısıyla, merkezi bir antagonizma ve çelişkiden bahsedilemez; sınıf çelişkisi de bu antagonizmalardan yalnızca bir tanesidir (Savran, 2004a: 109). Öncelikli ve evrensel bir öznenin olması söz konusu değildir (Savran, 2004a: 113).

Laclau ve Mouffe'a göre, ekonominin içsel yasaları olduğu ve işçi sınıfının ekonomik düzeyde belirlenmiş birliği ve nesnel çıkarları olduğu tezlerine dayanan ekonominin belirleyiciliği anlayışı terk edilmesi gerekir (Savran, 1990b: 73). Üretim ilişkileri ile politik faillerin kimlikleri arasındaki bağlantının kopması yetmez, ayrıca politik faillerin kimliklerinin sorgulanması gerekir (Savran, 1990b: 74). Bir başka ifadeyle, bir bütünü oluşturan farklı öğeleri ayırmak yetmez, onları parçalamak

gerekir. Bütün bunların anlamı ekonominin hareket yasalarının tarafsız olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla da toplumsal öznelerin oluşumundaki ekonominin etkisi bütünüyle ortadan kalkmış durumdadır.

Eklemleyici pratik sonucunda kimliği değişen öğeler arasında bir ilişkinin kurulmasına yol açan her pratiğe eklemlenme adı verilir. Eklemlenme öncesinin öğesi eklemlenmeyle bütünün parçası olduğunda uğrak olur. Eklenmeyle oluşan bütün ise söylemdir. Bütünler ancak söylemsel olarak kurulur. Bütün nesneler öğeler arasındaki farklılık konumlarının karmaşık bütünüdür ve bu konulmanım kendi dışında hiçbir gerekliliğe dayanmaz (Savran, 1990b: 74).

İşçi sınıfının birleşik bir devrimci güç olarak oluşması bütünüyle üretici güçlerin gelişmişlik düzeyinden kaynaklanmayıp, siyasal düzeyde örgütlenme ve eğitim gibi üstyapı düzeyinde gerçekleşen dış müdahaleleri gerekli kılıyorsa, devrimci bir özne olarak sahip olduğu ayrıcalıklı konumu yitirip, ortaklaşa kimliği ve sosyalizmle olan bağlantısı tamamen rastlantısal ve söylemsel inşayla bağımlı olan bütün öteki toplumsal varlıklara katılması gerekir (Wood, 2006: 92-93). Maddi çıkarlar diye bir şeyin olmadığı, bunların söylem aracılığıyla kurulmuş fikirler olduğudur. Bütün kimlikler söylem yoluyla kurulur ve siyasal düzlem de tartışılır (Wood, 2006: 93-4). Yapılan tüm bu açıklamalar toplumsal gerçekliğin söylem içinde eritilmesi anlamına gelir.

Avrupa'da yeni hakiki sosyalizm veya radikal demokrasi diye ifade edilen toplumsal hareketlerin belli başlı temaları Poulantzas'ın yapıtlarında embriyo halinde bulunmaktadır. Ancak, gerçek sosyalizm hareketiyle Poulantzas'ın düşünceleri arasında her alanda bir benzerliğin kurulabileceğini düşünmek de yanlış olacaktır. Gerek ideolojinin ve politikanın kuramsal olarak her türlü toplumsal belirlenimden

koparılması açısından bakıldığında, gerekse sosyalizmi işçi sınıfından siyasal olarak koparılması açısından değerlendirildiğinde, Poulantzas'ın düşünceleri ile yeni gerçek sosyalizm hareketi arasında mutlak anlamda bir benzerlik olduğu söylenemez (Wood, 1992: 39).

Poulantzas'ın ilk çalışmasına damgasını vuran siyasal olguların özgüllüğüne ve özerkliğine verdiği önem çerçevesinde ekonomizme yönelik saldırısı, Maoizmin düşünsel boyutunun en temel özelliğini taşımaktadır. Çünkü, Mao'nun, sosyalist bir devrimin feodal ilişkilerin hâkim olduğu bir ülkede iktidar olabileceğini göstermiş olması siyasalın, yani üstyapının temel yapı –ekonomi- karşısında özgül özerkliğini gösteriyordu. Sosyalist bir devrimin üretici güçlerin gelişmişlik düzeyinin en uç noktalara ulaştığı ve dolayısıyla bu gelişmişliğin göstergesi olan işçi sınıfının öncülüğünde gerçekleşebileceği yönündeki geleneksel Marksist düşünceden farklı olarak, feodal üretim tarzının egemenliği altındaki toplumsal oluşumda yer alan köylü yığınlarının öncülüğünde gerçekleşmiş olmasıydı. Çin Devrimi özelinde ortaya çıkan bu özgül durum siyasalın, sınıf mücadelesinin gelişmişlik düzeyine uygun olarak sosyalist anlamda bir dönüşüme uğratılabileceği yönündeki ekonomizm anlayışına uygun düşmüyordu. Dolayısıyla, Çin Devrim pratiğinde ortaya çıkan bu özgül durum kuramsal düzeyde yaşanan bir tartışmanın ötesine geçip, geçerliliği somut düzeyde kanıtlanmış olması, ekonomizme karşı yürütülen mücadelede güçlü bir argüman oluşturmaktaydı.

Çin Devrim pratiğinin Poulantzas'ın düşünce sistemi üzerindeki bir başka etkisi kültür devriminin sahiplenilmesi biçiminde ortaya çıkıyordu. Çin Devrimi'nin bileşenlerinde ortaya çıkan kuramsal birikim, Batı Avrupa'da çoğunluğunu öğrencilerin oluşturduğu irili ufaklı sol örgütler ile bir kısım aydın tarafından

sahiplenilmiş durumdaydı (Barker, 2010: 44). Kültür Devrimi, Çin Sosyalist Devrimi'nin üstyapı düzeyinde Batı kültürünün yarattığı etkiye karşı yürütülen direnişin en önemli ayağını oluşturmaktaydı. Feodalizmin ve kapitalizmin ardında bıraktığı etkiler mevcut üretim biçimi değişmiş olsa da, sosyalist bir rejim altında halâ varlığını sürmektedir. Bunun temelinde de iş bölümünün yol açtığı eşitsizlik vardır. Bu eşitsizlik yaşamın çok farklı alanlarında ortaya çıkar: üniversite kurumlarında, yöneten ile yönetilen arasındaki farklılıkta, aydın ile toplum arasındaki uçurumda, sanatta, edebiyatta ve bilimde, yani toplumsal oluşumun üstyapı uğrağında kendini açığa vurur. Çin Proleter Kültür Devrimi, binlerce yıldır süre gelen kafa kol emeği arasındaki derin uçurumun bir türevi olarak ortaya çıkan üstyapısal düzeydeki çelişkileri ortadan kaldırmak ve geleceğin komünist toplumunu inşa etmek amacıyla hayata geçirildi (Daubier, 1977: 10-14; Bettelheim, 1977: 15, 119-125). Mayıs 1968 hareketinde mücadelenin tüm toplumsal sistemi, bu sistemin ideolojik ve kültürel bütünlüğünü sağlayan bütün araçlara yayılmasıyla belirlenen devrimci hareketleri tanımlamak için kullanıldı. Proleter Kültür Devrimi'nin Avrupa'daki geniş bir sol muhalif kesim tarafından sahiplenilmesi Mayıs 1968 Hareketine güçlü bir kuramsal silah sağladı (Fraser, 2008: 76).

Poulantzas, Kültür Devrimi'nin kuramsal düzeydeki bu kavranış tarzından etkilenerek devletin ideolojik aygıtları kavramına sahip çıktı. Poulantzas, Çin Devrimi'nin bir türevi olarak gelişen Çin Kültür Devrimi'nin mekanik, determinist ve yapısal bir yorumundan bağımsız olarak bu devrim pratiğinde ortaysa çıkan deneyimden hareketle Batı Avrupa'nın özgül koşullarını dikkate alarak sosyalist devrim stratejisinin bir parçası haline getirilebileceğini düşündü. Böylece, Poulantzas, toplumun birliğini ve tutunumunu sağlayan devletin ideolojik

aygıtlarının parçalanması gerektiği yönündeki düşünce ile kültür devrimi arasında kuramsal düzeyde bir bağlantı kurmuş oluyordu. Söz konusu olan bu ideolojik aygıtların devletin bir parçası olduğu kabul edildiği taktirde, ideolojik ve kültürel düzeylerde ortaya çıkan ayaklanmayı ve mücadeleyi toplumsal pratiğin her alanına yaygınlaştırılması kuramsal düzeyde meşrulaştırmaktaydı (Wood, 1992: 51). Poulantzas'ın bu görüşlerinden tam anlamıyla koptuğu söylenemez, ama büyük ölçüde uzaklaştı. Eğer Poulantzas'ın devletin ideolojik aygıtlarında geçen devlet vurgusu ihtiyatlı bir biçimde kullanmak koşuluyla, bu aygıtlar ile sivil toplum arasında bir uygunluk ilişkisi kurulabilir. Dolayısıyla, sivil toplum sosyalist devrimin gerçekleşmesi sürecinde esas alındığında her iki alanın da, -ister sivil toplum olsun ister devletin ideolojik aygıtları- dönüşüme uğratılması zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır.

8. 2. Üstyapının Belirleyiciliği

Poulantzas'ın kuramsal matrisinin içinde yer alan temel soru stratejik bir sorudur: Devlet eğer sınıflar karşısında özerk bir konuma sahipse, sınıfsal mücadelenin yarattığı gücün bir zaferiyle devlet aygıtı yıkılmaksızın sosyalizme geçişi mümkün kılabilecek bir özerkliğe sahip olabilir miydi? (1978: 271).

Poulantzas devleti egemen sınıfların salt bir aracı olarak gören araçsalcı anlayışı reddeder. Bu kuramsal anlayış temel alındığında devletin bir araç olarak kolayca el değiştirilebileceğini kabul etmek mümkün değildir. Daha açık olarak, devlet dün sermayenin çıkarlarına hizmet edebiliyorsa, bugün de işçi sınıfına hizmet edebileceği yönündeki özne devlet anlayışını reddeder (1978: 273-289). Böylece, Poulantzas, reformizmin kuramsal temellerine ve sosyal demokrasinin siyasal

stratejisine saldırmış olur. Sosyal demokrasinin siyasal stratejisi, devletin birbirini dengeleyen çelişkili çıkarlara hizmet edebileceği yönündeki burjuva çoğulcu görüşü esas alır ve bu çerçevede işçi sınıfı çoğunluğa ulaştığı takdirde devleti dönüşüme uğratmadan devrimin yukarıdan aşağıya doğru aşamalı olarak hayata geçirilerek bazı reformlar sayesinde değişime uğratılabileceği düşüncesine dayanır (Wood, 1992: 53).

Poulantzas, ilk çalışmasında görülen Leninist geleneğe olan bağlılık Althusserci dolayımları içinde ifade etmeyi sürdürür. O'na göre, bir toplumsal oluşumun yapılarındaki egemenlik göstergeleri ve değişmeler, çelişkilerin yoğunlaşma yeri olan devletin siyasal nitelikteki küresel rolünün içindeki çeşitli işlevlerinin somut eklemlenmelerine yansıyarak açığa çıkar (Wood, 1992: 54). Dolayısıyla, bir toplumsal oluşumda devlet işlevlerinin eklemlenmesinde devletinin küresel rolünün kavranması son derece önemli bir yer tutar. Burada devletin küresel rolü ile ifade edilen bir toplumsal oluşumun birliğini ve tutunumunu sağlıyor olmasıdır.

Bir toplumsal oluşumun yapılarındaki egemenlik göstergelerinde ortaya çıkan bu yer değiştirmeler devletin siyasal nitelikteki küresel rolü içindeki çeşitli işlevlerinin somut eklemlenmesine yansıyarak kendini gösterir. Bu çerçevede devletin küresel rolüne baktığımızda genel kural olarak ekonominin işlevinin egemen durumda bulunuyor olması, bir toplumsal oluşumu meydana getiren farklı düzeylerin eklemlenme sürecinde söz konusu olan bu egemenlik siyasal düzeye geçer. Devletin, bir toplumsal oluşumun birliğini ve tutunumunu sağlayıcı yöndeki işlevi ekonomik düzeyin belirleyici rolünü devam ettirebilmesi için devletin özgül biçimde müdahale etmesini gerekli kılar (Wood, 1992: 55). Daha açık bir ifadeyle, bir toplumsal

oluşumda genel kural olan devletin ekonomik işlevinin egemenliği, farklı düzeylerin eklemlenmesi sürecinde bu egemen rol siyasal düzeye geçer. Dolayısıyla da bir toplumsal oluşumun birliği ve tutunumunu sağlayan devletin küresel rolü, ekonominin belirleyici rolünü devam ettirmede hayati derecede önemli yer tutar.

Poulantzas, ekonominin işlevinin siyasalın egemenliği altında nasıl yerine getirildiğini göstermek amacıyla Asya tipi üretim tarzını egemenliğine dayanan despotik devlet ile kapitalist üretim tarzının egemenliğine dayanan tekelci devlet kapitalizmi arasında bazı benzerlikler kurmuş olur. Asyatik tipteki üretim tarzına bağlı olarak ortaya çıkan siyasalın egemenliği devletin ekonomik işlevinin egemenliğine yansıyarak ortaya çıkar. Tekelci devlet kapitalizmi olgusunda da görüleceği üzere devletin ekonomiye müdahalesinin aldığı görünüm, Asyatik üretim tarzına bağlı devletin ekonomiye müdahalesinde olduğu gibi kendini gösterir.

Özel (rekabetçi) kapitalizmin liberal devlet olarak aldığı biçimde, ekonomik düzeyin egemen rolü, devletin siyasal rolünün egemenliğinde jandarma devlet olarak ve devletin ekonomiye yönelik özgül müdahalesizliği biçiminde ortaya çıkar (Poulantzas, 1978: 55). Bu fikirler Poulantzas'ın farklı bir yapıtında da şöyle ifade edilmektedir: Tekelci kapitalizm aşamasında ayırt edici özelliği, kapitalist üretim tarzı içerisinde ağırlığın ekonomik yönden siyasal yöne, yani devlete kayıyor; kapitalizmin rekabetçi aşamasında ise ekonomi belirleyici olmanın yanında, egemen role de sahiptir (1976: 110). Poulantzas, devletin, hem ezilen sınıflardan hem de iktidar blokundan özerk oluşunu, ikili iktidar tarafından karakterize edilen devrimci konumlanışın aldığı biçimden farklı olarak, devrimci yöntemlere dayalı olarak parçalanmaksızın geniş halk ittifakının oluşturacağı uzun erimli bir mücadele sonucu bazı reformlar sayesinde dönüşüme uğratılabileceğini kabul eder.

Poulantzas, devlet ile tekelci sermaye arasındaki ilişkiyi basit bir kaynaşma biçiminde ele alan Fransız Komünist Partisi'nin (FKF) anti-tekelci ittifak stratejisini eleştirir. O'na göre, FKP devletin tekelci sermayenin hegemonyacı fraksiyonundan değil, birkaç sınıf ya da sınıf fraksiyonundan oluştuğu gerçeğini göz ardı etmişti. FKF'nin bu doktrin kabul edildiği takdirde tüm burjuvaziyi gerçek anlamda halk güçlerinden ayıran sınıfsal sınırları kavramadan burjuva unsurlar dahil olmak üzere tekelci olmayan tüm çıkarları eşit ölçüde halk kitlelerine ait toplumsal güçler olarak ele alınmasına yol açacaktır (Wood, 1978: 58). Daha açık bir ifadeyle, iktidar bloku burjuvazinin tekelci fraksiyonuyla özdeş haline geldiği taktirde, burjuvazinin diğer bölümleri halk kitlelerinin bir parçasını oluşturacaktır.

Poulantzas, devletin tekelci fraksiyonun çıkarlarından başka çıkarları da temsil ettiği görüşünü savunur. Poulantzas'ın egemen sınıfların veya sınıf fraksiyonlarının oluşturduğu iktidar bloku ile halk ittifakı arasındaki siyasi karşıtlığı, sosyalist mücadelenin odağı sayan bir anlayışı temsil ettiğini söyleyebiliriz.

Poulantzas'ın Marksist kuram ve uygulamada yaptığı kritik dönüşüm, yani O'nun gerçek sosyalizme dönüş ekseni, temel çatışkının emek sermaye arasındaki sınıfsal ilişkiden halk ittifakı ile devlet tarafından örgütlenmiş iktidar bloku arasındaki karşıtlık temeline oturur. Temel çatışkının emek sermaye arasındaki sınıfsal ilişkiden, devlet tarafından örgütlenen iktidar bloku ile halk ittifakı arasındaki çatışkıya doğru kuramsal kayış önemli bazı hazırlık aşamalarını gerektirir. Şu noktaların açıklığa kavuşması gerekir: Birincisi, devletin emek sermaye arasındaki çelişkinin karakterize ettiği sömürü ilişkisini nasıl yansıttığını, bunu nasıl sürdürdüğünü veya yeniden nasıl ürettiğini, ikincisi, daha somut düzeyde blok ile halk ittifakı arasındaki siyasal çakışmanın, emek sermaye arasındaki çelişkinin

belirlediği sınıf savaşını saf dışı ederek onun yerini nasıl aldığını göstermek (Wood, 1992: 59).

Poulantzas yukarıda ifade edildiği üzere siyasalın egemenliği kavramını getirerek, üretim ve sömürü ilişkisinin devlet kuramında yer tuttuğu merkezi derecedeki öneminden uzaklaştığını görüyoruz. Yapılan bu kuramsal çözümlemenin sonucu olarak sınıf mücadelesinin ifade ettiği işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki çatışkı yerine, devlet tarafından örgütlenen iktidar bloku ile halk ittifakı arasındaki bir çatışkının ikame edilmesidir. Dolayısıyla, sınıf mücadelesi de yapısal bir çelişki olarak kalmaktadır. Poulantzas şöyle ifade ediyor: Burjuva siyasal partilerle devletin, iktidar blokunu örgütleme de oynadığı rol ile işçi sınıfı partisinin halk ittifakının oluşumunda oynadığı rol aynıdır (1976: 98).

Emek sermaye arasındaki karşıtlığın belirleyici konumundan uzaklaştıran strateji, sınıf mücadelesiyle uzlaşacaksa o zaman sınıf kavramının yeniden tanımlanması gerekecektir. Poulantzas, emek sermaye arasındaki çelişkinin karakterize ettiği sömürü kavramını sınıfın belirlenimindeki egemen unsur olmaktan çıkarır.

Poulantzas'ın geliştirdiği sınıf kuramındaki en önemli öğe küçük burjuva hakkındaki incelemeleri oluşturmaktadır. O'na göre, küçük burjuvazi sınıfsal yapıya ilişkin güncel tartışmaların odak noktasında stratejik önem taşımaktadır (1976: 193). Poulantzas'a göre, geleneksel küçük burjuvazi (küçük esnaf, tüccar ve zanaatkâr) ile yeni küçük burjuvazi (banka çalışanları, büro ve hizmet görevlileri, meslek grupları, ücretli tüccar) işçi sınıfıyla birlikte halk ittifakını oluşturmaktadır (Wood, 1992: 61).

Geleneksel burjuvazi ile yeni küçük burjuvazinin içinde bulunduğu sınıfsal konum onları stratejik derecede önemli hale getirir. Poulantzas'a göre, halk

ittifakının doğru bir temel üzerinde kurulabilmesi için bu grupların sınıfsal açıdan konumlarının doğru bir biçimde saptanması gerekir (1976: 204). Ancak, Poulantzas'ın yaptığı tüm bu açıklamalar küçük burjuvazi ve yeni küçük burjuvazi ile işçi sınıfı arasında bir özdeşlik ilişkisi kurularak yapılması mümkün değildir. Çünkü, bu ara katmanlar işçi sınıfıyla kıyaslandığında daha geri, daha az devrimci unsurları oluştururlar. Dolayısıyla, bu ara katmanları işçi sınıfıyla uzlaştırmaya çalışmak işçi sınıfının devrimci potansiyelini yok etmek anlamına gelir (Poulantzas, 1976: 204). İşçi sınıfının hegemonyasına ve devrimci çıkarlarına dayanan bir strateji, bu geri unsurları işçi sınıfı saflarından uzaklaştırılmasını gerektirir.

Poulantzas beyaz yakalı işçileri işçi sınıfından ayırmak için üretken emek ile üretken olmayan emek arasındaki farklılığı esas alan bir ayrımda bulunur (1976: 210). Ancak, Poulantzas, üretken emek ile üretken olmayan emek arasındaki ayrıma dayalı olarak bir sınıf tanımının tek başına yeterli olmayacağını anlar. Çünkü, bu özgül ekonomik temeldeki konumlanıştan hareketle yapılan sınıfsal ayrım esas alındığında hem yeni küçük burjuvaziyi meydana getiren çeşitli oluşumlar açıklanamayacak, hem de küçük burjuvaziyi meydana getiren bu heterojen unsurlar işçi sınıfının dışında tutularak farklı grupları oluşturacak biçimde toplanamayacaktır (Wood, 1992: 65).

Üretken emek ile üretken olmayan emek arasındaki ayrım esas alındığında maddi üretim sürecine doğrudan katılan mühendisler, teknisyenler ve yönetici kadro bir bütün olarak tanımlanamayacak; ayrıca, işçi sınıfı dışında tanımlanması gereken ayrı unsurlar da işçi sınıfının bir parçası haline getirilmiş olacaktır. Bu noktada Poulantzas, siyasal ve ideolojik etmenlerin, yani üstyapının belirleyici olduğunu kabul edilmesinin gerekliliğini vurgulamış olur. Siyasal ve ideolojik etmenlerin

belirleyiciliği olgusu üretken ve üretken olmayan emek temelinde yapılan gruplar arasındaki ayrım için de geçerlidir (1976: 224). Kısacası, Poulantzas, küçük burjuvaziyi ve işçi sınıfını siyasal ve ideolojik düzeylerin, yani üstyapının belirleyiciliğini dikkate alarak tanımlamış olmaktadır.

Küçük burjuvazinin son çözümlemede sömürülüyor olması onları burjuvaziden ayırır. Ancak, küçük burjuvazinin sömürülüyor oluşu onu işçi sınıfının bir parçası haline getirmez. Çünkü, onları işçi sınıfından ayıran ortak belirleyici etmen ideolojik etmendir. Özellikle de bu ayrım kafa ve kol emeği arasında ortaya çıkan ayrımdan kaynaklanır. Söz konusu bu ayrım teknikçi ya da amprist temelden hareketle yapılan bir ayrım olmayıp, siyasal ve ideolojik düzeyde yapılan bölümlemenin bir sonucudur.

Poulantzas, hem küçük burjuvaziyi burjuvaziden ve işçi sınıfından ayırır, hem de küçük burjuvazi içindeki sınıf farklılıklarını tek belirleyiciliğinin siyasal ve ideolojik düzeylerde ortaya çıkan belirleyiciliğin olduğunu ileri sürer. Sömürülen bu grupların –geniş anlamda küçük burjuvazi ve işçi sınıf- içindeki kafa ve kol işçileri arasındaki ideolojik bölünme, emek-sermaye arasındaki üretim ilişkilerinin doğrudan belirlediği herhangi bir nesnel engelle ilişkili değilse, bu işçiler (işçi sınıf ve küçük burjuvazi) arasında aşılamaz bir bölünmeden de bahsedilemez. Daha açık bir ifadeyle, her iki grubun sınıfsal çıkarlarını belirleyen ölçüt emek güçlerini satarak doğrudan doğruya sömürülüyor olmasıdır. Dolayısıyla, aralarında bir ittifakın kurulmasını engelleyecek, aşılması olanaksız bir bölünme söz konusu değildir.

Küçük burjuvazi ve işçilerin emek sürecindeki konumlanışından farklı olarak üstlendikleri farklı işlevler aralarında bazı bölünmeler yaratabilir: sorumluluk duygusu, eğitim düzeyindeki farklılık veya gelir seviyesindeki eşitsizlik. Ancak,

çalışanlar arasındaki tüm bu farklılıklar üretim ve sömürü ilişkileriyle bağlantılı olarak ortaya çıkan sınıfsal bölünmeler değildir. İşçiler arasındaki ideolojik bölünmeler onları birbirinden ayrı tutmakta çıkarı olan sermayenin çıkarları açısından geçerlidir. Kapitalist ideolojinin etkisi işçi sınıfı içinde birliği bozucu işlev görebilir ve sınıfsal örgütlenme süreçlerini zaafa uğratabilir. Ancak, bu durum, işçi türleri (işçi sınıf ve küçük burjuvazi) arasında oluşacak bir sınıf ittifakının gerçekleşmesini olanaksız hale getirecek bir engel biçiminde anlaşılmamalıdır.

Yapılan tüm bu açıklamalardan hareketle Poulantzas, ekonomik düzeydeki konumlanıştan hareketle sömürü ilişkilerinin bir sınıfın belirlenmesinde tek başına belirleyici olamayacağı bir sınıf çözümlemesi sunmaya çalışır (Wood, 1992: 68). Ekonominin, yani üretim ve sömürü ilişkilerinin son kertede belirleyici olmasına karşın, belli bir üretim tarzında egemen durumda olmayan olgulardır. Bu kavrayış tarzı sınıf çözümlemesine de taşınır (Poulantzas, 1978: 62-70). Siyasal ve ideolojik etmenlerin bir sınıfın belirlenmesinde öncelik taşıdığı durumlar vardır. Şöyle de söyleyebiliriz, sınıfsal oluşumun ekonomik bir süreç olmasının yanı sıra, siyasal, ekonomik ve kültürel bir süreci de ifade eder. Ayrıca, Poulantzas, üretim ilişkilerinin siyasal olarak örgütlenmesini yansıtan siyasal olanın özel rolüne işaret etmekle kalmaz; siyasal ve ideolojik ilişkilerin, sınıfların nesnel yapılarında sömürü ilişkilerinin üstünde olabileceğini ve siyasal ve ideolojik bölünmeler sınıfsal engeller yaratabileceğini düşünür (Wood, 1992: 68).

Erik Olin Wright ile Poulantzas'ı karşı karşıya getiren tartışmayı incelemek konumuz açısından faydalı olabilir. Poulantzas'a göre, işçi sınıfının sınırlarını tanımak için temel ölçüt üretici emektir. Üretici olmayan ücretli işçi ise yeni küçük burjuvaziyi oluşturur. Bu kategoride yer alan kesimlerin heterojenliği bir sorun

yaratmaz. Çünkü Poulantzas, sınıfları sadece ekonomik düzeyden hareketle tanımlamamaktadır. Küçük ve yeni burjuvazi de aynı ideolojik konumu işgal ettiğine göre Poulantzas bunları aynı sınıf kavrayışı içinde birleştirir. Wright, Poulantzas'ın sadece üretici emek tanımlamasını değil, aynı zamanda bu kriterin işçi sınıfının sınırlarını tanımaya yarayabileceğini de eleştirir. Wright'ın düşüncesine göre, üretici olan ve üretici olmayan emek arasında yapılan ayrımın, üretici olmayan işçilerin farklı sınıf çıkarlarına sahip olduklarını ve sosyalizmle ilgili olmadıklarını göstermez. O'na göre, toplumsal işbölümü içindeki iki konumun ekonomik kriterler temelinde farklı sınıflara yerleştirilmesi, bunların ekonomik düzeyde temelden farklı sınıf çıkarlarına sahip olduklarını gösterir (1993: 44-8). Wright'ın önerisi "muğlak" ve "muğlak olmayan" sınıf ayrımının yapılmasıdır. Wright'a göre, tüm sınıfsal ilişkiler temelde düşmanca olduğuna göre tüm sınıfsal konumlar çelişkili mevkilerdir. Ancak, sınıfsal yapıdaki bazı konumlar kapitalist toplumun temel çelişik sınıfsal ilişkileri arasında ayrılmış konumları temsil ettikleri için iki kat daha çelişkili durumdadır (1976: 26). Wright'a göre, yöneticiler, proletarya ile burjuvazi arasında çelişkili mevkidedir; yarı bağımsız işçiler, küçük burjuvazi ile proletarya arasında; küçük işverenler ise, burjuvazi ile küçük burjuvazi arasında çelişkili mevkii işgal etmektedirler (1976: 27). Wright'ın bu üç çelişkili sınıfsal mevkii ayrımlayışının temelinde kontrol kavramı vardır. Yatırım ve birikim süreci üzerine kontrol, üretim araçları üzerinde kontrol ve emek gücü üzerinde kontrol. Gelişmiş kapitalist toplumda burjuvazi bu üç çeşit kontrole sahipken, proletarya hiçbirine sahip değildir. Küçük burjuvazi burjuvaziye benzemekte, ama başkalarına ait emek gücünü kontrol edememektedir. Yönetenler, küçük işverenler ve yarı bağımsız işçiler işçilerden fazla

burjuvaziden az olmak koşuluyla değişen oranlarda kontrole sahiptir. Dolaysıyla, çelişkili sınıflar çok karışık kontrol örüntüsü sergilerler (Edgel, 1998: 27).

Laclau, Poulantzas ve Wright'ın sınıfa yönelik yaptığı kuramsal çözümlemeleri kabul etmez. O'na göre, gerçek işçi sınıfı arayışının nedeni politiktir. Amaç, ekonomik çıkarları kendilerini doğrudan sosyalist bir perspektife bağlayan ve dolayısıyla anti kapitalist mücadeleye önderlik etmeye yazgılı işçilerin kategorisini belirlemektir. İşçi sınıfının sınırlı bir tanımından yola çıkan bu yaklaşımların sorunu nesnel çıkar kavramına dayanmalarıdır (2008: 142).

Özetle ifade edecek olursak, birincisi, işçi sınıfının devrimci bütünlüğünü ve egemenliğini kavramak için yeni küçük burjuvaziyi ayırt etmek stratejik öneme sahiptir. İkincisi, küçük burjuvazi sınıfsal konumunun saptanmasında üretim ilişkileri tek başına belirleyici değildir, siyasal ve ideolojik ilişkiler düzeyinde belirlenir. Üçüncüsü, yeni küçük burjuvazi sermayenin bakış açısıyla tanımlanan ideolojik bölünmelere dayanılarak bir sınıf gibi gösterilir. Daha açık bir ifadeyle, yeni küçük burjuvazi egemen ideolojiyle bütünleştiği ölçüde bir sınıf oluşturur ve bu açıktır. O halde sosyalist bir dönüşümün sağlanması yönündeki mücadelede yeni küçük burjuvazinin işçi sınıfının bazı tutumlarını benimsemesi sağlanabilir. Böylece, yeni küçük burjuvazinin siyasal eğilimi işçi sınıfının mücadelesinin bir parçası haline gelebilir.

Poulantzas işçi sınıfını bir azınlık durumuna indirgemiş durumdadır. Sosyalist mücadelenin temelini sınıfsal ittifaklara dayandırır. Poulantzas'ın bu iki sınıf arasında yaptığı ayrımdan da anlaşılacağı üzere birleşik tek bir sınıf yaratmak gibi bir amacı yoktur. O'nun amacı sınıf farklılıklarına ve hattâ sermayenin yarattığı bölünmelere dayanan halk ittifakı temelinde birlik kurmaktır. Bir başka ifadeyle,

yeni küçük burjuvaziye çağrıda bulunmak, işçi sınıfının yükselen çıkarlarına yönelik değil; onun, küçük burjuvazi olarak sahip olduğu özgül çıkarlara seslenmek anlamına gelir. Poulantzas'a göre, küçük burjuvazinin, işçi sınıfının sınıfsal tutunumuna yönelmesi küçük burjuvaziyi temsil ediyor olmasına bağlıdır. Bu da işçi sınıfı önderliğindeki halk ittifakının, bu ittifakı oluşturacak olan sınıflar ve fraksiyonlar arasındaki farklılıklara işaret eder (1976: 334-5). Ancak, küçük burjuvazi ile işçi sınıf arasında kurulan bu ittifak işçi sınıfının siyasal anlamda yozlaşmasına neden olabileceği de unutulmamalıdır. Bu nedenle işçi sınıfı küçük burjuvaziyi kapsayacak temelde oluşacak bir ittifakta sadece bazı ödünler vererek değil, bu müttefiklerin özgül sınıfsal belirlenimleri ve onları etkileyen özgül yöneliş dikkate alınması temelinde kesintisiz mücadele süreci ve bu mücadelenin aşamaları içinde müttefikleri dönüşüme uğratma hedefleri sağlanmalıdır (Poulantzas, 1976: 355).

Görüldüğü üzere Poulantzas, demokratik sosyalizm kavramsallaştırması yönündeki düşüncenin ilk nüvelerini "*Çağdaş Kapitalizmde Sınıflar"* adlı çalışmasında vermektedir. Devletin bütünlüğüne yönelik her türlü saldırıyı devlet aygıtlarını yıkmayı, bölmeyi, parçalamaya yönelik her türlü girişimi demokratikleşme karşısında tehdit sayarak reddeder.

Poulantzas ilk çalışmalarında sosyal demokrasinin kuramsal temellerine yönelik bazı eleştiriler getirmişti. Son çalışmalarında da sosyal demokrasiye yönelik olarak devletçilik eleştirisinde bulundu. Poulantzas, devletin halk güçlerine açık olduğunu ve devletin yekpare bir blok oluşturduğu varsayımına dayanan stratejilere – ikili iktidar kavramıyla ifade edilen stratejiye- gerek olmadığını vurguladı (1976: 254). Devletin dışarıdan saldırılar aracılığıyla yıkılmasına gerek yoktur. Devletin sınıfı içi ve sınıflar arası çatışmaların doğasında yatan çelişkilerle yoğrulduğundan

devlet de mücadele için önemli bir zemin oluşturur. Çünkü, halk ittifakının dayandığı mücadele her şekilde devletin iç çelişkileri üzerinde büyük etkiye sahiptir (Wood, 1992: 73).

Poulantzas ile sosyal demokrat hareket, sınıfsal hiçbir engelle karşılaşmaksızın kapitalist bir toplumsal oluşumdan sosyalist bir düzene geçilebileceği yönündeki stratejik düşünceyi esas alır. Bu stratejik düşünceyi karakterize eden kuramsal temeller devletin, sınıfsal niteliğini yitirip; verili bir toplumsal oluşumda süregelen sınıf mücadelesi içinde tarafsız bir uğrak olarak kavranmış olmasıdır. Artık, Poulantzas'ın kuramsal matrisi içinde ifade bulan devlet kavramsallaştırması, bir tarafta devlet aracılığıyla örgütlenen iktidar bloku ile diğer tarafta farklı grupların bir araya gelerek oluşturduğu halk ittifakı arasında ortaya çıkan mücadelenin yoğunlaştığı bir uğrak olarak düşünülmektedir. Poulantzas ile sosyal demokrat hareketin stratejik kavrayışı arasında bazı noktalarda benzerlik olmasına karşın farklılıklar gözden kaçmamalıdır. Poulantzas, devletin ele geçirilmesinin yeterli olmayıp, devletin dönüştürülmesinin gerekliliğine inanır. Poulantzas'ın devleti dönüştürülmesinden kastettiği şey, halk ittifakına dayalı yürütülen mücadelenin seçim sonucunda temsili kurumlarda elde edilen sayısal bir zaferle sınırlı olmayıp, devlet aygıtının –polis ve ordu- dönüştürülmesidir.

Halk ittifakı temelinde geliştirilecek olan bir mücadelenin burjuva demokratik sistemi daha ileri bir aşamaya doğru gelişmesine sağlayacağı katkı sayesinde sosyalizme geçişin olanaklı olacağını; işçi sınıfı dışında kalan farklı unsurları halk ittifakı içinde birleştirerek, emek-sermaye arasındaki çelişkiden hareketle tanımlanan sömürü ilişkilerinin ikinci plana itilmesi; kapitalizm ve sosyalizm arasındaki mesafenin azaldığını düşünmek; tüm bu görüşler Poulantzas'ın kuramsal

çözümlemelerinin hakiki sosyalizme veya radikal demokrasi düşüncesine yaklaştığına ilişkin kanıtlar olarak gösterilebilir.

8. 3. Ekim Devrimi'nin Mirası

Demokratik sosyalizmin inşası yönünde yürütülen mücadele uzak durulması gereken iki tarihi örnekte yeniden gündeme gelmektedir. Söz konusu olan bu iki örnekten birincisi, geleneksel sosyal demokrasi ile gerçek (*real*) sosyalizmin sunduğu örnekler oluşturmaktadır. Poulantzas'a göre, bu iki örnek arasında kuramsal açıdan yapılabilecek birçok ayrıma rağmen, bazı önemli benzerlikler göstermektedir: devletçilik ve kitle inisiyatifine karşı duyulan derin bir korku (1978: 75).

Poulantzas, Fransa özelinden ortaya çıkan Marksist temelli toplumsal hareketleri inceleyerek araştırmasına başlar. O'na göre, Fransa'da işçi sınıfı ve halkçı hareketin iki geleneğinden bahsetmek mümkündür. Birincisi, Ekim Devrimi'nden başlayıp 3. Enternasyonal'e ve Komünist Harekete kadar uzanan tarihsel dönem içinde ortaya çıkan devletçi ve Jakobenist gelenek. İkincisi, özyönetim ve tabandan doğrudan demokrasi tarafından nitelendirilen toplumsal hareketler. Poulantzas'a göre, demokratik sosyalizmin inşası için birincisiyle olan bağları tamamıyla kopartıp, ikincisi yönünde, yani özyönetimin yaygınlaştırılması ve tabandan doğrudan demokrasinin geliştirilmesi yönünde çaba sarf edilmelidir. Ancak, unutulmamalıdır ki, özyönetim ve tabandan doğrudan demokrasi biçiminde nitelendirilen toplumsal hareketler içinde bulunmak da devletçilikten sakınmak için her zaman yeterli bir zemin sağlamayabilir.

Lenin'in proletarya diktatörlüğünün ikâme edilmesi biçiminde ifade ettiği devlet kavramsallaştırması gerçek anlamıyla bir devlet değildir. Çünkü, O'nun işaret

ettiği bu devlet, yani proletarya diktatörlüğünün belirlediği hedefler tarafından sınırları çizilen bu devlet nihai bir hedef olmayıp, gerçekte sönümlenmesi gereken bir devleti anlatmaktadır. Poulantzas'a göre, Lenin'in düşünce sistemi içinde burjuva devletinin ortadan kaldırılmasının anlamı: Temsili demokrasinin kurumları ile burjuva kurumlarına işaret etmektedir. O halde, Poulantzas'a göre, yapılması gereken burjuva diktatörlüğünün dayandığı kurumların tümüyle kazınması, tabandan doğrudan demokrasiyi geliştirmek, yani gerçek proletarya demokrasisini ikâme etmek şeklinde olmalıdır (1978: 76).

Poulantzas, demokratik sosyalizme kaynaklık edecek birçok uygulamanın Lenin'in düşünce sistemi içinde yer aldığını, ancak bu düşüncelerin zamanla Stalinizmin etkisiyle birlikte ortadan kalktığını düşünür. Poulantzas, demokratik sosyalizmin inşası için idealize ettiği gerçek doğrudan demokrasinin ideolojik köklerinin Lenin'in düşünce sistemi içinde yer aldığını düşündüğünden, diktatörlük kavramının kuramsal temellerinden başlayıp, proletarya diktatörlüğüne kadar uzanan ve devletin ortadan kalkmasıyla sonuçlanacak olan gerçek demokrasinin Lenin tarafından nasıl kuramsallaştırıldığına daha yakından bakılması öğretici olacaktır.

Lenin'in proletarya diktatörlüğü kavramını nasıl yorumladığına yönelik ipucu *İkinci Program Taslağı Üzerine Notlar* başlığı altında yaptığı değerlendirmelerde ortaya çıkıyordu. Bu notlarda yer alan proletarya diktatörlüğü kavramıyla işçi hükümetinin baskıcı yönü vurgulanmaktaydı. Ayrıca, Lenin, bu akıl yürütmeye dayalı olarak geliştirdiği kuramsal çözümlemelerinde, küçük burjuvazi ile köylülüğün proletaryaya destek verdiği takdirde diktatörlükten vazgeçebileceğini ifade etmişti (Draper, 1990: 112). Demek ki, Lenin'in düşünce sistemi içinde eğer

proletarya küçük burjuvazi ile köylülüğün desteğini kazandığı takdirde proletarya diktatörlüğü bir zorunluluk olarak yer almayacaktı.

1905 yılına gelindiğinde diktatörlük kavramı Lenin tarafından proletarya ile köylülüğün devrimci demokratik diktatörlüğü biçiminde formüle ettiği bir sloganda yeniden ortaya çıkıyordu (1992d: 47). Ancak, Draper'e göre, proletaryanın hegemonyası altında gelişen iki sınıfın ittifakına dayalı iktidar anlayışı Marx'ın kuramsal çözümlemelerine dayandırarak kendi içinde tutarlı bir devrim stratejisini geliştirmesi oldukça zordu. Çünkü, Marx'ın geliştirdiği, tek bir sınıfın, yani proletarya diktatörlüğünün dayandığı iktidar veya burjuva diktatörlüğünün dayandığı iktidar anlayışı ile Lenin tarafından geliştirilen işçi hegemonyası altındaki iki sınıf ittifakının oluşturduğu devrimci demokratik diktatörlüğe dayanan iktidar anlayışının oluşturduğu bileşenler açısından birbiriyle kıyaslandığında farklı bir sınıfsal görünüm sergilemekteydi (Draper, 1990: 116). Lenin'in düşünce sistemi içinde iki sınıf ittifakının oluşturduğu iktidar anlayışında proletarya hegemonik rolü elinde tuttuğu kabul edilse de, devrimin doruk noktasına çıktığı daha ileri aşamasında Geçici Devrimci Hükümet'in işçi devletinin oluşturulması yönünde takınacağı siyasi tutum ne olacaktı. Daha açık bir ifadeyle, köylünün desteğini aldığı proletaryanın hegemonyası altında oluşan iktidar tarafından nitelendirilen Geçici Hükümet'in sosyalist müdahaleler karşısındaki siyasi tutumu nasıl şekillenecekti.

Lenin'e göre, proletarya hegemonyası altında iki sınıf ittifakının oluşturacağı siyasi iktidar sosyalist bir devrimin ön koşulu olarak toplumu demokratikleştirecek, yani burjuva demokratik devrimini en uç noktaya taşıyacak şekilde bazı sosyo-ekonomik müdahalelerle kendini sınırlayacak, ancak kapitalist mülkiyet ilişkilerini değiştirmeye yönelik sosyalist önlemler almayacaktı. Troçki, Geçici Devrimci

Hükümet'in bazı sosyalist önlemler almadan kendini sınırlamasının imkânsız olduğu yönündeki düşüncede ısrarlıydı. Kısacası, Lenin'in geliştirdiği bu devrimci stratejide: İşçi sınıfının hegemonyası altında gerçekleşen iki sınıfın ittifakına dayalı bir iktidar kurulacak ve bu iktidar işçi sınıfının hegemonyasına dayanıyor olsa da, sosyalist önlemler almayacaktı (Draper, 1990: 117).

İkinci terminolojik sorun, "diktatörlük" teriminin başına "demokratik" sözcüğünün eklenmesinde ortaya çıkıyordu. Lenin'in formülleştirerek vurguladığı demokratik sözcüğü, burjuva demokratik devriminin bir kısaltması anlamına geliyordu. Lenin'in demokratik diktatörlük sloganının anlamı, geçici hükümetin kendisini burjuva demokratik görevlerle sınırlayacak olmasıydı. Lenin'in iki sınıfın demokratik diktatörlüğünden oluşan sloganı vurgulamasının asıl olarak hedefi diktatörlük kavramına yapılmayıp, demokratik sözcüğünün vaat ettiği sınırlılık ile proletarya ve köylülük söylemiyle ortaya çıkan iki sınıf problemi üzerinde yoğunlaşmaktaydı (Draper, 1990: 119). Burada dikkat edilmesi gereken temel husus, Lenin'in teorik söyleminde geçen işçi köylü ittifakı temelinde şekillenen devrimci demokratik diktatörlük anlayışının yerine, "demokratik" sözcüğünün geçmesinin kuramsal açıdan hiçbir sakıncasının olmamasıydı. Çünkü, yapılan bu açıklamada asıl vurgunun diktatörlük kavramına değil, demokrasi sözcüğüne yönelik yapılmış olmasıydı. Lenin, diktatörlük kavramını özellikle de "proletarya diktatörlüğü" kavramı şeklinde yeniden gündeme taşırken, devlet sorunsalıyla da hesaplaşmak zorundaydı ve bunu yaparken de Marx ve Engels'in devlet sorunsalına ilişkin geliştirdiği kuramsal çözümlemelerden faydalandı.

Lenin, devletin düşünüldüğü gibi hemen ortadan kalkmayacağını ve bir süre daha varlığını devam ettireceğini Marx'tan yaptığı bir alıntıyla somutlaştırmaya

çalışır: sınıf savaşımı zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne varacaktır (Marx ve Engels, 1995: 75). Marx çalışmalarının bir başka yerinde de şöyle ifade etmişti: Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinden ötekine devrimci dönüşüm dönemi yer almaktadır. Buna da bir siyasal geçiş dönemi tekabül eder ki, burada, devlet proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamaz (Marx, 1989: 41). Lenin'in bu alıntıdan çıkardığı sonuç, sadece sınıf savaşımını savunmanın Marksizm açısından yeterli olmayıp, sınıf savaşımının aynı zamanda proletarya diktatörlüğüne yol açtığı şeklinde idi (Lenin, 1995: 45).

Lenin devrim sonrasında yaptığı açıklamalarda bir de burjuva parlamentosunun yerini alacak olan "komün" diye adlandırdığı bir oluşumdan bahseder. Komün, Lenin'in özgün bir buluşu olmayıp, daha önce de Engels tarafından kullanılmıştı (Marx ve Engels, 1996a: 83). Engels'in burada yaptığı açıklamada proletaryanın devrim sonrasında ihtiyaç duyulduğu takdirde, devletin varlığının bir süre daha devam etmesi gerektiği yönündedir. Devlete ihtiyaç duyulmadığı takdirde ise ona komün anlamına gelen kamu kurumu diye bir ad vermesidir.

Lenin için, bu aşamadan sonra, devletin nasıl ortadan kalkacağı sorusunun yanıtlaması önem kazanır. Engels'e göre, "Üretim araçlarına toplum adına el konması, aynı zamanda onun devlete özgü son eylemidir de. Devlet iktidarının toplumsal ilişkilere karışması, bir alandan sonra bir başkasında gereksiz duruma gelir ve sonra kendiliğinden uykuya dalar. Kişilerin hükümeti yerini, şeylerin idaresi ve üretim işlemlerinin yönetimine bırakır. Devlet "ilga" edilmez, söner " (Engels, 1995: 400).

Lenin, Engels'in bu önemli alıntısında geçen "proletaryanın devlet iktidarının ele geçirilmesiyle devlet olarak devlet ortadan kalkar," cümlesini ön plana çıkarır. Lenin'e göre, Engels, proletarya devrimiyle burjuva devletinin ortadan kaldırılmasından söz eder; oysa devletin sönmesi üzerine söylediği şeyler ise, sosyalist devrimden sonra, proleter devletten geriye ne kalmışsa onunla ilgilidir. Daha açık bir ifadeyle, burjuva devleti sönmez; ortadan kalkar. Sönen ise, devrim sonrasında devlete ilişkin geriye kalmış olan "proleter devlet" veya "yarı devlettir."

Poulantzas'a göre, Lenin'in amacı hiçbir zaman otoriter devlet kurmak olmamıştır. Gerçekten de burjuva diktatörlüğünün ortadan kalkması sonucu kurulacak olan proletarya diktatörlüğünün sönümlenmesi sürecinde görüleceği üzere, Lenin'in amacı Stalin döneminde olduğu gibi yaşamın her alanını kuşatan bir devlet kurmak olmamıştır. Proletarya diktatörlüğünün sönümlenmesiyle ulaşılacak olan gerçek demokrasi komünist topluma tekabül etmektedir. Daha önce hiçbir toplumsal oluşum bu aşamaya ulaşamadığından, komünist aşamada ortaya çıkacak olan toplumsal ilişkiler soyut düzeydeki analizler olarak kalmaktadır. Ancak, komünist topluma ulaşmanın araçlarının somut düzeyde var olmadığı ve dolayısıyla da sınıfsız toplum biçiminde ifade edilen komünist aşamanın bir ütopya olduğu şeklinde de anlaşılmamalıdır. Poulantzas, demokratik sosyalizmin ilk nüvelerinin 1917 Şubat Devrimi akabinde işçi komiteleri biçiminde Rusya'da ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde ortaya çıktığını vurgulamıştır.

Poulantzas'a göre, Lenin'in düşüncelerini şekillendiren temel çizgi sosyal demokrat akıma, onun parlamentarizmine, sosyal demokrasi hareketinin işçi konseylerinden duyulan korkuya karşı, işçi konseyleri tarafından nitelendirilen gerçek doğrudan demokrasiyle dönüşüme uğramış temsili demokrasiyi değiştirmek

olmuştur (1978: 76). Daha açık bir ifadeyle, Lenin, işçi sınıfı iktidarını doğrudan demokrasiye dayandırmaktadır.

Poulantzas, "işçi konseyleri" açılımının nitelediği doğrudan demokrasi hareketinin günümüze uzanan özgürlükçü niteliğinin özyönetim ve doğrudan demokrasi biçiminde yeniden ortaya çıkıyor oluşunu demokratik sosyalizmin gelişmesi açısından taşıdığı önemi vurgular.

Poulantzas, Rosa'nın Rus Devrimi'ne yönelik Lenin ve Troçki'nin Ekim Devrimi'ni Kurucu meclis yerine Sovyetlere dayandırmaya çalıştığı (2009: 49) biçimindeki tespitlerinden hareketle doğrudan demokrasinin kuramsal köklerinin Lenin'in uygulamalarında bulunduğunu göstermeye çalışır. Şöyle ki, Lenin, temsili demokrasiyi saf dışı ederek işçi komiteleri aracılığıyla tabana dayanan doğrudan demokrasiyi hayata geçirmeye çalışmıştı. Konunun daha yakından incelenmesi öğretici olacaktır.

Birinci Dünya savaşı sırasında üretimin denetimi için verilen kontrol mücadelelilerinde tabanını işçi sınıfının oluşturduğu yeni örgütlenme biçimleri ortaya çıktı. İşçiler tarafından yürütülen bu mücadeleler farklı örgütlenmeler altında ortaya çıkmış olsa da, o zamandan başlayarak fabrika konseyleri ya da işçi konseyleri adı altında anıldı. Söz konusu olan bu örgütlenmelerin en belirgin özellikleri atölye ve fabrika düzeyinde istihdam edilmiş olan işçileri doğrudan temsil etmesiydi (Siriani, 1990: 438). Emek gücünün bir meta olarak piyasa şartlarına uygun olarak satılması yönünde bir mücadelenin başarıya ulaşmasında sendikalar önemli bir rol üstlenmiş olabilirlerdi. Ancak, emeğin bir meta olarak alınıp satılmasına dayalı bir anlayışın, yani kapitalist üretim ilişkilerinin şekillendirdiği genelleşmiş meta ekonomisinin tamamını ortadan kaldırılmayı hedeflediği bir mücadelenin

sendikalizmi aşan bir örgütlenmeyi gerektirdiği ortadaydı. Sermaye egemenliğinin ortadan kaldırılmasını hedefleyen sosyalist bir devrimin başarıya ulaşması sendikal örgütlenmenin sınırlarını belirlediği mücadelenin hedeflerini aşan yeni ve öncekinden çok farklı bir örgütlenme temelinde yürütülecek mücadeleyle olanaklı hale gelebilirdi. Dolayısıyla, tabandan gelişen bu hareketler sendikal mücadeleye karşı ciddi eleştiriler geliştirdiler. Sendikalar meslek dallarına göre ayrıldığından ve işlevlerinden biri disiplinin sağlanması ile toplu sözleşmenin yapılması olduğundan, tabandaki işçilerle merkez arasında bir kopukluk ortaya çıkmaktaydı. Üretimin tüm kademelerinde işçi sınıfının kontrolünün sağlanması için mücadele eden proleter demokrasinin organları değil, bürokrasinin organları haline gelmişlerdi. Tabana dayalı bir demokrasi üretim süreci içindeki dayanışma gücüne bağlı kurulan fabrika komiteleri tarafından gerçekleştirilebilirdi. Çünkü, fabrika komitelerine dayalı bir mücadele maaşların artırılması ve çalışma koşullarının düzeltilmesi için ödün vermeyi reddediyordu (Siriani, 1990: 438).

1905 Devrimiyle birlikte İşçi Temsilcileri Sovyeti nesnel bir gereksinmeye yanıt olarak ortaya çıktı (Troçki, 2000b: 103). 1917 Şubat Devrimiyle de İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti belirdi (Stalin, 1998: 226). Şubat Devrimiyle birlikte Sovyetlerin yanında oluşan işçilerin üretimi doğrudan denetlemelerine olanak sunan ve doğrudan demokrasinin gelişmesi için maddi zemin oluşturan fabrika komiteleri adı altında örgütlü birimler ortaya çıktı. 12 Kasım 1917'de yapılan seçimler sonrasında Sovyet iktidarının karşıtları mecliste çoğunluğu ele geçirdiler. Seçim sonrası meclisin oluştuğu bu yeni koşullar altında karşı devrimci unsurlar egemenliğin Sovyetlere değil, meclise aktarılması gerektiği yönünde ısrarcı oldular (Liebman, 1992: 38-9). Kurucu Meclis ile Sovyetler arasında iktidarın geleceğine

ilişkin olarak bir ikilik yaşanmaktaydı. Bu iki temsil organından hangisinin ayakta kalacağı biçimindeki tartışma Rusya sınırlarını çoktan aşarak, Kautsky ve Luxemburg'u da tartışmaya dahil etmişti. Kautsky, Kurucu Meclis'in fes edilmesini proletarya diktatörlüğü düşüncesine karşı büyük bir ihanet olarak görüyordu. O'na göre, Marx ve Engels, Paris Komünü'nü proletarya diktatörlüğü biçiminde tanımlamış olsa da, bu örgüt, bütün vatandaşların eşit seçim haklarıyla seçildiği bir birliği ifade ediyordu (Fülberth, 1999: 70). Luxemburg'un tercihi de Kurucu Meclis'in devam etmesi yönündeydi (2009: 49-51). Lenin ise her iki düşünürden de farklı olarak Kurucu Meclis'in tamamıyla dağıtılmasını savunuyordu (1996: 53-62, 123-28). Lenin'in, 26 Aralık 1917'de *Pravda'nın* 213. sayısında çıkan makalesinde Kurucu Meclis'in Sovyet politikalarını tanıdığına dair kayıtsız şartsız açıklamada bulunmasını ve karşı devrimci unsurların kampına katılmamalarını öneriyordu (1996: 127-28). Daha sonraki süreçte Sovyet hükümetinin çıkardığı kararnameyle Kurucu Meclis dağıtıldı (Carr, 2002: 117-18). Kurucu Meclis ile Sovyet arasındaki ayrım parlamenter demokrasiyle devrimci demokrasi ayrımına denk düşmekte, toplumsal ve politik gerçeklik açısından birbirine zıt iki dünyayı, yani bir tarafta burjuva iktidarının nitelediği kapitalizm ile proletarya iktidarının nitelediği sosyalizm karşıtlığıydı (Liebman, 1992: 43). Ekim Devrimi'ni izleyen aylarda fabrika komitelerinin üretimin kontrolü için verdiği mücadele hızla yaygınlık kazandı (Siriani, 1990: 137). Başlangıçta fabrikalarda üretimi denetlemek amacıyla bağımsız birimler olarak kurulan ve zamanla Sovyetlerin bir alt birimi olarak çalışmaya başlayan bu işçi komiteleri; öz yönetim ve doğrudan demokrasinin gelişebilmesi için bir zemin yaratmış olsa da, iktidarın merkezi bir nitelik kazanmasıyla birlikte bu fırsat zamanla ortadan kalkmıştır.

Poulantzas, Rosa Luxenburg'dan yaptığı tespitlerden hareketle şunu vurgular: Lenin ve Troçki, genel halk oylamasından doğan temsil organını yadsıyarak, çalışan kitlelerin gerçek temsil organı olan Sovyetleri yetkilendirirler. Ancak, siyasi yaşamın bozulmasıyla birlikte Sovyetler de bu siyasi yozlaşmadan payına düşeni alır (1978: 77). Rusya'nın kendi özgün koşullarında gelişen siyasal yozlaşma başta Sovyetler olmak üzere proleter demokrasinin gelişmesine ön ayak olacak bir çok kurumun işleyişine engel oldu. Genel seçimler, basın özgürlüğü, farklı görüşlerin ifade özgürlüğünün engellenmesi gibi. Güçlü bir bürokrasinin ortaya çıkması Lenin'in merkeziyetçi esaslara dayalı örgütlü parti anlayışı doğrudan demokrasinin gelişmesine engel oldu. Böylece, tabana dayalı doğrudan demokrasinin maddi temelleri ortadan kalktı.

8. 4. Demokratik Sosyalizm

Poulantzas'a göre, kapitalist devletin içinde ortaya çıkan çelişkilerin kavranamamış oluşu, geniş halk kitlelerinin burjuvazi karşısında yürüttüğü mücadelenin devlet üzerinde ortaya çıkardığı etkilerin göz ardı edilmesiyle sonuçlanmıştır (1978: 78). Geniş halk kitlelerinin yürüttüğü mücadelelerin devletin sosyalist anlamda dönüşümüne katkı sağlayamayacağı yönündeki bu görüşler devletin monolotik bir bütün olarak kavranışının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece, halk muhalefetinin devlet üzerinde yaratacağı etki olanaksız hale gelmektedir.

Birincisi, ikili iktidar konumlanışı temelinde şekillenen devrim stratejisi çerçevesinde halk kitlelerinin devlet iktidarını ele geçirmek amacıyla verdikleri mücadele manevra savaşına dayalı cephe mücadelesini ifade eder. İkili iktidar

konumlanmışını yaratmayı hedef alan devrimci mücadele mevcut devletin dışında yer alan bir hareket ya da bir kuşatma biçiminde gelişir. İkincisi, ikili iktidar anlayışı belli bir anda yoğunlaştırılmış bir saldırı stratejisiyle (ayaklanma, genel grev) özdeş olsa da, kitlelerin iktidarı fethetmek ve devlet aygıtını dönüştürmek için onu uzun süre etkilemek zorunda oldukları anlayış dikkate alınmaz (1978: 78). Bu ikili iktidar anlayışı, bir tarafta burjuva devlet iktidarı diğer tarafta işçi sınıfının dayandığı sovyet iktidarı arasında ortaya çıkan güç dengesinin geçici olduğu ve mevcut haliyle artık devam etmesi mümkün olmadığı bir devrimci konumlanışı ifade eder. Bu devrimci konumlanış biçiminde ifade edilen ikili iktidar anlayışı mevcut devleti ortadan kaldıracak bir devlet bunalımına indirgenmiş durumdadır. Üçüncüsü, ikili iktidar konumlanışının bir yönünü oluşturan burjuva iktidarının, ondan koparılıp alınması gereken bir töz iktidara sahip olduğu var sayılır. Sosyalist Devrim stratejisinin bu kavrayış temeline oturtulması, burjuva iktidarına karşı Sovyet iktidarının ikâme edilmesi için, devlet iktidarını almak, araç olarak düşünülen devletin parçalarını işgal etmek, devlet mekanizmasının kumanda rolünde olmak ve devletin işleyişinin temel çarklarını kullanmak anlamına gelir. İkili iktidar konumlanışı çerçevesinde Sovyet iktidarının burjuva iktidarı yerine ikâme edileceği yönündeki devrimci stratejik kavrayış, halk mücadelesinin mevcut devlet dışında konumlanabileceği yönündeki stratejik düşünceyi ön varsayar. Bu kavrayışın temelinde halk kitlelerinin yürüttüğü mücadelenin devlet içinde müdahalelerde bulunabilecekleri hususunda duyulan bir şüpheden kaynaklanmaktadır. Dördüncüsü, sosyalizmin inşasına yönelik olarak devlet aygıtlarının dönüşümü de önce devlet iktidarı ele geçirilecek ve sonrasında da devlet aygıtları temelden yıkılacaktır. Böylece, yeni tipte bir devlet olan Sovyet birincisinin yerine, yani burjuva devlet iktidarı yerine ikâme edilebilecektir (1978:

78). Kısacası, Poulantzas, Ekim Devrimi sürecinde ortaya çıkan ikili iktidar konumlanışı temelinde şekillenen devrim stratejisinin demokratik sosyalizmin inşası için bir örnek oluşturamayacağını düşünür.

Poulantzas'a göre, ikili iktidar konumlanışı temelinde burjuva devlete blok halinde ikâme edilen Sovyetler, tabandan gelen doğrudan demokrasiyi ifade etmez (1978: 79). Sovyet artık karşı (*anti-state*) devlet değil, ama mevcut devletin araçsal modeline göre kopyalanmış ona paralel bir devlettir. Bu devlet tek parti tarafından yürütülen denetim ve kontrol altında proletarya diktatörlüğü tarafından karakterize edilen bir devlettir ve bu partinin işleyişi de burjuva devleti model almaktadır (1978: 79).

Poulantzas, kitle hareketlerinin burjuva devlet içine müdahale olasılığı karşısında duyulan güvensizliğin, Stalinizmin etkisiyle birleşmesi sonucu tabandan halkçı hareketlere karşı duyulan güvensizliğin daha da gelişmesine yol açtığını düşünür. Artık, gelecekte kendisini sönümlendirecek bir devlet anlayışı yerine, devletin kendisini olabildiğince güçlendirilmesi gerektiği yönündeki politikalar genel kabul görmeye başlayacaktır. Daha açık olarak, tabandan gelen halkçı hareketlere karşı duyulan güvensizlik, yerini devletin varlığını sürdürmesinin ancak güçlü olmasıyla mümkün olabileceği yönündeki politikalara bırakacaktır. Bunun adı Stalinizm dir. Bu düşünce güçlü bir devlete dayalı sosyalizm anlayışının, yani tek ülke sosyalizminin ortaya çıkmasında önemli rol oynayacaktır.

Poulantzas, Stalinist devletçilik ile sosyal demokrasi arasında demokrasi ve halkçı inisiyatifler karşısında duyulan temel bir güvensizliğin olduğunu düşünür. Sosyal demokrasi anlayışa göre, halk kitleleri ile devlet arasındaki ilişki dışsal bir ilişkiyi ifade eder. Çünkü, devlet, iktidarın sahibidir ve bir öz oluşturmaktadır.

Ayrıca, devlet, temsili demokrasinin mekanizmalarına sahip ve siyasi elitler tarafından cisimleşmiş akılcılığın taşıyıcısı durumda bir özne durumundadır (1978: 79). Poulantzas'a göre, Stalinist devlet anlayışı devleti bir nesne olarak düşünürken, sosyal demokrat anlayış ise devleti bir özne olarak ele almaktadır. Birinci bakış açısında devlet, yekpare bir blok olarak düşünülürken; ikinci bakış açısında ise, devletin üst kademesinde yer alan sol aydınlar tarafından tepeden yapılacak bazı müdahaleler sayesinde sosyalizme gidileceğine inanılmaktadır. Poulantzas, buna teknik uzmanların bürokratik devletçiliği biçiminde adlandırır.

Poulantzas'a göre, çözülmesi gereken ikilem şudur: Devlet, mevcut haliyle korunacak ya da ikinci dereceden değişimlere tâbi tutularak temsili demokrasiyle yetindiği taktirde sosyal demokrasi devletçiliğe veya liberal parlamentarizme yol açacaktır. Yok eğer yalnızca tabandan gelişen bir harekete dayalı bir demokrasiye yönelecekse otoriter bir devletçilikle sonuçlanacaktır. Poulantzas, demokratik sosyalizmi bir tarafta sınırları temsili demokrasi tarafından çizilen ve sonuç olarak aydınlar tarafından girişilecek bazı sosyo-ekonomik müdahalelerle devletçiliğe varacak olan sosyal demokrasi anlayış ile diğer tarafta ise yalnızca işçi sınıfının tabandan gelişen hareketine indirgeyen iki siyasi etkinlik arasındaki bir tercih meselesine indirgemez. Poulantzas, temsili demokrasi kurumlarının ve özgürlüklerin genişletilip, derinleştirilmesi çerçevesinde tabandan doğrudan demokrasi biçimlerinin yaygınlaştırılması ile özyönetimsel odakların yaygınlaştırılmasının birbiriyle eklemlenmesi suretiyle toplumun radikal dönüşümünün sağlanabileceğini düşünür. Demokratik sosyalizmin önündeki temel soru budur. Devletin radikal bir biçimde demokratik sosyalizme doğru dönüştürülmesinin anlamı temsili demokrasi kurumlarının ve siyasal özgürlüklerin halk kitlelerine dayalı olarak özyönetim ve

tabandan doğrudan demokrasiyle birleştirmek ve yaygınlaştırmak anlamına gelir (1978: 80).

Poulantzas, sosyalizmin inşasına giden süreçte demokratik mücadele yolunu Avrupa özelinden hareketle inceler. O'na göre, demokratik sosyalizm oluşumu, mevcut toplumsal ilişkiler, bu ilişkilerin içinde kurulmuş devlet ve devlet bunalımıyla ilişkilidir. O'na göre, demokratik sosyalizm inşası "dönüşüme uğramış temsili demokrasi" ile "tabandan doğrudan demokrasinin" eklemlenmesiyle mümkün olabilir (1978: 80). Dolayısıyla, halk kitleleri ve onlara dayalı örgütler aracılığıyla devlet iktidarının ele geçirilmesi detaylandırılmış bir stratejiyle mümkün olabilir. Bu da demokratik sosyalizm yönünde devletin dönüştürülmesi sürecinde belirleyici olacaktır.

Poulantzas'ın göstermeye çalıştığı demokratik sosyalizmin inşasına giden süreçte halk kitlelerinin bu uğurda verdiği mücadele devlete paralel ve devletin dışında kalan Ekim Devrimi öncesindeki ikili iktidar tarafından biçimlendirilen devrimci konumlanışı yaratmayı hedeflemez. Yürütülen bu demokratik sosyalist mücadele mevcut devletin içsel çelişkilerine uyarlanarak gelişir. Devletin ele geçirilmesi her zaman devlet bunalımını var sayar. Ancak, devletin iç çelişiklilerini keskinleştiren bu devlet bunalımı devletin çöküşüne neden olacak bir bunalıma indirgenemez (1978: 80). Daha açık bir ifadeyle, devlet bunalımı, ikinci iktidarın ikâmesi lehine çöken mevcut devlet mekanizmasının tüm parçalarına el konulması demek değildir. Çünkü, iktidar, devletin elinde tuttuğu ve gerektiğinde koparılıp alınabilecek kantitatif bir töz değildir (1978: 81). İktidar toplumsal sınıflar arasındaki bir dizi ilişkiyi tanımlar. Poulantzas'a göre, iktidar, toplumu oluşturan sınıflar arasındaki güç ilişkilerinin uygulandığı bir merkezdir ve devlette yoğunlaşan ideal

bir biçimdir (1978: 81). Devlet ne bir nesne ne de bir öznedir; devlet siyasal iktidarın uygulandığı merkezdir (1978: 81). Devlet iktidarının ele geçirilmesinden kastedilen halk kitleleri tarafından yürütülen siyasal mücadelelerin stratejik yeri olan devlet aygıtları içindeki mevcut güç ilişkilerinin değiştirilmesidir.

Poulantzas'ın demokratik sosyalizmin kurulması yönünde geliştirdiği bu kuramsal çözümlemeleri sadece ikili iktidar anlayışı temelinde geliştirilen devrim stratejisine karşı bir eleştiri değil, aynı zamanda ilk çalışmalarında yer alan devrimci mücadelenin devlet aygıtları dışında yer alan devrimci örgütler çatısı altında yürütülmesi gerektiği yönündeki düşüncelerinden de radikal bir kopuşu anlatır. Şöyle ki, ikili iktidar konumlanışının şekillendirdiği devrim stratejisine dayalı olarak, mevcut güç ilişkilerinde ortaya çıkan değişim devlet aygıtları içinde ortaya çıkmaz; devlet ile devlet dışında konumlanmış olduğu var sayılan kitleler arasında ortaya çıkar. Poulantzas'a göre, demokratik sosyalizmin inşası, uzun bir mücadeleyi ifade eden iktidarın ele geçirilmesi sürecinde kitlelerin devlet şebekeleri içinde sahip oldukları dağınık direniş merkezlerini idare eden, eşgüdüm altında tutmayı, yaymayı, güçlendirmeyi hedef alan bir değişimi ifade eder. Devlet şebekeleri içinde kitlelilerin sahip olduğu direniş merkezlerinde ifade edildiği şekliyle yürütülen mücadele devletin stratejik alanında gerçek iktidar merkezlerini oluşturur. Daha açık bir ifadeyle, demokratik sosyalizmin kurulması sürecinde stratejik öneme sahip olan devlet alanı iktidar mücadelesinin gerçek merkezini oluşturmaktadır. Demokratik sosyalizmin kurulması sıradan parlamentarizme ya da seçime dayalı bir mücadeleye indirgenmemelidir. Seçmen çoğunluğunun desteğini kazanmak devrimci mücadele açısından önemli bir yere sahip olabilir. Ancak, bu durum, devletin içinde belirleyici rolü elinde tuttuğu düşünülen ideolojik aygıtlara indirgenerek açıklanamaz;

demokratik sosyalizm mücadelesi aynı zamanda fiziki baskı aygıtının çeşitli kollarının dönüşümünü de ifade eder, özellikle de ordu ya da polise kadar uzanır. Baskı aygıtı içindeki güç ilişkilerinin içten değiştirilmesinin kendine özgü bazı zorlukları olsa da, sınıfların, ikili iktidar temelinde konumlanışına dayalı olarak mücadelenin cepheden yürütülmesi yönündeki bir stratejik kavrayış reddedilmelidir.

Poulantzas, iktidarın demokratik yoldan ele geçirilmesi çifte iktidar tipindeki cephesel stratejiye karşı devlet içindeki güç ilişkilerinin değişimini hedefleyen halk kitlelerinin mücadelesine dayandırarak açıklar. Poulantzas, demokratik sosyalizmin kurulması sürecinde gözden kaçırılmaması gereken bir ayrıntıya dikkat çeker. O'na göre, halk kitlelerinin mücadelesi ne devlet aygıtlarında sürdürülen mücadeleye ne de bu aygıtlar dışında yürütülen mücadele arasındaki stratejik bir tercihe indirgenebilir. Çünkü, devlet aygıtlarının uzağında kalarak verilebileceği düşünülen bir siyasi mücadele her zaman devlet aygıtlarının içinde dikkate değer etkileri olacaktır. Halk kitlelerinin devlet aygıtlarının dışında verdiği mücadele kurumlar tarafından çizilen fiziksel alanın sınırları içinde veya ötesinde yer alırlar. Bu kurumlar halk kitlelerinin örgütlerinin mücadelesini özerkliğini yansıtırlar. Kısacası, devlet aygıtlarının karşında belli mesafeden mücadele yürütülse de bunların devlet aygıtları içinde yansımaları kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktır.

Poulantzas'a göre, bu mücadeleler devletin fiziki uzamının ötesinde yer alsalar da, siyasi nitelikteki mücadeleler olduğundan devlet dışında kalabilen hareketler değildirler. Bu muhalif hareketler, devletin stratejik alanı içinde konumlanırlar. Dolayısıyla, içsel ve dışsal diye ifade edilen mücadele –ikili iktidar konumlanışında olduğu gibi- basit bir karşıtlığı anlatmaz. Poulantzas'a göre, otoriter devletçilikten ancak dönüşmüş temsili demokrasi ile tabandan doğrudan

demokrasinin birbirleriyle eklemlenmesiyle kaçınılabilir. Ancak, bu durum, bazı önemli sorunları ortaya çıkarmaktadır. Şöyle ki, ikili iktidar stratejisinde devlet iktidarının ele geçirilmesi devletin ortadan kaldırılması ve yeniden oluşturulması bir ön koşul olarak düşünülür. Poulantzas'a göre, ikili iktidara dayanan devrim stratejisinde devlet aygıtlarının dönüşümü söz konusu değildir. Çünkü, önce devlet iktidarı ele geçirilir ve sonrasında yerine başka iktidar ikâme edilir (1978: 83). Eğer devlet iktidarının ele geçirilmesi devlet içindeki güç ilişkilerinin değişimini anlatıyorsa, devlet iktidarının ele geçirilmesi eş zamanlı devlet aygıtlarının da dönüştürülmesini gerektirecektir. Çünkü, devletin kendine özgü bir maddiliği koruduğu doğrudur: Devlet içinde güçler dengesinde ortaya çıkan değişim devletin maddiliğini dönüştürmeye yetmediği gibi, bu dengenin kendisi de ancak devlet aygıtlarının dönüştürülmesi ölçüsünce devletin içinde belirginleşir. İkili iktidar stratejisinin terk edilmesi özel aygıt olarak devlete özgü maddiliğin bir tarafa atılması anlamına gelmez, bu maddiliğin farklı biçimde ortaya konulmasını ifade eder (1978: 83).

Poulantzas'a göre, devlet iktidarının ele geçirilmesi ile devlet aygıtlarının dönüştürülmesi arasında ince bir çizgi vardır. Ekim Devrimi'nde görüldüğü üzere devlet iktidarının ele geçirilmesi yeni bir devlet iktidarının oluşturmasına yol açmış olsa da, devlet aygıtlarının dönüşümünü sağlayamamıştır. Devlet aygıtı içindeki mevcut güç ilişkilerinin değişimini karakterize ettiği devlet iktidarının ele geçirilmesi, devlet aygıtlarındaki dönüşüm ile birlikte başarıyla gerçekleştirildiği sürece yeni güç ilişkilerinin devlet içindeki görünümünden bahsedilebilir. Daha açık olarak, devlet aygıtlarındaki dönüşüm sağlanmadığı sürece devlet iktidarının ele

geçirilmesi mümkün olsa bile, yeni güç ilişkilerinin sürekliliğini tehlikeye sokacaktır. Dolaysıyla, Poulantzas için devlet aygıtlarının geniş anlamda dönüşümü önemlidir.

Demokratik sosyalizmin inşasına giden süreçte devlet aygıtlarının geniş anlamda dönüşümü geleneksel anlamda kullanılan devlet aygıtlarının parçalanması (*smashing*) ve ortadan kaldırılması (*destroy*) anlamına gelmez. Sosyalizmin inşasına giden demokratik yolda siyasi partiler, ideolojik çoğulculuk, genel oyun üstlendiği rolün tanınması, siyasi özgürlüğün yaygınlaştırılması ve derinleştirilmesi söz konusuysa, artık devlet aygıtlarının parçalanması ve ortadan kaldırılması gibi devrimci şiddet yöntemleri söz konusu olamaz. Bu süreçte demokratik kurumların devamlılığı ve kalıcılığı esastır. Genel anlamda bir dönüşüm devlet aygıtının geçirdiği değişimi ve yönünü gösterir. Poulantzas'ın kastettiği şey devlet aygıtının şiddete dayanan devrimci dönüşümü değildir. Dolayısıyla, söz konusu olan dönüşüm yeni bir hukuk devletine ilişkin ikincil düzeyde yapılan uyarlamalar olmadığı gibi, tepeden gelen sosyal demokratik dönüşümleri de kapsamaz. Poulantzas, devlet aygıtlarının dönüşümü içinde devletin sönümlenmesinin (withering) halk kitlelerinin devlet içinde artan mücadelesiyle kitlelerin sendikal ve siyasi temsilcileri aracılığıyla mümkün olabileceğini düşünmektedir (Poulantzas, 1978: 84). Bu sürece tabandan doğrudan demokrasinin yeni biçimlerinin yaygınlaşması ve özyönetimsel şebeke ve odakların çoğaltılması eşlik etmelidir. Ancak, devlet aygıtının dönüştürülmesi ve temsili demokrasinin geliştirilmesi tek başına devletçilik tehlikesini ortadan kaldırmaz. Devletçilikten sakınmanın yolu devletin dışında konumlanmak devleti tabandan özyönetimsel karşı iktidarlar marifetiyle dışarıdan engellemek, Poulantzas'ın tabiriyle devleti karantinaya almak şeklinde olmalıdır. Devletin sönümlenmesine yönelik genel bir perspektif içinde konumlanmak mümkündür ve bu

perspektif birbirine eklemlenmiş iki süreci içerir: devletin dönüştürülmesi ve tabandan doğrudan demokrasiyi yaygınlaştırılması (Poulantzas, 1978: 86).

Demokratik sosyalizmin inşası yönünde verilen mücadele kuşkusuz sorunsuz bir süreci ifade etmez. Poulantzas'a göre, bu süreç, başarısızlığa uğramasına neden olabilecek önemli bir tehlikeyi içerir: burjuvazinin tepkisi. Demokratik sosyalizmin başarılı olabilmesi devlet aygıtlarında geliştirilecek ikincil dereceden değişikliklerle yetinilmemelidir. Devlet aygıtlarında yapılacak değişimler geçmişle kıyaslandığında derin kopmalar içermek zorundadır. Ancak, devlet aygıtlarında radikal değişimleri ifade eden bu süreç ikili iktidar konumlanışında olduğu üzere mevcut devlet aygıtının ortadan kaldırılması ve ikinci iktidarın ikâme edilmesi şeklinde değil, uzun erimli bir müdahale süreci kapsayan değişimlere tabi tutulacak biçimde desteklenmelidir. Bu uzun erimli mücadeleye sürekli olarak özgürlüklerin geliştirilip, yaygınlaştırılması eşlik etmelidir.

Poulantzas'ın düşüncelerini şekillendiren tüm bu açıklamalar çerçevesinde demokratik sosyalist mücadelenin başarılı olabilmesi için "reformist" esaslara dayalı bir yöntemi benimsemiş olduğu yönünde bir intiba vermiş olsa da, burjuvazinin bu mücadeleyi sekteye uğratacak ısrarlı duruşları karşısında demokratik sosyalizme tam anlamıyla barışçıl bir geçişi öngörmediği izlenimini vermektedir (1978: 86-7). Ancak, demokratik sosyalizme demokratik olmayan yöntemler temelinde bir geçiş Poulantzas tarafından ilkesel olarak hiçbir zaman tasvip edilmediğinden, değişim karşısında direnen burjuvaziye karşı mücadele geniş halk kitlelerine dayandığı takdirde bu sorunun aşılabileceğini düşünür.

Poulantzas, demokratik sosyalist mücadelenin devletçilik ve sosyal demokrasi arasında seçim yapılması gereken bir siyasi tercihe indirgenmemesi için geniş temelli

halkçı ittifaklara dayanan bir kitlesel hareketin belirleyiciliğini ve desteğini varsayar. Poulantzas'ın bu kuramsal çözümlemeleri Gramsci'nin aktif ve pasif devrim kavrayışına uygun düşer. Geniş halk desteği sağlandığı takdirde burjuvaziye karşı tepki oluşturacaktır. Bunu somut düzeyde bir örnekte temellendirecek olursak Şili'de Allende Hükümeti'nin başarısızlığının nedenleri devlet aygıtlarında gerekeli düzeyde radikal değişimleri yapmamış olmasında değil, aynı zamanda işçi ve küçük burjuvazi arasındaki ittifakı sağlayamamış olmasındadır. Geniş halk desteğini almak ve bunu sürekli kılmak için kadın hareketleri, çevre hareketleri, yani ikincil dereceden geniş cephe oluşturulmalıdır.

Devletin dönüşümleri ile temsili demokrasi sürecinin, doğrudan demokrasi ile özyönetimsel hareket sürecinin eklemlenmesi demokratik sosyalizmin inşasını başarıyla ulaştırması açısından önemlidir. Poulantzas bu süreçlerden birinin diğerinin yerine devre dışı bırakılmasının demokratik sosyalizmin inşası adına büyük sorun yaratacağı kanısındadır.

İkili iktidar konumlanışı biçiminde ifade edilen iki iktidar arasındaki güç mücadelesi, 1917 Şubat Devrim sonrası ortaya çıkan somut örnekten farklı olarak, iki sol iktidar arasında ortaya çıksa bile, aralarında açık bir karşıtlık ortaya çıkar ve iktidarlardan biri ötekinin lehine ikâme edilmesiyle sonuçlanır. Temsili demokrasinin zaferi sosyal demokrasinin, sadece tabana dayanan doğrudan demokrasinin zaferi ise otoriter devletçiliğin ortaya çıkmasına neden olur.

Poulantzas, Doğu Avrupa özelinde ortaya çıkan sosyalizm deneyimi ile Avrupa'nın birçok ülkesinde iktidar olan sosyal demokrasi geleneğinin bileşenlerinde ortaya çıkan farklı tonlardaki devletçilik vurgusunun kaçınılması gereken iki farklı tarihsel örnek oluşturduğu kanısındadır. O'na göre, demokratik

sosyalizmin başarısı, devletçiliğe yol açmış her türlü tarihsel deneyimden ve gelecekte devletçiliğin gelişmesine yol açabilecek her türlü siyasal uygulamadan uzak durulmasına bağlıdır. Dolayısıyla, her iki tarihsel deneyimin bileşenlerinde ortaya çıkan devletçilik vurgusundan radikal bir kopuş, geniş halk ittifakına dayalı yürütülen kitle mücadelesi ekseninde, temsili demokrasi ile tabana dayanan doğrudan demokrasinin araçlarının eklemlenmesinin başarılı bir biçimde hayata geçirilmesiyle mümkün olabilecektir.

Sonuç

Poulantzas'ın çalışmaları, kapitalist devlet kuramına yönelik stalinist ve post-stalinist yorumların yerine farklı kuramsal yaklaşımların geliştirilmesiyle birlikte önem kazanmaya başladı. Poulantzas'ın kapitalist devlet teorisi üzerine geliştirdiği çalışmalarının ufuk açıcı zenginliği sadece içinde bulunduğu dönemin sorunlarıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda emperyalizm, sınıf, egemenlik, ulus devlet gibi siyaset biliminin temel araştırma nesnelerinin 21. yüzyılda aldığı yeni biçimlerin ortaya çıkardığı çeşitli sorunların çözümüne ilişkin zengin bir miras bıraktığından bahsedebiliriz.

Stalin'in iktidarıyla birlikte 1930'lu yıllardan başlayarak Ortodoks komünist partilerin resmi söylemlerinde ifade bulan tekelci devlet kapitalizminin şekillendirdiği devlet teorisi genel kabul görmekteydi. Bu kuramsal argümanın sınırlarını çizdiği temel önerme devletin, emperyalizm çağında tekelci sermayenin gerici ve dolayısıyla sermayenin sivil toplum üzerindeki tahakkümünün bir aracı olduğu yönündeki düşünceye dayanmakta idi. Kapitalist devlet teorisine ilişkin geliştirilen bu önerme esas alındığında kendi içinde zorunlu olarak iki temel kavrayışı barındırıyordu. Birincisi, kapitalist devletin egemen sınıfın basit bir aracı olduğu yönündeki düşünceden hareket ediliyor oluşu, devleti araçsalcı bir anlayışa indirgemiş durumdaydı. Dolayısıyla, devletin bir araç olarak kavranıyor oluşu, siyasal iktidarın farklı sosyal sınıflar arasındaki evrimci geçişine somut düzeyde olanak sunmaktaydı. İkincisi, devletin ekonomik açıdan ayrıcalıklı bir sınıfın aracı olarak kavranıyor oluşu, üstyapının önemini ve dolayısıyla da etkinliğini ortadan kaldırmakta idi.

Stalinizmin sınırlarını belirlediği "Marksist-Leninist" dünya görüşünün etkisi altında kalan kapitalist devletin bu dar yorumu, kapitalist devlet tipine özgü çeşitli devlet biçimlerini tanımlamakta yetersiz kaldı. Daha açık bir ifadeyle, stalinizmin Marksist devlet teorisi üzerindeki etkisi Avrupa özelinde ortaya çıkan faşist devletlerin ve sonrasında Güney Amerika ülkelerinde ortaya çıkan askeri diktatörlüklerin şekillendirdiği çeşitli devlet biçimlerinin niteliğini anlamak için gereği kadar önem verilmemesiyle sonuçlandı. Dahası, stalinizmin etkisi altındaki 3. Enternasyonal'de kapitalist devlete ilişkin yapılan çeşitli tartışmalarda dahi farklı düşüncelerin gelişmesine izin verilmedi.

Kapitalist devlete ilişkin geliştirilen araçsalcı ve indirgemeci yorumların Marksist devlet teorisi üzerinde ortaya çıkardığı geriletici etkiler göz önünde bulundurulduğunda, Poulantzas'ın geliştirdiği kuramsal çözümlemeler Marksist devlet teorisinin gelişmesi yönünde anlaşılır bir itirazı dile getirmiş oluyordu.

Poulantzas'ın yapısalcı Marksist düşüncenin etkisi altında bulunan ilk çalışmalarının ortaya çıkardığı temel eksen, tarihsel süreç içinde ortaya çıkmış olan kapitalist devlet tipine özgü çeşitli devlet biçimlerini içine alacak bir biçimde genel bir devlet teorisi oluşturmakta idi. Ancak, Poulantzas'ın ilk çalışmalarında geliştirdiği düşüncelerinden bir ölçüde uzaklaştığı son çalışmasında ise, çeşitli kapitalist devlet biçimlerini içine alacak genel bir devlet teorisinin geliştirilemeyeceği sonucuna ulaştı.

Poulantzas'ın bir tarihsel blokun oluşumunu, devlet ile ekonomi arasındaki ilişki temelinden hareketle anlamaya çalışması, liberal-sol olarak adlandırılan kesimlerin düşüncelerine bir cevap niteliği taşımaktadır. Ancak, unutulmamalıdır ki, Poulantzas'ın ilk çalışmalarında yer alan temel önermelerinden görece uzaklaştığı ve

son çalışmalarında yer alan düşünceleriyle ön plana çıktığı ölçüde de, yeni toplumsal hareketlere veya radikal sol olarak adlandırılan muhalif hareketlere kuramsal düzeyde temel dayanak oluşturacaktır.

Kendini sol-liberal olarak adlandıran kesimler burjuvazinin temel yöntemsel araçlarına dayalı olarak tarihi, devlet ile sivil toplum arasındaki karşıtlık temelinden hareketle kuramsallaştırmaya çalışmaktadır. Bir üstyapı kurumu olarak devlet özerkliği arttığı ölçüde tarih dışı bir zemine oturan, sivil toplum karşısında sınıf niteliğini yitirmiş basit bir baskı aygıtı konumuna indirgenmiştir. Böylece, sınıfsal niteliğini yitirmiş olan devlet, farklı dönemlerde ve farklı koşullar altında artan veya azalan baskı niteliği şu ya da bu kişinin bilinçli iradesine indirgenmiş durumdadır. Devletin bu baskıcı niteliğini ortadan kaldıracak olan da, sivil toplum uğrağındaki devlet dışı örgütler oluşturmaktadır. Kuramsal alandaki bu indirgemeci yaklaşımın felsefi plandaki izdüşümü idealizme yol açmaktadır. Bir tarihsel blokun çözümlenmesine yönelik temel argümanların sivil toplum devlet karşıtlığından hareketle geliştirilmeye çalışılmasının konumuz açısından önemli kılan yanı, bu düşüncelerin özellikle de liberal-sol çevreler tarafından Marksist düşünce ile uyum içinde olduklarını iddia etmeleridir. Oysaki, Poulantzas, liberal-sol çevrelerin düşüncelerini dayandırdıkları temel argümanları, Marksist düşünce sistemi karşısında yer alan birer burjuva düşünce dünyasına ait kategoriler olduğu gerekçesiyle onları reddeder.

Poulantzas'a göre, devlet, bir toplumsal oluşumun birliğini ve tutunumunu meydana getiren önemli bir üstyapı uğrağıdır. Ancak, devletin bir toplumsal oluşum üzerindeki bu rolü, ekonomizmin basit bir ters çevrilmesi biçiminde de anlaşılmamalıdır.

Poulantzas, tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş olan verili bir toplumsal oluşumu analiz ederken, bunu, yapısal düzey ve kertelerin özgül eklemlenmesi temelinden hareketle yapmaya çalıştı. Daha açık bir ifadeyle, Poulantzas, tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş bir toplumsal oluşumu meydana getiren siyasal, ekonomik ve ideolojik düzeylerin birbirleri karşısındaki konumlanışlarını özerk ve özgül eklemlenmesi temelinden hareketle anlamaya çalıştı. O'na göre, ekonomik düzey son kertede belirleyicidir. Bunun anlamı, hangi düzeyin belirleyici olacağına son kertede ekonomik düzey tarafından belirlenecektir. Ekonominin son kertede belirleyiciliği üstyapının özgül ve özerk oluşunu ortadan kaldırmaz.

Poulantzas, Marx'ın, Hegel'in felsefi düşüncelerinin etkisi altındaki çalışmaları ile "*Kapital"* arasında bir ayrımda bulunur. Bu teorik ayrım, *Kapital'in* epistemolojik bir kopuş olduğu yönündeki Althusser'in düşünceleriyle uyum içindedir.

Poulantzas'a göre, kapitalist devlet sorunsalının sivil toplum-devlet karşıtlığı temelinde ele alınış biçimi Marx'ın gençlik dönemine ait çalışmalarına dayandırılarak yapılır. Oysaki, Marx'ın gençlik dönemine ait çalışmaları büyük ölçüde Hegel'in devlet teorisine ilişkin geliştirdiği kuramsal çözümlemelerinin bir uzantısı olarak ortaya çıkmaktadır. Poulantzas kapitalist devlet sorunsalını sivil toplum-devlet karşıtlığına dayandırılarak yapılan açıklamalara karşı çıkarak, Hegel'in kuramsal matrisi içinde nasıl ele alındığını ve bu sorunsalın Marx'ın çalışmalarına nasıl yansıdığını göstermeye çalıştı. Dolayısıyla, Poulantzas'ın bir toplumsal oluşumu meydana getiren yapısal düzey ve kertelerin özgül ve özerk eklemlenmesi yönündeki düşünce ile Marx'ın yapı üstyapı diyalektiği arasında bir uyum vardır.

Poulantzas'a göre, Marx'ın çalışmalarında doğrudan üreticiyi ifade eden işçi kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılan "sade birey" teriminin kapitalist üretim tarzının tarihsel ön koşulu olarak belirlenmesi tarihin herhangi bir döneminde gerçek anlamda ortaya çıkmış "bireyi" ifade etmek için kullanılmamıştır. O'na göre, sade birey terimi feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçişte yapının çözülüşünü betimsel bir biçimde göstermek amacıyla kullanılmıştır. Bir başka ifadeyle, doğrudan üreticiyi ifade eden serbest işçi deyimiyle aynı anlama gelecek biçimde kullanılan sade birey kavramı feodal üretim tarzının hâkim olduğu dönemde feodal kişisel bağımlılıktan, yani serfin senyöre olan bağımlılığından kurtulmasını betimsel anlamda ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Oysaki, Poulantzas'a göre, Marx tarafından betimsel olarak ifade edilen feodal yapıların çözülüşü, üretimin taşıyıcılarının dağılışının, yani sade bireyin ortaya çıkışının bir göstergesi olacak biçiminde anlaşılmıştır. Bir başka ifadeyle, sade birey kavramı Marx'ın çalışmasında feodal toplumdan kapitalist topluma geçişte ortaya çıkan yapıların çözülüşünü ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Feodal toplumdan kapitalist topluma geçişte yapıların çözülüşü sade bireyi ortaya çıkardığı ve bu sade bireyin de sivil toplumu oluşturan bireyler olarak düşünüldüğünden, kapitalist devlet sorunsalı da sivil toplum-devlet karşıtlığı temelinde kavranmaya çalışılmıştır.

Kapitalizmin tarihsel ön koşul olması açısından sade birey deyimi üretimin taşıyıcılarının önceden oluşmuş birimler içinde toplanmış olup, kapitalizme geçiş sürecinde üretimin taşıyıcılarının atomize bireyler olacak şekilde parçalanıp ortaya çıktıklarını daha sonra da kapitalist üretim ilişkileri içinde yer alarak sosyal sınıfları oluşturdukları anlamına gelmez. Poulantzas'a göre, Marx, sade birey kavramını feodal ilişkilerdeki taşıyıcıların sadeleşmesini, özgürleşmesini, bireyselleşmesini

ifade eden çözülmeleri göstermek amacıyla kullanmıştır. Ayrıca, yukarıda ifade edildiği üzere "sade birey" kavramı Marx'ın çalışmasında kapitalist üretim tarzının kuramsal varsayımını ifade etmek amacıyla da kullanılmıştır. Sade birey kavramı betimsel bir biçimde kullanımı gerek kapitalizm öncesi üretim tarzları için, gerek kapitalist üretim tarzı için "gerçek sahiplik ilişkisini" ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.

Kapitalist üretim tarzının kuramsal varsayımı olarak kullanılan sade birey kavramının ifade ettiği "gerçek sahiplik ilişkisinin" özgül niteliği doğrudan üreticinin kendi çalışma koşullarından ayrılması anlamına gelir. Bir başka ifadeyle, betimsel olarak ifade edilen sade birey terimiyle anlatılmak istenilen doğrudan üretici ile üretim araçlarının ayrılığıdır. Poulantzas, Marx'ın çalışmasında geçen sade birey kavramının kapitalist üretim tarzının tarihsel ön koşulu ve kurumsal varsayımını oluşturacak şekilde kullanılıyor oluşunu, üretimin taşıyıcılarını ifade eden sınıfların gerçek anlamda bireyler anlamına gelecek şekilde kullanılmadığı yönündeki iddiasına bir kanıt olarak sunar.

Özetle, Poulantzas, kuramsal varsayım ve kapitalist üretim tarzının tarihsel ön koşul olarak kullanılan sade birey kavramının, Marx'ın yapıtlarında hiçbir şekilde üretimin taşıyıcılarının bireyselleştirilmesi anlamına gelecek şekilde kullanılmayıp, sınıfları niteleyecek anlamda kullanıldığını düşünür. O halde sivil toplum/devlet ayrımının temel dayanağını oluşturan bireylerin gerçekten var olduklarını kabul etmek mümkün değildir.

Poulantzas, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki sosyo-ekonomik ilişkileri, yani ekonomik sınıf mücadelesini "yalıtlayıcı etki" olarak tanımladığı bir kavramdan hareket ederek anlamaya çalışır. O'na göre, son kertede emek sürecinin

yapısı tarafından belirlenen yasal ve ideolojik düzeyler gerçekte sınıfları ifade eden üretimin taşıyıcılarını bireyler olarak inşa eder. Yasal ve ideolojik düzeyler sayesinde oluşturulan bu bireyler toplumsal ilişkilerin sınıf ilişkileri olduğu gerçeğini üretimin taşıyıcılarından gizlemesine yardımcı olur. Bu yalıtlayıcı etki kapitalist toplumlarda ekonomik ilişkilerin tüm alanlarına yayılarak diğer tüm üretim tarzlarına ait sınıflara da nüfuz eder.

Ekonomik düzeyde ortaya çıkan bu yalıtılmışlık "yasal düzeyin," "yasal-siyasal ideolojinin" ve "genel ideolojinin" sosyo-ekonomik ilişkiler üzerindeki etkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Poulantzas'a göre, somut bir gerçekliği ifade eden yalıtlayıcı etkinin görünümü "rekabet" biçiminde ortaya çıkar. Yalıtlayıcı etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkan rekabet hem işçi sınıfı arasında, hem özel mülk sahipleri arasında, hem de kapitalizmin bu iki temel sınıfı arasında ortaya çıkan ilişkilerde kendini gösterir.

Birey olarak inşa edilen üretimin taşıyıcıları piyasada iktisadi bir faaliyetin gerçekleştiricileri olarak karşı karşıya gelmeleri, yani emeğin alınıp satılmasının, metaların dolaşımının mutlak bir gerçeklik olarak ortaya çıkması kapitalist üretim ilişkilerinin ideolojik kavranışının bir sonucudur. Bir başka ifadeyle, ekonomik sınıf mücadelesi üzerindeki yalıtlayıcı etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkan birey ve bu bireyler arasındaki rekabet ideolojik ve siyasal düzeylerin etkisinin bir sonucudur. Sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde yalıtlayıcı etkinin ortaya çıkardığı sonuçlar birey tarafından doğal bir süreç olarak algılanır. Kapitalist üretim tarzının yapısını tanımlamaktan uzak olan rekabet, yasal ve ideolojik düzeylerin sosyo-ekonomik ilişkiler üzerindeki yalıtlayıcı etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Poulantzas'a göre, sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan bu yalıtlayıcı etki üretimin

taşıyıcılarının ekonomik mücadeledeki ilişkilerinin sınıf ilişkileri olduğu gerçeğinin gizlenmesinde önemli bir rol oynar.

Özetleyecek olunursa birincisinde, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki bir toplumsal formasyonun oluşturduğu farklı sınıflar, normatif yasal sistem sayesinde sosyo-ekonomik düzeydeki yalıtılmışlığın bir sonucu olarak özgür ve eşit bireyleri oluşturacak şekilde inşa edilirler. Sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtılmışlığın bir sonucu olarak inşa edilen bu bireyler arasındaki ilişkiler rekabet biçiminde ortaya çıkarlar. Bireyler arasındaki bu rekabet sosyal ilişkileri belirlediği gibi kapitalist üretim ilişkilerini de kapsar. Sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtılmışlığın bir sonucu olarak beliren birey, siyasal yapının ekonomik yapı üzerindeki etkisini gösterir.

İkincisinde, yalıtılmış olan bu bireyler normatif yasal düzey aracılığıyla ulusun birliğini oluşturacak şekilde inşa edilirler. Bu durum işçi sınıfının yürüttüğü siyasi mücadele açısından bakıldığında büyük bir darbedir. Çünkü, ulus, eşit ve özgür yurttaşların oluşturduğu türdeş bir birliği anlatır ve dolayısıyla bu kavram hukuki düzeyde gerçekleşen soyut bir ifadedir. Oysaki, toplum, hukuki düzeyde ortaya çıkan bu soyut ifadeden farklı olarak, farklı sosyal sınıfların bir araya gelerek oluşturduğu ve farklı sınıf çıkarlarının bulunduğu nesnel gerçekliği anlatır. Poulantzas'ın yalıtlayıcı etki kavramsallaştırmasının günümüze uzanan en önemli mirası, sadece farklı sosyal sınıflar açısından değil, aynı zamanda toplumu oluşturan farklı etnik, dinsel ve kültürel grupların ulus devlet tarafından tek tipleştirilmesine karşı güçlü bir kuramsal argüman sunmasıdır.

Kapitalist toplumsal oluşum içindeki siyasal egemenlik düzeyi iktidar blokunu meydana getirir. Bu iktidar bloku, farklı sınıflar ve sınıf fraksiyonlarının bir

arada var olmasından oluşur. İktidar bloku büyük ölçekli toprak sahipleri ve burjuvazi olmak üzere onların farklı fraksiyonlarından meydana gelir. Mesela, burjuvazi ticari, sanayi, mali fraksiyonlardan oluşurken; büyük ölçekli toprak rantı sahipleri ise, toprak sahibi soylular ve onların fraksiyonlarından meydana gelirler. Kapitalist toplumsal oluşumda farklı sınıfların ve fraksiyonların varlığı farklı üretim tarzlarının bir arada olmasından kaynaklanır. Kapitalist toplumsal formasyonda yer alan farklı üretim tarzları kapitalist üretim tarzının egemenliği altında eklemlenerek varlığını sürdürürler. Kapitalist üretim tarzının diğer üretim tarzları üzerindeki egemenliği bu sınıfların iktidar bloku içindeki varlığını olanaklı hale getirir.

Egemen sınıflar arasında ortaya çıkan ilişkinin tipi iktidar blokunu şekillendirir. İktidar blokunu oluşturan sınıflar arasındaki ilişki çelişkisiz bir birlikteliği ifade etmez. İktidar bloku egemen sınıflar veya fraksiyonların çelişkili birliğinden oluşur. Egemen sınıfların çelişkili birliği iktidar blokunu karakterize eden hegemonik sınıf veya fraksiyonun egemenliği altında örgütlenir. Hegemonik sınıf veya fraksiyonun koruması altında oluşturulan iktidar blokunun çelişkili birliği siyasal açıdan diğer sınıfların veya fraksiyonların çıkarlarını iki zıt kutba böler.

Sivil toplumdaki bireylerin biçimsel anlamda özgür ve eşit olmalarına ve devletin biçimsel olarak bu bireylerin birliğinin üzerinde egemen ve sınıfsız cisimlenmesi olmasına rağmen, bu birlik ve tutunumun gerçekleştiği tavır zorunlu olarak sınıf hâkimiyetinin yeniden üretilme ihtiyacıyla üst-belirlenir. Böylece, Poulantzas, kapitalist devletin egemen sınıfların ekonomik yalıtılmışlığını ve toplumsal ayrılıklarını sonlandırmakla tehdit eden herhangi bir siyasal örgütlenmenin engellenmesi gerekirken, diğer yandan da sürekli olarak ekonomik yalıtılmışlığı bertaraf etmek için egemen sınıf fraksiyonları veya sınıflar üzerinde çalışmak ve

iktidar blokunun birliğini ve egemen sınıflar üzerindeki hegemonyasını güvenceye almak zorunda olduğunu savunur.

Birincisi, egemen sınıfların çelişkili siyasal birliği tarafından karakterize edilen iktidar bloku içinde geçen hegemonik mücadele, devletin kurumlarının içinde devam eder. Kapitalist devlete tekabül eden sınıf iktidarı devletin kurumlarıyla ilişkili olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla, kapitalist devlete tekabül eden sınıf egemenliğinin sürdürülmesi şu ya da bu kişinin devlet kurumlarının şu ya da bu noktasında yer almasına indirgenerek açıklanamaz. İkincisi, devletin, iktidar blokunu örgütlemek ve egemen sınıf veya fraksiyonun hegemonyasını kurma yönündeki işlevi, iktidar bloku ve egemen sınıflar karşındaki görece özerkliği sayesinde yerine getirilir.

Kapitalist devletin ekonomi karşısındaki özgül özerkliği aynı zamanda onun egemen sınıflar karşısındaki özerkliğinin de temel dayanak noktasını oluşturur. Dolayısıyla, kapitalist devlet egemen sınıfların çıkarlarıyla doğrudan birleşmez. Devlet ve egemen sınıflar arasındaki ilişki çok karmaşık bir süreci ifade eder. Ekonomik sınıf mücadelesi devletin kurumlarında doğrudan yer almaz. Çünkü, sınıflar arasındaki ekonomik sınıf mücadelesi kendisini doğrudan sınıfsal ilişkiler biçiminde ortaya koymaz. Farklı sınıfları ifade eden üretimin taşıyıcıları sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtılmışlığa bağlı olarak devletin kurumlarında halk/yurttaş biçiminde ortaya çıkarlar. Devletin sosyo-ekonomik ilişkiler karşısındaki özgül özerkliği kendisini ulusun birliğinin temsilcisi olacak şekilde sunma fırsatı verir. Böylece, siyasal beden, sosyo-ekonomik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan yalıtılmışlığın üzerinde kurulmuş olur.

Poulantzas, devlet ile egemen sınıfların siyasal çıkarları arasında bir ayrım yapar. Çünkü, devlet, egemen sınıfların siyasal çıkarlarını örgütleme ve koruma yönündeki işlevi, egemen sınıflar karşısındaki görece özerkliği sayesinde yerine getirir.

Bir toplumsal oluşumun ve bir üretim tarzının üst yapısı olarak ifade edilen siyasal yapılar, devletin kurumsallaşmış iktidarını meydana getirir. Devletin siyasal yapıları bir çatışma noktası ve özgül stratejik hedef olarak ele alındığında bir toplumsal oluşumun birliğini veya dönüşümünü sağlayan bir uğrak olarak kavranmalıdır.

Poulantzas, devleti bir toplumsal oluşumu meydana getiren siyasal, ekonomik ve ideolojik düzeyleri arasında tutunumu sağlayıcı bir etken olarak özel bir işleve sahip olduğunu düşünür. Siyasal düzeyi oluşturan devlet, toplumun birliğini ve tutunumunu sağlayan global dengeyi düzenleyici faktör olarak bir toplumsal oluşumun örgütleyicisi veya dönüşümünü sağlayıcısı biçiminde kavranmalıdır. Poulantzas'a göre, siyasal pratiğin bir nesnesi olan devlet, toplumsal birliğin dönüşümünü sağlayıcısı ve tarihin itici gücünü oluşturması açısından önemli bir yere sahiptir. Poulantzas, yaptığı bu açıklamalarla tarihin itici gücünü insanların etkinliğiyle açıklayan tarihselci anlayıştan ayrılır. Bir toplumsal oluşumu meydana getiren düzeylerin global dengesi ekonomi tarafından değil, devlet tarafından yerine getirilir. Siyasal pratiğin nesnesi olan devlet toplumun birliğini ve tutunumunu sağladığı kadar bu birliği ortadan kaldırabilir de.Yeni bir tarihsel blokun oluşumunda devlet aktif bir uğrak olarak kavranmalıdır. Dolayısıyla, devlet, yeni bir toplumsal oluşumun birliğini ve yeni üretim ilişkilerinin üretimini sağlayan önemli bir uğrak olarak düşünülmektedir.

Yapısal bütünlüğün sağlayıcı bir öğesi olarak devlet, yapının değişik düzeylerinde ortaya çıkan çelişkileri kendi içinde yoğunlaştığı bir yapı olarak da ifade edilebilir. Bu nedenle devlet, bir yapısal bütünlüğün ve yapısal eklemlenmenin deşifre edilmesini olanaklı kılar.

Poulantzas'ın teorik çözümlemelerinin temel dayanak noktasını oluşturan özerklik nosyonu bir toplumsal oluşumun incelenmesinde önemli bir yere sahiptir. Örneğin, Poulantzas, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecindeki feodal ilişkilerin egemenliği altındaki üstyapı ile kapitalist üretim tarzının egemenliğindeki altyapı arasındaki uygunsuzluğa rağmen bu geçişin nasıl mümkün olabildiğini üstyapının özerkliğine dayandırarak açıklamıştır. Daha açık bir ifadeyle, kapitalist sisteme geçiş feodal ilişkilerin egemenliğindeki özerk üstyapıya rağmen mümkün olabilmiştir. Böylece, Poulantzas, üstyapının ekonomi karşısındaki özekliğini vurgulayarak ekonomizm tehlikesini savuşturabileceğini düşündü.

Poulantzas'a göre, toplumun birliğini ve tutunumunu sağlayan şey hegemonik sınıfın ideolojisi değildir; toplumsal birlik yapısal bir durumdur. Toplumsal birlik çeşitli düzey ve kertelerin ekonominin son kertede belirleyiciliği altında birbirine eklemlenmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Yönetici sınıfın siyasal gerçekliliği, toplumsal bütüne birlik kazandıran ve yön veren ilke değildir, toplumsal formasyon içindeki düzeylerden sadece bir tanesidir. Aynı şekilde ideoloji de kolektif bir öznellik ifade etmez, karmaşık maddi bir yapıdır. Egemen ideoloji yalnızca yönetenlerin dünya görüşünü değil, bir bütün olarak yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkileri de yansıtır. Görevi düşünsel düzeyde toplumsal formasyonun tamamının birliğini sağlamaktır. Hegemonik sınıf ile egemen ideoloji arasındaki ilişki dolaylı bir ilişkidir, toplumsal yapının dolayımıyla kurulur. Bir başka deyişle,

egemen ideoloji tek başına hegemonik sınıfın bilincine göre yorumlanamaz. Egemen ideoloji toplumdaki tüm sınıf mücadeleleri zemininde kavranmalıdır.

Son çalışmasında Poulantzas, işçi sınıfını bir azınlık durumuna indirgemiş durumdadır. Sosyalist mücadelenin temelini sınıfsal ittifaklara dayandırır. Poulantzas'ın bu iki sınıf arasında yaptığı ayrımdan da anlaşılacağı üzere birleşik tek bir sınıf yaratmak gibi bir amacı yoktur. O'nun amacı sınıf farklılıklarına ve hattâ sermayenin yarattığı bölünmelere dayanan halk ittifakı temelinde birlik kurmaktır. Bir başka ifadeyle, yeni küçük burjuvaziye çağrıda bulunmak, işçi sınıfının yükselen çıkarlarına yönelik değil; onun, küçük burjuvazi olarak sahip olduğu özgül çıkarlara seslenmek anlamına gelir. Poulantzas'a göre, küçük burjuvazinin, işçi sınıfının sınıfsal tutunumuna yönelmesi küçük burjuvaziyi temsil ediyor olmasına bağlıdır. Bu da işçi sınıfı önderliğindeki halk ittifakının, bu ittifakı oluşturacak olan sınıflar ve fraksiyonlar arasındaki farklılıklara işaret eder. Ancak, küçük burjuvazi ile işçi sınıf arasında kurulan bu ittifak işçi sınıfının siyasal anlamda yozlaşmasına neden olabileceği de unutulmamalıdır. Bu nedenle işçi sınıfı küçük burjuvaziyi kapsayacak temelde oluşacak bir ittifakta sadece bazı ödünler vererek değil, bu müttefiklerin özgül sınıfsal belirlenimleri ve onları etkileyen özgül yöneliş dikkate alınması temelinde kesintisiz mücadele süreci ve bu mücadelenin aşamaları içinde müttefikleri dönüşüme uğratma hedefleri sağlanmalıdır.

Özetle ifade edecek olursak, birincisi, işçi sınıfının devrimci bütünlüğünü ve egemenliğini kavramak için yeni küçük burjuvaziyi ayırt etmek stratejik öneme sahiptir. İkincisi, küçük burjuvazi sınıfsal konumunun saptanmasında üretim ilişkileri tek başına belirleyici değildir, siyasal ve ideolojik ilişkiler düzeyinde belirlenir. Üçüncüsü, yeni küçük burjuvazi sermayenin bakış açısıyla tanımlanan ideolojik

bölünmelere dayanılarak bir sınıf gibi gösterilir. Daha açık bir ifadeyle, yeni küçük burjuvazi egemen ideolojiyle bütünleştiği ölçüde bir sınıf oluşturur ve bu açıktır. O halde sosyalist bir dönüşümün sağlanması yönündeki mücadelede yeni küçük burjuvazinin işçi sınıfının bazı tutumlarını benimsemesi sağlanabilir. Böylece, yeni küçük burjuvazinin siyasal eğilimi işçi sınıfının mücadelesinin bir parçası haline gelebilir.

Poulantzas'ın, birbirinden çok farklı Marksist kuramsal eğilimler içinde daha önce üzerinde pek fazla durulmayan, siyaset biliminin sınıf, iktidar, egemenlik, hegemonya gibi bir dizi temel kavramların dolayımından hareketle tartışmaya açtığı kapitalist devlet sorunsalı, yeni araştırmalar ışığında farklı kuramsal tartışmalara zemin oluşturması dikkate alındığında, Marksist devlet teorisinin geliştirilmesi yönünde ufuk açıcı bir miras bıraktığından bahsedebiliriz.

Kaynakça

Anderson, Perry (2008), *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler*, çev. Bülent Aksoy, İstanbul: İletişim Yayınları.

Anderson, Perry (1964), "Origins of The Present Crisis," *New Left Review* I (23): 26-53.

Anderson, Perry (1988), *Antonio Gramsci: Hegemonya Doğu/Batı Sorusu ve Stratejisi*, çev. Tarık Günersel, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Agamben, Giorgio (2008), *Olağan Üstü Hal*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Varlık Yayınları.

Abendroth, Wolfgang (1992), *Avrupa İşçi Hareketleri Tarihi*, çev. Ali Çakıroğlu, İstanbul: Belge Yayınları.

Aksoy, Hüsnü (1994), *Devlet ve Demokrasi*, İstanbul: Yön Yayıncılık.

Akarsu, Bedia (1994), *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Althusser, Louis (1971), *Lenin and Philosophy and Other Essays*, çev. Ben Brewster, New York and London: Monthly Review Pres.

Althusser, Louis (2002a), *Marx İçin,* çev. Işık Ergüden, İstanbul: İtaki Yayınları.

Althusser, Louis (2002b*), İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Murat Belge, İstanbul: İletişim yayınları.

Althusser, Louis (2003), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İtaki Yayınları.

Althusser, Louis ve Ēttenne Balibar (2008), *Kapital'i Okumak*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: İthaki Yayınları.

Anikin, Andrey (2008), *Marx Öncesi Siyasal İktisat*, çev. Aydemir Güler, İstanbul: Yazılama Yayınları.

Aron, Raymond (1976), *Demokrasi ve Totalitarizm*, çev. Vahdi Hatay, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Aron, Raymond (1992), *Sınıf Mücadelesi*, çev. Erol Güngör, İstanbul: Dergah Yayınları.

A. Gold, David., Clarence Y. H. Lo., Erik Olin Wright (1976), "Marksist Kapitalist Devlet Teorilerindeki Son Gelişmeler 1," *Birikim*, (no. 21, Kasım): 40-46.

Barnel, J. D. (2007), *Marksizm ve Bilim*, çev. Tonguç Ok, İstanbul: Evrensel Yayınları.

Bauer, O. (1999), "Faşizm," Faşizm ve Kapitaliz*, çev.* Rona Serozan, İstanbul: Sarmal Yayınları.

Bakunin, Michael (1991), *Devlet ve Anarşi*, çev. Alet Türker, İstanbul: Kavram Yayınları.

Başkaya, Fikret (2004), *Çığırından Çıkmış Bir Dünya*, Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.

Belge, Murat (1977), "Marksizm ve Yapısalcılık," *Birikim*, (no.28/29, Haziran-Temmuz): 16-29.

Balibar, Ētienne ve İmmanuel Wallerstein (2000), *Irk Ulus Sınıf, çev. Nazlı* Ökten, İstanbul: Metis Yayınları.

Balibar, Ētienne (2000), *Marx'ın Felsefesi*, çev. Ömer Laçiner, İstanbul: Birikim Yayınları.

Barrett, Michelle (2000), *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Madi Ada Yayınları.

Beer, Max (1989*), Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Genel Tarihi*, çev.

Mahmut Esat Bozkurt, İstanbul: Can Yayınları.

Bettelheim, Charles (1973), *Sosyalist Ekonomiye Geçiş Sorunları*, çev. Kenan Somer, Ankara: Bilgi Yayınları.

Bettelheim, Charles (1977), *Çin'de Kültür Devrimi ve Endüstriyel Örgütlenme*, çev. Y. Erşan, İstanbul: Yücel Yayınları.

Bobbio, Norberto (2004), "Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı*," Sivil Toplum ve Devlet, Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar,* ed. John Keane, çev. Ahmet Çiğdem, Ankara: Yedi Kıta Yayınları.

Bobbio, Norberto ve Jacques Texier (1982), *Gramsci ve Sivil Toplum,* çev. A. İpek ve K. Somer, Ankara: Savaş Yayınları.

Bottigelli, Ēmile (1997), *Bilimsel Sosyalizmin Doğuşu*, çev. Kenan Somer, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Bottomore, T. B. ve Maximilien Rubel (2006), *Marx'ın Sosyolojisi*, çev. Zuhal Bilgin, İstanbul: Çiviyazıları Yayınları.

Bottomore, T. B. (2005), *Marxist Düşünce Sözlüğü*, çev. Mete Tuncay, İstanbul: İletişim Yayınları.

Barker, Colin (2010), *Devrim Provaları,* çev. Umut Haskan ve İrem Yılmaz, Ankara: Yordam Yayınları.

Bourderon, Roger (1989), *Faşizm İdeoloji ve Uygulamalar*, çev. Kenan Somer, Ankara: Onur Yayınları.

Brecht, Bertolt v.d. (2001), *Faşizm Yazıları*, çev. Sibel Özbudun, Ankara: Ütopya Yayınları.

Braverman, Harry (2008), *Emek ve Tekelci Sermaye*, çev. Çiğdem Çidamlı, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Bridges, Any Beth (1999), "Nicos Poulantzas ve Marksist Devlet Kuramı," Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar, çev. Kemal Saybaşlı, Ankara: Bilim ve Toplum Yayınları.

Bezci, Bünyamin (2006), *Carl Schmitt'in Politik Felsefesi, Modern Devletin Müdafaası*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Cevizci, Ahmet (2000), *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Carnoy, Martin (2001), "Gramsci ve Devlet," çev. Mehmet Yetiş, *Parksis*, (3), 252-277.

Carr, E.H. (1998), *Bolşevik Devrimi 1917-1923*, c. 2, çev. Orhan Suda, İstanbul: Metis Yayınları.

Carr, E. H. (2002), *Bolşevik Devrimi*, c.1, çev. Orhan Suda, İstanbul: Metis Yayınları.

Claudin, Fermando (1990a), *Komintern'den Kominform'a Kominist Enternasyonal'in Bunalımı*, c. 1, çev. Yavuz Alagon, İstanbul: Belge Yayınları.

Claudin, Fermando (1990b), *Komintern'den Kominform'a Stalinizmin Doruğu*, c. 2, çev. Yavuz Alagon, İstanbul: Belge Yayınları.

Cliff, Tony (2002), *Partinin İnşası*, c. 1, çev. Tarık Kaya, İstanbul: Z Yayınları.

Cliff, Tony (1994), *Bütün İktidar Sovyetler*, c. 2, çev. T. Kaya, B. Kutluğ, istanbul: Z Yayınları.

Cliff, Tony (2000), *Bolşevikler ve Dünya Devrimi,* c. 4, çev. Bernar Kutlu, İstanbul: İde Yayınları.

Cliff, Tony (1998), *Rosa Luxemburg*, çev. Metin Fırtına, İstanbul: Z Yayınları.

Crehan, Kate (2006), *Gramsci Kültür Antropoloji*, çev. Ümit Aydoğmuş, İstanbul: Kal Kedon Yayınları.

Clarke, Simon (2004), "Poulantzas'ın Devlet Kuramı," *Devlet Tartışmaları: Marksist Devlet Kuramına Doğru,* çev. İbrahim Yıldız, İstanbul: Ütopya Yayınları.

Cornu, Auguste (1997), "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi," *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi,* çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

Cornu, Auguste (1994), "Kutsal Aile," *Kutsal Aile Ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

Callinicos, Alex (2004), *Toplum Kuramı Tarihsel Bir Bakış*, çev. Yasemin Tezgiden, İstanbul: İletişim Yayınları.

Çelebi, Aykut (2008), *Devlet, Toprak, Egemenlik: Carl Schmitt'in Düşüncesinde Siyasal Kavramı ve Kurucu İktidar Sorunu*, Ankara: İmaj Yayınları.

Dobb, Maurice (2007), *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, çev. F. Akar, İstanbul: Belge Yayınları.

Dowd, Douglas (2009), *Kapitalizm ve İktisadı*, çev. Cihan Gerçek, Ankara: Yordam Yayınları.

Dimitrov, Georgi (2005), *Faşizme Karşı Birleşik Cephe*, çev. S. Cılızoğlu, A. Özer, İstanbul: Evrensel Yayınları.

Dimitrov, Georgi (1996), *Faşizm ve İşçi Sınıfı*, çev. İsmail Yarkın, İstanbul: İnter Yayınları.

Durand, J. P. (2002*), Marx'ın Sosyolojisi*, çev: Ali Aktaş, İstanbul: Birikim Yayınları.

Dilber, Orhan (der). (1997), *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal*, c. 1, İstanbul: Maya Yayınları.

Dilber, Orhan (der). (2002), *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal*, c. 2, İstanbul: Maya Yayınları.

Draper, Hal (1990), *Proleterya Diktatörlüğü Tartışması* Marx'tan Lenin'e, çev. Osman Akınbay, İstanbul: Belge Yayınları.

Daubier, Jean (1977), *Çin Kültür Devrimi Tarihi*, çev. Büşra Zarifoğlu, İstanbul: Koral Yayınları.

Duclos, Jacques (1998), *Birinci Enternasyonal*, çev. Ö. Ufuk, İstanbul: Sorun Yayınları.

Deniz, Hüseyin (2001), "Yapısalcılık Post Yapısalcılık Tilmizleri", Gelenek, (no. 68,): 105-125.

Eagleton, Terry (2006), *Aykırı Simâlar*, çev. Ayşe Şirin Okyayuz, Ankara: Epos Yayınları.

Eagleton, Terry (2005), *İdeoloji*, çev. Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Elster, Jon (2004), *Marx'ı Anlamak*, çev. Semih Lim, İstanbul: Liberte Yayınları.

Eley, Geoff (2007), *Demokrasiyi Kurmak Avrupa Solunun Tarihi 1950-2000*, çev. Ahmet Yiğit Güney, İstanbul: Doruk Yayınları.

Eroğul, Cem (1974), "Marksist Devlet Kuramı Hakkında Bir Not" Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, (no. 1): 113-123.

Ergil, Doğu (1976), "Kapitalist Devlet," *Birikim*, (no. 15, Mayıs): 23-33.

Eaton, John (1980), *Ekonomi Politik*, çev. Şiar Yalçın, İstanbul: Bilim ve

Sosyalizm Yayınları.

Edgel, Stephen (1998), *Sınıf*, çev. Didem Özyiğit, İstanbul: Dost Yayınları.

Engels, Friedrich (1992), *Ludwing Feurbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Engels, Friedrich (1993), *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, çev. Muzaffer İlhan Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Engels, Friedrich (1995), *Anti Dühring*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

Friedrich, Carl J. ve Zbigniew K. Brzezinski (1964), *Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi*, çev. Oğuz Onaran, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.

Fedoseyev, P. N. (1995), *Karl Marx Biyografi*, çev. Ertuğrul Kürkçü, İstanbul: Sorun Yayınları.

Fine, Ben ve Alfredo Saad Filho (2008), *Marx'ın Kapital'i*, çev. Nail Satılgan, Ankara: Yordam Yayınları.

Fraser, Ronald (2008), *1968 İsyancı Bir Öğrenci Kuşağı*, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul: Belge Yayınları.

Foucault, Michel (2003), *İktidarın Gözü*, Seçme Yazılar, c. 4, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Fülberth, Georg (1999), *Büyük Deneme*, çev. Mehmet Okyayuz, Ankara: Doruk Yayınları.

Gorz, Andrē (1980), *Elveda Proletarya*, çev. Hülya Tufan, İstanbul: Afa Yayınları.

Gramsci, Antonio (1971), *Selections from Prison Notebooks*, ed. ve çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith (Londra: Lawrence and Wishart).

Gramsci, Antonio (1997), *Hapishane Defterleri*, çev. Adnan Cengil, İstanbul: Belge Yayınları.

Gramsci, Antonio (1998), *Komünist Partiye Doğru*, çev. A. Kanat, İstanbul: Belge Yayınları.

Gorkiy, M., Molotov V., Voroşilov V., Kirov S., Jdanov A., Stalin J. (2004), *1917 Sovyet Devrimi 1*, *çev*. Allaattin Bilgi, İstanbul: Evrensel Yayınları.

Guattari, Fēlix ve Antonio Negri (1990), *Bizim Gibi Komünistler*, çev. İlkay Sümer, M. Erata, B. Özçorlu, İstanbul: Otonom Yayınları.

Gülalp, Haldun (1993), *Kapitalizm Sınıflar ve Devlet*, çev. Osman Akınbay ve A. Yılmaz, İstanbul: Belge Yayınları.

Guérin, Daniel (1975), *Faşizm ve Büyük Sermaye*, çev. Bülent Tanör, İstanbul: Suda Yayınları.

Hall, Stuart ve Martin Jacques (der). (1995), *Yeni Zamanlar*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hall, Stuart (1980), "Nicos Poulantzas: State, Power, Socializm," *New Left Review* 1(119): 60-69.

Hardt, Micheal ve Antonio Negri (2003), *Dionysos'un Emeği Devlet Biçiminin Bir Eleştirirsi*, çev. Ertuğrul Başer, İstanbul: İletişim Yayınları.

Hegel, G. W. Friedrich (2004), *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, çev. Cenap Karakaya, İstanbul: Sosyal Yayınları.

Hortzschansky, Günter ve Walter Winner (1994), *Alman Proletaryasının Önderi Thaelmann, Ernst*, çev. İ. Ulusoy ve Y. Dalyan, İstanbul: Evrensel Yayınları.

Hobsbawm, Eric J. (2009). *Fransız Devrimi'ne Bakış*, çev. Osman Akınbay, İstanbul: Agorakitaplığı Yayınları.

Hobsbawm, Eric J. (2000). *Devrim Çağı Avrupa* 1789-1848, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Heywood, Andrew (2008), *Siyaset*, çev. B. Berat Öziper, İstanbul: Adres Yayınları.

Hilâv, Selâhattin (1993), *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Jelev, Jelü (1994), *Faşizm Totaliter Devlet,* çev. S. Baklcaı, S. Hafızoğlu, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Jessop, Bob (2005), *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, çev. Betül Yarar, Alev Özkazanç, İstanbul: İletişim Yayınları.

Jessop, Bob (1985), *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy,* Palgrave Macmillan.

Jessop, Bob (1990), *State Theory Putting Capitalist States in their Places,* Pennysylvania: The Pennysylvania State University Press.

Jessop, Bob (2008), *Devlet Teorisi Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak,* çev. Ahmet Özcan, Ankara: Epos Yayınları.

Joll, James (2002), *II. Enternasyonal*, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul: Belge Yayınları.

Kautsky, Karl (2007), *Proletarya Diktatörlüğü*, çev. Mehmet Karaoğlu, İstanbul: Yazılama Yayınları.

Keat, Russel ve John Urry (1994), *Bilim Olarak Sosyal Teori*, çev: Nilgün Çelebi, Ankara: İmge Yayınları.

Keat, R ve John Urry (1975), *Social Theory,* London: Henley and Boston

Pres.

Kaufmann, W ve Shlomo Avineri (1997), *Hegel Üzerine Yorumlar 1*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları.

Kerov, Zubritski Mitropolski (1987), *Kapitalist Toplum,* çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Köker, Levent (1991), *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, Ankara: İmge Yayınları.

Kurlansky, Mark (2008), *Dünyayı Sarsan Yıl 1968*, çev. Zehra Savan, İstanbul: Everest Yayınları.

Kojēve, Alexandre (2001), *Hegel Felsefesine Giriş*, çev. Selahattin Hilav, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Lenin, V. İ. (1982), *Sendikalar Üzerine*, çev. Şule Unsaldı, İstanbul: Sorun Yayınları.

Lenin, V. İ. (1988), *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, çev. Seyhan Erdoğdu, Ankara: Sol Yayınları.

Lenin, V. İ. (1991), *Komünizmin Çocukluk Hastalığı "Sol "Komünizm*, çev. Muzaffer Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Lenin, V. İ. (1992a), *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, çev. Muzaffer Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Lenin, V. İ. (1992b), *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreya, Ankara: Sol Yayınları.

Lenin, V. İ. (1992c), *Sosyalizm ve Savaş*, çev. N. Solukçu, Ankara: Sol Yayınları.

Lenin, V. İ. (1992d), *Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği*, çev. Muzaffer Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Lenin, V. İ. (1993a), *Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları*, çev.

Yurdakul Fincancı, Ankara: Sol Yayınları.

Lenin, V. İ. (1993b), *Ne Yapmalı*, çev. İsmail Yarkın, İstanbul: İnter Yayınları.

Lenin, V. İ. (1995), *Devlet ve Devrim*, çev. Süheyla Kaya ve İsmail Yarkın, İstanbul: İnter Yayınları.

Lenin, V. İ. (1996), *Proleter Devrim ve Dönek Kautsky*, çev. Süheyla Kaya ve İsmail Yarkın, İstanbul: İnter Yayınları.

Lenin, V. İ. (1998), *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, çev. Muzaffer Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Lenin, V. İ. (1999), *Ekim Devrimi Dosyası*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

Lombardi, Franco (2000), *Antonio Gramsci'nin Marksist Pedagojisi*, çev. S. Özbudun ve B. Ekmen, Ankara: Ütopya Yayınları.

Lukács, György (1998), *Lenin'in Düşüncesi*, çev. Ragıp Zarakolu, İstanbul: Belge Yayınları.

Lukács, György (1998a), *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları.

Linz, J. Juan (2008), *Totaliter ve Otoriter Rejimler,* çev. Ergum Özbudun, Ankara: Liberte Yayınları.

Liakos, Antonis (2008), *Dünyayı Değiştirmek İsteyenler, Ulusu Nasıl Tasavvur Ettiler?* çev. Merih Erol, İstanbul: İletişim Yayınları.

Lefebvre, Henri (1990), *Marksizm*, çev. Vedat Günyol, İstanbul: Alan Yayınları.

Lefebvre, Henri (1975), *Lenin'in ve Filozofik Ekonomik Politik Düşüncesi*, c. 2, çev. Rasih Nuri İleri, İstanbul: Anadolu Yayınları.

Laclau, Ernesto (1998), *İdeoloji ve Politika*, Hüseyin Sarıca, İstanbul: Belge

Yayınları.

Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe (2008), *Hegemonya ve Sosyalist Strateji Radika Demokratik Bir Politikaya Doğru*, çev. Ahmet Kardam, İstanbul: İletişim Yayınları.

Lewerenz, E. (1979), *Komünist Enternasyonalde Faşizmin Tahlili*, çev. Yalçın Doğan, Ankara: Sol Yayınları.

Liebman, Marcel (1990), *Lenin Döneminde Leninizm,* c. 1, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Belge Yayınları.

Liebman, Marcel (1992), *Lenin Döneminde Leninizm*, c. 2, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Belge Yayınları.

Luxemburg, Rosa (2009), *Rus Devrimi*, çev. Cangül Örnek, İstanbul: Yazılama Yayınları.

Löwy, Michael (1977), "Marksistler ve Ulusal Sorun," çev. Bülent Aksoy, Birikim, (no. 23, Ocak): 65-83.

Macciocchi, M. A. (1979), *Faşizmin Analizi,* çev. Cemal Süreya, İstanbul: Payel Yayınları.

Mandel, Ernest (2008a), *Geç Kapitalizm*, çev. Candan Badem, İstanbul: Versus Yayınları.

Mandel, Ernest (2008b), *Marksist Ekonomi El Kitabı*, çev. Orhan Suda, Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.

Mandel, Ernest (1977), *Leninist Örgüt Teorisi*, çev. Oktay Emre, İstanbul: Yazın Yayıncılık.

Mao, Zedung (1979), *Seçme Eserleri*, c. 1, çev. Feridun Nefer, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Mao, Zedung (2003), *Askeri Yazılar*, çev. N. Solukça, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1991), *Komünist Manifesto*, çev. Muzaffer Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1979), *Grundrisse Ekonomik Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma,* çev. Sevan Nişanyan, İstanbul: Birikim Yayınları.

Marx, Karl ve Friedrich Engels (1989), *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, çev. M. Kabagil, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1992a), *Alman İdeolojisi,* çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1992b), *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1987), *Kapital*, c. 3, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1990a), *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1990b), *Kapital*, c. 3, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1993a), *Kapital*, c. 1, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1993b), *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl ve Friedrich Engels (1995), *Seçme Yazışmalar*, c. 1, çev. Yurdakul Fincancı, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl. ve Friedrich Engels (2004), *Manifesto of the Communist Party*, çev. Samul Moore, Marx Engels Internet Arşivi: www. Marxists.org.

Marx, Karl ve Friedrich Engels (1996a), *Seçme Yazışmalar*, c. 2, çev. Yurdakul Fincancı, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1996b*), Fransa'da Sınıf Savaşımları,* çev. Sevim *Belli,* Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl ve Friedrich Engels (2003), *Seçme Yapıtlar* c. 1, çev. Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl ve Friedrich Engels (1994), *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1997), *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

McLellan, David (1998), *Marxism after Marx*, London: Macmillan Pres.

McLellan, David (1999), *İdeoloji*, çev. Ercüment Özkaya, Ankara: Doruk Yayınları.

Merrington, John (1999), "Gramsci'nin Marksizm Anlayışında Kuram ve Uygulama," *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar,* çev. Kemal Saybaşlı, Ankara: Bilim ve Toplum Yayınları.

Miliband, Ralph (1989), *Kapitalist Devlet*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Belge Yayınları.

Miliband, Ralph (1980), *The State in Capitalist Society*, London: Quartet Books.

Miliband, Ralph (1970), "The Capitalist State: Reply to Nicos Poulantzas", *New Left Review*, 1 (59), 53-60.

Mooers, Colin (1997), *Burjuva Avrupası'nın Kuruluşu*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost Kitapevi.

Moore, Stanley (1989), *Marx, Engels, Lenin'de Devlet Kuramı*, çev. Ahmet Cumhur Aytulun, İstanbul: Simge Yayınları.

Maublanc, Renė ve Marcel Cachin (1997), *Felsefe, Bilim ve Din*, çev. Asım Bezirci, İstanbul: Evrensel Yayınları.

Mills, Wrights (1974), *İktidar Seçkinleri,* çev. Ünsal Oskaya, İstanbul: Bilgi Yayınları.

Moore, Barrington (2003), *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, çev. Ş. Tekeli, A. Şenel, Ankara: İmge Yayınları.

Martin, James (2008), *Poulantzas Reader,* Londra: Verso.

Newman, Saul (2006), *Bakunin'den Lacan'a*, çev. Kürşat Kızıltuğ, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Nolte, Ernst (1980), *Faşist Hareketler*, çev. Halim İnal, İstanbul: Hür Yayınları.

Nikitin, P. (1979), *Ekonomi Politik*, çev. Hamdi Konur, Ankara: Sol Yayınları.

Okyayuz, Mehmet (2004), "(Klāsik) Faşizmin Kavramsallaştırılması Üzerine Bir Deneme*," Doğu Batı*, (30), Aralık, 191-200.

Olin Wright, Erik (1976), "Class Boundaries in Advanced Capitalist Societies," *New Left Review*, 98, 3-41.

Olin Wright, Erik (1993), *Class, Crisis and the state*, London: Verso.

Özbek, Sinan (2000*), İdeoloji Kuramları*, İstanbul: Bulut Yayınları.

Öngen, Tülin (1996), *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi*, İstanbul: Alan Yayınları.

Öngen, Tülin (2002), *"*Marx ve Sınıf*," Praksis*, (8), Güz, 9-28.

Poulantzas, Nicos. Miliband, R., Laclau., E., (1990), *Kapitalist Devlet Sorunu,* çev. Yasemin Berkman, İstanbul: İletişim Yayınları.

Poulantzas, Nicos (1992), *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, çev. Ş. Süer, F. Topaçoğlu, İstanbul: Belge Yayınları.

Poulantzas, Nicos (1980), *State, Power, Socializm*, London: Verso.

Poulantzas, Nicos (1969), "The Problem of the Capitalist State", *New Left Review*, 1 (58): 67-78.

Poulantzas, Nicos (1973a), "On Social Classes," *New Left Review* 1 (78): 27-54.

Poulantzas, Nicos (1973), "Poulantzas and the Capitalist State," *New Left Review*, 1 (82): 83-92.

Poulantzas, Nicos (1976), "The Capitalist State: A Reply to Miliband and Laclau," *New Left Rewiev*, 1 (95): 63-83.

Poulantzas, Nicos (1976), *Classes in Contemporary Capitalism*, London: NLB.

Poulantzas, Nicos (1981), *Portekiz, İspanya ve Yunanistan'da Geçiş Süreci*, çev. B. Yılmaz, İstanbul: Belge Yayınları.

Poulantzas, Nicos (2004), *Faşizm ve Diktatörlük*, çev. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları.

Poulantzas, Nicos, (1974), *Fascism and Dictatorship*, çev. Judith White, London: NLB.

Poulantzas, Nicos (1978), Political Power and Social Class, çev. Timothy O'Hagan, London: NLB.

Poulantzas, Nicos (1978a), "Towards a Democratic Socialism," *New Left*

Review I (109): 75-85.

Poulantzas, Nicos (2004), *Devlet, İktidar, Sosyalizm,* çev. Turhan Ilgaz, Ankara: Epos Yayınları.

Popper, Karl (2000), *Açık Toplum ve Düşmanları*, c. 2, çev. Harun Rızatepe, İstanbul: Kitabevi.

Perry, Matt (2002), *Marksizm ve Tarih,* çev. Gül Tunçer, İstanbul: İletişim Yayınları.

Reich, Wilhelm (2002), *Faşizmin Kitle Ruhu Anlayışı*, çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel Yayınevi.

Schmitt, Carl (2002), *Siyasi İlahiyat*, çev. Emre Zeybekoğlu, Ankara: Dost Kitapevi.

Stace, W. T. (1976), *Hegel Üstüne*, çev. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları.

Sartori, Giovanni (1996), *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, çev. Tuncer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan, Ankara: Yetkin Yayınları.

Sancar, Serpil (2008), *İdeolojinin Serüveni*, Ankara: İmge Yayınevi.

Savran, G. Acar (2003), *Sivil Toplum ve Ötesi*, İstanbul: Belge Yayınları.

Savran, Gülnur Acar (2004a), "Marksizm ve 'Yeni Toplumsal Hareketler' Tartışması," *Özne Yapı Gerilimi Maddeci Bir Bakış,* İstanbul: Kanat Yayınları.

Savran, Gülnur Acar (2004b), *"*Öz'lerin reddinden Sınıf Politikasının Reddine*,* " *Özne Yapı Gerilimi Maddeci Bir Bakı*ş, İstanbul: Kanat Yayınları.

Siriani, Carmen (1990), *İşçi Denetimi ve Sosyalist Demokrasi Sovyet Deneyimi*, çev. Kumru Başoğlu, İstanbul: Belge Yayınları.

Stalin, Josef (1992a), *Leninizmin Sorunları*, çev. Muzaffer Erdost, Ankara:

Sol Yayınları.

Stalin, Joseph (1992b), *Seçme Eserler*, c. 13, çev. S. N. Kaya, İ. Yarkın, İstanbul: İnter Yayınları.

Stalin, Joseph (1998), *Bolşevik Partisi Tarihi*, çev. Gaybi Köylü, İstanbul: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Sweezy, Paul (2007), *Kapitalist Gelişme Teorisi*, çev. Gülsüm Akalın, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Sweezy, Paul ve Paul Baran (2007), *Tekelci Sermaye*, çev. Gülsüm Akalın, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Slater, Phil (1998), *Frankfurt Okulu*, çev. Ahmet Özden, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Singer, Peter (2003), *Hegel*, çev. Bahar Öcalan Düzgören, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Skinner, Quentin (1997), *Çağdaş Temel Kuramlar*, çev. Ahmet Demirhan, Ankara: Vadi Yayınları.

STMA. (1998a), "II. Enternasyonal," c. 13, İstanbul: İletişim Yayınları.

STMA. (1998b), "II. Emperyalizm," c. 14, İstanbul: İletişim Yayınları.

Thomas, Paul (2000), *Marx ve Anarşistler*, çev. Devrim Evci, Ankara: Ütopya Yayınları.

Thomas, Paul (2010), *Yabancı Politik, Marksist Devlet Kuramına Yeniden Bakmak*, çev. İbrahim Yıldız, İstanbul: Dipnot Yayınları.

Thomas, George (1997), *Marx'tan Mao Zedung'a*, çev. Coşkun Irmak, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Thompson, E. P. (1994), *Teorinin Sefaleti*, çev. A. Fethi Yıldırım, İstanbul: Alan

Yayınları.

Thompson, E. P. (1995), *The Poverty of Theory or an Orrery of Errors*, London: Merlin Press.

Thompson, E. P. (1965), "The Peculiarities of The English," *Socialist Register*, (2): 311-362.

Togliatti, Palmiro (1978), *Faşizm Üzerine Dersler*, çev. Ş. Yalçın, Y. Demirekler, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Thalheimer, A. (1999). "Faşizm Üzerine," *Faşizm ve Kapitaliz, çev.* Rona Serozan, İstanbul: Sarmal Yayınları.

Therborn, Göran (2008), *İktidarın İdeolojisi İdeolojinin İktidarı*, çev. İrfan Cüre, Ankara: Dipnot Yayınları.

Tasca, A. (1999), "Faşizmin Oluşum ve Gelişiminin Genel Şartları," *Faşizm ve Kapitaliz, çev.* Rona Serozan, İstanbul: Sarmal Yayınları.

Troçki, Leon (1993), *Faşizme Karşı Mücadele*, çev. O. Koçak, O. Dilber, İstanbul: Yazın Yayınları.

Troçki, Leon (2000a), *Lenin'den Sonra Üçüncü Enternasyonal*, çev. Ufuk Demirsoy, İstanbul: Tarih Bilinci Yayınları.

Troçki, Lev (2000b), *1905*, çev. Ufuk Demirsoy, İstanbul: Tarih Bilinci Yayınları.

Troçki, Lev (1998), *Rus Devrimi'nin Tarihi*, çev. Bülent Tanatar, İstanbul: Yazın Yayıncılık.

Vincent, Andrew (2006), *Modern Politik İdeolojiler*, çev. Arzu Tüfekçi, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Weber, Hermann (1979), *III. Enternasyonal 1919-1943*, çev. Ümit Kıvanç,

İstanbul: Belge Yayınları.

Wood, Ellen. Meiksins (1992), *Sınıftan Kaçış*, çev. Şükrü Alpagut, İstanbul: Yordam Yayınları.

Wood, Ellen Meiksins (2007a*), Marx'a Dönüş*, çev. Elif Dinçer, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Wood, Ellen Meiksins (2007b), *Eski Rejimler ve Modern Devletler Üstüne Tarihsel Bir Deneme, Kapitalizmin Arkaik Kültürü,* çev. Oya Köymen, İstanbul: Yordam Yayınları.

Wood, Ellen. Meiksins (2003), *Kapitalizmin Kökeni, Geniş Bir Bakış*, çev. A. Cevdet Aşkın, Ankara: Epos Yayınları.

Yarkın, İsmali (der). (1989), *SBKP(B) XIX. ve SBKP XX. Parti Kongre Kararları,* İstanbul: İnter Yayınları.

Yarkın, İsmail (der). (1991), *3. Enternasyonal'de Faşizm Üzerine Tartışmalar*, c. 1, İstanbul: Dönüşüm Yayınları.

Yarkın, İsmail (der). (1992), *3. Enternasyonal'de Faşizm Üzerine Tartışmalar*, c. 2, İstanbul: Dönüşüm Yayınları.

Yılmaz, Ahmet (2002), *Kapitalist Devleti Anlamak*, İstanbul: Aykırı Yayıncılık.

Yurtsever, Haluk (2006), *Tarihten Güncelliğe Sınıf Savaşları ve Devlet*, İstanbul: Yordam Yayınları.

Yetiş, Mehmet (2003), "Marx ve Sivil Toplum," *Praksis*, (no.10, Yaz): 35-72.

Yetiş, Mehmet (2002), "Gramsci ve Aydınlar," *Mülkiye*, 26 (236), 217-245.

Yetiş, Mehmet (1994), *"*Antonio Gramsci ve İtalya'da Fabrika Konseyleri Deneyimi*:* 1919-1992," ed. Sina Akşin vd., Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar: İdeoloji ve Uluslar arası Politika, İstanbul: Aybay Yayınları.

1919-1920" 139-162.

Yetiş, Mehmet (2009), "Gramsci ve Devletin İki Görünümü," *Mülkiye*, XXXIII (264), 129-153.

Yetiş, Mehmet (1996), *İdeolojik Hegemonya Sorunsalı,* Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özet

Bu çalışmaya konu olan temel problematik kapitalist devlet sorunsalını, siyaset biliminin birbiriyle çok bağlantılı kavramlarını ifade eden sınıf, iktidar ve ideoloji gibi temel araştırma nesneleriyle olan bağlantısından hareketle, devletin bir tarihsel blokun oluşması üzerindeki etkilerinin yapısal düzey ve kerteler üzerinde ortaya çıkardığı sonuçlarını araştırmaya yöneliktir. Hedeflenen bu çerçevede;

Birinci bölümde, kapitalist devlet sorunsalı, sivil toplum ile olan karşıtlığı temelinden hareketle değil de, ekonomi ile olan diyalektik ilişki temelinde nasıl ele alındığı, tartışılacaktır.

İkinci bölümde, kapitalist devletin bir toplumsal oluşum üzerindeki etkisi, sınıf mücadelesinin dolayımlarının bu süreç üzerinde ortaya çıkardığı çeşitli etkileri de dikkate alarak araştırılacaktır.

Üçüncü bölümde, feodal toplumsal oluşumdan kapitalist toplumsal oluşuma geçişte ortaya çıkan burjuva demokratik devrimleri Fransa, İngiltere ve Prusya özelinden hareketle incelenecektir.

Dördüncü bölümde, Poulantzas'ın, devletin baskı ve ideoloji işlevinin yanında ön plana çıkarttığı devletin ekonomik işlevi tartışılacaktır.

Beşinci bölümde, Poulantzas'ın, devlet ve iktidar arasındaki ayrımı nasıl ele aldığını, iktidar ve sınıf arasındaki ilişkiyi nasıl kuramsallaştırmaya çalıştığı tartışılacaktır.

Altıncı bölümde, Poulantzas, Miliband ve Laclau arasında geçen tartışmalar incelenecektir.

Yedinci bölümde, kapitalist devlet tipinin somut düzeyde ortaya çıkardığı farklı devlet biçimleri, Almanya ve İtalya'da ortaya çıkan faşist rejimler ile Portekiz, İspanya ve Yunanistan'daki askeri diktatörlükler incelenecektir.

Sekizinci bölümde, Poulantzas'ın, devletin bir sınıf uğrağı olduğu yönündeki kuramsal çözümlemelerinde geçen sınıf vurgusunu zamanla azalıp, onun yerini devletin sınıf mücadelesi karşısında tarafsız bir uğrak olduğu şeklindeki argümanlara bırakmasının siyasal ve toplumsal düzeylerde ortaya çıkardığı sonuçlar ele alınacaktır.

Summary

The main problematic of this study, departing from the connection between the basic questioning objects such as class, power and ideology that expresses multiply connected with political science, is to elucidate the structural level and instances of results of the state in terms of the facts it had on the formation of historical bloc. In this targeted frame:

In the first chapter, the question of capitalist state will be discussed on the basis of dialectical relation it had with economy instead of the basis of contradiction against civil society.

In the second chapter, the capitalist state will be examined in terms of its impact on a social formation, of mediation of class struggle whilst considering the various effects that it has on this process.

In the third chapter, the bourgeoisie democratic revolutions that emerged during the transition from feudalist social formation to capitalist social formation will be examined departing from the particularities of France, England and Prussia.

In the fourth chapter, state's function of suppression and ideology that were highlighted by Poulantzas will be discussed in addition to state's economic function.

In the fifth chapter, how Poulantzas elaborated the distinction between state and power and how he attempted to conceptualize the relationship between power and class will be discussed.

In the sixth chapter, the debates that took place between Poulantzas, Miliband and Laclau will be examined.

In the seventh chapter, the different state forms that capitalist state type created on solid grounds, the fascist regimes in Germany and Italy and military dictatorships in Portugal, Spain and Greece will be elucidated.

In the eighth chapter, the results that Poulantzas reduced the class emphasis mentioned in theoretical analysis in the direction considering state as a place reserved for a class and these ones were replaced by the arguments that state retains an objective place as a result of class struggle will be dealt with on political and social levels.